๚ นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส๚

ขุทฺทกนิกาเย

เนตฺติปฺปกรณปาฬิ

๑. สงฺคหวาโร

ยํ โลโก ปูชยเต, สโลกปาโล สทา นมสฺสติ จ;
ตเสฺสต สาสนวรํ, วิทูหิ เญยฺยํ นรวรสฺส๚

ทฺวาทส ปทานิ สุตฺตํ, ตํ สพฺพํ พฺยญฺชนญฺจ อตฺโถ จ;
ตํ วิเญฺญยฺยํ อุภยํ, โก อตฺโถ พฺยญฺชนํ กตมํ๚

โสฬสหารา เนตฺติ [เนตฺตี (ก.)], ปญฺจนยา สาสนสฺส ปริเยฏฺฐิ;
อฏฺฐารสมูลปทา, มหกจฺจาเนน [มหากจฺจาเนน (สี.)] นิทฺทิฏฺฐา๚

หารา พฺยญฺชนวิจโย, สุตฺตสฺส นยา ตโย จ สุตฺตโตฺถ;
อุภยํ ปริคฺคหีตํ, วุจฺจติ สุตฺตํ ยถาสุตฺตํ๚

ยา เจว เทสนา ยญฺจ, เทสิตํ อุภยเมว วิเญฺญยฺยํ;
ตตฺรายมานุปุพฺพี, นววิธสุตฺตนฺตปริเยฏฺฐีติ๚

สงฺคหวาโร๚

๒. อุเทฺทสวาโร

๑. ตตฺถ กตเม โสฬส หารา? เทสนา วิจโย ยุตฺติ ปทฏฺฐาโน ลกฺขโณ จตุพฺยูโห อาวฏฺโฏ วิภตฺติ ปริวตฺตโน เววจโน ปญฺญตฺติ โอตรโณ โสธโน อธิฏฺฐาโน ปริกฺขาโร สมาโรปโน อิติฯ

ตสฺสานุคีติ

เทสนา วิจโย ยุตฺติ, ปทฏฺฐาโน จ ลกฺขโณ;
จตุพฺยูโห จ อาวฏฺโฏ, วิภตฺติ ปริวตฺตโนฯ

เววจโน จ ปญฺญตฺติ, โอตรโณ จ โสธโน;
อธิฏฺฐาโน ปริกฺขาโร, สมาโรปโน โสฬโส [โสฬส (สี.)]ฯ

เอเต โสฬส หารา, ปกิตฺติตา อตฺถโต อสํกิณฺณา;
เอเตสญฺจเว ภวติ, วิตฺถารตยา นยวิภตฺตีติฯ

๒. ตตฺถ กตเม ปญฺจ นยา? นนฺทิยาวฏฺโฏ ติปุกฺขโล สีหวิกฺกีฬิโต ทิสาโลจโน องฺกุโส อิติฯ

ตสฺสานุคีติ

ปฐโม นนฺทิยาวฏฺโฏ, ทุติโย จ ติปุกฺขโล;
สีหวิกฺกีฬิโต นาม, ตติโย นยลญฺชโก [นยลญฺฉโก (สี.)]ฯ

ทิสาโลจนมาหํสุ , จตุตฺถํ นยมุตฺตมํ;
ปญฺจโม องฺกุโส นาม, สเพฺพ ปญฺจ นยา คตาติฯ

๓. ตตฺถ กตมานิ อฏฺฐารส มูลปทานิ? นว ปทานิ กุสลานิ นว ปทานิ อกุสลานิฯ ตตฺถ กตมานิ นว ปทานิ อกุสลานิ, ตณฺหา อวิชฺชา โลโภ โทโส โมโห สุภสญฺญา สุขสญฺญา นิจฺจสญฺญา อตฺตสญฺญาติ, อิมานิ นว ปทานิ อกุสลานิ, ยตฺถ สโพฺพ อกุสลปโกฺข สงฺคหํ สโมสรณํ คจฺฉติฯ

ตตฺถ กตมานิ นว ปทานิ กุสลานิ? สมโถ วิปสฺสนา อโลโภ อโทโส อโมโห อสุภสญฺญา ทุกฺขสญฺญา อนิจฺจสญฺญา อนตฺตสญฺญาติ, อิมานิ นว ปทานิ กุสลานิ, ยตฺถ สโพฺพ กุสลปโกฺข สงฺคหํ สโมสรณํ คจฺฉติฯ

ตตฺริทํ อุทฺทานํ

ตณฺหา จ อวิชฺชาปิ จ, โลโภ โทโส ตเถว โมโห จ;
จตุโร จ วิปลฺลาสา, กิเลสภูมี นว ปทานิฯ

สมโถ จ วิปสฺสนา จ, กุสลานิ จ ยานิ ตีณิ มูลานิ;
จตุโร สติปฏฺฐานา, อินฺทฺริยภูมี นว ปทานิฯ

นวหิ จ ปเทหิ กุสลา, นวหิ จ ยุชฺชนฺติ อกุสลปกฺขา;
เอเต โข มูลปทา, ภวนฺติ อฎฺฐารส ปทานีติฯ

อุเทฺทสวาโรฯ

๓. นิเทฺทสวาโร

๔. ตตฺถ สเงฺขปโต เนตฺติ กิตฺติตาฯ

หารสเงฺขโป

๑. อสฺสาทาทีนวตา , นิสฺสรณมฺปิ จ ผลํ อุปาโย จ;
อาณตฺตี จ ภควโต, โยคีนํ **เทสนาหาโร**ฯ

๒. ยํ ปุจฺฉิตญฺจ วิสฺสชฺชิตญฺจ, สุตฺตสฺส ยา จ อนุคีติ;
สุตฺตสฺส โย ปวิจโย, หาโร **วิจโย**ติ นิทฺทิโฏฺฐฯ

๓. สเพฺพสํ หารานํ, ยา ภูมี โย จ โคจโร เตสํ;
ยุตฺตายุตฺตปริกฺขา, หาโร **ยุตฺตี**ติ นิทฺทิโฏฺฐฯ

๔. ธมฺมํ เทเสติ ชิโน, ตสฺส จ ธมฺมสฺส ยํ ปทฏฺฐานํ;
อิติ ยาว สพฺพธมฺมา, เอโส หาโร **ปทฏฺฐาโน**ฯ

๕. วุตฺตมฺหิ เอกธเมฺม, เย ธมฺมา เอกลกฺขณา เกจิ;
วุตฺตา ภวนฺติ สเพฺพ, โส หาโร **ลกฺขโณ** นามฯ

๖. เนรุตฺตมธิปฺปาโย, พฺยญฺชนมถ เทสนานิทานญฺจ;
ปุพฺพาปรานุสนฺธี, เอโส หาโร **จตุพฺยูโห**ฯ

๗. เอกมฺหิ ปทฏฺฐาเน, ปริเยสติ เสสกํ ปทฏฺฐานํ;
อาวฏฺฏติ ปฏิปเกฺข, **อาวโฏฺฏ** นาม โส หาโรฯ

๘. ธมฺมญฺจ ปทฏฺฐานํ, ภูมิญฺจ วิภชฺชเต อยํ หาโร;
สาธารเณ อสาธารเณ จ เนโยฺย **วิภตฺตี**ติฯ

๙. กุสลากุสเล ธเมฺม, นิทฺทิเฏฺฐ ภาวิเต ปหีเน จ;
ปริวตฺตติ ปฏิปเกฺข, หาโร **ปริวตฺตโน** นามฯ

๑๐. เววจนานิ พหูนิ ตุ, สุเตฺต วุตฺตานิ เอกธมฺมสฺส;
โย ชานาติ สุตฺตวิทู, **เววจโน** นาม โส หาโรฯ

๑๑. เอกํ ภควา ธมฺมํ, ปณฺณตฺตีหิ วิวิธาหิ เทเสติ;
โส อากาโร เญโยฺย, **ปณฺณตฺตี** นาม หาโรติฯ

๑๒. โย จ ปฏิจฺจุปฺปาโท, อินฺทฺริยขนฺธา จ ธาตุ อายตนา;
เอเตหิ โอตรติ โย, **โอตรโณ** นาม โส หาโรฯ

๑๓. วิสฺสชฺชิตมฺหิ ปเญฺห, คาถายํ ปุจฺฉิตายมารพฺภ;
สุทฺธาสุทฺธปริกฺขา, หาโร โส **โสธโน** นามฯ

๑๔. เอกตฺตตาย ธมฺมา, เยปิ จ เวมตฺตตาย นิทฺทิฏฺฐา;

เตน วิกปฺปยิตพฺพา, เอโส หาโร **อธิฏฺฐาโน**ฯ

๑๕. เย ธมฺมา ยํ ธมฺมํ, ชนยนฺติปฺปจฺจยา ปรมฺปรโต;
เหตุมวกฑฺฒยิตฺวา, เอโส หาโร **ปริกฺขาโร**ฯ

๑๖. เย ธมฺมา ยํ มูลา, เย เจกตฺถา ปกาสิตา มุนินา;
เต สมโรปยิตพฺพา, เอส **สมาโรปโน** หาโรฯ

นยสเงฺขโป

๑๗. ตณฺหญฺจ อวิชฺชมฺปิ จ, สมเถน วิปสฺสนา โย เนติ;
สเจฺจหิ โยชยิตฺวา, อยํ นโย **นนฺทิยาวโฏฺฏ**ฯ

๑๘. โย อกุสเล สมูเลหิ, เนติ กุสเล จ กุสลมูเลหิ;
ภูตํ ตถํ อวิตถํ, **ติปุกฺขลํ** ตํ นยํ อาหุฯ

๑๙. โย เนติ วิปลฺลาเสหิ, กิเลเส อินฺทฺริเยหิ สทฺธเมฺม;
เอตํ นยํ นยวิทู, **สีหวิกฺกีฬิตํ** อาหุฯ

๒๐. เวยฺยากรเณสุ หิ เย, กุสลากุสลา ตหึ ตหึ วุตฺตา;
มนสา โวโลกยเต, ตํ ขุ **ทิสาโลจนํ** อาหุฯ

๒๑. โอโลเกตฺวา ทิสโลจเนน, อุกฺขิปิย ยํ สมาเนติ;
สเพฺพ กุสลากุสเล, อยํ นโย **องฺกุโส** นามฯ

๒๒. โสฬส หารา ปฐมํ, ทิสโลจนโต [ทิสโลจเนน (ก.)] ทิสา วิโลเกตฺวา;
สงฺขิปิย องฺกุเสน หิ, นเยหิ ตีหิ นิทฺทิเส สุตฺตํฯ

ทฺวาทสปท

๒๓. อกฺขรํ ปทํ พฺยญฺชนํ, นิรุตฺติ ตเถว นิเทฺทโส;
อาการฉฏฺฐวจนํ, เอตฺตาว พฺยญฺชนํ สพฺพํฯ

๒๔. สงฺกาสนา ปกาสนา, วิวรณา วิภชนุตฺตานีกมฺมปญฺญตฺติ;
เอเตหิ ฉหิ ปเทหิ, อโตฺถ กมฺมญฺจ นิทฺทิฏฺฐํฯ

๒๕. ตีณิ จ นยา อนูนา, อตฺถสฺส จ ฉปฺปทานิ คณิตานิ;
นวหิ ปเทหิ ภควโต, วจนสฺสโตฺถ สมายุโตฺตฯ

๒๖. อตฺถสฺส นวปฺปทานิ, พฺยญฺชนปริเยฏฺฐิยา จตุพฺพีส;
อุภยํ สงฺกลยิตฺวา [สเงฺขปยโต (ก.)], เตตฺตึสา เอตฺติกา เนตฺตีติฯ

นิเทฺทสวาโรฯ

๔. ปฏินิทฺเทสวาโร

๑. เทสนาหารวิภงฺค

๕. ตตฺถ กตโม เทสนาหาโร? “อสฺสาทาทีนวตา”ติ คาถา อยํ เทสนาหาโรฯ กึ เทสยติ? อสฺสาทํ อาทีนวํ นิสฺสรณํ ผลํ อุปายํ อาณตฺติํฯ ธมฺมํ โว, ภิกฺขเว, เทเสสฺสามิ อาทิกลฺยาณํ มชฺเฌกลฺยาณํ ปริโยสานกลฺยาณํ สาตฺถํ สพฺยญฺชนํ เกวลปริปุณฺณํ ปริสุทฺธํ พฺรหฺมจริยํ ปกาเสสฺสามีติฯ

ตตฺถ กตโม อสฺสาโท?

“กามํ [กามมาทิกา อิมา ฉ คาถา สุ. นิ. ๗๗๒ ปสฺสิตพฺพา] กามยมานสฺส, ตสฺส เจตํ สมิชฺฌติ;
อทฺธา ปีติมโน โหติ, ลทฺธา มโจฺจ ยทิจฺฉตี”ติฯ

อยํ อสฺสาโทฯ

ตตฺถ กตโม อาทีนโว?

“ตสฺส เจ กามยานสฺส, ฉนฺทชาตสฺส ชนฺตุโน;
เต กามา ปริหายนฺติ, สลฺลวิทฺโธว รุปฺปตี”ติฯ

อยํ อาทีนโวฯ

ตตฺถ กตมํ นิสฺสรณํ?

“โย กาเม ปริวชฺเชติ, สปฺปเสฺสว ปทา สิโร;
โสมํ วิสตฺติกํ โลเก, สโต สมติวตฺตตี”ติฯ

อิทํ นิสฺสรณํฯ

ตตฺถ กตโม อสฺสาโท?

“เขตฺตํ วตฺถุํ หิรญฺญํ วา, ควาสฺสํ ทาสโปริสํ;
ถิโย พนฺธู ปุถู กาเม, โย นโร อนุคิชฺฌตี”ติฯ

อยํ อสฺสาโทฯ

ตตฺถ กตโม อาทีนโว?

“อพลา นํ พลียนฺติ, มทฺทเนฺต นํ ปริสฺสยา;
ตโต นํ ทุกฺขมเนฺวติ, นาวํ ภินฺนมิโวทก”นฺติฯ

อยํ อาทีนโวฯ

ตตฺถ กตมํ นิสฺสรณํ?

> “ตสฺมา ชนฺตุ สทา สโต, กามานิ ปริวชฺชเย;
> เต ปหาย ตเร โอฆํ, นาวํ สิตฺวาว ปารคู”ติฯ

อิทํ นิสฺสรณํฯ

ตตฺถ กตมํ ผลํ?

> “ธมฺโม หเว รกฺขติ ธมฺมจารึ, ฉตฺตํ มหนฺตํ ยถ วสฺสกาเล;
> เอสานิสํโส ธมฺเม สุจิณฺเณ, น ทุคฺคตึ คจฺฉติ ธมฺมจารี”ติฯ

อิทํ ผลํฯ

ตตฺถ กตโม อุปาโย?

> “สพฺเพ สงฺขารา อนิจฺจา”ติ…เป….
> “สพฺเพ สงฺขารา [ปสฺส ธ. ป. ๒๗๗] ทุกฺขา”ติ…เป….
> “สพฺเพ ธมฺมา อนตฺตา”ติ, ยทา ปญฺญาย ปสฺสติ;
> อถ นิพฺพินฺทติ ทุกฺเข, เอส มคฺโค วิสุทฺธิยา”ติฯ

อยํ อุปาโยฯ

ตตฺถ กตมา อาณตฺติ?

> “จกฺขุมา [ปสฺส อุทา. ๔๓] วิสมานีว, วิชฺชมาเน ปรกฺกเม;
> ปณฺฑิโต ชีวโลกสฺมึ, ปาปานิ ปริวชฺชเย”ติฯ

อยํ อาณตฺติฯ

> ““สุญฺญโต โลกํ อเวกฺขสฺสุ,
> โมฆราช’ติ อาณตฺติ, ‘สทา สโต’ติ อุปาโย;
> ‘อตฺตานุทิฏฺฐึ อูหจฺจ [อุหจฺจ (ก.) ปสฺส สุ. นิ. ๑๑๒๕], เอวํ มจฺจุตโร สิยา’”ฯ

อิทํ ผลํฯ

๖. ตตฺถ ภควา อุคฺฆฏิตญฺญุสฺส ปุคฺคลสฺส นิสฺสรณํ เทสยติ, วิปญฺจิตญฺญุสฺส ปุคฺคลสฺส อาทีนวญฺจ นิสฺสรณญฺจ เทสยติ, เนยฺยสฺส ปุคฺคลสฺส อสฺสาทญฺจ อาทีนวญฺจ นิสฺสรณญฺจ เทสยติฯ

ตตฺถ จตโสฺส ปฏิปทา, จตฺตาโร ปุคฺคลาฯ ตณฺหาจริโต มนฺโท สตินฺทฺริเยน ทุกฺขาย ปฏิปทาย ทนฺธาภิญฺญาย นิยฺยาติ สติปฏฺฐาเนหิ นิสฺสเยหิฯ ตณฺหาจริโต อุทโตฺต [อุทโตฺถ (สี.) อุ + อา + ทา + ต] สมาธินฺทฺริเยน ทุกฺขาย ปฏิปทาย ขิปฺปาภิญฺญาย นิยฺยาติ ฌาเนหิ นิสฺสเยหิฯ ทิฏฺฐิจริโต มนฺโท วีริยินฺทฺริเยน สุขาย ปฏิปทาย ทนฺธาภิญฺญาย นิยฺยาติ

สมฺมปฺปธาเนหิ นิสฺสเยหิฯ ทิฏฺฐิจริโต อุทโตฺต ปญฺญินฺทฺริเยน สุขาย ปฏิปทาย ขิปฺปาภิญฺญาย นิยฺยาติ สเจฺจหิ นิสฺสเยหิฯ

อุโภ ตณฺหาจริตา สมถปุพฺพงฺคมาย วิปสฺสนา นิยฺยนฺติ ราควิราคาย เจโตวิมุตฺติยาฯ อุโภ ทิฏฺฐิจริตา วิปสฺสนาปุพฺพงฺคเม สมเถน นิยฺยนฺติ อวิชฺชาวิราคาย ปญฺญาวิมุตฺติยาฯ

ตตฺถ เย สมถปุพฺพงฺคมาหิ ปฏิปทาหิ นิยฺยนฺติ, เต นนฺทิยาวเฏฺฏน นเยน หาตพฺพา, เย วิปสฺสนาปุพฺพงฺคมาหิ ปฏิปทาหิ นิยฺยนฺติ, เต สีหวิกฺกีฬิเตน นเยน หาตพฺพาฯ

๗. สฺวายํ หาโร กตฺถ สมฺภวติ, ยสฺส สตฺถา วา ธมฺมํ เทสยติ อญฺญตโร วา ครุฏฺฐานีโย สพฺรหฺมจารี, โส ตํ ธมฺมํ สุตฺวา สทฺธํ ปฏิลภติฯ ตตฺถ ยา วีมํสา อุสฺสาหนา ตุลนา อุปปริกฺขา, อยํ สุตมยี ปญฺญาฯ ตถา สุเตน นิสฺสเยน ยา วีมํสา ตุลนา อุปปริกฺขา มนสานุเปกฺขณา, อยํ จินฺตามยี ปญฺญาฯ อิมาหิ ทฺวีหิ ปญฺญาหิ มนสิการสมฺปยุตฺตสฺส ยํ ญาณํ อุปฺปชฺชติ ทสฺสนภูมิยํ วา ภาวนาภูมิยํ วา, อยํ ภาวนามยี ปญฺญาฯ

๘. ปรโตโฆสา สุตมยี ปญฺญาฯ ปจฺจตฺตสมุฏฺฐิตา โยนิโส มนสิการา จินฺตามยี ปญฺญาฯ ยํ ปรโต จ โฆเสน ปจฺจตฺตสมุฏฺฐิเตน จ โยนิโสมนสิกาเรน ญาณํ อุปฺปชฺชติ, อยํ ภาวนามยี ปญฺญาฯ ยสฺส อิมา เทฺว ปญฺญา อตฺถิ สุตมยี จินฺตามยี จ, อยํ อุคฺฆฏิตญฺญูฯ ยสฺส สุตมยี ปญฺญา อตฺถิ, จินฺตามยี นตฺถิ, อยํ วิปญฺจิตญฺญู [วิปจฺจิตญฺญู (สี.)]ฯ ยสฺส เนว สุตมยี ปญฺญา อตฺถิ น จินฺตามยี, อยํ เนยฺโยฯ

๙. สายํ ธมฺมเทสนา กึ เทสยติ? จตฺตาริ สจฺจานิ ทุกฺขํ สมุทยํ นิโรธํ มคฺคํฯ อาทีนโว จ ผลญฺจ ทุกฺขํ, อสฺสาโท สมุทโย, นิสฺสรณํ นิโรโธ, อุปาโย อาณตฺติ จ มโคฺคฯ อิมานิ จตฺตาริ สจฺจานิฯ อิทํ ธมฺมจกฺกํฯ

ยถาห ภควา – ‘‘อิทํ ทุกฺข’’นฺติ เม, ภิกฺขเว, พาราณสิยํ อิสิปตเน มิคทาเย อนุตฺตรํ ธมฺมจกฺกํ ปวตฺติตํ อปฺปฏิวตฺติยํ สมเณน วา พฺราหฺมเณน วา เทเวน วา มาเรน วา พฺรหฺมุนา วา เกนจิ วา โลกสฺมึ, สพฺพํ ธมฺมจกฺกํฯ

ตตฺถ อปริมาณา ปทา, อปริมาณา อกฺขรา, อปริมาณา พฺยญฺชนา, อปริมาณา อาการา เนรุตฺตา นิเทฺทสาฯ เอตเสฺสว อตฺถสฺส สงฺกาสนา ปกาสนา วิวรณา วิภชนา อุตฺตานีกมฺมํ [อุตฺตานิกมฺมํ (ก.)] ปญฺญตฺติ, อิติปิทํ ทุกฺขํ อริยสจฺจํฯ

‘‘อยํ ทุกฺขสมุทโย’’ติ เม, ภิกฺขเว, พาราณสิยํ อิสิปตเน มิคทาเย อนุตฺตรํ ธมฺมจกฺกํ ปวตฺติตํ…เป.… ‘‘อยํ ทุกฺขนิโรโธ’’ติ เม, ภิกฺขเว…เป.… ‘‘อยํ ทุกฺขนิโรธคามินี ปฏิปทา’’ติ เม, ภิกฺขเว, พาราณสิยํ อิสิปตเน มิคทาเย อนุตฺตรํ ธมฺมจกฺกํ ปวตฺติตํ อปฺปฏิวตฺติยํ สมเณน วา พฺราหฺมเณน วา เทเวน วา มาเรน วา พฺรหฺมุนา วา เกนจิ วา โลกสฺมึฯ

ตตฺถ อปริมาณา ปทา, อปริมาณา อกฺขรา, อปริมาณา พฺยญฺชนา, อปริมาณา อาการา เนรุตฺตา นิเทฺทสาฯ เอตเสฺสว อตฺถสฺส สงฺกาสนา ปกาสนา วิวรณา วิภชนา อุตฺตานีกมฺมํ ปญฺญตฺติ อิติปิทํ ทุกฺขนิโรธคามินี ปฏิปทา อริยสจฺจํฯ

ตตฺถ ภควา อกฺขเรหิ สงฺกาเสติ, ปเทหิ ปกาเสติ, พฺยญฺชเนหิ วิวรติ, อากาเรหิ วิภชติ, นิรุตฺตีหิ อุตฺตานีกโรติ [อุตฺตานึ กโรติ (ก.)], นิเทฺทเสหิ ปญฺญเปติฯ ตตฺถ ภควา อกฺขเรหิ จ ป

เทหิ จ อุคฺฆเฏติ [อุคฺฆาเฏติ (สี.)], พฺยญฺชเนหิ จ อากาเรหิ จ วิปญฺจยติ, นิรุตฺตีหิ จ นิเทฺท เสหิ จ วิตฺถาเรติฯ ตตฺถ อุคฺฆฏนา [อุคฺฆาฏนา (สี.)] อาทิ, วิปญฺจนา มชฺเฌ, วิตฺถารณา ปริโยสานํฯ โสยํ ธมฺมวินโย อุคฺฆฏียนฺโต อุคฺฆฏิตญฺญุปุคฺคลํ วิเนติ, เตน นํ อาหุ ‘‘อาทิกลฺยาโณ’’ติฯ วิปญฺจียนฺโต วิปญฺจิตญฺญุปุคฺคลํ วิเนติ, เตน นํ อาหุ ‘‘มชฺเฌกลฺยาโณ’’ติฯ วิตฺถารียนฺโต เนยฺยํ ปุคฺคลํ วิเนติ, เตน นํ อาหุ ‘‘ปริโยสานกลฺยาโณ’’ติฯ

๑๐. ตตฺถ ฉปฺปทานิ อตฺโถ สงฺกาสนา ปกาสนา วิวรณา วิภชนา อุตฺตานีกมฺมํ ปญฺญตฺติ, อิมานิ ฉปฺปทานิ อตฺโถฯ ฉปฺปทานิ พฺยญฺชนํ อกฺขรํ ปทํ พฺยญฺชนํ อากาโร นิรุตฺติ นิเทฺทโส, อิมานิ ฉปฺปทานิ พฺยญฺชนํฯ เตนาห ภควา ‘‘ธมฺมํ โว, ภิกฺขเว, เทเสสฺสามิ อาทิกลฺยาณํ มชฺเฌกลฺยาณํ ปริโยสานกลฺยาณํ สาตฺถํ สพฺยญฺชน’’นฺติฯ

เกวลนฺติ โลกุตฺตรํ, น มิสฺสํ โลกิเยหิ ธเมฺมหิฯ **ปริปุณฺณ**นฺติ ปริปูรํ อนูนํ อนติเรกํฯ **ปริสุทฺธ**นฺติ นิมฺมลํ สพฺพมลาปคตํ ปริโยทาตํ อุปฏฺฐิตํ สพฺพวิเสสานํ, อิทํ วุจฺจติ ตถาคตปทํอิติปิ ตถาคตนิเสวิตํอิติปิ ตถาคตารญฺชิตํอิติปิ, อโตเจตํ พฺรหฺมจริยํ ปญฺญายติฯ เตนาห ภควา ‘‘เกวลปริปุณฺณํ ปริสุทฺธํ พฺรหฺมจริยํ ปกาเสสฺสามี’’ติฯ

เกสํ อยํ ธมฺมเทสนา, โยคีนํฯ เตนาห อายสฺมา มหากจฺจายโน –

‘‘อสฺสาทาทีนวตา, นิสฺสรณมฺปิ จ ผลํ อุปาโย จ;
อาณตฺตี จ ภควโต, โยคีนํ เทสนาหาโร’’ติฯ

นิยุโตฺต เทสนาหาโรฯ

๒. วิจยหารวิภโงฺค

๑๑. ตตฺถ กตโม วิจโย หาโร? ‘‘ยํ ปุจฺฉิตญฺจ วิสฺสชฺชิตญฺจา’’ติ คาถา, อยํ วิจโย หาโรฯ

กึ วิจินติ? ปทํ วิจินติ, ปญฺหํ วิจินติ, วิสชฺชนํ [วิสฺสชฺชนํ (สี. ก.)] วิจินติ, ปุพฺพาปรํ วิจินติ, อสฺสาทํ วิจินติ, อาทีนวํ วิจินติ, นิสฺสรณํ วิจินติ, ผลํ วิจินติ, อุปายํ วิจินติ, อาณตฺตึ วิจินติ, อนุคีตึ วิจินติ, สเพฺพ นว สุตฺตเนฺต วิจินติฯ ยถา กึ ภเว, ยถา อายสฺมา อชิโต ปารายเน ภควนฺตํ ปญฺหํ ปุจฺฉติ –

‘‘เกนสฺสุ [ปสฺส สุ. นิ. ๑๐๓๘] นิวุโต โลโก, [อิจฺจายสฺมา อชิโต,]
เกนสฺสุ นปฺปกาสติ;
กิสฺสาภิเลปนํ พฺรูสิ, กึ สุ ตสฺส มหพฺภย’’นฺติฯ

อิมานิ จตฺตาริ ปทานิ ปุจฺฉิตานิ, โส เอโก ปโญฺหฯ กสฺมา? เอกวตฺถุ ปริคฺคหา, เอวญฺหิ อาห ‘‘เกนสฺสุ นิวุโต โลโก’’ติ โลกาธิฏฺฐานํ ปุจฺฉติ, ‘‘เกนสฺสุ นปฺปกาสตี’’ติ โลกสฺส อปฺปกาสนํ ปุจฺฉติ, ‘‘กิสฺสาภิเลปนํ พฺรูสี’’ติ โลกสฺส อภิเลปนํ ปุจฺฉติ, ‘‘กึสุ ตสฺส มหพฺภย’’นฺติ ตเสฺสว โลกสฺส มหาภยํ ปุจฺฉติฯ โลโก ติวิโธ กิเลสโลโก ภวโลโก อินฺทฺริยโลโกฯ

ตตฺถ วิสชฺชนา –

“อวิชฺชาย นิวุโต โลโก, [อชิตาติ ภควา,]
วิวิจฺฉา [เววิจฺฉา (สุ. นิ. ๑๐๓๙)] ปมาทา นปฺปกาสติ;
ชปฺปาภิเลปนํ พฺรูมิ, ทุกฺขมสฺส มหพฺภย”นฺติฯ

อิมานิ จตฺตาริ ปทานิ อิเมหิ จตูหิ ปเทหิ วิสชฺชิตานิ ปฐมํ ปฐเมน, ทุติยํ ทุติเยน, ตติยํ ตติเยน, จตุตฺถํ จตุเตฺถนฯ

“เกนสฺสุ นิวุโต โลโก”ติ ปเญฺห “อวิชฺชาย นิวุโต โลโก”ติ วิสชฺชนาฯ นีวรเณหิ นิวุโต โลโก, อวิชฺชานีวรณา หิ สเพฺพ สตฺตาฯ ยถาห ภควา “สพฺพสตฺตานํ, ภิกฺขเว, สพฺพปาณานํ สพฺพภูตานํ ปริยายโต เอกเมว นีวรณํ วทามิ ยทิทํ อวิชฺชา, อวิชฺชานีวรณา หิ สเพฺพ สตฺตาฯ สพฺพโสว, ภิกฺขเว, อวิชฺชาย นิโรธา จาคา ปฏินิสฺสคฺคา นตฺถิ สตฺตานํ นีวรณนฺติ วทามี”ติฯ เตน จ ปฐมสฺส ปทสฺส วิสชฺชนา ยุตฺตาฯ

“เกนสฺสุ นปฺปกาสตี”ติ ปเญฺห “วิวิจฺฉา ปมาทา นปฺปกาสตี”ติ วิสชฺชนาฯ โย ปุคฺคโล นีวรเณหิ นิวุโต, โส วิวิจฺฉติฯ วิวิจฺฉา นาม วุจฺจติ วิจิกิจฺฉาฯ โส วิจิกิจฺฉโนฺต นาภิสทฺทหติ, น อภิสทฺทหโนฺต วีริยํ นารภติ อกุสลานํ ธมฺมานํ ปหานาย กุสลานํ ธมฺมานํ สจฺฉิกิริยายฯ โส อิธปฺปมาทมนุยุโตฺต วิหรติ ปมโตฺต, สุเกฺก ธเมฺม น อุปฺปาทิยติ, ตสฺส เต อนุปฺปาทิยมานา นปฺปกาสนฺติ, ยถาห ภควา –

“ทูเร สโนฺต ปกาสนฺติ [ปกาเสนฺติ ธ. ป. ๓๐๔], หิมวโนฺตว ปพฺพโต;
อสเนฺตตฺถ น ทิสฺสนฺติ, รตฺตึ ขิตฺตา [รตฺติ ขิตฺตา (สี.), ปสฺส ธ. ป. ๓๐๔] ยถา สรา;
เต คุเณหิ ปกาสนฺติ, กิตฺติยา จ ยเสน จา”ติฯ

เตน จ ทุติยสฺส ปทสฺส วิสชฺชนา ยุตฺตาฯ

“กิสฺสาภิเลปนํ พฺรูสี”ติ ปเญฺห “ชปฺปาภิเลปนํ พฺรูมี”ติ วิสชฺชนาฯ ชปฺปา นาม วุจฺจติ ตณฺหาฯ สา กถํ อภิลิมฺปติ? ยถาห ภควา –

“รโตฺต อตฺถํ น ชานาติ, รโตฺต ธมฺมํ น ปสฺสติ;
อนฺธนฺตมํ [อนฺธตมํ (ก.)] ตทา โหติ, ยํ ราโค สหเต นร”นฺติฯ

สายํ ตณฺหา อาสตฺติพหุลสฺส ปุคฺคลสฺส “เอวํ อภิชปฺปา”ติ กริตฺวา ตตฺถ โลโก อภิลิโตฺต นาม ภวติ, เตน จ ตติยสฺส ปทสฺส วิสชฺชนา ยุตฺตาฯ

“กึ สุ ตสฺส มหพฺภย”นฺติ ปเญฺห “ทุกฺขมสฺส มหพฺภย”นฺติ วิสชฺชนาฯ ทุวิธํ ทุกฺขํ – กายิกญฺจ เจตสิกญฺจฯ ยํ กายิกํ อิทํ ทุกฺขํ, ยํ เจตสิกํ อิทํ โทมนสฺสํฯ สเพฺพ สตฺตา หิ ทุกฺขสฺส อุพฺพิชฺชนฺติ, นตฺถิ ภยํ ทุเกฺขน สมสมํ, กุโต วา ปน ตสฺส อุตฺตริตรํ? ติโสฺส ทุกฺขตา – ทุกฺขทุกฺขตา สงฺขารทุกฺขตา วิปริณามทุกฺขตาฯ ตตฺถ โลโก โอธโส กทาจิ กรหจิ ทุกฺขทุกฺขตาย มุจฺจติฯ ตถา วิปริณามทุกฺขตายฯ ตํ กิสฺส เหตุ? โหนฺติ โลเก อปฺปาพาธาปิ ทีฆายุกาปิฯ สงฺขารทุกฺขตาย ปน โลโก อนุปาทิเสสาย นิพฺพานธาตุยา มุจฺจติ, ตสฺมา สงฺขารทุกฺขตา ทุกฺขํ โลกสฺสาติ กตฺวา ทุกฺขมสฺส มหพฺภยนฺติฯ เตน จ จตุตฺถสฺส ปทสฺส วิสชฺชนา ยุตฺตาฯ เตนาห ภควา “อวิชฺชาย นิวุโต โลโก”ติฯ

สวนฺติ สพฺพธิ โสตา, [อิจฺจายสฺมา อชิโต,]

โสตานํ กึ นิวารณํ;
โสตานํ สํวรํ พฺรูหิ, เกน โสตา ปิธียเร [ปิถียเร (สี.), ปิธิยฺยเร (ก.), ปสฺส สุ. นิ. ๑๐๔๐]ฯ

อิมานิ จตฺตาริ ปทานิ ปุจฺฉิตานิฯ เต เทฺว ปญฺหาฯ กสฺมา? อิเมหิ พฺยาธิวจเนน ปุจฺฉิตาฯ เอวํ สมาปนฺนสฺส โลกสฺส เอวํ สํกิลิฏฺฐสฺส กึ โลกสฺส โวทานํ วุฏฺฐานมิติ, เอวญฺหิ อาหฯ

สวนฺติ สพฺพธิ โสตาติฯ อสมาหิตสฺส สวนฺติ อภิชฺฌาพฺยาปาทปฺปมาทพหุลสฺสฯ ตตฺถ ยา อภิชฺฌา อยํ โลโภ อกุสลมูลํ, โย พฺยาปาโท อยํ โทโส อกุสลมูลํ, โย ปมาโท อยํ โมโห อกุสลมูลํฯ ตสฺเสวํ อสมาหิตสฺส ฉสุ อายตเนสุ ตณฺหา สวนฺติ รูปตณฺหา สทฺทตณฺหา คนฺธตณฺหา รสตณฺหา โผฏฺฐพฺพตณฺหา ธมฺมตณฺหา, ยถาห ภควา –

“**สวตี**”ติ จ โข, ภิกฺขเว, ฉนฺนเมตํ อชฺฌตฺติกานํ อายตนานํ อธิวจนํฯ จกฺขุ สวติ มนาปิเกสุ รูเปสุ, อมนาปิเกสุ [อมนาปิเยสุ (ก.)] ปฏิหญฺญตีติฯ โสตํ…เป.… ฆานํ… ชิวฺหา… กาโย… มโน สวติ มนาปิเกสุ ธเมฺมสุ อมนาปิเกสุ ปฏิหญฺญตีติฯ อิติ สพฺพา จ สวติ, สพฺพถา จ สวติฯ เตนาห “สวนฺติ สพฺพธิ โสตา”ติฯ

“โสตานํ กึ นิวารณ”นฺติ ปริยุฏฺฐานวิฆาตํ ปุจฺฉติ, อิทํ โวทานํฯ “โสตานํ สํวรํ พฺรูหิ, เกน โสตา ปิธียเร”ติ อนุสยสมุคฺฆาตํ ปุจฺฉติ, อิทํ วุฏฺฐานํฯ

ตตฺถ วิสชฺชนา –

“ยานิ โสตานิ โลกสฺมึ, [อชิตาติ ภควา,]
สติ เตสํ นิวารณํ;
โสตานํ สํวรํ พฺรูมิ, ปญฺญาเยเต ปิธียเร”ติฯ

กายคตาย สติยา ภาวิตาย พหุลีกตาย จกฺขุ นาวิญฺฉติ มนาปิเกสุ รูเปสุ, อมนาปิเกสุ น ปฏิหญฺญติ, โสตํ…เป.… ฆานํ… ชิวฺหา… กาโย… มโน นาวิญฺฉติ มนาปิเกสุ ธเมฺมสุ, อมนาปิเกสุ น ปฏิหญฺญติฯ เกน การเณน? สํวุตนิวาริตตฺตา อินฺทฺริยานํ ฯ เกน เต สํวุตนิวาริตา? สติอารเกฺขนฯ เตนาห ภควา – “สติ เตสํ นิวารณ”นฺติฯ

ปญฺญาย อนุสยา ปหียนฺติ, อนุสเยสุ ปหีเนสุ ปริยุฏฺฐานา ปหียนฺติฯ กิสฺส [ตสฺส (สี.)], อนุสยสฺส ปหีนตฺตา? ตํ ยถา ขนฺธวนฺตสฺส รุกฺขสฺส อนวเสสมูลุทฺธรเณ กเต ปุปฺผผลปลฺลวงฺกุรสนฺตติ สมุจฺฉินฺนา ภวติฯ เอวํ อนุสเยสุ ปหีเนสุ ปริยุฏฺฐานสนฺตติ สมุจฺฉินฺนา ภวติ ปิทหิตา ปฏิจฺฉนฺนาฯ เกน? ปญฺญายฯ เตนาห ภควา “ปญฺญาเยเต ปิธียเร”ติฯ

“ปญฺญา เจว สติ จ, [อิจฺจายสฺมา อชิโต,]
นามรูปญฺจ มาริส;
เอตํ เม ปุฏฺโฐ ปพฺรูหิ, กเตฺถตํ อุปรุชฺฌตี”ติฯ

“ยเมตํ ปญฺหํ อปุจฺฉิ [มํ ปุจฺฉิ (ก.), ปสฺส สุ. นิ. ๑๐๔๓], อชิต ตํ วทามิ เต;
ยตฺถ นามญฺจ รูปญฺจ, อเสสํ อุปรุชฺฌติ;
วิญฺญาณสฺส นิโรเธน, เอเตฺถตํ อุปรุชฺฌตี”ติฯ

อยํ ปเญฺห [ปโญฺห (สี. ก.) เนตฺติวิภาวนี ปสฺสิตพฺพา] อนุสนฺธึ ปุจฺฉติฯ อนุสนฺธึ ปุจฺฉนฺโต กึ ปุจฺฉติ? อนุปาทิเสสํ นิพฺพานธาตุํฯ ตีณิ จ สจฺจานิ สงฺขตานิ นิโรธธมฺมานิ ทุกฺขํ สมุทโย มคฺโค, นิโรโธ อสงฺขโตฯ ตตฺถ สมุทโย ทฺวีสุ ภูมีสุ ปหียติ ทสฺสนภูมิยา จ ภาวนาภูมิยา จฯ ทสฺสเนน ตีณิ สํโยชนานิ ปหียนฺติ สกฺกายทิฏฺฐิ วิจิกิจฺฉา สีลพฺพตปรามาโส, ภาวนาย สตฺต สํโยชนานิ ปหียนฺติ กามจฺฉนฺโท พฺยาปาโท รูปราโค อรูปราโค มาโน อุทฺธจฺจํ อวิชฺชาวเสสา [อวิชฺชา จ นิรวเสสา (สี. ก.)]ฯ เตธาตุเก อิมานิ ทส สํโยชนานิ ปโญฺจรมฺภาคิยานิ ปญฺจุทฺธมฺภาคิยานิฯ

๑๒. ตตฺถ ตีณิ สํโยชนานิ สกฺกายทิฏฺฐิ วิจิกิจฺฉา สีลพฺพตปรามาโส อนญฺญาตญฺญสฺสามีตินฺทฺริยํ อธิฏฺฐาย นิรุชฺฌนฺติฯ สตฺต สํโยชนานิ กามจฺฉนฺโท พฺยาปาโท รูปราโค อรูปราโค มาโน อุทฺธจฺจํ อวิชฺชาวเสสา อญฺญินฺทฺริยํ อธิฏฺฐาย นิรุชฺฌนฺติฯ ยํ ปน เอวํ ชานาติ ‘‘ขีณา เม ชาตี’’ติ, อิทํ ขเย ญาณํฯ ‘‘นาปรํ อิตฺถตฺตายา’’ติ ปชานาติ, อิทํ อนุปฺปาเท ญาณํฯ อิมานิ เทฺว ญาณานิ อญฺญาตาวินฺทฺริยํฯ ตตฺถ ยญฺจ อนญฺญาตญฺญสฺสามีตินฺทฺริยํ ยญฺจ อญฺญินฺทฺริยํ, อิมานิ อคฺคผลํ อรหตฺตํ ปาปุณนฺตสฺส นิรุชฺฌนฺติ, ตตฺถ ยญฺจ ขเย ญาณํ ยญฺจ อนุปฺปาเท ญาณํ, อิมานิ เทฺว ญาณานิ เอกปญฺญาฯ

อปิ จ อารมฺมณสเงฺกเตน เทฺว นามานิ ลพฺภนฺติ, ‘‘ขีณา เม ชาตี’’ติ ปชานนฺตสฺส ขเย ญาณนฺติ นามํ ลภติ, ‘‘นาปรํ อิตฺถตฺตายา’’ติ ปชานนฺตสฺส อนุปฺปาเท ญาณนฺติ นามํ ลภติฯ สา ปชานนเฏฺฐน ปญฺญา, ยถาทิฏฺฐํ อปิลาปนเฏฺฐน สติฯ

๑๓. ตตฺถ เย ปญฺจุปาทานกฺขนฺธา, อิทํ นามรูปํฯ ตตฺถ เย ผสฺสปญฺจมกา ธมฺมา, อิทํ นามํฯ ยานิ ปญฺจินฺทฺริยานิ รูปานิ, อิทํ รูปํฯ ตทุภยํ นามรูปํ วิญฺญาณสมฺปยุตฺตํ ตสฺส นิโรธํ ภควนฺตํ ปุจฺฉนฺโต อายสฺมา อชิโต ปารายเน เอวมาห –

> ‘‘ปญฺญา เจว สติ จ, นามรูปญฺจ มาริส;
> เอตํ เม ปุโฏฺฐ ปพฺรูหิ, กเตฺถตํ อุปรุชฺฌตี’’ติฯ

ตตฺถ สติ จ ปญฺญา จ จตฺตาริ อินฺทฺริยานิ, สติ เทฺว อินฺทฺริยานิ สตินฺทฺริยญฺจ สมาธินฺทฺริยญฺจ, ปญฺญา เทฺว อินฺทฺริยานิ ปญฺญินฺทฺริยญฺจ วีริยินฺทฺริยญฺจฯ ยา อิเมสุ จตูสุ อินฺทฺริเยสุ สทฺทหนา โอกปฺปนา, อิทํ สทฺธินฺทฺริยํฯ ตตฺถ ยา สทฺธาธิปเตยฺยา จิเตฺตกคฺคตา, อยํ ฉนฺทสมาธิฯ สมาหิเต จิเตฺต กิเลสานํ วิกฺขมฺภนตาย ปฏิสงฺขานพเลน วา ภาวนาพเลน วา, อิทํ ปหานํฯ ตตฺถ เย อสฺสาสปสฺสาสา วิตกฺกวิจารา สญฺญาเวทยิตา สรสงฺกปฺปา, อิเม สงฺขาราฯ อิติ ปุริมโก จ ฉนฺทสมาธิ, กิเลสวิกฺขมฺภนตาย จ ปหานํ อิเม จ สงฺขารา, ตทุภยํ ฉนฺทสมาธิปฺปธานสงฺขารสมนฺนาคตํ อิทฺธิปาทํ ภาเวติ วิเวกนิสฺสิตํ วิราคนิสฺสิตํ นิโรธนิสฺสิตํ โวสฺสคฺคปริณามึฯ ตตฺถ ยา วีริยาธิปเตยฺยา จิเตฺตกคฺคตา, อยํ วีริยสมาธิ…เป.… ตตฺถ ยา จิตฺตาธิปเตยฺยา จิเตฺตกคฺคตา, อยํ จิตฺตสมาธิ…เป.… ตตฺถ ยา วีมํสาธิปเตยฺยา จิเตฺตกคฺคตา, อยํ วีมํสาสมาธิฯ สมาหิเต จิเตฺต กิเลสานํ วิกฺขมฺภนตาย ปฏิสงฺขานพเลน วา ภาวนาพเลน วา, อิทํ ปหานํฯ ตตฺถ เย อสฺสาสปสฺสาสา วิตกฺกวิจารา สญฺญาเวทยิตา สรสงฺกปฺปา, อิเม สงฺขาราฯ อิติ ปุริมโก จ วีมํสาสมาธิ, กิเลสวิกฺขมฺภนตาย จ ปหานํ อิเม จ สงฺขารา, ตทุภยํ วีมํสาสมาธิปฺปธานสงฺขารสมนฺนาคตํ อิทฺธิปาทํ ภาเวติ วิเวกนิสฺสิตํ วิราคนิสฺสิตํ นิโรธนิสฺสิตํ โวสฺสคฺคปริณามึฯ

๑๔. สโพฺพ สมาธิ ญาณมูลโก ญาณปุพฺพงฺคโม ญาณานุปริวตฺติฯ

> ยถา ปุเร ตถา ปจฺฉา, ยถา ปจฺฉา ตถา ปุเร;
> ยถา ทิวา ตถา รตฺตึ [รตฺติ (ก.) อยํ คาถา เถรคา. ๓๙๗ ทิสฺสติ], ยถา รตฺตึ ตถา ทิวาฯ

อิติ วิวเฏน เจตสา อปริโยนเทฺธน สปฺปภาสํ จิตฺตํ ภาเวติฯ ปญฺจินฺทฺริยานิ กุสลานิ จิตฺตสหภูนิ จิเตฺต อุปฺปชฺชมาเน อุปฺปชฺชนฺติ, จิเตฺต นิรุชฺฌมาเน นิรุชฺฌนฺติฯ นามรูปญฺจ วิญฺญาณเหตุกํ วิญฺญาณปจฺจยา นิพฺพตฺตํ, ตสฺส มเคฺคน เหตุ อุปจฺฉิโนฺน, วิญฺญาณํ อนาหารํ อนภินนฺทิตํ อปฺปฏิสนฺธิกํ ตํ นิรุชฺฌติฯ นามรูปมฺปิ อเหตุ อปฺปจฺจยํ ปุนพฺภวํ น นิพฺพตฺตยติ [นิพฺพตฺติยติ (ก.)]ฯ เอวํ วิญฺญาณสฺส นิโรธา ปญฺญา จ สติ จ นามรูปญฺจ นิรุชฺฌติฯ เตนาห ภควา –

> ‘‘ยเมตํ ปญฺหํ อปุจฺฉิ, อชิต ตํ วทามิ เต;
> ยตฺถ นามญฺจ รูปญฺจ, อเสสํ อุปรุชฺฌติ;
> วิญฺญาณสฺส นิโรเธน, เอเตฺถตํ อุปรุชฺฌตี’’ติฯ

> ‘‘เย จ [อยํ คาถา สุ. นิ. ๑๐๔๔ อญฺญถา ทิสฺสติ] สงฺขาตธมฺมาเส, [อิจฺจายสฺมา อชิโต]
> เย จ เสกฺขา ปุถู อิธ;
> เตสํ เม นิปโก อิริยํ, ปุโฎฺฐ ปพฺรูหิ มาริสา’’ติฯ

๑๕. อิมานิ ตีณิ ปทานิ ปุจฺฉิตานิ, เต ตโย ปญฺหาฯ กิสฺส? เสขาเสขวิปสฺสนาปุพฺพงฺคมปฺปหานโยเคน, เอวญฺหิ อาหฯ ‘‘เย จ สงฺขาตธมฺมาเส’’ติ อรหตฺตํ ปุจฺฉติ, ‘‘เย จ เสขา ปุถู อิธา’’ติ เสขํ ปุจฺฉติ, ‘‘เตสํ เม นิปโก อิริยํ, ปุโฎฺฐ ปพฺรูหิ มาริสา’’ติ วิปสฺสนาปุพฺพงฺคมํ ปหานํ ปุจฺฉติฯ

ตตฺถ วิสชฺชนา –

> ‘‘กาเมสุ นาภิคิเชฺฌยฺย, [อชิตาติ ภควา]
> มนสานาวิโล สิยา;
> กุสโล สพฺพธมฺมานํ, สโต ภิกฺขุ ปริพฺพเช’’ติฯ

ภควโต สพฺพํ กายกมฺมํ ญาณปุพฺพงฺคมํ ญาณานุปริวตฺติ, สพฺพํ วจีกมฺมํ ญาณปุพฺพงฺคมํ ญาณานุปริวตฺติ, สพฺพํ มโนกมฺมํ ญาณปุพฺพงฺคมํ ญาณานุปริวตฺติฯ อตีเต อํเส อปฺปฏิหตญาณทสฺสนํ, อนาคเต อํเส อปฺปฏิหตญาณทสฺสนํ, ปจฺจุปฺปเนฺน อํเส อปฺปฏิหตญาณทสฺสนํฯ

โก จ ญาณทสฺสนสฺส ปฏิฆาโต? ยํ อนิเจฺจ ทุเกฺข อนตฺตนิ จ อญฺญาณํ อทสฺสนํ, อยํ ญาณทสฺสนสฺส ปฏิฆาโตฯ ยถา อิธ ปุริโส ตารกรูปานิ ปเสฺสยฺย, โน จ คณนสเงฺกเตน ชาเนยฺย, อยํ ญาณทสฺสนสฺส ปฏิฆาโตฯ

ภควโต ปน อปฺปฏิหตญาณทสฺสนํ, อนาวรณญาณทสฺสนา หิ พุทฺธา ภควโนฺตฯ ตตฺถ เสเขน ทฺวีสุ ธเมฺมสุ จิตฺตํ รกฺขิตพฺพํ เคธา จ รชนีเยสุ ธเมฺมสุ, โทสา จ ปริยุฎฺฐานีเยสุฯ ตตฺถ ยา อิจฺฉา มุจฺฉา ปตฺถนา ปิยายนา กีฬนา, ตํ ภควา นิวาเรโนฺต เอวมาห ‘‘กาเมสุ นาภิคิเชฺฌยฺยา’’ติฯ

“มนสานาวิโล สิยา”ติ ปริยุฏฺฐานวิฆาตํ อาหฯ ตถา หิ เสโข อภิคิชฺฌโนฺต อสมุปฺปนฺนญฺจ กิเลสํ อุปฺปาเทติ, อุปฺปนฺนญฺจ กิเลสํ ผาตึ กโรติฯ โย ปน อนาวิลสงฺกปฺโป อนภิคิชฺฌโนฺต วายมติ, โส อนุปฺปนฺนานํ ปาปกานํ อกุสลานํ ธมฺมานํ อนุปฺปาทาย ฉนฺทํ ชเนติ วายมติ วีริยํ อารภติ จิตฺตํ ปคฺคณฺหาติ ปทหติฯ โส อุปฺปนฺนานํ ปาปกานํ อกุสลานํ ธมฺมานํ ปหานาย ฉนฺทํ ชเนติ วายมติ วีริยํ อารภติ จิตฺตํ ปคฺคณฺหาติ ปทหติฯ โส อนุปฺปนฺนานํ กุสลานํ ธมฺมานํ อุปฺปาทาย ฉนฺทํ ชเนติ วายมติ วีริยํ อารภติ จิตฺตํ ปคฺคณฺหาติ ปทหติฯ โส อุปฺปนฺนานํ กุสลานํ ธมฺมานํ ฐิติยา อสโมฺมสาย ภิโยฺยภาวาย เวปุลฺลาย ภาวนาย ปาริปูริยา ฉนฺทํ ชเนติ วายมติ วีริยํ อารภติ จิตฺตํ ปคฺคณฺหาติ ปทหติฯ

๑๖. กตเม [กตเม จ (อฏฺฐ.)] อนุปฺปนฺนา ปาปกา อกุสลา ธมฺมา? กามวิตโกฺก พฺยาปาทวิตโกฺก วิหิํสาวิตโกฺก, อิเม อนุปฺปนฺนา ปาปกา อกุสลา ธมฺมาฯ กตเม อุปฺปนฺนา ปาปกา อกุสลา ธมฺมา? อนุสยา อกุสลมูลานิ, อิเม อุปฺปนฺนา ปาปกา อกุสลา ธมฺมาฯ กตเม อนุปฺปนฺนา กุสลา ธมฺมา? ยานิ โสตาปนฺนสฺส อินฺทฺริยานิ, อิเม อนุปฺปนฺนา กุสลา ธมฺมาฯ กตเม อุปฺปนฺนา กุสลา ธมฺมา? ยานิ อฏฺฐมกสฺส อินฺทฺริยานิ, อิเม อุปฺปนฺนา กุสลา ธมฺมาฯ

เยน กามวิตกฺกํ วาเรติ, อิทํ สตินฺทฺริยํฯ เยน พฺยาปาทวิตกฺกํ วาเรติ, อิทํ สมาธินฺทฺริยํฯ เยน วิหิํสาวิตกฺกํ วาเรติ, อิทํ วีริยินฺทฺริยํฯ

เยน อุปฺปนฺนุปฺปเนฺน ปาปเก อกุสเล ธเมฺม ปชหติ วิโนเทติ พฺยนฺตีกโรติ อนภาวํ คเมติ นาธิวาเสติ, อิทํ ปญฺญินฺทฺริยํฯ ยา อิเมสุ จตูสุ อินฺทฺริเยสุ สทฺทหนา โอกปฺปนา, อิทํ สทฺธินฺทฺริยํฯ

ตตฺถ สทฺธินฺทฺริยํ กตฺถ ทฏฺฐพฺพํ? จตูสุ โสตาปตฺติยเงฺคสุฯ วีริยินฺทฺริยํ กตฺถ ทฏฺฐพฺพํ? จตูสุ สมฺมปฺปธาเนสุฯ สตินฺทฺริยํ กตฺถ ทฏฺฐพฺพํ? จตูสุ สติปฏฺฐาเนสุฯ สมาธินฺทฺริยํ กตฺถ ทฏฺฐพฺพํ? จตูสุ ฌาเนสุฯ ปญฺญินฺทฺริยํ กตฺถ ทฏฺฐพฺพํ? จตูสุ อริยสเจฺจสุฯ เอวํ เสโข สเพฺพหิ กุสเลหิ ธเมฺมหิ อปฺปมโตฺต วุโตฺต ภควตา อนาวิลตาย มนสาฯ เตนาห ภควา “มนสานาวิโล สิยา”ติฯ

๑๗. “กุสโล สพฺพธมฺมาน”นฺติ โลโก นาม ติวิโธ กิเลสโลโก ภวโลโก อินฺทฺริยโลโกฯ ตตฺถ กิเลสโลเกน ภวโลโก สมุทาคจฺฉติ, โส อินฺทฺริยานิ นิพฺพเตฺตติ, อินฺทฺริเยสุ ภาวิยมาเนสุ เนยฺยสฺส ปริญฺญา ภวติฯ สา ทุวิเธน อุปปริกฺขิตพฺพา ทสฺสนปริญฺญาย จ ภาวนาปริญฺญาย จฯ ยทา หิ เสโข เญยฺยํ ปริชานาติ, ตทา นิพฺพิทาสหคเตหิ สญฺญามนสิกาเรหิ เนยฺยํ ปริญฺญาตํ ภวติฯ ตสฺส เทฺว ธมฺมา โกสลฺลํ คจฺฉนฺติ – ทสฺสนโกสลฺลญฺจ ภาวนาโกสลฺลญฺจฯ

ตํ ญาณํ ปญฺจวิเธน เวทิตพฺพํः อภิญฺญา ปริญฺญา ปหานํ ภาวนา สจฺฉิกิริยาฯ ตตฺถ กตมา อภิญฺญา? ยํ ธมฺมานํ สลกฺขเณ ญาณํ ธมฺมปฏิสมฺภิทา จ อตฺถปฏิสมฺภิทา จ, อยํ อภิญฺญาฯ

ตตฺถ กตมา ปริญฺญา? เอวํ อภิชานิตฺวา ยา ปริชานนา “อิทํ กุสลํ, อิทํ อกุสลํ, อิทํ สาวชฺชํ, อิทํ อนวชฺชํ, อิทํ กณฺหํ, อิทํ สุกฺกํ, อิทํ เสวิตพฺพํ, อิทํ น เสวิตพฺพํ, อิเม ธมฺมา เอวํคหิตา, อิทํ ผลํ นิพฺพเตฺตนฺติ [นิพฺพตฺตาเปนฺติ (ก.)], เตสํ เอวํคหิตานํ อยํ อโตฺถ”ติ, อยํ ปริญฺญาฯ

เอวํ ปริชานิตฺวา ตโย ธมฺมา อวสิฏฺฐา ภวนฺติ ปหาตพฺพา ภาเวตพฺพา สจฺฉิกาตพฺพา จฯ ตตฺถ กตเม ธมฺมา ปหาตพฺพา? เย อกุสลาฯ ตตฺถ กตเม ธมฺมา ภาเวตพฺพา? เย กุสลาฯ ตตฺถ กตเม ธมฺมา สจฺฉิกาตพฺพา? ยํ อสงฺขตํฯ โย เอวํ ชานาติ อยํ วุจฺจติ อตฺถกุสโล ธมฺมกุสโล กลฺยาณตากุสโล ผลตากุสโล, อายกุสโล อปายกุสโล อุปายกุสโล มหตา โกสเลฺลน สมนฺนาคโตติ, เตนาห ภควา ''กุสโล สพฺพธมฺมาน''นฺติฯ

''สโต ภิกฺขุ ปริพฺพเช''ติ เตน ทิฏฺฐธมฺมสุขวิหารตฺถํ อภิกฺกเนฺต ปฏิกฺกเนฺต อาโลกิเต วิโลกิเต สมิญฺชิเต [สมฺมิญฺชิเต (สี.)] ปสาริเต สงฺฆาฏิปตฺตจีวรธารเณ อสิเต ปีเต ขายิเต สายิเต อุจฺจารปสฺสาวกเมฺม คเต ฐิเต นิสิเนฺน สุเตฺต ชาคริเต ภาสิเต ตุณฺหิภาเว สเตน สมฺปชาเนน วิหาตพฺพํฯ อิมา เทฺว จริยา อนุญฺญาตา ภควตา เอกา วิสุทฺธานํ, เอกา วิสุชฺฌนฺตานํฯ เก วิสุทฺธา? อรหโนฺตฯ เก วิสุชฺฌนฺตา? เสกฺขาฯ กตกิจฺจานิ หิ อรหโต อินฺทฺริยานิฯ ยํ โพชฺฌํ, ตํ จตุพฺพิธํ ทุกฺขสฺส ปริญฺญาภิสมเยน สมุทยสฺส ปหานาภิสมเยน มคฺคสฺส ภาวนาภิสมเยน นิโรธสฺส สจฺฉิกิริยาภิสมเยน, อิทํ จตุพฺพิธํ โพชฺฌํ โย เอวํ ชานาติ, อยํ วุจฺจติ สโต อภิกฺกมติ สโต ปฏิกฺกมติ ขยา ราคสฺส ขยา โทสสฺส ขยา โมหสฺสฯ เตนาห ภควา ''สโต ภิกฺขุ ปริพฺพเช''ติ, เตนาห –

''กาเมสุ นาภิคิเชฺฌยฺย, [อชิตาติ ภควา]
มนสานาวิโล สิยา;
กุสโล สพฺพธมฺมานํ, สโต ภิกฺขุ ปริพฺพเช''ติฯ

เอวํ ปุจฺฉิตพฺพํ, เอวํ วิสชฺชิตพฺพํฯ สุตฺตสฺส จ อนุคีติ อตฺถโต จ พฺยญฺชนโต จ สมาเนตพฺพา [สมานยิตพฺพา (สี. ก.)]ฯ อตฺถาปคตํ หิ พฺยญฺชนํ สมฺผปฺปลาปํ ภวติฯ ทุนฺนิกฺขิตฺตสฺส ปทพฺยญฺชนสฺส อโตฺถปิ ทุนฺนโย ภวติ, ตสฺมา อตฺถพฺยญฺชนูเปตํ สงฺคายิตพฺพํฯ สุตฺตญฺจ ปวิจินิตพฺพํฯ กึ อิทํ สุตฺตํ อาหจฺจ วจนํ อนุสนฺธิวจนํ นีตตฺถํ เนยฺยตฺถํ สํกิเลสภาคิยํ นิเพฺพธภาคิยํ อเสกฺขภาคิยํ? กุหึ อิมสฺส สุตฺตสฺส สพฺพานิ สจฺจานิ ปสฺสิตพฺพานิ, อาทิมชฺฌปริโยสาเนติ? เอวํ สุตฺตํ ปวิเจตพฺพํฯ เตนาห อายสฺมา มหากจฺจายโน – ''ยํ ปุจฺฉิตญฺจ วิสฺสชฺชิตญฺจ, สุตฺตสฺส ยา จ อนุคีตี''ติฯ

นิยุโตฺต วิจโย หาโรฯ

๓. ยุตฺติหารวิภโงฺค

๑๘. ตตฺถ กตโม ยุตฺติหาโร? ''สเพฺพสํ หาราน''นฺติ, อยํ ยุตฺติหาโรฯ กึ โยชยติ [โยเชติ (สี.)]? จตฺตาโร มหาปเทสา พุทฺธาปเทโส สงฺฆาปเทโส สมฺพหุลเตฺถราปเทโส [สมฺปหุล… (ก.)] เอกเตฺถราปเทโสฯ อิเม จตฺตาโร มหาปเทสา, ตานิ ปทพฺยญฺชนานิ สุเตฺต โอตารยิตพฺพานิ, วินเย สนฺทสฺสยิตพฺพานิ, ธมฺมตายํ อุปนิกฺขิปิตพฺพานิฯ

กตมสฺมึ สุเตฺต โอตารยิตพฺพานิ? จตูสุ อริยสเจฺจสุฯ กตมสฺมึ วินเย สนฺทสฺสยิตพฺพานิ? ราควินเย โทสวินเย โมหวินเยฯ กตมิสฺสํ [กตมิยํ (สี.)] ธมฺมตายํ อุปนิกฺขิปิตพฺพานิ? ปฏิจฺจสมุปฺปาเทฯ ยทิ จตูสุ อริยสเจฺจสุ อวตรติ, กิเลสวินเย สนฺทิสฺสติ , ธมฺมตญฺจ น วิโลเมติ, เอวํ อาสเว น ชเนติฯ จตูหิ มหาปเทเสหิ ยํ ยํ ยุชฺชติ, เยน เยน ยุชฺชติ, ยถา ยถา ยุชฺชติ, ตํ ตํ คเหตพฺพํฯ

๑๙. ปญฺหํ ปุจฺฉิเตน กติ ปทานิ ปเญฺหติ ปทโส ปริโยคาหิตพฺพํ วิเจตพฺพํ? ยทิ สพฺพานิ ปทานิ เอกํ อตฺถํ อภิวทนฺติ, เอโก ปโญฺหฯ อถ จตฺตาริ ปทานิ เอกํ อตฺถํ อภิวทนฺติ, เอโก ปโญฺหฯ อถ ตีณิ ปทานิ เอกํ อตฺถํ อภิวทนฺติ, เอโก ปโญฺหฯ อถ เทฺว ปทานิ เอกํ อตฺถํ อภิวทนฺติ, เอโก ปโญฺหฯ อถ เอกํ ปทํ เอกํ อตฺถํ อภิวทติ, เอโก ปโญฺหฯ ตํ อุปปริกฺขมาเนน อญฺญาตพฺพํ กึ อิเม ธมฺมา นานตฺถา นานาพฺยญฺชนา, อุทาหุ อิเมสํ ธมฺมานํ เอโก อตฺโถ พฺยญฺชนเมว นานนฺติฯ ยถา กึ ภเว? ยถา สา เทวตา ภควนฺตํ ปญฺหํ ปุจฺฉติฯ

> ‘‘เกนสฺสุพฺภาหโต [ปสฺส สํ. นิ. ๑.๖๖] โลโก, เกนสฺสุ ปริวาริโต;
> เกน สเลฺลน โอติโณฺณ, กิสฺส ธูปายิโต สทา’’ติฯ

อิมานิ จตฺตาริ ปทานิ ปุจฺฉิตานิฯ เต ตโย ปญฺหา กถํ ญายติ? ภควา หิ เทวตาย วิสเชฺชติฯ

> ‘‘มจฺจุนาพฺภาหโต [มจฺจุนพฺภาหโต (ก.) เถรคา. ๔๔๘; สํ. นิ. ๑.๖๖ ปสฺสิตพฺพํ] โลโก, ชราย ปริวาริโต;
> ตณฺหาสเลฺลน โอติโณฺณ, อิจฺฉาธูปายิโต สทา’’ติฯ

๒๐. ตตฺถ ชรา จ มรณญฺจ อิมานิ เทฺว สงฺขตสฺส สงฺขตลกฺขณานิฯ ชรายํ ฐิตสฺส อญฺญถตฺตํ, มรณํ วโยฯ ตตฺถ ชราย จ มรณสฺส จ อตฺถโต นานตฺตํฯ เกน การเณน, คพฺภคตาปิ หิ มียนฺติ, น จ เต ชิณฺณา ภวนฺติฯ อตฺถิ จ เทวานํ มรณํ, น จ เตสํ สรีรานิ ชีรนฺติฯ สกฺกเตว ชราย ปฏิกมฺมํ กาตุํ, น ปน สกฺกเต มรณสฺส ปฏิกมฺมํ กาตุํ อญฺญเตฺรว อิทฺธิมนฺตานํ อิทฺธิวิสยาฯ ยํ ปนาห ตณฺหาสเลฺลน โอติโณฺณติ ทิสฺสนฺติ วีตราคา ชีรนฺตาปิ มียนฺตาปิฯ ยทิ จ ยถา ชรามรณํ, เอวํ ตณฺหาปิ สิยาฯ เอวํ สเนฺต สเพฺพ โยพฺพนฏฺฐาปิ วิคตตณฺหา สิยุํฯ ยถา จ ตณฺหา ทุกฺขสฺส สมุทโย, เอวํ ชรามรณมฺปิ สิยา ทุกฺขสฺส สมุทโย, น จ สิยา ตณฺหา ทุกฺขสฺส สมุทโย, น หิ ชรามรณํ ทุกฺขสฺส สมุทโย, ตณฺหา ทุกฺขสฺส สมุทโยฯ ยถา จ ตณฺหา มคฺควชฺฌา, เอวํ ชรามรณมฺปิ สิยา มคฺควชฺฌํฯ อิมาย ยุตฺติยา อญฺญมเญฺญหิ การเณหิ คเวสิตพฺพํฯ ยทิ จ สนฺทิสฺสติ ยุตฺติสมารูฬฺหํ อตฺถโต จ อญฺญตฺตํ, พฺยญฺชนโตปิ คเวสิตพฺพํฯ

สโลฺลติ วา ธูปายนฺติ วา อิเมสํ ธมฺมานํ อตฺถโต เอกตฺตํฯ น หิ ยุชฺชติ อิจฺฉาย จ ตณฺหาย จ อตฺถโต อญฺญตฺตํฯ ตณฺหาย อธิปฺปาเย อปริปูรมาเน นวสุ อาฆาตวตฺถูสุ โกโธ จ อุปนาโห จ อุปฺปชฺชติฯ อิมาย ยุตฺติยา ชราย จ มรณสฺส จ ตณฺหาย จ อตฺถโต อญฺญตฺตํฯ

ยํ ปนิทํ ภควตา ทฺวีหิ นาเมหิ อภิลปิตํ อิจฺฉาติปิ ตณฺหาติปิ, อิทํ ภควตา พาหิรานํ วตฺถูนํ อารมฺมณวเสน ทฺวีหิ นาเมหิ อภิลปิตํ อิจฺฉาติปิ ตณฺหาติปิ, สพฺพา หิ ตณฺหา อโชฺฌสานลกฺขเณน เอกลกฺขณาฯ ยถา สโพฺพ อคฺคิ อุณฺหตฺตลกฺขเณน เอกลกฺขโณ, อปิ จ อุปาทานวเสน อญฺญมญฺญานิ นามานิ ลภติ, กฏฺฐคฺคีติปิ ติณคฺคีติปิ สกลิกคฺคีติปิ โคมยคฺคีติปิ ถุสคฺคีติปิ สงฺการคฺคีติปิ, สโพฺพ หิ อคฺคิ อุณฺหตฺตลกฺขโณวฯ เอวํ สพฺพา ตณฺหา อโชฺฌสานลกฺขเณน เอกลกฺขณา , อปิ ตุ อารมฺมณอุปาทานวเสน อญฺญมเญฺญหิ นาเมหิ อภิลปิตา อิจฺฉาอิติปิ ตณฺหาอิติปิ สโลฺลอิติปิ ธูปายนาอิติปิ สริตาอิติปิ วิสตฺติกาอิติปิ สิเนโหอิติปิ กิลมโถอิติปิ ลตาอิติปิ มญฺญนาอิติปิ พนฺธอิติปิ อาสาอิติปิ ปิปาสาอิติปิ อภินนฺทนาอิติปิ, อิติ สพฺพา ตณฺหา อโชฺฌสานลกฺขเณน เอกลกฺขณาฯ ยถา จ เววจเน วุตฺตาฯ

> ‘‘อาสา จ ปิหา อภินนฺทนา จ, อเนกธาตูสุ สรา ปติฏฺฐิตา;

อญฺญาณมูลปฺปภวา ปชปฺปิตา, สพฺพา มยา พฺยนฺติกตา สมูลกา’’ติ [สมูลิกา (สี.)]ฯ

ตณฺหาเยตํ เววจนํฯ ยถาห ภควา – รูเป ติสฺส อวิคตราคสฺส อวิคตจฺฉนฺทสฺส อวิคตเปมสฺส อวิคตปิปาสสฺส อวิคตปริฬาหสฺสฯ เอวํ เวทนาย สญฺญาย สงฺขาเรสุ วิญฺญาเณ อวิคตราคสฺส อวิคตจฺฉนฺทสฺส อวิคตเปมสฺส อวิคตปิปาสสฺส อวิคตปริฬาหสฺส สพฺพํ สุตฺตํ วิตฺถาเรตพฺพํฯ ตณฺหาเยตํ เววจนํฯ เอวํ ยุชฺชติฯ

๒๑. สโพฺพ ทุกฺขูปจาโร กามตณฺหาสงฺขารมูลโก, น ปน ยุชฺชติ สโพฺพ นิพฺพิทูปจาโร กามตณฺหาปริกฺขารมูลโกฯ อิมาย ยุตฺติยา อญฺญมญฺญหิ การเณหิ คเวสิตพฺพํฯ

ยถา หิ [ยถาห (สี.)] ภควา ราคจริตสฺส ปุคฺคลสฺส อสุภํ เทสยติ, โทสจริตสฺส ภควา ปุคฺคลสฺส เมตฺตํ เทสยติฯ โมหจริตสฺส ภควา ปุคฺคลสฺส ปฏิจฺจสมุปฺปาทํ เทสยติฯ ยทิ หิ ภควา ราคจริตสฺส ปุคฺคลสฺส เมตฺตํ เจโตวิมุตฺตึ เทเสยฺยฯ สุขํ วา ปฏิปทํ ทนฺธาภิญฺญํ สุขํ วา ปฏิปทํ ขิปฺปาภิญฺญํ วิปสฺสนาปุพฺพงฺคมํ วา ปหานํ เทเสยฺย, น ยุชฺชติ เทสนาฯ เอวํ ยํ กิญฺจิ ราคสฺส อนุโลมปฺปหานํ โทสสฺส อนุโลมปฺปหานํ โมหสฺส อนุโลมปฺปหานํฯ สพฺพํ ตํ วิจเยน หาเรน วิจินิตฺวา ยุตฺติหาเรน โยเชตพฺพํฯ ยาวติกา ญาณสฺส ภูมิฯ

เมตฺตาวิหาริสฺส สโต พฺยาปาโท จิตฺตํ ปริยาทาย ฐสฺสตีติ น ยุชฺชติ เทสนา, พฺยาปาโท ปหานํ อพฺภตฺถํ คจฺฉตีติ ยุชฺชติ เทสนาฯ กรุณาวิหาริสฺส สโต วิเหสา จิตฺตํ ปริยาทาย ฐสฺสตีติ น ยุชฺชติ เทสนา, วิเหสา ปหานํ อพฺภตฺถํ คจฺฉตีติ ยุชฺชติ เทสนาฯ มุทิตา วิหาริสฺส สโต อรติ จิตฺตํ ปริยาทาย ฐสฺสตีติ น ยุชฺชติ เทสนา, อรติ ปหานํ อพฺภตฺถํ คจฺฉตีติ ยุชฺชติ เทสนาฯ อุเปกฺขาวิหาริสฺส สโต ราโค จิตฺตํ ปริยาทาย ฐสฺสตีติ น ยุชฺชติ เทสนา, ราโค ปหานํ อพฺภตฺถํ คจฺฉตีติ ยุชฺชติ เทสนาฯ อนิมิตฺตวิหาริสฺส สโต นิมิตฺตานุสารี เตน เตเนว วิญฺญาณํ ปวตฺตตีติ น ยุชฺชติ เทสนา , นิมิตฺตํ ปหานํ อพฺภตฺถํ คจฺฉตีติ ยุชฺชติ เทสนาฯ อสฺมีติ วิคตํ อยมหมสฺมีติ น สมนุปสฺสามิฯ อถ จ ปน เม กิสฺมีติ กถสฺมีติ วิจิกิจฺฉา กถํกถาสลฺลํ จิตฺตํ ปริยาทาย ฐสฺสตีติ น ยุชฺชติ เทสนา, วิจิกิจฺฉา กถํกถาสลฺลํ ปหานํ อพฺภตฺถํ คจฺฉตีติ ยุชฺชติ เทสนาฯ

ยถา วา ปน ปฐมํ ฌานํ สมาปนฺนสฺส สโต กามราคพฺยาปาทา วิเสสาย สํวตฺตนฺตีติ น ยุชฺชติ เทสนา, หานาย สํวตฺตนฺตีติ ยุชฺชติ เทสนาฯ วิตกฺกสหคตา วา สญฺญามนสิการา หานาย สํวตฺตนฺตีติ น ยุชฺชติ เทสนา, วิเสสาย สํวตฺตนฺตีติ ยุชฺชติ เทสนาฯ ทุติยํ ฌานํ สมาปนฺนสฺส สโต วิตกฺกวิจารสหคตา สญฺญามนสิการา วิเสสาย สํวตฺตนฺตีติ น ยุชฺชติ เทสนา, หานาย สํวตฺตนฺตีติ ยุชฺชติ เทสนาฯ อุเปกฺขาสุขสหคตา วา สญฺญามนสิการา หานาย สํวตฺตนฺตีติ น ยุชฺชติ เทสนา, วิเสสาย สํวตฺตนฺตีติ ยุชฺชติ เทสนาฯ ตติยํ ฌานํ สมาปนฺนสฺส สโต ปีติสุขสหคตา สญฺญามนสิการา วิเสสาย สํวตฺตนฺตีติ น ยุชฺชติ เทสนา, หานาย สํวตฺตนฺตีติ ยุชฺชติ เทสนา, อุเปกฺขาสติปาริสุทฺธิสหคตา วา สญฺญามนสิการา หานาย สํวตฺตนฺตีติ น ยุชฺชติ เทสนา, วิเสสาย สํวตฺตนฺตีติ ยุชฺชติ เทสนาฯ จตุตฺถํ ฌานํ สมาปนฺนสฺส สโต อุเปกฺขาสหคตา สญฺญามนสิการา วิเสสาย สํวตฺตนฺตีติ น ยุชฺชติ เทสนา, หานาย สํวตฺตนฺตีติ ยุชฺชติ เทสนา ฯ อากาสานญฺจายตนสหคตา วา สญฺญามนสิการา หานาย สํวตฺตนฺตีติ น ยุชฺชติ เทสนา, วิเสสาย สํวตฺตนฺตีติ ยุชฺชติ เทสนาฯ

อากาสานญฺจายตนํ สมาปนฺนสฺส สโต รูปสหคตา สญฺญามนสิการา วิเสสาย สํวตฺตนฺตีติ น ยุชฺชติ เทสนา, หานาย สํวตฺตนฺตีติ ยุชฺชติ เทสนาฯ วิญฺญาณญฺจายตนสหคตา วา สญฺญามนสิการา หานาย สํวตฺตนฺตีติ น ยุชฺชติ เทสนา, วิเสสาย สํวตฺตนฺตีติ ยุชฺชติ เทสนาฯ วิญฺญาณญฺจายตนํ สมาปนฺนสฺส สโต อากาสานญฺจายตนสหคตา สญฺญามนสิการา วิเสสาย สํวตฺตนฺตีติ น ยุชฺชติ เทสนา, หานาย สํวตฺตนฺตีติ ยุชฺชติ เทสนาฯ อากิญฺจญฺญายตนสหคตา วา สญฺญามนสิการา หานาย สํวตฺตนฺตีติ น ยุชฺชติ เทสนา, วิเสสาย สํวตฺตนฺตีติ ยุชฺชติ เทสนาฯ

อากิญฺจญฺญายตนํ สมาปนฺนสฺส สโต วิญฺญาณญฺจายตนสหคตา สญฺญามนสิการา วิเสสาย สํวตฺตนฺตีติ น ยุชฺชติ เทสนา, หานาย สํวตฺตนฺตีติ ยุชฺชติ เทสนาฯ เนวสญฺญานาสญฺญายตนสหคตา วา สญฺญามนสิการา หานาย สํวตฺตนฺตีติ น ยุชฺชติ เทสนา, วิเสสาย สํวตฺตนฺตีติ ยุชฺชติ เทสนาฯ เนวสญฺญานาสญฺญายตนํ สมาปนฺนสฺส สโต สญฺญูปจารา วิเสสาย สํวตฺตนฺตีติ น ยุชฺชติ เทสนา, หานาย สํวตฺตนฺตีติ ยุชฺชติ เทสนาฯ สญฺญาเวทยิตนิโรธสหคตา วา สญฺญามนสิการา หานาย สํวตฺตนฺตีติ น ยุชฺชติ เทสนา, วิเสสาย สํวตฺตนฺตีติ ยุชฺชติ เทสนาฯ กลฺลตาปริจิตํ จิตฺตํ น จ อภินีหารํ ขมตีติ น ยุชฺชติ เทสนา, กลฺลตาปริจิตํ จิตฺตํ อถ จ อภินีหารํ ขมตีติ ยุชฺชติ เทสนาฯ

เอวํ สเพฺพ นวสุตฺตนฺตา ยถาธมฺมํ ยถาวินยํ ยถาสตฺถุสาสนํ สพฺพโต วิจเยน หาเรน วิจินิตฺวา ยุตฺติหาเรน โยเชตพฺพาติฯ เตนาห อายสฺมา มหากจฺจายโน ''สเพฺพสํ หารานํ ยา ภูมิ โย จ โคจโร เตส''นฺติฯ

นิยุตฺโต ยุตฺติ หาโรฯ

๔. ปทฏฺฐานหารวิภงฺโค

๒๒. ตตฺถ กตโม ปทฏฺฐาโน หาโร? ''ธมฺมํ เทเสติ ชิโน''ติ, อยํ ปทฏฺฐาโน หาโรฯ กึ เทเสติ? สพฺพธมฺมยาถาวอสมฺปฏิเวธลกฺขณา อวิชฺชา, ตสฺสา วิปลฺลาสา ปทฏฺฐานํฯ อโชฺฌสานลกฺขณา ตณฺหา, ตสฺสา ปิยรูปํ สาตรูปํ ปทฏฺฐานํฯ ปตฺถนลกฺขโณ โลโภ, ตสฺส อทินฺนาทานํ ปทฏฺฐานํฯ วณฺณสณฺฐานพฺยญฺชนคฺคหณลกฺขณา สุภสญฺญา, ตสฺสา อินฺทฺริยา สํวโร ปทฏฺฐานํฯ สาสวผสฺสอุปคมนลกฺขณา สุขสญฺญา, ตสฺสา อสฺสาโท ปทฏฺฐานํฯ สงฺขตลกฺขณานํ ธมฺมานํ อสมนุปสฺสนลกฺขณา นิจฺจสญฺญา, ตสฺสา วิญฺญาณํ ปทฏฺฐานํฯ อนิจฺจสญฺญาทุกฺขสญฺญาอสมนุปสฺสนลกฺขณา อตฺตสญฺญา, ตสฺสา นามกาโย ปทฏฺฐานํฯ สพฺพธมฺมสมฺปฏิเวธลกฺขณา วิชฺชา, ตสฺสา สพฺพํ เนยฺยํ ปทฏฺฐานํฯ จิตฺตวิเกฺขปปฏิสํหรณลกฺขโณ สมโถ, ตสฺส อสุภา ปทฏฺฐานํฯ อิจฺฉาวจรปฏิสํหรณลกฺขโณ อโลโภ, ตสฺส อทินฺนาทานา เวรมณี [เวรมณิ (ก.)] ปทฏฺฐานํฯ อพฺยาปชฺชลกฺขโณ อโทโส, ตสฺส ปาณาติปาตา เวรมณี ปทฏฺฐานํฯ วตฺถุอวิปฺปฏิปตฺติลกฺขโณ [วตฺถุอวิปฺปฏิปาทานลกฺขโณ (สี. ก.)] อโมโห, ตสฺส สมฺมาปฏิปตฺติ ปทฏฺฐานํฯ วินีลกวิปุพฺพกคหณลกฺขณา อสุภสญฺญา, ตสฺสา นิพฺพิทา ปทฏฺฐานํฯ สาสวผสฺสปริชานนลกฺขณา ทุกฺขสญฺญา, ตสฺสา เวทนา ปทฏฺฐานํฯ สงฺขตลกฺขณานํ ธมฺมานํ สมนุปสฺสนลกฺขณา อนิจฺจสญฺญา , ตสฺสา อุปฺปาทวยา ปทฏฺฐานํฯ สพฺพธมฺมอภินิเวสลกฺขณา อนตฺตสญฺญา, ตสฺสา ธมฺมสญฺญา ปทฏฺฐานํฯ

ปญฺจ กามคุณา กามราคสฺส ปทฏฺฐานํ, ปญฺจินฺทฺริยานิ รูปีนิ รูปราคสฺส ปทฏฺฐานํ, ฉฏฺฐายตนํ ภวราคสฺส ปทฏฺฐานํ, นิพฺพตฺตภวานุปสฺสิตา ปญฺจนฺนํ อุปาทานกฺขนฺธานํ ปทฏฺ

ฐานํ, ปุเพฺพนิวาสานุสฺสติญาณทสฺสนสฺส ปทฏฺฐานํฯ โอกปฺปนลกฺขณา สทฺธา อธิมุตฺติปจฺจุปฏฺฐานา จ, อนาวิลลกฺขโณ ปสาโท สมฺปสีทนปจฺจุปฏฺฐาโน จฯ อภิปตฺถิยนลกฺขณา สทฺธา, ตสฺสา อเวจฺจปสาโท ปทฏฺฐานํฯ อนาวิลลกฺขโณ ปสาโท, ตสฺส สทฺธา ปทฏฺฐานํฯ อารมฺภลกฺขณํ วีริยํ, ตสฺส สมฺมปฺปธานํ ปทฏฺฐานํฯ อปิลาปนลกฺขณา สติ, ตสฺสา สติปฏฺฐานํ ปทฏฺฐานํฯ เอกคฺคลกฺขโณ สมาธิ, ตสฺส ฌานานิ ปทฏฺฐานํฯ ปชานนลกฺขณา ปญฺญา, ตสฺสา สจฺจานิ ปทฏฺฐานํฯ

อปโร นโย, อสฺสาทมนสิการลกฺขโณ อโยนิโสมนสิกาโร, ตสฺส อวิชฺชา ปทฏฺฐานํฯ สจฺจสโมฺมหนลกฺขณา อวิชฺชา, สา สงฺขารานํ ปทฏฺฐานํฯ ปุนพฺภววิโรหณลกฺขณา สงฺขารา, เต [ตํ (ก.)] วิญฺญาณสฺส ปทฏฺฐานํฯ โอปปจฺจยิกนิพฺพตฺติลกฺขณํ วิญฺญาณํ, ตํ นามรูปสฺส ปทฏฺฐานํฯ นามกายรูปกายสงฺฆาตลกฺขณํ นามรูปํ, ตํ ฉฬายตนสฺส ปทฏฺฐานํฯ อินฺทฺริยววตฺถานลกฺขณํ ฉฬายตนํ, ตํ ผสฺสสฺส ปทฏฺฐานํฯ จกฺขุรูปวิญฺญาณสนฺนิปาตลกฺขโณ ผโสฺส, โส เวทนาย ปทฏฺฐานํฯ อิฏฺฐานิฏฺฐอนุภวนลกฺขณา เวทนา, สา ตณฺหาย ปทฏฺฐานํฯ อโชฺฌสานลกฺขณา ตณฺหา, สา อุปาทานสฺส ปทฏฺฐานํฯ โอปปจฺจยิกํ อุปาทานํ, ตํ ภวสฺส ปทฏฺฐานํฯ นามกายรูปกายสมฺภวนลกฺขโณ ภโว, โส ชาติยา ปทฏฺฐานํฯ ขนฺธปาตุภวนลกฺขณา ชาติ, สา ชราย ปทฏฺฐานํฯ อุปธิปริปากลกฺขณา ชรา, สา มรณสฺส ปทฏฺฐานํฯ ชีวิตินฺทฺริยุปจฺเฉทลกฺขณํ มรณํ, ตํ โสกสฺส ปทฏฺฐานํฯ อุสฺสุกฺกการโก โสโก, โส ปริเทวสฺส ปทฏฺฐานํ ฯ ลาลปฺปการโก ปริเทโว, โส ทุกฺขสฺส ปทฏฺฐานํฯ กายสํปีฬนํ ทุกฺขํ, ตํ โทมนสฺสสฺส ปทฏฺฐานํฯ จิตฺตสํปีฬนํ โทมนสฺสํ, ตํ อุปายาสสฺส ปทฏฺฐานํฯ โอทหนการโก อุปายาโส, โส ภวสฺส ปทฏฺฐานํฯ อิมานิ ภวงฺคานิ ยทา สมคฺคานิ นิพฺพตฺตานิ ภวนฺติ โส ภโว, ตํ สํสารสฺส ปทฏฺฐานํฯ นิยฺยานิกลกฺขโณ มโคฺค, โส นิโรธสฺส ปทฏฺฐานํฯ

ติตฺถญฺญุตา ปีตญฺญุตาย ปทฏฺฐานํ, ปีตญฺญุตา ปตฺตญฺญุตาย [มตฺตญฺญุตาย (สี. ก.)] ปทฏฺฐานํ, ปตฺตญฺญุตา อตฺตญฺญุตาย ปทฏฺฐานํ, อตฺตญฺญุตา ปุเพฺพกตปุญฺญตาย ปทฏฺฐานํ, ปุเพฺพกตปุญฺญตา ปติรูปเทสวาสสฺส ปทฏฺฐานํ, ปติรูปเทสวาโส สปฺปุริสูปนิสฺสยสฺส ปทฏฺฐานํ, สปฺปุริสูปนิสฺสโย อตฺตสมฺมาปณิธานสฺส ปทฏฺฐานํ, อตฺตสมฺมาปณิธานํ สีลานํ ปทฏฺฐานํ, สีลานิ อวิปฺปฏิสารสฺส ปทฏฺฐานํ, อวิปฺปฏิสาโร ปาโมชฺชสฺส ปทฏฺฐานํ, ปาโมชฺชํ ปีติยา ปทฏฺฐานํ, ปีติ ปสฺสทฺธิยา ปทฏฺฐานํ, ปสฺสทฺธิ สุขสฺส ปทฏฺฐานํ, สุขํ สมาธิสฺส ปทฏฺฐานํ, สมาธิ ยถาภูตญาณทสฺสนสฺส ปทฏฺฐานํ, ยถาภูตญาณทสฺสนํ นิพฺพิทาย ปทฏฺฐานํ, นิพฺพิทา วิราคสฺส ปทฏฺฐานํ, วิราโค วิมุตฺติยา ปทฏฺฐานํฯ วิมุตฺติ วิมุตฺติญาณทสฺสนสฺส ปทฏฺฐานํฯ เอวํ โย โกจิ อุปนิสฺสโย โย โกจิ ปจฺจโย, สโพฺพ โส ปทฏฺฐานํฯ เตนาห อายสฺมา มหากจฺจาโน ''ธมฺมํ เทเสติ ชิโน''ติฯ

นิยุโตฺต ปทฏฺฐาโน หาโรฯ

๕. ลกฺขณหารวิภโงฺค

๒๓. ตตฺถ กตโม ลกฺขโณ หาโร? ''วุตฺตมฺหิ เอกธเมฺม''ติ, อยํ ลกฺขโณ หาโรฯ กึ ลกฺขยติ? เย ธมฺมา เอกลกฺขณา, เตสํ ธมฺมานํ เอกสฺมึ ธเมฺม วุเตฺต อวสิฏฺฐา ธมฺมา วุตฺตา ภวนฺติฯ ยถา กึ ภเว? ยถาห ภควา –

''จกฺขุํ , ภิกฺขเว, อนวฏฺฐิตํ อิตฺตรํ ปริตฺตํ ปภงฺคุ ปรโต ทุกฺขํ พฺยสนํ จลนํ [จลํ (สี.)] กุกฺกุฬํ สงฺขารํ [สสงฺขารํ (ก.)] วธกํ อมิตฺตมเชฺฌฯ อิมสฺมึ จกฺขุสฺมึ วุเตฺต อวสิฏฺฐานิ อชฺฌตฺติกา

นิ อายตนานิ วุตฺตานิ ภวนฺติฯ เกน การเณน? สพฺพานิ หิ ฉ อชฺฌตฺติกานิ อายตนานิ วธกฏฺเฐน เอกลกฺขณานิฯ ยถา จาห ภควา –

“อตีเต , ราธ, รูเป อนเปกฺโข โหหิ, อนาคตํ รูปํ มา อภินนฺทิ [อภินนฺท (ก.)], ปจฺจุปฺปนฺนสฺส รูปสฺส นิพฺพิทาย วิราคาย นิโรธาย จาคาย ปฏินิสฺสคฺคาย ปฏิปชฺชฯ อิมสฺมึ รูปกฺขเนฺธ วุเตฺต อวสิฏฺฐา ขนฺธา วุตฺตา ภวนฺติฯ เกน การเณน? สเพฺพ หิ ปญฺจกฺขนฺธา ยมโกวาทสุเตฺต [ปสฺส สํ. นิ. ๓.๘๔] วธกฏฺเฐน เอกลกฺขณา วุตฺตาฯ ยถา จาห ภควา –

“เยสญฺจ [ปสฺส ธ. ป. ๒๙๓] สุสมารทฺธา, นิจฺจํ กายคตาสติ;
อกิจฺจํ เต น เสวนฺติ, กิเจฺจ สาตจฺจการิโน”ฯ

อิติ กายคตาย สติยา วุตฺตาย วุตฺตา ภวนฺติ เวทนาคตา สติ จิตฺตคตา ธมฺมคตา จฯ ตถา ยํ กิญฺจิ ทิฏฺฐํ วา สุตํ วา มุตํ วาติ วุเตฺต วุตฺตํ ภวติ วิญฺญาตํฯ ยถา จาห ภควา –

ตสฺมาติห ตฺวํ ภิกฺขุ กาเย กายานุปสฺสี วิหราหิ อาตาปี สมฺปชาโน สติมา วิเนยฺย โลเก อภิชฺฌาโทมนสฺสํฯ “อาตาปี”ติ วีริยินฺทฺริยํ, **“สมฺปชาโน”**ติ ปญฺญินฺทฺริยํ, **“สติมา”**ติ สตินฺทฺริยํ, **“วิเนยฺย โลเก อภิชฺฌาโทมนสฺส”**นฺติ สมาธินฺทฺริยํ, เอวํ กาเย กายานุปสฺสิโน วิหรโต จตฺตาโร สติปฏฺฐานา ภาวนาปาริปูรึ คจฺฉนฺติฯ เกน การเณน, เอกลกฺขณตฺตา จตุนฺนํ อินฺทฺริยานํฯ

๒๔. จตูสุ สติปฏฺฐาเนสุ ภาวิยมาเนสุ จตฺตาโร สมฺมปฺปธานา ภาวนาปาริปูรึ คจฺฉนฺติ, จตูสุ สมฺมปฺปธาเนสุ ภาวิยมาเนสุ จตฺตาโร อิทฺธิปาทา ภาวิยมาเนสุ ปญฺจินฺทฺริยานิ ภาวนาปาริปูรึ คจฺฉนฺติ, จตูสุ อิทฺธิปาเทสุ ภาวนาปาริปูรึ คจฺฉนฺติ, ปญฺจสุ อินฺทฺริเยสุ ภาวิยมาเนสุ ปญฺจ พลานิ ภาวนาปาริปูรึ คจฺฉนฺติ, ปญฺจสุ พเลสุ ภาวิยมาเนสุ สตฺต โพชฺฌงฺคา ภาวนาปาริปูรึ คจฺฉนฺติ, สตฺตสุ โพชฺฌเงฺคสุ ภาวิยมาเนสุ อริโย อฏฺฐงฺคิโก มโคฺค ภาวนาปาริปูรึ คจฺฉติ, สเพฺพว [สเพฺพ จ (สี. ก.)] โพธงฺคมา ธมฺมา โพธิปกฺขิยา ภาวนาปาริปูรึ คจฺฉนฺติ ฯ เกน การเณน, สเพฺพ หิ โพธงฺคมา โพธิปกฺขิยา เนยฺยานิกลกฺขเณน เอกลกฺขณา, เต เอกลกฺขณตฺตา ภาวนาปาริปูรึ คจฺฉนฺติฯ

เอวํ อกุสลาปิ ธมฺมา เอกลกฺขณตฺตา ปหานํ อพฺภตฺถํ คจฺฉนฺติฯ จตูสุ สติปฏฺฐาเนสุ ภาวิยมาเนสุ วิปลฺลาสา ปหียนฺติ, อาหารา จสฺส ปริญฺญํ คจฺฉนฺติ, อุปาทาเนหิ อนุปาทาโน ภวติ, โยเคหิ จ วิสํยุโตฺต ภวติ, คเนฺถหิ จ วิปฺปยุโตฺต ภวติ, อาสเวหิ จ อนาสโว ภวติ, โอเฆหิ จ นิตฺถิโณฺณ ภวติ, สเลฺลหิ จ วิสโลฺล ภวติ, วิญฺญาณฏฺฐิติโย จสฺส ปริญฺญํ คจฺฉนฺติ, อคติคมเนหิ น อคตึ คจฺฉติ, เอวํ อกุสลาปิ ธมฺมา เอกลกฺขณตฺตา ปหานํ อพฺภตฺถํ คจฺฉนฺติฯ

ยตฺถ วา ปน รูปินฺทฺริยํ เทสิตํ, เทสิตา ตเตฺถว รูปธาตุ รูปกฺขโนฺธ รูปญฺจายตนํฯ ยตฺถ วา ปน สุขา เวทนา เทสิตา, เทสิตํ ตตฺถ สุขินฺทฺริยํ โสมนสฺสินฺทฺริยํ ทุกฺขสมุทโย จ อริยสจฺจํฯ ยตฺถ วา ปน ทุกฺขา เวทนา เทสิตา, เทสิตํ ตตฺถ ทุกฺขินฺทฺริยํ โทมนสฺสินฺทฺริยํ ทุกฺขญฺจ อริยสจฺจํฯ ยตฺถ วา ปน อทุกฺขมสุขา เวทนา เทสิตา, เทสิตํ ตตฺถ อุเปกฺขินฺทฺริยํ สโพฺพ จ ปฏิจฺจสมุปฺปาโทฯ เกน การเณน, อทุกฺขมสุขาย หิ เวทนาย อวิชฺชา อนุเสติฯ อวิชฺชาปจฺจยา สงฺขารา, สงฺขารปจฺจยา วิญฺญาณํ, วิญฺญาณปจฺจยา นามรูปํ, นามรูปปจฺจยา สฬายตนํ, สฬายตนปจฺจยา ผโสฺส, ผสฺสปจฺจยา เวทนา, เวทนาปจฺจยา ตณฺหา, ตณฺหาปจฺจยา อุปาทานํ, อุปาทานปจฺจยา ภโว, ภวปจฺจยา ชาติ, ชาติปจฺจยา ชรามรณํ โสกปริเทวทุกฺขโทมนสฺสุปายา

สา สมฺภวนฺติ, เอวเมตสฺส เกวลสฺส ทุกฺขกฺขนฺธสฺส สมุทโย โหติฯ โส จ สราคสโทสสโมหสํกิเลสปเกฺขน หาตพฺโพ, วีตราควีตโทสวีตโมหอริยธมฺมหิ หาตพฺพฯ

เอวํ เย ธมฺมา เอกลกฺขณา กิจฺจโต จ ลกฺขณโต จ สามญฺญโต จ จุตูปปาตโต จ, เตสํ ธมฺมานํ เอกสฺมึ ธเมฺม วุเตฺต อวสิฏฺฐา ธมฺมา วุตฺตา ภวนฺติฯ เตนาห อายสฺมา มหากจฺจายโน “วุตฺตมฺหิ เอกธเมฺม”ติฯ

นิยุโตฺต ลกฺขโณ หาโรฯ

๖. จตุพฺยูหหารวิภโงฺค

๒๕. ตตฺถ กตโม จตุพฺยูโห หาโร? “เนรุตฺตมธิปฺปาโย”ติ อยํฯ พฺยญฺชเนน สุตฺตสฺส เนรุตฺตญฺจ อธิปฺปาโย จ นิทานญฺจ ปุพฺพาปรสนฺธิ จ คเวสิตโพฺพ ฯ ตตฺถ กตมํ เนรุตฺตํ, ยา นิรุตฺติปทสํหิตา, ยํ ธมฺมานํ นามโส ญาณํฯ ยทา หิ ภิกฺขุ อตฺถสฺส จ นามํ ชานาติ, ธมฺมสฺส จ นามํ ชานาติ, ตถา ตถา นํ อภินิโรเปติฯ อยญฺจ วุจฺจติ อตฺถกุสโล ธมฺมกุสโล พฺยญฺชนกุสโล นิรุตฺติกุสโล ปุพฺพาปรกุสโล เทสนากุสโล อตีตาธิวจนกุสโล อนาคตาธิวจนกุสโล ปจฺจุปฺปนฺนาธิวจนกุสโล อิตฺถาธิวจนกุสโล ปุริสาธิวจนกุสโล นปุํสกาธิวจนกุสโล เอกาธิวจนกุสโล อเนกาธิวจนกุสโล, เอวํ สพฺพานิ กาตพฺพานิ ชนปทนิรุตฺตานิ สพฺพา จ ชนปทนิรุตฺติโยฯ อยํ นิรุตฺติปทสํหิตาฯ

๒๖. ตตฺถ กตโม อธิปฺปาโย?

> “ธโมฺม หเว รกฺขติ ธมฺมจาริํ, ฉตฺตํ มหนฺตํ ยถ วสฺสกาเล [วิย วสฺสกาเล ชา. ๑.๑๐.๑๐๓];
> เอสานิสํโส ธเมฺม สุจิเณฺณ, น ทุคฺคติํ คจฺฉติ ธมฺมจารี”ติฯ

อิธ ภควโต โก อธิปฺปาโย? เย อปาเยหิ ปริมุจฺจิตุกามา ภวิสฺสนฺติ, เต ธมฺมจาริโน ภวิสฺสนฺตีติ อยํ เอตฺถ ภควโต อธิปฺปาโยฯ

> “โจโร ยถา สนฺธิมุเข คหีโต, สกมฺมุนา หญฺญติ [หญฺญเต (สี.)] พชฺฌเต จ;
> เอวํ อยํ เปจฺจ ปชา ปรตฺถ, สกมฺมุนา หญฺญติ [หญฺญเต (สี.)] พชฺฌเต จา”ติฯ

อิธ ภควโต โก อธิปฺปาโย? สเญฺจตนิกานํ กตานํ กมฺมานํ อุปจิตานํ ทุกฺขเวทนียานํ อนิฏฺฐํ อสาตํ วิปากํ ปจฺจนุภวิสฺสตีติ อยํ เอตฺถ ภควโต อธิปฺปาโยฯ

> “สุขกามานิ [ปสฺส ธ. ป. ๑๓๑-๑๓๒] ภูตานิ, โย ทเณฺฑน วิหิํสติ;
> อตฺตโน สุขเมสาโน, เปจฺจ โส น ลภเต สุข”นฺติฯ

อิธ ภควโต โก อธิปฺปาโย? เย สุเขน อตฺถิกา ภวิสฺสนฺติ, เต ปาปกมฺมํ [ปาปกํ กมฺมํ (ก.)] น กริสฺสนฺตีติ อยํ เอตฺถ ภควโต อธิปฺปาโยฯ

> “มิทฺธี [ปสฺส ธ. ป. ๓๒๕] ยทา โหติ มหคฺฆโส จ, นิทฺทายิตา สมฺปริวตฺตสายี;
> มหาวราโหว นิวาปปุโฏฺฐ, ปุนปฺปุนํ คพฺภมุเปติ มโนฺท”ติฯ

อิธ ภควโต โก อธิปฺปาโย? เย ชรามรเณน อฏฺฏิยิตุกามา ภวิสฺสนฺติ, เต ภวิสฺสนฺติ โภชเน มตฺตญฺญุโน อินฺทฺริเยสุ คุตฺตทฺวารา ปุพฺพรตฺตาปรรตฺตํ ชาคริยานุโยคมนุยุตฺตา วิปสฺสกา กุสเลสุ ธเมฺมสุ สคารวา จ สพฺรหฺมจารีสุ เถเรสุ นเวสุ มชฺฌิเมสูติ อยํ เอตฺถ ภควโต อธิปฺปาโยฯ

“อปฺปมาโท อมตปทํ [อมตํ ปทํ (ก.) ปสฺส ธ. ป. ๒๑], ปมาโท มจฺจุโน ปทํ;
อปฺปมตฺตา น มียนฺติ, เย ปมตฺตา ยถา มตา”ติฯ

อิธ ภควโต โก อธิปฺปาโย? เย อมตปริเยสนํ ปริเยสิตุกามา ภวิสฺสนฺติ, เต อปฺปมตฺตา วิหริสฺสนฺตีติ อยํ เอตฺถ ภควโต อธิปฺปาโยฯ อยํ อธิปฺปาโยฯ

๒๗. ตตฺถ กตมํ นิทานํ? ยถา โส ธนิโย โคปาลโก ภควนฺตํ อาห –

“นนฺทติ ปุเตฺตหิ ปุตฺติมา, โคมา [โคมิโก (สี.), โคปิโก (ก.) สุ. นิ. ๓๓; สํ. นิ. ๑.๑๔๔ ปสฺสิตพฺพํ] โคหิ ตเถว นนฺทติ;
อุปธี หิ นรสฺส นนฺทนา, น หิ โส นนฺทติ โย นิรูปธี”ติฯ

ภควา อาห –

“โสจติ ปุเตฺตหิ ปุตฺติมา, โคปิโก [โคมิโก (สี.)] โคหิ ตเถว โสจติ;
อุปธี หิ นรสฺส โสจนา, น หิ โส โสจติ โย นิรูปธี”ติฯ

อิมินา วตฺถุนา อิมินา นิทาเนน เอวํ ญายติ “อิธ ภควา พาหิรํ ปริคฺคหํ อุปธิ อาหา”ติฯ ยถา จ มาโร ปาปิมา คิชฺฌกูฏา ปพฺพตา ปุถุสิลํ ปาเตสิ, ภควา อาห –

“สเจปิ เกวลํ สพฺพํ, คิชฺฌกูฏํ จเลสฺสสิ [จเลยฺยาสิ (ก.) ปสฺส สํ. นิ. ๑.๑๔๗];
เนว สมฺมาวิมุตฺตานํ, พุทฺธานํ อตฺถิ อิญฺชิตํฯ

นภํ ผเลยฺยปฺปถวี จเลยฺย, สเพฺพว ปาณา อุท สนฺตเสยฺยุํ;
สลฺลมฺปิ เจ อุรสิ กมฺปเยยฺยุํ [ปกมฺปเยยฺยุํ (สี.), กปฺปเยยฺยุํ (ก.)], อุปธีสุ ตาณํ น กโรนฺติ พุทฺธา”ติฯ

อิมินา วตฺถุนา อิมินา นิทาเนน เอวํ ญายติ “อิธ ภควา กายํ อุปธึ อาหา”ติฯ ยถา จาห –

“น ตํ ทฬฺหํ พนฺธนมาหุ ธีรา, ยทายสํ ทารุชปพฺพชญฺจ [ทารุชํ พพฺพชญฺจ (สี.) ปสฺส ธ. ป. ๓๔๕];
สารตฺตรตฺตา มณิกุณฺฑเลสุ, ปุเตฺตสุ ทาเรสุ จ ยา อเปกฺขา”ติฯ

อิมินา วตฺถุนา อิมินา นิทาเนน เอวํ ญายติ “อิธ ภควา พาหิเรสุ วตฺถูสุ ตณฺหํ อาหา”ติฯ ยถา จาห –

“เอตํ ทฬฺหํ พนฺธนมาหุ ธีรา, โอหารินํ สิถิลํ ทุปฺปมุญฺจํ;
เอตมฺปิ เฉตฺวาน ปริพฺพชนฺติ, อนเปกฺขิโน กามสุขํ ปหายา”ติฯ

อิมินา วตฺถุนา อิมินา นิทาเนน เอวํ ญายติ “อิธ ภควา พาหิรวตฺถุกาย ตณฺหาย ปหานํ อาหา”ติฯ ยถา จาห –

“อาตุรํ อสุจึ ปูตึ, ทุคฺคนฺธํ เทหนิสฺสิตํ;
ปคฺฆรนฺตํ ทิวา รตฺตึ, พาลานํ อภินนฺทิต”นฺติฯ

อิมินา วตฺถุนา อิมินา นิทาเนน เอวํ ญายติ “อิธ ภควา อชฺฌตฺติกวตฺถุกาย ตณฺหาย ปหานํ อาหา”ติฯ ยถา จาห –

“อุจฺฉินฺท [ปสฺส ธ. ป. ๒๘๕] สิเนหมตฺตโน, กุมุทํ สารทิกํว ปาณินา;
สนฺติมคฺคเมว พฺรูหย, นิพฺพานํ สุคเตน เทสิต”นฺติฯ

อิมินา วตฺถุนา อิมินา นิทาเนน เอวํ ญายติ “อิธ ภควา อชฺฌตฺติกวตฺถุกาย ตณฺหาย ปหานํ อาหา”ติฯ อิทํ นิทานํฯ

ตตฺถ กตโม ปุพฺพาปรสนฺธิฯ ยถาห –

“กามนฺธา ชาลสญฺฉนฺนา, ตณฺหาฉทนฉาทิตา;
ปมตฺตพนฺธนา [ปมตฺตพนฺธุนา อุทา. ๖๔] พทฺธา [พนฺธา (ก.) ปสฺส อุทา. ๖๔], มจฺฉาว กุมินามุเข;
ชรามรณมนฺเวนฺติ, วจฺโฉ ขีรปโกว มาตร”นฺติฯ

อยํ กามตณฺหา วุตฺตาฯ สา กตเมน ปุพฺพาปเรน ยุชฺชติ? ยถาห –

“รตฺโต อตฺถํ น ชานาติ, รตฺโต ธมฺมํ น ปสฺสติ;
อนฺธนฺตมํ ตทา โหติ, ยํ ราโค สหเต นร”นฺติฯ

อิติ อนฺธตาย จ สญฺฉนฺนตาย จ สาเยว ตณฺหา อภิลปิตาฯ ยญฺจาห กามนฺธา ชาลสญฺฉนฺนา, ตณฺหาฉทนฉาทิตาติฯ ยญฺจาห รตฺโต อตฺถํ น ชานาติ, รตฺโต ธมฺมํ น ปสฺสตีติ, อิเมหิ ปเทหิ ปริยุฏฺฐาเนหิ สาเยว ตณฺหา อภิลปิตาฯ ยํ อนฺธการํ, อยํ ทุกฺขสมุทโย, ยา จ ตณฺหา โปโนภวิกา, ยญฺจาห กามาติ อิเม กิเลสกามาฯ ยญฺจาห ชาลสญฺฉนฺนาติ เตสํ เยว กามานํ ปโยเคน ปริยุฏฺฐานํ ทเสฺสติ, ตสฺมา กิเลสวเสน จ ปริยุฏฺฐานวเสน จ ตณฺหาพนฺธนํ วุตฺตํฯ เย เอทิสิกา, เต ชรามรณํ อเนฺวนฺติ, อยํ ภควตา ยถานิกฺขิตฺตคาถาพเลน ทสฺสิตา ชรามรณมเนฺวนฺตีติฯ

“ยสฺส ปปญฺจา ฐิตี จ นตฺถิ, สนฺทานํ ปลิฆญฺจ [ปฬิฆญฺจ (สี.) ปสฺส อุทา. ๖๗] วีติวโตฺต;
ตํ นิตฺตณฺหํ มุนึ จรนฺตํ, น วิชานาติ สเทวโกปิ โลโก”ติฯ

ปปญฺจา นาม ตณฺหาทิฏฺฐิมานา, ตทภิสงฺขตา จ สงฺขาราฯ ฐิติ นาม อนุสยาฯ สนฺทานํ นาม ตณฺหาย ปริยุฏฺฐานํ, ยานิ ฉตฺตึสตณฺหาย ชาลินิยา วิจริตานิฯ ปลิโฆ นาม โมโหฯ เย จ ปปญฺจา สงฺขารา ยา จ ฐิติ ยํ สนฺทานญฺจ ยํ ปลิฆญฺจ โย เอตํ สพฺพํ สมติกฺกโนฺต, อยํ วุจฺจติ นิตฺตโณฺห อิติฯ

๒๘. ตตฺถ ปริยุฏฺฐานสงฺขารา ทิฏฺฐธมฺมเวทนียา วา อุปปชฺชเวทนียา วา อปราปริยเวทนียา วา, เอวํ ตณฺหา ติวิธํ ผลํ เทติ ทิเฏฺฐ วา ธเมฺม อุปปเชฺช วา อปเร วา ปริยาเยฯ เอวํ ภควา อาห “ยํ โลภปกตํ กมฺมํ กโรติ กาเยน วา วาจาย วา มนสา วา, ตสฺส วิปากํ อนุโภติ ทิเฏฺฐ วา ธเมฺม อุปปเชฺช วา อปเร วา ปริยาเย”ติฯ อิทํ ภควโต ปุพฺพาปเรน ยุชฺชติฯ ตตฺถ ปริยุฏฺฐานํ ทิฏฺฐธมฺมเวทนียํ วา กมฺมํ อุปปชฺชเวทนียํ วา กมฺมํ อปราปริยายเวทนียํ [อปราปริยเวทนียํ (สี.)] วา กมฺมํ, เอวํ กมฺมํ ติธา วิปจฺจติ ทิเฏฺฐ วา ธเมฺม อุปปเชฺช วา อปเร วา ปริยาเยฯ ยถาห –

“ยเญฺจ พาโล อิธ ปาณาติปาตี โหติ…เป.… มิจฺฉาทิฏฺฐิ โหติ, ตสฺส ทิเฏฺฐ วา ธเมฺม วิปากํ ปฏิสํเวเทติ อุปปเชฺช วา อปเร วา ปริยาเย”ติฯ อิทํ ภควโต ปุพฺพาปเรน ยุชฺชติฯ ตตฺถ ปริยุฏฺฐานํ ปฏิสงฺขานพเลน ปหาตพฺพํ, สงฺขารา ทสฺสนพเลน, ฉตฺตึส ตณฺหาวิจริตานิ ภาวนาพเลน ปหาตพฺพานีติ เอวํ ตณฺหาปิ ติธา ปหียติฯ ยา นิตฺตณฺหาตา อยํ สอุปาทิเสสา นิพฺพานธาตุฯ เภทา กายสฺส อยํ อนุปาทิเสสา นิพฺพานธาตุฯ

ปปโญฺจ นาม วุจฺจติ อนุพโนฺธฯ ยญฺจาห ภควา “ปปเญฺจติ อตีตานาคตปจฺจุปฺปนฺนํ จกฺขุวิเญฺญยฺยํ รูปํ อารพฺภา”ติฯ ยญฺจาห ภควา – “อตีเต, ราธ, รูเป อนเปโกฺข โหหิ, อนาคตํ รูปํ มา อภินนฺทิ, ปจฺจุปฺปนฺนสฺส รูปสฺส นิพฺพิทาย วิราคาย นิโรธาย ปฏินิสฺสคฺคาย ปฏิปชฺชา”ติฯ อิทํ ภควโต ปุพฺพาปเรน ยุชฺชติฯ โย จาปิ ปปโญฺจ เย จ สงฺขารา ยา จ อตีตานาคตปจฺจุปฺปนฺนสฺส อภินนฺทนา, อิทํ เอกตฺถํฯ อปิ จ อญฺญมเญฺญหิ ปเทหิ อญฺญมเญฺญหิ อกฺขเรหิ อญฺญมเญฺญหิ พฺยญฺชเนหิ อปริมาณา ธมฺมเทสนา วุตฺตา ภควตาฯ เอวํ สุเตฺตน สุตฺตํ สํสนฺทยิตฺวา ปุพฺพาปเรน สทฺธิํ โยชยิตฺวา สุตฺตํ นิทฺทิฏฺฐํ ภวติฯ

โส จายํ [ส จายํ (สี.)] ปุพฺพาปโร สนฺธิ จตุพฺพิโธ อตฺถสนฺธิ พฺยญฺชนสนฺธิ เทสนาสนฺธิ นิเทฺทสสนฺธีติฯ

ตตฺถ อตฺถสนฺธิ ฉปฺปทานิ สงฺกาสนา ปกาสนา วิวรณา วิภชนา อุตฺตานีกมฺมตา ปญฺญตฺตีติฯ

พฺยญฺชนสนฺธิ ฉปฺปทานิ อกฺขรํ ปทํ พฺยญฺชนํ อากาโร นิรุตฺติ นิเทฺทโสติฯ

เทสนาสนฺธิ น จ ปถวิํ นิสฺสาย ฌายติ ฌายี ฌายติ จฯ น จ อาปํ นิสฺสาย ฌายติ ฌายี ฌายติ จ, น จ เตชํ นิสฺสาย ฌายติ ฌายี ฌายติ จ, น จ วายุํ นิสฺสาย ฌายติ ฌายี ฌายติ จฯ น จ อากาสานญฺจายตนํ นิสฺสาย…เป.… น จ วิญฺญาณญฺจายตนํ นิสฺสาย…เป.… น จ อากิญฺจญฺญายตนํ นิสฺสาย…เป.… น จ เนวสญฺญานาสญฺญายตนํ นิสฺสาย…เป.… น จ อิมํ โลกํ นิสฺสาย…เป.… น จ ปรโลกํ นิสฺสาย ฌายติ ฌายี ฌายติ จฯ ยมิทํ อุภยมนฺตเรน ทิฏฺฐํ สุตํ มุตํ วิญฺญาตํ ปตฺตํ ปริเยสิตํ วิตกฺกิตํ วิจาริตํ มนสานุจินฺติตํ, ตมฺปิ นิสฺสาย น ฌายติ ฌายี ฌายติ จฯ อยํ สเทวเก โลเก สมารเก สพฺรหฺมเก สสฺสมณพฺราหฺมณิยา ปชาย สเทวมนุสฺสาย อนิสฺสิเตน จิเตฺตน น ญายติ ฌายโนฺตฯ

ยถา มาโร ปาปิมา โคธิกสฺส กุลปุตฺตสฺส [ปสฺส สํ. นิ. ๑.๑๕๙] วิญฺญาณํ สมเนฺวสโนฺต น ชานาติ น ปสฺสติฯ โส หิ ปปญฺจาตีโต ตณฺหาปหาเนน ทิฏฺฐินิสฺสโยปิสฺส นตฺถิฯ ยถา จ โคธิกสฺส, เอวํ วกฺกลิสฺส สเทวเกน โลเกน สมารเกน สพฺรหฺมเกน สสฺสมณพฺราหฺมณิยา ปชาย สเทวมนุสฺสาย อนิสฺสิตจิตฺตา น ญายนฺติ ฌายมานาฯ อยํ เทสนาสนฺธิฯ

ตตฺถ กตมา นิเทฺทสสนฺธิ? นิสฺสิตจิตฺตา อกุสลปเกฺขน นิทฺทิสิตพฺพา, อนิสฺสิตจิตฺตา กุสลปเกฺขน นิทฺทิสิตพฺพาฯ นิสฺสิตจิตฺตา กิเลเสน นิทฺทิสิตพฺพา, อนิสฺสิตจิตฺตา โวทาเนน นิทฺทิสิตพฺพาฯ นิสฺสิตจิตฺตา สํสารปฺปวตฺติยา นิทฺทิสิตพฺพา, อนิสฺสิตจิตฺตา สํสารนิวตฺติยา นิทฺทิสิตพฺพาฯ นิสฺสิตจิตฺตา ตณฺหาย จ อวิชฺชาย จ นิทฺทิสิตพฺพา, อนิสฺสิตจิตฺตา สมเถน จ วิปสฺสนาย จ นิทฺทิสิตพฺพาฯ นิสฺสิตจิตฺตา อหิริเกน จ อโนตฺตเปฺปน จ นิทฺทิสิตพฺพา, อนิสฺสิตจิตฺตา หิริยา จ โอตฺตเปฺปน จ นิทฺทิสิตพฺพาฯ นิสฺสิตจิตฺตา อสติยา จ อสมฺปชเญฺญน จ นิทฺทิสิตพฺพา, อนิสฺสิตจิตฺตา สติยา จ สมฺปชเญฺญน จ นิทฺทิสิตพฺพาฯ นิสฺสิตจิตฺตา อโยนิยา จ อโยนิโสมนสิกาเรน จ นิทฺทิสิตพฺพา, อนิสฺสิตจิตฺตา โยนิยา จ โยนิโสมนสิกาเรน จ นิทฺทิสิตพฺพาฯ นิสฺสิตจิตฺตา โกสเชฺชน จ โทวจเสฺสน จ นิทฺทิสิตพฺพา, อนิสฺสิตจิตฺตา วีริยารเมฺภน จ โสวจเสฺสน จ นิทฺทิสิตพฺพาฯ นิสฺสิตจิตฺตา อสฺสทฺธิเยน จ ปมาเทน จ นิทฺทิสิตพฺพา, อนิสฺสิตจิตฺตา สทฺธาย จ อปฺปมาเทน จ นิทฺทิสิตพฺพาฯ นิสฺสิตจิตฺตา อสทฺธมฺมสฺสวเนน จ อสํวรเณน จ นิทฺทิสิตพฺพา, อนิสฺสิตจิตฺตา สทฺธมฺมสฺสวเนน จ สํวเรน จ นิทฺทิสิตพฺพาฯ นิสฺสิตจิตฺตา อภิชฺฌาย จ พฺยาปาเทน จ นิทฺทิสิตพฺพา, อนิสฺสิตจิตฺตา อนภิชฺฌาย จ อพฺยาปาเทน จ นิทฺทิสิตพฺพาฯ นิสฺสิตจิตฺตา นีวรเณหิ จ สํโยชนิเยหิ จ นิทฺทิสิตพฺพา, อนิสฺสิตจิตฺตา ราควิราคาย จ เจโตวิมุตฺติยา อวิชฺชาวิราคาย จ ปญฺญาวิมุตฺติยา นิทฺทิสิตพฺพาฯ นิสฺสิตจิตฺตา อุเจฺฉททิฎฺฐิยา จ สสฺสตทิฎฺฐิยา จ นิทฺทิสิตพฺพา, อนิสฺสิตจิตฺตา สอุปาทิเสสาย จ อนุปาทิเสสาย จ นิพฺพานธาตุยา นิทฺทิสิตพฺพาฯ อยํ นิเทฺทสสนฺธิฯ เตนาห อายสฺมา มหากจฺจาโน ‘‘เนรุตฺตมธิปฺปาโย’’ติฯ

นิยุโตฺต จตุพฺยูโห หาโรฯ

๗. อาวฎฺฎหารวิภโงฺค

๒๙. ตตฺถ กตโม อาวโฎฺฎ หาโร? ‘‘เอกมฺหิ ปทฎฺฐาเน’’ติ อยํฯ

‘‘อารมฺภถ [อารพฺภถ (สี.) สํ. นิ. ๑.๑๘๕; เถรคา. ๒๕๖ ปสฺสิตพฺพํ] นิกฺกมถ,
ยุญฺชถ พุทฺธสาสเน;
ธุนาถ มจฺจุโน เสนํ, นฬาคารํว กุญฺชโร’’ติฯ

‘‘อารมฺภถ นิกฺกมถา’’ติ วีริยสฺส ปทฎฺฐานํฯ ‘‘ยุญฺชถ พุทฺธสาสเน’’ติ สมาธิสฺส ปทฎฺฐานํฯ ‘‘ธุนาถ มจฺจุโน เสนํ, นฬาคารํว กุญฺชโร’’ติ ปญฺญาย ปทฎฺฐานํฯ ‘‘อารมฺภถ นิกฺกมถา’’ติ วีริยินฺทฺริยสฺส ปทฎฺฐานํฯ ‘‘ยุญฺชถ พุทฺธสาสเน’’ติ สมาธินฺทฺริยสฺส ปทฎฺฐานํฯ ‘‘ธุนาถ มจฺจุโน เสนํ, นฬาคารํว กุญฺชโร’’ติ ปญฺญินฺทฺริยสฺส ปทฎฺฐานํฯ อิมานิ ปทฎฺฐานานิ เทสนาฯ

อยุญฺชนฺตานํ วา สตฺตานํ โยเค, ยุญฺชนฺตานํ วา อารโมฺภฯ

ตตฺถ เย น ยุญฺชนฺติ, เต ปมาทมูลกา น ยุญฺชนฺติฯ โส ปมาโท ทุวิโธ ตณฺหามูลโก อวิชฺชามูลโก จฯ ตตฺถ อวิชฺชามูลโก เยน อญฺญาเณน นิวุโต เญยฺยฎฺฐานํ นปฺปชานาติ ปญฺจกฺขนฺธา อุปฺปาทวยธมฺมาติ, อยํ อวิชฺชามูลโกฯ โย ตณฺหามูลโก, โส ติวิโธ อนุปฺปนฺนานํ โภคานํ อุปฺปาทาย ปริเยสโนฺต ปมาทํ อาปชฺชติ, อุปฺปนฺนานํ โภคานํ อารกฺขนิมิตฺตํ ปริโภคนิมิตฺตญฺจ ปมาทํ อาปชฺชติ อยํ โลเก จตุพฺพิโธ ปมาโท เอกวิโธ อวิชฺชาย ติวิโธ ตณฺหายฯ ตตฺถ อวิชฺชาย นามกาโย ปทฎฺฐานํฯ ตณฺหาย รูปกาโย ปทฎฺฐานํฯ ตํ กิสฺส เหตุ, รูปีสุ ภเวสุ อโชฺฌสานํ, อรูปีสุ สโมฺมโห? ตตฺถ รูปกาโย รูปกฺขโนฺธ นามกาโย จตฺตาโร อรูปิโน ขนฺธาฯ

อิเม ปญฺจกฺขนฺธา กตเมน อุปาทาเนน สอุปาทานา, ตณฺหาย จ อวิชฺชาย จ? ตตฺถ ตณฺหา เทฺว อุปาทานานิ กามุปาทานญฺจ สีลพฺพตุปาทานญฺจฯ อวิชฺชา เทฺว อุปาทานานิ ทิฏฺฐุปาทานญฺจ อตฺตวาทุปาทานญฺจฯ อิเมหิ จตูหิ อุปาทาเนหิ เย สอุปาทานา ขนฺธา, อิทํ ทุกฺขํฯ จตฺตาริ อุปาทานานิ, อยํ สมุทโยฯ ปญฺจกฺขนฺธา ทุกฺขํฯ เตสํ ภควา ปริญฺญาย ปหานาย จ ธมฺมํ เทเสติ ทุกฺขสฺส ปริญฺญาย สมุทยสฺส ปหานายฯ

๓๐. ตตฺถ โย ติวิโธ ตณฺหามูลโก ปมาโท อนุปฺปนฺนานํ โภคานํ อุปฺปาทาย ปริเยสติ, อุปฺปนฺนานํ โภคานํ อารกฺขณญฺจ กโรติ ปริโภคนิมิตฺตญฺจ, ตสฺส สมฺปฏิเวเธน รกฺขณา ปฏิสํหรณา, อยํ สมโถฯ

โส กถํ ภวติ? ยทา ชานาติ กามานํ อสฺสาทญฺจ อสฺสาทโต อาทีนวญฺจ อาทีนวโต นิสฺสรณญฺจ นิสฺสรณโต โอการญฺจ สํกิเลสญฺจ โวทานญฺจ เนกฺขมฺเม จ อานิสํสํฯ ตตฺถ ยา วีมํสา อุปปริกฺขา อยํ วิปสฺสนาฯ อิเม เทฺว ธมฺมา ภาวนาปาริปูรึ คจฺฉนฺติ สมโถ จ วิปสฺสนา จฯ อิเมสุ ทฺวีสุ ธมฺเมสุ ภาวิยมาเนสุ เทฺว ธมฺมา ปหียนฺติ ตณฺหา จ อวิชฺชา จ, อิเมสุ ทฺวีสุ ธมฺเมสุ ปหีเนสุ จตฺตาริ อุปาทานานิ นิรุชฺฌนฺติฯ อุปาทานนิโรธา ภวนิโรโธ, ภวนิโรธา ชาตินิโรโธ, ชาตินิโรธา ชรามรณํ โสกปริเทวทุกฺขโทมนสฺสุปายาสา นิรุชฺฌนฺติฯ เอวเมตสฺส เกวลสฺส ทุกฺขกฺขนฺธสฺส นิโรโธ โหติฯ อิติ ปุริมกานิ จ เทฺว สจฺจานิ ทุกฺขํ สมุทโย จ, สมโถ จ วิปสฺสนา จ มคฺโคฯ ภวนิโรโธ นิพฺพานํ อิมานิ จตฺตาริ สจฺจานิฯ เตนาห ภควา ‘‘อารมฺภถ นิกฺกมถา’’ติฯ

> ยถาปิ มูเล อนุปทฺทเว ทเฬ้ห, ฉิโนฺนปิ รุโกฺข ปุนเรว [ปุนเทว (ก.) ปสฺส ธ. ป. ๓๓๘] รูหติ;
> เอวมฺปิ ตณฺหานุสเย อนูหเต, นิพฺพตฺตตี ทุกฺขมิทํ ปุนปฺปุนํฯ

อยํ ตณฺหานุสโยฯ กตมสฺสา ตณฺหาย? ภวตณฺหายฯ โย เอตสฺส ธมฺมสฺส ปจฺจโย อยํ อวิชฺชาฯ อวิชฺชาปจฺจยา หิ ภวตณฺหาฯ อิเม เทฺว กิเลสา ตณฺหา จ อวิชฺชา จฯ ตานิ จตฺตาริ อุปาทานานิ เตหิ จตูหิ อุปาทาเนหิ เย สอุปาทานา ขนฺธา, อิทํ ทุกฺขํฯ จตฺตาริ อุปาทานานิ อยํ สมุทโยฯ ปญฺจกฺขนฺธา ทุกฺขํฯ เตสํ ภควา ปริญฺญาย จ ปหานาย จ ธมฺมํ เทเสติ ทุกฺขสฺส ปริญฺญาย สมุทยสฺส ปหานายฯ

เยน ตณฺหานุสยํ สมูหนติ [สมูหนฺติ (สี.)], อยํ สมโถฯ เยน ตณฺหานุสยสฺส ปจฺจยํ อวิชฺชํ วารยติ, อยํ วิปสฺสนาฯ อิเม เทฺว ธมฺมา ภาวนาปาริปูรึ คจฺฉนฺติ สมโถ จ วิปสฺสนา จฯ ตตฺถ สมถสฺส ผลํ ราควิราคา เจโตวิมุตฺติ, วิปสฺสนาย ผลํ อวิชฺชาวิราคา ปญฺญาวิมุตฺติฯ อิติ ปุริมกานิ จ เทฺว สจฺจานิ ทุกฺขํ สมุทโย จ, สมโถ วิปสฺสนา จ มคฺโค, เทฺว จ วิมุตฺติโย นิโรโธฯ อิมานิ จตฺตาริ สจฺจานิฯ เตนาห ภควา ‘‘ยถาปิ มูเล’’ติฯ

> ‘‘สพฺพปาปสฺส อกรณํ, กุสลสฺส อุปสมฺปทา;
> สจิตฺตปริโยทาปนํ [ปริโยทปนํ (สี.) ธ. ป. ๑๘๓; ที. นิ. ๒.๙๐ ปสฺสิตพฺพํ], เอตํ พุทฺธาน สาสน’’นฺติฯ

สพฺพปาปํ นาม ตีณิ ทุจฺจริตานิ กายทุจฺจริตํ วจีทุจฺจริตํ มโนทุจฺจริตํ, เต ทส อกุสลกมฺมปถา ปาณาติปาโต อทินฺนาทานํ กาเมสุมิจฺฉาจาโร มุสาวาโท ปิสุณา วาจา ผรุสา วาจา สมฺผปฺปลาโป อภิชฺฌา พฺยาปาโท มิจฺฉาทิฏฺฐิ, ตานิ เทฺว กมฺมานิ เจตนา เจตสิกญฺจฯ

ตตฺถ โย จ ปาณาติปาโต ยา จ ปิสุณา วาจา ยา จ ผรุสา วาจา, อิทํ โทสสมุฏฺฐานํฯ ยญฺจ อทินฺนาทานํ โย จ กาเมสุมิจฺฉาจาโร โย จ มุสาวาโท, อิทํ โลภสมุฏฺฐานํ, โย สมฺผปฺปลาโป, อิทํ โมหสมุฏฺฐานํฯ อิมานิ สตฺต การณานิ เจตนากมฺมํฯ ยา อภิชฺฌา, อยํ โลโภ อกุสลมูลํฯ โย พฺยาปาโท, อยํ โทโส อกุสลมูลํฯ ยา มิจฺฉาทิฏฺฐิ, อยํ มิจฺฉามคฺโคฯ อิมานิ ตีณิ การณานิ เจตสิกกมฺมํฯ เตนาห ‘‘เจตนากมฺมํ เจตสิกกมฺม’’นฺติฯ

อกุสลมูลํ ปโยคํ คจฺฉนฺตํ จตุพฺพิธํ อคตึ คจฺฉติ ฉนฺทา โทสา ภยา โมหาฯ ตตฺถ ยํ ฉนฺทา อคตึ คจฺฉติ, อิทํ โลภสมุฏฺฐานํฯ ยํ โทสา อคตึ คจฺฉติ, อิทํ โทสสมุฏฺฐานํฯ ยํ ภยา จ โมหา จ อคตึ คจฺฉติ, อิทํ โมหสมุฏฺฐานํฯ ตตฺถ โลโภ อสุภาย ปหียติฯ โทโส เมตฺตายฯ โมโห ปญฺญายฯ ตถา โลโภ อุเปกฺขาย ปหียติฯ โทโส เมตฺตาย จ กรุณาย จฯ โมโห มุทิตาย ปหานํ อพฺภตฺถํ คจฺฉติฯ เตนาห ภควา ‘‘สพฺพปาปสฺส อกรณ’’นฺติฯ

๓๑. สพฺพปาปํ นาม อฏฺฐ มิจฺฉตฺตานิ มิจฺฉาทิฏฺฐิ มิจฺฉาสงฺกปฺโป มิจฺฉาวาจา มิจฺฉากมฺมนฺโต มิจฺฉาอาชีโว มิจฺฉาวายาโม มิจฺฉาสติ มิจฺฉาสมาธิ, อิทํ วุจฺจติ สพฺพปาปํฯ อิเมสํ อฏฺฐนฺนํ มิจฺฉตฺตานํ ยา อกิริยา อกรณํ อนชฺฌาจาโร, อิทํ วุจฺจติ สพฺพปาปสฺส อกรณํฯ

อฏฺฐสุ มิจฺฉเตฺตสุ ปหีเนสุ อฏฺฐ สมฺมตฺตานิ สมฺปชฺชนฺติฯ อฏฺฐนฺนํ สมฺมตฺตานํ ยา กิริยา กรณํ สมฺปาทนํ, อยํ วุจฺจติ กุสลสฺส อุปสมฺปทาฯ สจิตฺตปริโยทาปนนฺติ อตีตสฺส มคฺคสฺส ภาวนากิริยํ ทสฺสยติ, จิเตฺต ปริโยทาปิเต [ปริโยทปิเต (สี. ก.)] ปญฺจกฺขนฺธา ปริโยทาปิตา ภวนฺติ, เอวญฺหิ ภควา อาห ‘‘เจโตวิสุทฺธตฺถํ, ภิกฺขเว, ตถาคเต พฺรหฺมจริยํ วุสฺสตี’’ติฯ ทุวิธา หิ ปริโยทาปนา นีวรณปฺปหานญฺจ อนุสยสมุคฺฆาโต จฯ เทฺว ปริโยทาปนภูมิโย ทสฺสนภูมิ จ, ภาวนาภูมิ จ, ตตฺถ ยํ ปฏิเวเธน ปริโยทาเปติ, อิทํ ทุกฺขํฯ ยโต ปริโยทาเปติ, อยํ สมุทโยฯ เยน ปริโยทาเปติ, อยํ มโคฺคฯ ยํ ปริโยทาปิตํ, อยํ นิโรโธฯ อิมานิ จตฺตาริ สจฺจานิฯ เตนาห ภควา ‘‘สพฺพปาปสฺส อกรณ’’นฺติฯ

> ‘‘ธโมฺม หเว รกฺขติ ธมฺมจาริํ, ฉตฺตํ มหนฺตํ ยถ วสฺสกาเล;
> เอสานิสํโส ธเมฺม สุจิเณฺณ, น ทุคฺคตึ คจฺฉติ ธมฺมจารี’’ติฯ

ธโมฺม นาม ทุวิโธ อินฺทฺริยสํวโร มโคฺค จฯ ทุคฺคติ นาม ทุวิธา เทวมนุเสฺส วา อุปนิธาย อปายา ทุคฺคติ, นิพฺพานํ วา อุปนิธาย สพฺพา อุปปตฺติโย ทุคฺคติฯ ตตฺถ ยา สํวรสีเล อขณฺฑการิตา, อยํ ธโมฺม สุจิโณฺณ อปาเยหิ รกฺขติฯ เอวํ ภควา อาห – เทฺวมา, ภิกฺขเว, สีลวโต คติ โย เทวา จ มนุสฺสา จฯ เอวญฺจ นาฬนฺทายํ นิคเม อสิพนฺธกปุโตฺต คามณิ ภควนฺตํ เอตทโวจ –

‘‘พฺราหฺมณา, ภเนฺต, ปจฺฉาภูมกา กามณฺฑลุกา เสวาลมาลิกา อุทโกโรหกา อคฺคิปริจารกา, เต มตํ กาลงฺกตํ อุยฺยาเปนฺติ นาม, สญฺญาเปนฺติ นาม, สคฺคํ นาม โอกฺกาเมนฺติ [อุคฺคเมนฺติ (สี.) ปสฺส สํ. นิ. ๔.๓๕๘]ฯ ภควา ปน, ภเนฺต, อรหํ สมฺมาสมฺพุโทฺธ ปโหติ ตถา กาตุํ, ยถา สโพฺพ โลโก กายสฺส เภทา ปรํ มรณา สุคตึ สคฺคํ โลกํ อุปปเชฺชยฺยา’’ติฯ

‘‘เตน หิ, คามณิ, ตเญฺญเวตฺถ ปฏิปุจฺฉิสฺสามิ, ยถา เต ขเมยฺย, ตถา นํ พฺยากเรยฺยาสีติฯ

‘‘ตํ กิํ มญฺญสิ, คามณิ, อิธสฺส ปุริโส ปาณาติปาตี อทินฺนาทายี กาเมสุมิจฺฉาจารี มุสาวาที ปิสุณวาโจ ผรุสวาโจ สมฺผปฺปลาปี อภิชฺฌาลุ พฺยาปนฺนจิโตฺต มิจฺฉาทิฏฺฐิโก, ตเมนํ

มหาชนกาโย สงฺคมฺม สมาคมฺม อายาเจยฺย โถเมยฺย ปญฺชลิโก อนุปริสเกฺกยฺย ‘อยํ ปุริโส กายสฺส เภทา ปรํ มรณา สุคตึ สคฺคํ โลกํ อุปปชฺชตู’ติฯ ตํ กึ มญฺญสิ, คามณิ, อปิ นุ โส ปุริโส มหโต ชนกายสฺส อายาจนเหตุ วา โถมนเหตุวา ปญฺชลิกํ [ปญฺชลิกา สํ. นิ. ๔.๓๕๘] อนุปริสกฺกนเหตุ วา กายสฺส เภทา ปรํ มรณา สุคตึ สคฺคํ โลกํ อุปปชฺเชยฺยา’’ติฯ ‘‘โน เหตํ, ภนฺเต’’ฯ

‘‘เสยฺยถาปิ, คามณิ, ปุริโส มหตึ ปุถุสิลํ คมฺภีเร อุทกรหเท [อุทกทเห (ก.)] ปกฺขิเปยฺย, ตเมนํ มหาชนกาโย สงฺคมฺม สมาคมฺม อายาเจยฺย โถเมยฺย ปญฺชลิโก อนุปริสเกฺกยฺย ‘อุมฺมุชฺช, โภ, ปุถุสิเล, อุปฺลว โภ ปุถุสิเล, ถลมุปฺลว, โภ ปุถุสิเล’ติฯ ตํ กึ มญฺญสิ คามณิ, อปิ นุ สา มหตี ปุถุสิลา มหโต ชนกายสฺส อายาจนเหตุ วา โถมนเหตุ วา ปญฺชลิกํ อนุปริสกฺกนเหตุ วา อุมฺมุชฺเชยฺย วา อุปฺลเวยฺย วา ถลํ วา อุปฺลเวยฺยา’’ติฯ ‘‘โน เหตํ , ภนฺเต’’ฯ ‘‘เอวเมว โข, คามณิ, โย โส ปุริโส ปาณาติปาตี…เป.… มิจฺฉาทิฏฺฐิโก, กิญฺจาปิ นํ มหาชนกาโย สงฺคมฺม สมาคมฺม อายาเจยฺย โถเมยฺย ปญฺชลิโก อนุปริสเกฺกยฺย ‘อยํ ปุริโส กายสฺส เภทา ปรํ มรณา สุคตึ สคฺคํ โลกํ อุปปชฺชตู’ติฯ อถ โข โส ปุริโส กายสฺส เภทา ปรํ มรณา อปายํ ทุคฺคตึ วินิปาตํ นิรยํ อุปปชฺเชยฺยฯ

‘‘ตํ กึ มญฺญสิ, คามณิ, อิธสฺส ปุริโส ปาณาติปาตา ปฏิวิรโต อทินฺนาทานา ปฏิวิรโต กาเมสุมิจฺฉาจารา ปฏิวิรโต มุสาวาทา ปฏิวิรโต ปิสุณาย วาจาย ปฏิวิรโต ผรุสาย วาจาย ปฏิวิรโต สมฺผปฺปลาปา ปฏิวิรโต อนภิชฺฌาลุ อพฺยาปนฺนจิตฺโต สมฺมาทิฏฺฐิโก, ตเมนํ มหาชนกาโย สงฺคมฺม สมาคมฺม อายาเจยฺย โถเมยฺย ปญฺชลิโก อนุปริสเกฺกยฺย ‘อยํ ปุริโส กายสฺส เภทา ปรํ มรณา อปายํ ทุคฺคตึ วินิปาตํ นิรยํ อุปปชฺชตู’ติฯ ตํ กึ มญฺญสิ, คามณิ, อปิ นุ โส ปุริโส มหโต ชนกายสฺส อายาจนเหตุ วา โถมนเหตุ วา ปญฺชลิกํ อนุปริสกฺกนเหตุ วา กายสฺส เภทา ปรํ มรณา อปายํ ทุคฺคตึ วินิปาตํ นิรยํ อุปปชฺเชยฺยา’’ติฯ ‘‘โน เหตํ, ภนฺเต’’ฯ

‘‘เสยฺยถาปิ, คามณิ, ปุริโส สปฺปิกุมฺภํ วา เตลกุมฺภํ วา คมฺภีเร [คมฺภีรํ (สี. ก.) ปสฺส สํ. นิ. ๔.๓๕๘] อุทกรหเท โอคาเหตฺวา ภินฺเทยฺยฯ ตตฺร ยาสฺส สกฺขรา วา กฐลา [กถลา (ก.)], สา อโธคามี อสฺสฯ ยญฺจ ขฺวสฺส ตตฺร สปฺปิ วา เตลํ วา, ตํ อุทฺธํคามิ อสฺสฯ ตเมนํ มหาชนกาโย สงฺคมฺม สมาคมฺม อายาเจยฺย โถเมยฺย ปญฺชลิโก อนุปริสเกฺกยฺย ‘โอสีท, โภ สปฺปิเตล, สํสีท, โภ สปฺปิเตล, อโธ คจฺฉ [อวํคจฺฉ (สี. ก.)]‘โภ สปฺปิเตลา’ติฯ ตํ กึ มญฺญสิ คามณิ, อปิ นุ ตํ สปฺปิเตลํ มหโต ชนกายสฺส อายาจนเหตุ วา โถมนเหตุ วา ปญฺชลิกํ อนุปริสกฺกนเหตุ วา ‘โอสีเทยฺย วา สํสีเทยฺย วา อโธ วา คเจฺฉยฺยา’ติฯ ‘‘โน เหตํ, ภนฺเต’’ฯ

‘‘เอวเมว โข, คามณิ, โย โส ปุริโส ปาณาติปาตา ปฏิวิรโต…เป.… สมฺมาทิฏฺฐิโก, กิญฺจาปิ นํ มหาชนกาโย สงฺคมฺม สมาคมฺม อายาเจยฺย โถเมยฺย ปญฺชลิโก อนุปริสเกฺกยฺย ‘อยํ ปุริโส กายสฺส เภทา ปรํ มรณา อปายํ ทุคฺคตึ วินิปาตํ นิรยํ อุปปชฺชตู’’’ติฯ อถ โข โส ปุริโส กายสฺส เภทา ปรํ มรณา สุคตึ สคฺคํ โลกํ อุปปชฺเชยฺยฯ อิติ ธมฺโม สุจิณฺโณ อปาเยหิ รกฺขติฯ ตตฺถ ยา มคฺคสฺส ติกฺขตา อธิมตฺตตา, อยํ ธมฺโม สุจิณฺโณ สพฺพาหิ อุปปตฺตีหิ รกฺขติฯ เอวํ ภควา อาห –

> ‘‘ตสฺมา รกฺขิตจิตฺตสฺส [ปสฺส อุทา. ๓๒], สมฺมาสงฺกปฺปโคจโร;
> สมฺมาทิฏฺฐิปุเรกฺขาโร, ญตฺวาน อุทยพฺพยํ;
> ถินมิทฺธาภิภู ภิกฺขุ, สพฺพา ทุคฺคติโย ชเห’’ติฯ

๓๒. ตตฺถ ทุคฺคตีนํ เหตุ ตณฺหา จ อวิชฺชา จ, ตานิ จตฺตาริ อุปาทานานิ, เตหิ จตูหิ อุปาทาเนหิ เย สอุปาทานา ขนฺธา, อิทํ ทุกฺขํฯ จตฺตาริ อุปาทานานิ, อยํ สมุทโยฯ ปญฺจกฺขนฺธา ทุกฺขํ, เตสํ ภควา ปริญฺญาย จ ปหานาย จ ธมฺมํ เทเสติ ทุกฺขสฺส ปริญฺญาย สมุทยสฺส ปหานายฯ ตตฺถ ตณฺหาย ปญฺจินฺทฺริยานิ รูปีนิ ปทฏฺฐานํฯ อวิชฺชาย มนินฺทฺริยํ ปทฏฺฐานํฯ ปญฺจินฺทฺริยานิ รูปีนิ รกฺขโนฺต สมาธึ ภาวยติ, ตณฺหญฺจ นิคฺคณฺหาติฯ มนินฺทฺริยํ รกฺขโนฺต วิปสฺสนํ ภาวยติ, อวิชฺชญฺจ นิคฺคณฺหาติฯ ตณฺหานิคฺคเหน เทฺว อุปาทานานิ ปหียนฺติ กามุปาทานญฺจ สีลพฺพตุปาทานญฺจฯ อวิชฺชานิคฺคเหน เทฺว อุปาทานานิ ปหียนฺติ ทิฏฺฐุปาทานญฺจ อตฺตวาทุปาทานญฺจฯ จตูสุ อุปาทาเนสุ ปหีเนสุ เทฺว ธมฺมา ภาวนาปาริปูรึ คจฺฉนฺติ สมโถ จ วิปสฺสนา จฯ อิทํ วุจฺจติ พฺรหฺมจริยนฺติฯ

ตตฺถ พฺรหฺมจริยสฺส ผลํ จตฺตาริ สามญฺญผลานิ โสตาปตฺติผลํ สกทาคามิผลํ อนาคามิผลํ อรหตฺตํ [อรหตฺตผลํ (ก.)] อคฺคผลํฯ อิมานิ จตฺตาริ พฺรหฺมจริยสฺส ผลานิ [พฺรหฺมจริยผลานีติ (สี.)]ฯ อิติ ปุริมกานิ จ เทฺว สจฺจานิ ทุกฺขํ สมุทโย จฯ สมโถ จ วิปสฺสนา จ พฺรหฺมจริยญฺจ มโคฺค, พฺรหฺมจริยสฺส ผลานิ จ ตทารมฺมณา จ อสงฺขตาธาตุ นิโรโธฯ อิมานิ จตฺตาริ สจฺจานิฯ เตนาห ภควา ‘‘ธโมฺม หเว รกฺขตี’’ติฯ

ตตฺถ ยํ ปฏิเวเธน รกฺขติ, อิทํ ทุกฺขํฯ ยโต รกฺขติ, อยํ สมุทโยฯ เยน รกฺขติ, อยํ มโคฺคฯ ยํ รกฺขติ, อยํ นิโรโธฯ อิมานิ จตฺตาริ สจฺจานิฯ เตนาห อายสฺมา มหากจฺจายโน ‘‘เอกมฺหิ ปทฏฺฐาเน’’ติฯ

นิยุโตฺต อาวโฏฺฏ หาโรฯ

๘. วิภตฺติหารวิภโงฺค

๓๓. ตตฺถ กตโม วิภตฺติหาโร? ‘‘ธมฺมญฺจ ปทฏฺฐานํ ภูมิญฺจา’’ติฯ

เทฺว สุตฺตานิ วาสนาภาคิยญฺจ นิเพฺพธภาคิยญฺจฯ เทฺว ปฏิปทา ปุญฺญภาคิยา จ ผลภาคิยา จฯ เทฺว สีลานิ สํวรสีลญฺจ ปหานสีลญฺจ, ตตฺถ ภควา วาสนาภาคิยํ สุตฺตํ ปุญฺญภาคิยาย ปฏิปทาย เทสยติ, โส สํวรสีเล ฐิโต เตน พฺรหฺมจริเยน พฺรหฺมจารี ภวติ, ตตฺถ ภควา นิเพฺพธภาคิยํ สุตฺตํ ผลภาคิยาย ปฏิปทาย เทสยติ, โส ปหานสีเล ฐิโต เตน พฺรหฺมจริเยน พฺรหฺมจารี ภวติฯ

ตตฺถ กตมํ วาสนาภาคิยํ สุตฺตํ? วาสนาภาคิยํ นาม สุตฺตํ ทานกถา สีลกถา สคฺคกถา กามานํ อาทีนโว เนกฺขเมฺม อานิสํโสติฯ

ตตฺถ กตมํ นิเพฺพธภาคิยํ สุตฺตํ? นิเพฺพธภาคิยํ นาม สุตฺตํ ยา จตุสจฺจปฺปกาสนา, วาสนาภาคิเย สุเตฺต นตฺถิ ปชานนา, นตฺถิ มโคฺค, นตฺถิ ผลํฯ นิเพฺพธภาคิเย สุเตฺต อตฺถิ ปชานนา, อตฺถิ มโคฺค, อตฺถิ ผลํฯ อิมานิ จตฺตาริ สุตฺตานิฯ อิเมสํ จตุนฺนํ สุตฺตานํ เทสนาย ผเลน สีเลน พฺรหฺมจริเยน สพฺพโต วิจเยน หาเรน วิจินิตฺวา ยุตฺติหาเรน โยชยิตพฺพา ยาวติกา ญาณสฺส ภูมิฯ

๓๔. ตตฺถ กตเม ธมฺมา สาธารณา? เทฺว ธมฺมา สาธารณา นามสาธารณา วตฺถุสาธารณา จฯ ยํ วา ปน กิญฺจิ อญฺญมฺปิ เอวํ ชาติยํ, มิจฺฉตฺตนิยตานํ สตฺตานํ อนิยตานญฺจ สตฺตานํ ทสฺสนปฺปหาตพฺพา กิเลสา สาธารณา, ปุถุชฺชนสฺส โสตาปนฺนสฺส จ กามราคพฺยาปา

ทา สาธารณา, ปุถุชฺชนสฺส อนาคามิสฺส จ อุทฺธํภาคิยา สํโยชนา สาธารณา, ยํ กิญฺจิ อริยสาวโก โลกิยํ สมาปตฺตึ สมาปชฺชติ, สพฺพา สา อวีตราเคหิ [อวิคตราเคหิ (ก.)] สาธารณา, สาธารณา หิ ธมฺมา เอวํ อญฺญมญฺญํ ปรํ ปรํ สกํ สกํ วิสยํ นาติวตฺตนฺติฯ โยปิ อิเมหิ ธมฺเมหิ สมนฺนาคโต น โส ตํ ธมฺมํ อุปาติวตฺตติฯ อิเม ธมฺมา สาธารณาฯ

ตตฺถ กตเม ธมฺมา อสาธารณา? ยาว เทสนํ อุปาทาย คเวสิตพฺพา เสกฺขาเสกฺขา ภพฺพาภพฺพาติ, อฏฺฐมกสฺส โสตาปนฺนสฺส จ กามราคพฺยาปาทา สาธารณา ธมฺมตา อสาธารณา, อฏฺฐมกสฺส อนาคามิสฺส จ อุทฺธมฺภาคิยา สํโยชนา สาธารณา ธมฺมตา อสาธารณาฯ สเพฺพสํ เสกฺขานํ นามํ สาธารณํ ธมฺมตา อสาธารณาฯ สเพฺพสํ ปฏิปนฺนกานํ นามํ สาธารณํ ธมฺมตา อสาธารณาฯ สเพฺพสํ เสกฺขานํ เสกฺขสีลํ สาธารณํ ธมฺมตา อสาธารณาฯ เอวํ วิเสสานุปสฺสินา หีนุกฺกฏฺฐมชฺฌิมํ อุปาทาย คเวสิตพฺพํฯ

ทสฺสนภูมิ นิยามาวกฺกนฺติยา ปทฏฺฐานํ, ภาวนาภูมิ อุตฺตริกานํ ผลานํ ปตฺติยา ปทฏฺฐานํ, ทุกฺขา ปฏิปทา ทนฺธาภิญฺญา สมถสฺส ปทฏฺฐานํ, สุขา ปฏิปทา ขิปฺปาภิญฺญา วิปสฺสนาย ปทฏฺฐานํ, ทานมยํ ปุญฺญกิริยวตฺถุ ปรโต โฆสสฺส สาธารณํ ปทฏฺฐานํ, สีลมยํ ปุญฺญกิริยวตฺถุ จินฺตามยิยา ปญฺญาย สาธารณํ ปทฏฺฐานํ, ภาวนามยํ ปุญฺญกิริยวตฺถุ ภาวนามยิยา ปญฺญาย สาธารณํ ปทฏฺฐานํฯ ทานมยํ ปุญฺญกิริยวตฺถุ ปรโต จ โฆสสฺส สุตมยิยา จ ปญฺญาย สาธารณํ ปทฏฺฐานํ สีลมยํ ปุญฺญกิริยวตฺถุ จินฺตามยิยา จ ปญฺญาย โยนิโส จ มนสิการสฺส สาธารณํ ปทฏฺฐานํ, ภาวนามยํ ปุญฺญกิริยวตฺถุ ภาวนามยิยา จ ปญฺญาย สมฺมาทิฏฺฐิยา จ สาธารณํ ปทฏฺฐานํฯ ปติรูปเทสวาโส วิเวกสฺส จ สมาธิสฺส จ สาธารณํ ปทฏฺฐานํ, สปฺปุริสูปนิสฺสโย ติณฺณญฺจ อเวจฺจปฺปสาทานํ สมถสฺส จ สาธารณํ ปทฏฺฐานํ, อตฺตสมฺมาปณิธานํ หิริยา จ วิปสฺสนาย จ สาธารณํ ปทฏฺฐานํ, อกุสลปริจฺจาโค กุสลวีมํสาย จ สมาธินฺทฺริยสฺส จ สาธารณํ ปทฏฺฐานํ, ธมฺมสฺวากฺขาตตา กุสลมูลโรปนาย จ ผลสมาปตฺติยา จ สาธารณํ ปทฏฺฐานํ, สงฺฆสุปฺปฏิปนฺนตา สงฺฆสุฏฺฐุตาย สาธารณํ ปทฏฺฐานํ, สตฺถุสมฺปทา อปฺปสนฺนานญฺจ ปสาทาย ปสนฺนานญฺจ ภิโยฺยภาวาย สาธารณํ ปทฏฺฐานํ, อปฺปฏิหตปาติโมกฺขตา ทุมฺมงฺกูนญฺจ ปุคฺคลานํ นิคฺคหาย เปสลานญฺจ ปุคฺคลานํ ผาสุวิหาราย สาธารณํ ปทฏฺฐานํฯ เตนาห อายสฺมา มหากจฺจายโน ''ธมฺมญฺจ ปทฏฺฐาน''นฺติฯ

นิยุโตฺต วิภตฺติ หาโรฯ

๙. ปริวตฺตนหารวิภโงฺค

๓๕. ตตฺถ กตโม ปริวตฺตโน หาโร? ''กุสลากุสเล ธเมฺม''ติฯ สมฺมาทิฏฺฐิสฺส ปุริสปุคฺคลสฺส มิจฺฉาทิฏฺฐิ นิชฺชิณฺณา ภวติฯ เย จสฺส มิจฺฉาทิฏฺฐิปจฺจยา อุปฺปเชฺชยฺยุํ อเนเก [อเนกา (ก.)] ปาปกา อกุสลา ธมฺมา, เต จสฺส นิชฺชิณฺณา โหนฺติฯ สมฺมาทิฏฺฐิปจฺจยา จสฺส อเนเก กุสลา ธมฺมา สมฺภวนฺติ, เต จสฺส ภาวนาปาริปูรึ คจฺฉนฺติฯ สมฺมาสงฺกปฺปสฺส ปุริสปุคฺคลสฺส มิจฺฉาสงฺกโปฺป นิชฺชิโณฺณ ภวติฯ เย จสฺส มิจฺฉาสงฺกปฺปปจฺจยา อุปฺปเชฺชยฺยุํ อเนเก ปาปกา อกุสลา ธมฺมา, เต จสฺส นิชฺชิณฺณา โหนฺติฯ สมฺมาสงฺกปฺปปจฺจยา จสฺส อเนเก กุสลา ธมฺมา สมฺภวนฺติฯ เต จสฺส ภาวนาปาริปูรึ คจฺฉนฺติฯ เอวํ สมฺมาวาจสฺส สมฺมากมฺมนฺตสฺส สมฺมาอาชีวสฺส สมฺมาวายามสฺส สมฺมาสติสฺส สมฺมาสมาธิสฺส สมฺมาวิมุตฺตสฺส สมฺมาวิมุตฺติญาณทสฺสนสฺส ปุริสปุคฺคลสฺส มิจฺฉาวิมุตฺติญาณทสฺสนํ นิชฺชิณฺณํ ภวติฯ เย จสฺส มิจฺฉาวิมุตฺติญาณทสฺสนปจฺจยา อุปฺปเชฺชยฺยุํ อเนเก ปาปกา อกุสลา ธมฺมา, เต จสฺส นิชฺชิณฺณา โหนฺ

ติฯ สมฺมาวิมุตฺติญาณทสฺสนปจฺจยา จสฺส อเนเก กุสลา ธมฺมา สมฺภวนฺติ, เต จสฺส ภาวนาปาริปูรึ คจฺฉนฺติฯ

๓๖. ยสฺส วา ปาณาติปาตา ปฏิวิรตสฺส ปาณาติปาโต ปหีโน โหติฯ อทินฺนาทานา ปฏิวิรตสฺส อทินฺนาทานํ ปหีนํ โหติฯ พฺรหฺมจาริสฺส อพฺรหฺมจริยํ ปหีนํ โหติฯ สจฺจวาทิสฺส มุสาวาโท ปหีโน โหติฯ อปิสุณวาจสฺส ปิสุณา วาจา ปหีนา โหติฯ สณฺหวาจสฺส ผรุสา วาจา ปหีนา โหติฯ กาลวาทิสฺส สมฺผปฺปลาโป ปหีโน โหติฯ อนภิชฺฌาลุสฺส [อนภิชฺฌามนสฺส (ก.)] อภิชฺฌา ปหีนา โหติฯ อพฺยาปนฺนจิตฺตสฺส พฺยาปาโท ปหีโน โหติฯ สมฺมาทิฏฺฐิสฺส มิจฺฉาทิฏฺฐิ ปหีนา โหติฯ

เย จ โข เกจิ อริยํ อฏฺฐงฺคิกํ มคฺคํ ครหนฺติ, เนสํ สนฺทิฏฺฐิกา สหธมฺมิกา คารยฺหา วาทานุวาทา อาคจฺฉนฺติฯ สมฺมาทิฏฺฐิญฺจ เต ภวนฺโต ธมฺมํ ครหนฺติฯ เตน หิ เย มิจฺฉาทิฏฺฐิกา, เตสํ ภวนฺตานํ ปุชฺชา จ ปาสํสา จฯ เอวํ สมฺมาสงฺกปฺปํ สมฺมาวาจํ สมฺมากมฺมนฺตํ สมฺมาอาชีวํ สมฺมาวายามํ สมฺมาสตึ สมฺมาสมาธึ สมฺมาวิมุตฺตึ สมฺมาวิมุตฺติญาณทสฺสนญฺจ เต ภวนฺโต ธมฺมํ ครหนฺติฯ เตน หิ เย มิจฺฉาวิมุตฺติญาณทสฺสนา, เตสํ ภวนฺตานํ ปุชฺชา จ ปาสํสา จฯ

เย จ โข เกจิ เอวมาหํสุ ‘‘ภุญฺชิตพฺพา กามา, ปริภุญฺชิตพฺพา กามา, อาเสวิตพฺพา กามา, นิเสวิตพฺพา กามา, ภาวยิตพฺพา กามา, พหุลีกาตพฺพา กามา’’ติฯ กาเมหิ เวรมณี เตสํ อธมฺโมฯ

เย วา ปน เกจิ เอวมาหํสุ ‘‘อตฺตกิลมถานุโยโค ธมฺโม’’ติฯ นิยฺยานิโก เตสํ ธมฺโม อธมฺโมฯ เย จ โข เกจิ เอวมาหํสุ ‘‘ทุกฺโข ธมฺโม’’ติฯ สุโข เตสํ ธมฺโม อธมฺโมฯ ยถา วา ปน ภิกฺขุโน สพฺพสงฺขาเรสุ อสุภานุปสฺสิโน วิหรโต สุภสญฺญา ปหียนฺติฯ ทุกฺขานุปสฺสิโน วิหรโต สุขสญฺญา ปหียนฺติฯ อนิจฺจานุปสฺสิโน วิหรโต นิจฺจสญฺญา ปหียนฺติฯ อนตฺตานุปสฺสิโน วิหรโต อตฺตสญฺญา ปหียนฺติฯ ยํ ยํ วา ปน ธมฺมํ โรจยติ วา อุปคจฺฉติ วา, ตสฺส ตสฺส ธมฺมสฺส โย ปฏิปโกฺข, สฺวสฺส อนิฏฺฐโต อชฺฌาปนฺโน ภวติฯ เตนาห อายสฺมา มหากจฺจายโน ‘‘กุสลากุสลธเมฺม’’ติฯ

นิยุตฺโต ปริวตฺตโน หาโรฯ

๑๐. เววจนหารวิภงฺโค

๓๗. ตตฺถ กตโม เววจโน หาโร? ‘‘เววจนานิ พหูนี’’ติฯ ยถา เอกํ ภควา ธมฺมํ อญฺญมเญฺญหิ เววจเนหิ นิทฺทิสติฯ ยถาห ภควา –

‘‘อาสา จ ปิหา อภินนฺทนา จ, อเนกธาตูสุ สรา ปติฏฺฐิตา;
อญฺญาณมูลปฺปภวา ปชปฺปิตา, สพฺพา มยา พฺยนฺติกตา สมูลิกา’’ติฯ

อาสา นาม วุจฺจติ ยา ภวิสฺสสฺส อตฺถสฺส อาสีสนา [อาสึสนา (สี.)] อวสฺสํ อาคมิสฺสตีติ อาสาสฺส อุปฺปชฺชติฯ ปิหา นาม ยา วตฺตมานสฺส [วตฺตมานกสฺส (สี.)] อตฺถสฺส ปตฺถนา, เสยฺยตรํ วา ทิสฺวา ‘‘เอทิโส ภเวยฺย’’นฺติ ปิหาสฺส อุปฺปชฺชติฯ อตฺถนิปฺผตฺติปฏิปาลนา อภินนฺทนา นาม, ปิยํ วา ญาตึ อภินนฺทติ, ปิยํ วา ธมฺมํ อภินนฺทติ, อปฺปฏิกูลโต วา อภินนฺทติฯ

อเนกธาตูติ จกฺขุธาตุ รูปธาตุ จกฺขุวิญฺญาณธาตุ, โสตธาตุ สทฺทธาตุ โสตวิญฺญาณธาตุ, ฆานธาตุ คนฺธธาตุ ฆานวิญฺญาณธาตุ, ชิวฺหาธาตุ รสธาตุ ชิวฺหาวิญฺญาณธาตุ , กายธาตุ โผฏฺฐพฺพธาตุ กายวิญฺญาณธาตุ, มโนธาตุ ธมฺมธาตุ มโนวิญฺญาณธาตุฯ

สราติ เกจิ รูปาธิมุตฺตา เกจิ สทฺทาธิมุตฺตา เกจิ คนฺธาธิมุตฺตา เกจิ รสาธิมุตฺตา เกจิ โผฏฺฐพฺพาธิมุตฺตา เกจิ ธมฺมาธิมุตฺตาฯ ตตฺถ ยานิ ฉ เคหสิตานิ โทมนสฺสานิ ยานิ จ ฉ เคหสิตานิ โสมนสฺสานิ ยานิ จ ฉ เนกฺขมฺมสิตานิ โทมนสฺสานิ ยานิ จ ฉ เนกฺขมฺมสิตานิ โสมนสฺสานิ, อิมานิ จตฺวีสปทานิ ตณฺหาปกฺโข, ตณฺหาย เอตํ เววจนํฯ ยา ฉ อุเปกฺขา เคหสิตา, อยํ ทิฏฺฐิปกฺโขฯ

๓๘. สาเยว ปตฺถนากาเรน ธมฺมนนฺที ธมฺมเปมํ ธมฺมโชฺฌสานนฺติ ตณฺหาย เอตํ เววจนํฯ จิตฺตํ มโน วิญฺญาณนฺติ จิตฺตสฺส เอตํ เววจนํฯ มนินฺทฺริยํ มโนธาตุ มนายตนํ วิชานนาติ มนเสฺสตํ เววจนํฯ ปญฺญินฺทฺริยํ ปญฺญาพลํ อธิปญฺญา สิกฺขา ปญฺญา ปญฺญากฺขนฺโธ ธมฺมวิจยสโมฺพชฺฌโงฺค ญาณํ สมฺมาทิฏฺฐิ ตีรณา วิปสฺสนา ธเมฺม ญาณํ อเตฺถ ญาณํ อนฺวเย ญาณํ ขเย ญาณํ อนุปฺปาเท ญาณํ อนญฺญาตญฺญสฺสามีตินฺทฺริยํ อญฺญินฺทฺริยํ อญฺญาตาวินฺทฺริยํ จกฺขุ วิชฺชา พุทฺธิ ภูริ เมธา อาโลโก, ยํ วา ปน ยํ กิญฺจิ อญฺญํปิ เอวํ ชาติยํ, ปญฺญาย เอตํ เววจนํฯ ปญฺจินฺทฺริยานิ โลกุตฺตรานิ, สพฺพา ปญฺญาฯ อปิ จ อาธิปเตยฺยเฏฺฐน สทฺธา, อารมฺภเฏฺฐน วีริยํ, อปิลาปนเฏฺฐน สติ, อวิเกฺขปเฏฺฐน สมาธิ, ปชานนเฏฺฐน ปญฺญาฯ

ยถา จ พุทฺธานุสฺสติยํ วุตฺตํ อิติปิ โส ภควา อรหํ สมฺมาสมฺพุโทฺธ วิชฺชาจรณสมฺปโนฺน สุคโต โลกวิทู อนุตฺตโร ปุริสทมฺมสารถิ สตฺถา เทวมนุสฺสานํ พุโทฺธ ภควาฯ พลนิปฺผตฺติคโต เวสารชฺชปฺปโตฺต อธิคตปฺปฏิสมฺภิโท จตุโยควิปฺปหีโน อคติคมนวีติวโตฺต อุทฺธฏสโลฺล นิรูฬฺหวโณ มทฺทิตกณฺฏโก นิพฺพาปิตปริยุฏฺฐาโน [นิพฺพาหิต ... (ก.)] พนฺธนาตีโต คนฺถวินิเวฐโน อชฺฌาสยวีติวโตฺต ภินฺนนฺธกาโร จกฺขุมา โลกธมฺมสมติกฺกโนฺต อนุโรธวิโรธวิปฺปยุโตฺต อิฏฺฐานิเฏฺฐสุ ธเมฺมสุ อสเงฺขปคโต พนฺธนาติวโตฺต ฐปิตสงฺคาโม อภิกฺกนฺตตโร อุกฺกาธโร อาโลกกโร ปโชฺชตกโร ตโมนุโท รณญฺชโห อปริมาณวโณฺณ อปฺปเมยฺยวโณฺณ อสเงฺขยฺยวโณฺณ อาภงฺกโร ปภงฺกโร ธโมฺมภาสปโชฺชตกโรติ จ พุทฺธา ภควโนฺตติ จ พุทฺธานุสฺสติยา เอตํ เววจนํฯ

ยถา จ ธมฺมานุสฺสติยํ วุตฺตํ สฺวากฺขาโต ภควตา ธโมฺม สนฺทิฏฺฐิโก อกาลิโก เอหิปสฺสิโก โอปเนยฺยิโก [โอปนยิโก (สี.)] ปจฺจตฺตํ เวทิตโพฺพ วิญฺญูหิฯ ยทิทํ มทนิมฺมทโน ปิปาสวินโย อาลยสมุคฺฆาโฏ วฏฺฏูปเจฺฉโท สุญฺญโต อติทุลฺลโภ ตณฺหกฺขโย วิราโค นิโรโธ นิพฺพานํฯ

> ‘‘อสงฺขตํ อนตํ [อสงฺขตํ นนฺต ... (สี.) ปสฺส สํ. นิ. ๔.๔๐๙] อนาสวญฺจ, สจฺจญฺจ ปารํ นิปุณํ สุทุทฺทสํ;
> อชชฺชรํ ธุวํ อปโลกิตํ [อปโลกิยํ (สี. ก.)], อนิทสฺสนํ นิปฺปปญฺจ สนฺตํฯ
>
> ‘‘อมตํ ปณีตญฺจ สิวญฺจ เขมํ, ตณฺหากฺขโย อจฺฉริยญฺจ อพฺภุตํ;
> อนีติกํ อนีติกธมฺมํ [นีติกธมฺมเมว วา (สี. ก.) ปสฺส สํ. นิ. ๔.๔๐๙], นิพฺพานเมตํ สุคเตน เทสิตํฯ
>
> ‘‘อชาตํ อภูตํ อนุปทฺทวญฺจ, อกตํ อโสกญฺจ อโถ วิโสกํ;
> อนูปสคฺคํนุปสคฺคธมฺมํ, นิพฺพานเมตํ สุคเตน เทสิตํฯ

“คมฺภีรเญฺจว ทุปฺปสฺสํ, อุตฺตรญฺจ อนุตฺตรํ;
อสมํ อปฺปฏิสมํ, เชฏฺฐํ เสฏฺฐนฺติ วุจฺจติฯ

“เลณญฺจ ตาณํ อรณํ อนงฺคณํ, อกาจ เมตํ วิมลนฺติ วุจฺจติ;
ทีโป สุขํ อปฺปมาณํ ปติฏฺฐา, อกิญฺจนํ อปฺปปญฺจนฺติ วุตฺต”นฺติฯ

ธมฺมานุสฺสติยา เอตํ เววจนํฯ

ยถา จ สงฺฆานุสฺสติยํ วุตฺตํ สุปฺปฏิปนฺโน อุชุปฺปฏิปนฺโน ญายปฺปฏิปนฺโน สามีจิปฺปฏิปนฺโน ยทิทํ จตฺตาริ ปุริสยุคานิ อฏฺฐ ปุริสปุคฺคลา เอส ภควโต สาวกสงฺโฆ อาหุเนยฺโย ปาหุเนยฺโย ทกฺขิเณยฺโย อญฺชลิกรณีโย อนุตฺตรํ ปุญฺญกฺเขตฺตํ โลกสฺส, สีลสมฺปนฺโน สมาธิสมฺปนฺโน ปญฺญาสมฺปนฺโน วิมุตฺติสมฺปนฺโน วิมุตฺติญาณทสฺสนสมฺปนฺโน สตฺตานํ สาโร สตฺตานํ มโณฺฑ สตฺตานํ อุทฺธาโร สตฺตานํ เอสิกา [เอสิโก (ก.)] สตฺตานํ สุรภิปสูนํ ปุโชฺช เทวานญฺจ มนุสฺสานญฺจาติ สงฺฆานุสฺสติยา เอตํ เววจนํฯ

ยถา จ สีลานุสฺสติยํ วุตฺตํ ยานิ ตานิ สีลานิ อขณฺฑานิ อจฺฉิทฺทานิ อสพลานิ อกมฺมาสานิ อริยานิ อริยกนฺตานิ ภุชิสฺสานิ วิญฺญุปฺปสตฺถานิ อปรามฏฺฐานิ สมาธิสํวตฺตนิกานิ, อลงฺกาโร จ สีลํ อุตฺตมงฺคปโสภณตาย, นิธานญฺจ สีลํ สพฺพโทภคฺคสมติกฺกมนเฏฺฐน , สิปฺปญฺจ สีลํ อกฺขณเวธิตาย, เวลา จ สีลํ อนติกฺกมนเฏฺฐน, ธญฺญญฺจ สีลํ ทลิโทฺทปเจฺฉทนเฏฺฐน [ทฬิโทฺท... (สี.)], อาทาโส จ สีลํ ธมฺมโวโลกนตาย, ปาสาโท จ สีลํ โวโลกนเฏฺฐน, สพฺพภูมานุปริวตฺติ จ สีลํ อมตปริโยสานนฺติ สีลานุสฺสติยา เอตํ เววจนํฯ

ยถา จ จาคานุสฺสติยํ วุตฺตํ ยสฺมิํ สมเย อริยสาวโก อคารํ อชฺฌาวสติ มุตฺตจาโค ปยตปาณิ โวสฺสคฺครโต ยาจโยโค ทานสํวิภาครโตติ จาคานุสฺสติยา เอตํ เววจนํฯ เตนาห อายสฺมา มหากจฺจายโน “เววจนานิ พหูนี”ติฯ

นิยุโตฺต เววจโน หาโรฯ

๑๑. ปญฺญตฺติหารวิภงฺค

๓๙. ตตฺถ กตโม ปญฺญตฺติหาโร? “เอกํ ภควา ธมฺมํ ปญฺญตฺตีหิ วิวิธาหิ เทเสตี”ติฯ

ยา ปกติกถาย เทสนาฯ อยํ นิกฺเขปปญฺญตฺติฯ กา จ ปกติกถาย เทสนา, จตฺตาริ สจฺจานิฯ ยถา ภควา อาห “อิทํ ทุกฺข”นฺติ อยํ ปญฺญตฺติ ปญฺจนฺนํ ขนฺธานํ ฉนฺนํ ธาตูนํ อฏฺฐารสนฺนํ ธาตูนํ ทฺวาทสนฺนํ อายตนานํ ทสนฺนํ อินฺทฺริยานํ นิกฺขปปญฺญตฺติฯ

กพฬีการเร เจ, ภิกฺขเว, อาหาเร อตฺถิ ราโค อตฺถิ นนฺที [นนฺทิ (สี.) ปสฺส สํ. นิ. ๒.๖๔)] อตฺถิ ตณฺหา, ปติฏฺฐิตํ ตตฺถ วิญฺญาณํ วิรูฬฺหํฯ ยตฺถ ปติฏฺฐิตํ วิญฺญาณํ วิรูฬฺหํ, อตฺถิ ตตฺถ นามรูปสฺส อวกฺกนฺติฯ ยตฺถ อตฺถิ นามรูปสฺส อวกฺกนฺติ, อตฺถิ ตตฺถ สงฺขารานํ วุทฺธิ [พุทฺธิ (ก.)]ฯ ยตฺถ อตฺถิ สงฺขารานํ วุทฺธิ, อตฺถิ ตตฺถ อายติํ ปุนพฺภวาภินิพฺพตฺติฯ ยตฺถ อตฺถิ อายติํ ปุนพฺภวาภินิพฺพตฺติ, อตฺถิ ตตฺถ อายติํ ชาติชรามรณํฯ ยตฺถ อตฺถิ อายติํ ชาติชรามรณํ, สโสกํ ตํ, ภิกฺขเว, สทรํ สอุปายาสนฺติ วทามิฯ

ผเสฺส เจ…เป…. มโนสเญฺจตนาย เจ, ภิกฺขเว, อาหาเรฯ วิญฺญาเณ เจ, ภิกฺขเว, อาหาเร อตฺถิ ราโค อตฺถิ นนฺที อตฺถิ ตณฺหา, ปติฏฺฐิตํ ตตฺถ วิญฺญาณํ วิรูฬฺหํฯ ยตฺถ ปติฏฺฐิตํ วิญฺญาณํ วิรูฬฺหํ, อตฺถิ ตตฺถ นามรูปสฺส อวกฺกนฺติฯ ยตฺถ อตฺถิ นามรูปสฺส อวกฺกนฺติ , อตฺถิ ตตฺถ สงฺขารานํ วุทฺธิฯ ยตฺถ อตฺถิ สงฺขารานํ วุทฺธิ, อตฺถิ ตตฺถ อายตึ ปุนพฺภวาภินิพฺพตฺติฯ ยตฺถ อตฺถิ อายตึ ปุนพฺภวาภินิพฺพตฺติ, อตฺถิ ตตฺถ อายตึ ชาติชรามรณํฯ ยตฺถ อตฺถิ อายตึ ชาติชรามรณํ, สโสกํ ตํ, ภิกฺขเว, สทรํ สอุปายาสนฺติ วทามิฯ อยํ ปภวปญฺญตฺติ ทุกฺขสฺส จ สมุทยสฺส จฯ

กพฬีกาเร เจ, ภิกฺขเว [ปสฺส สํ. นิ. ๒.๖๔], อาหาเร นตฺถิ ราโค นตฺถิ นนฺที นตฺถิ ตณฺหา, อปฺปติฏฺฐิตํ ตตฺถ วิญฺญาณํ อวิรูฬฺหํฯ ยตฺถ อปฺปติฏฺฐิตํ วิญฺญาณํ อวิรูฬฺหํ, นตฺถิ ตตฺถ นามรูปสฺส อวกฺกนฺติฯ ยตฺถ นตฺถิ นามรูปสฺส อวกฺกนฺติ, นตฺถิ ตตฺถ สงฺขารานํ วุทฺธิฯ ยตฺถ นตฺถิ สงฺขารานํ วุทฺธิ, นตฺถิ ตตฺถ อายตึ ปุนพฺภวาภินิพฺพตฺติฯ ยตฺถ นตฺถิ อายตึ ปุนพฺภวาภินิพฺพตฺติ, นตฺถิ ตตฺถ อายตึ ชาติชรามรณํฯ ยตฺถ นตฺถิ อายตึ ชาติชรามรณํ, อโสกํ ตํ, ภิกฺขเว, อทรํ อนุปายาสนฺติ วทามิฯ

ผเสฺส เจ…เป…. มโนสเญฺจตนาย เจ, ภิกฺขเว, อาหาเรฯ วิญฺญาเณ เจ, ภิกฺขเว, อาหาเร นตฺถิ ราโค นตฺถิ นนฺที นตฺถิ ตณฺหา, อปฺปติฏฺฐิตํ ตตฺถ วิญฺญาณํ อวิรูฬฺหํฯ ยตฺถ อปฺปติฏฺฐิตํ วิญฺญาณํ อวิรูฬฺหํ, นตฺถิ ตตฺถ นามรูปสฺส อวกฺกนฺติฯ ยตฺถ นตฺถิ นามรูปสฺส อวกฺกนฺติ, นตฺถิ ตตฺถ สงฺขารานํ วุทฺธิฯ ยตฺถ นตฺถิ สงฺขารานํ วุทฺธิ, นตฺถิ ตตฺถ อายตึ ปุนพฺภวาภินิพฺพตฺติฯ ยตฺถ นตฺถิ อายตึ ปุนพฺภวาภินิพฺพตฺติ, นตฺถิ ตตฺถ อายตึ ชาติชรามรณํฯ ยตฺถ นตฺถิ อายตึ ชาติชรามรณํ, อโสกํ ตํ, ภิกฺขเว, อทรํ อนุปายาสนฺติ วทามิฯ

อยํ ปริญฺญาปญฺญตฺติ ทุกฺขสฺส, ปหานปญฺญตฺติ สมุทยสฺส, ภาวนาปญฺญตฺติ มคฺคสฺส, สจฺฉิกิริยาปญฺญตฺติ นิโรธสฺสฯ

๔๐. สมาธึ, ภิกฺขเว, ภาเวถฯ อปฺปมตฺโต นิปโก สโต, สมาหิโต, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ ยถาภูตํ ปชานาติฯ กิญฺจ ยถาภูตํ ปชานาติ? ‘‘จกฺขุ [จกฺขุํ (ก.) ปสฺส สํ. นิ. ๔.๙๙] อนิจฺจ’’นฺติ ยถาภูตํ ปชานาติฯ ‘‘รูปา อนิจฺจา’’ติ ยถาภูตํ ปชานาติ ‘‘จกฺขุวิญฺญาณํ อนิจฺจ’’นฺติ ยถาภูตํ ปชานาติฯ ‘‘จกฺขุสมฺผสฺโส อนิจฺโจ’’ติ ยถาภูตํ ปชานาติฯ ยมฺปิทํ [ยมิทํ (สี. ก.)] จกฺขุสมฺผสฺสปจฺจยา อุปฺปชฺชติ เวทยิตํ สุขํ วา ทุกฺขํ วา อทุกฺขมสุขํ วา, ตมฺปิ อนิจฺจนฺติ ยถาภูตํ ปชานาติฯ

โสตํ …เป…. ฆานํ…เป…. ชิวฺหา…เป…. กาโย…เป…. ‘‘มโน อนิโจฺจ’’ติ [อนิจฺจ’’นฺติ (สํ. นิ. ๔.๑๐๐)] ยถาภูตํ ปชานาติฯ ‘‘ธมฺมา อนิจฺจา’’ติ ยถาภูตํ ปชานาติฯ ‘‘มโนวิญฺญาณํ อนิจฺจ’’นฺติ ยถาภูตํ ปชานาติฯ ‘‘มโนสมฺผสฺโส อนิโจฺจ’’ติ ยถาภูตํ ปชานาติฯ ยมฺปิทํ มโนสมฺผสฺสปจฺจยา อุปฺปชฺชติ เวทยิตํ สุขํ วา ทุกฺขํ วา อทุกฺขมสุขํ วา, ตมฺปิ อนิจฺจนฺติ ยถาภูตํ ปชานาติฯ

อยํ ภาวนาปญฺญตฺติ มคฺคสฺส, ปริญฺญาปญฺญตฺติ ทุกฺขสฺส, ปหานปญฺญตฺติ สมุทยสฺส, สจฺฉิกิริยาปญฺญตฺติ นิโรธสฺสฯ

รูปํ , ราธ, วิกิรถ วิธมถ วิทฺธํเสถ วิกีฬนิยํ [วิกีฬนิกํ (สี. ก.) ปสฺส สํ. นิ. ๓.๑๖๙] กโรถ, ปญฺญาย ตณฺหกฺขยาย ปฏิปชฺชถฯ ตณฺหกฺขยา ทุกฺขกฺขโย, ทุกฺขกฺขยา นิพฺพานํฯ เวทนํ…

เป….ฯ สญฺญํ…เป…. สงฺขาเร วิญฺญาณํ วิกิรถ วิธมถ วิทฺธํเสถ วิกีฬนิยํ กโรถ, ปญฺญาย ตณฺหกฺขยาย ปฏิปชฺชถฯ ตณฺหกฺขยา ทุกฺขกฺขโย, ทุกฺขกฺขยา นิพฺพานํฯ

อยํ นิโรธปญฺญตฺติ นิโรธสฺส, นิพฺพิทาปญฺญตฺติ อสฺสาทสฺส, ปริญฺญาปญฺญตฺติ ทุกฺขสฺส, ปหานปญฺญตฺติ สมุทยสฺส, ภาวนาปญฺญตฺติ มคฺคสฺส, สจฺฉิกิริยาปญฺญตฺติ นิโรธสฺสฯ

''โส อิทํ ทุกฺข''นฺติ ยถาภูตํ ปชานาติ, ''อยํ ทุกฺขสมุทโย''ติ ยถาภูตํ ปชานาติ, ''อยํ ทุกฺขนิโรโธ''ติ ยถาภูตํ ปชานาติ ''อยํ ทุกฺขนิโรธคามินี ปฏิปทา''ติ ยถาภูตํ ปชานาติฯ

อยํ ปฏิเวธปญฺญตฺติ สจฺจานํ, นิเกฺขปปญฺญตฺติ ทสฺสนภูมิยา, ภาวนาปญฺญตฺติ มคฺคสฺส, สจฺฉิกิริยาปญฺญตฺติ โสตาปตฺติผลสฺสฯ ''โส อิเม อาสวา''ติ ยถาภูตํ ปชานาติ, ''อยํ อาสวสมุทโย''ติ ยถาภูตํ ปชานาติ, ''อยํ อาสวนิโรโธ''ติ ยถาภูตํ ปชานาติฯ ''อยํ อาสวนิโรธคามินี ปฏิปทา''ติ ยถาภูตํ ปชานาติฯ ''อิเม อาสวา อเสสํ นิรุชฺฌนฺตี''ติ ยถาภูตํ ปชานาติฯ

อยํ อุปฺปาทปญฺญตฺติ ขเย ญาณสฺส, โอกาสปญฺญตฺติ อนุปฺปาเท ญาณสฺส, ภาวนาปญฺญตฺติ มคฺคสฺส, ปริญฺญาปญฺญตฺติ ทุกฺขสฺส, ปหานปญฺญตฺติ สมุทยสฺส, อารมฺภปญฺญตฺติ วีริยินฺทฺริยสฺส, อาสาฏฺฐนปญฺญตฺติ อาสาฏิกานํ, นิเกฺขปปญฺญตฺติ ภาวนาภูมิยา, อภินิฆาตปญฺญตฺติ ปาปกานํ อกุสลานํ ธมฺมานํฯ

๔๑. อิทํ ''ทุกฺข''นฺติ เม, ภิกฺขเว, ปุพฺเพ อนนุสฺสุเตสุ ธมฺเมสุ จกฺขุํ อุทปาทิ, ญาณํ อุทปาทิ, ปญฺญา อุทปาทิ, วิชฺชา อุทปาทิ, อาโลโก อุทปาทิฯ อยํ ''ทุกฺขสมุทโย''ติ เม, ภิกฺขเว…เป…. อยํ ''ทุกฺขนิโรโธ''ติ เม, ภิกฺขเว…เป….ฯ อยํ ''ทุกฺขนิโรธคามินี ปฏิปทา''ติ เม, ภิกฺขเว, ปุพฺเพ อนนุสฺสุเตสุ ธมฺเมสุ จกฺขุํ อุทปาทิ, ญาณํ อุทปาทิ, ปญฺญา อุทปาทิ, วิชฺชา อุทปาทิ, อาโลโก อุทปาทิฯ

อยํ เทสนาปญฺญตฺติ สจฺจานํ, นิเกฺขปปญฺญตฺติ สุตมยิยา ปญฺญาย สจฺฉิกิริยาปญฺญตฺติ อนญฺญาตญฺญสฺสามีตินฺทฺริยสฺส, ปวตฺตนาปญฺญตฺติ ธมฺมจกฺกสฺสฯ

''ตํ โข ปนิทํ ทุกฺขํ ปริเญฺญยฺย''นฺติ เม, ภิกฺขเว, ปุพฺเพ อนนุสฺสุเตสุ ธมฺเมสุ จกฺขุํ อุทปาทิ, ญาณํ อุทปาทิ, ปญฺญา อุทปาทิ, วิชฺชา อุทปาทิ, อาโลโก อุทปาทิฯ ''โส โข ปนายํ ทุกฺขสมุทโย ปหาตโพฺพ''ติ เม, ภิกฺขเว…เป…. ''โส โข ปนายํ ทุกฺขนิโรโธ สจฺฉิกาตโพฺพ''ติ เม, ภิกฺขเว…เป…. ''สา โข ปนายํ ทุกฺขนิโรธคามินี ปฏิปทา ภาเวตพฺพา''ติ เม, ภิกฺขเว ปุพฺเพ อนนุสฺสุเตสุ ธมฺเมสุ จกฺขุํ อุทปาทิ, ญาณํ อุทปาทิ, ปญฺญา อุทปาทิ, วิชฺชา อุทปาทิ, อาโลโก อุทปาทิฯ

อยํ ภาวนาปญฺญตฺติ มคฺคสฺส, นิเกฺขปปญฺญตฺติ จินฺตามยิยา ปญฺญาย, สจฺฉิกิริยาปญฺญตฺติ อญฺญินฺทฺริยสฺสฯ

''ตํ โข ปนิทํ ทุกฺขํ ปริญฺญาต''นฺติ เม, ภิกฺขเว, ปุพฺเพ อนนุสฺสุเตสุ ธมฺเมสุ จกฺขุํ อุทปาทิ, ญาณํ อุทปาทิ, ปญฺญา อุทปาทิ, วิชฺชา อุทปาทิ, อาโลโก อุทปาทิฯ ''โส โข ปนายํ ทุกฺขสมุทโย ปหีโน''ติ เม, ภิกฺขเว…เป…. ''โส โข ปนายํ ทุกฺขนิโรโธ สจฺฉิกโต''ติ เม, ภิกฺขเว…เป…. ''สา โข ปนายํ ทุกฺขนิโรธคามินี ปฏิปทา ภาวิตา''ติ เม, ภิกฺขเว ปุพฺเพ อนนุสฺสุเตสุ ธมฺเมสุ จกฺขุํ อุทปาทิ, ญาณํ อุทปาทิ, ปญฺญา อุทปาทิ, วิชฺชา อุทปาทิ, อาโลโก

อุทปาทิฯ อยํ ภาวนาปญฺญตฺติ มคฺคสฺส, นิเกฺขปปญฺญตฺติ ภาวนามยิยา ปญฺญาย, สจฺฉิกิริยาปญฺญตฺติ อญฺญาตาวิโน อินฺทฺริยสฺส, ปวตฺตนาปญฺญตฺติ ธมฺมจกฺกสฺสฯ

> ‘‘ตุลมตุลญฺจ สมฺภวํ, ภวสงฺขารมวสฺสชิ มุนิ;
> อชฺฌตฺตรโต สมาหิโต, อภินฺทิ [อภิทา (สี. ก.) ปสฺส ที. นิ. ๒.๑๖๙] กวจมิวตฺตสมฺภว’’นฺติฯ

‘‘ตุล’’นฺติ สงฺขารธาตุฯ ‘‘อตุล’’นฺติ นิพฺพานธาตุ, ‘‘ตุลมตุลญฺจ สมฺภว’’นฺติ อภิญฺญาปญฺญตฺติ สพฺพธมฺมานํฯ นิเกฺขปปญฺญตฺติ ธมฺมปฏิสมฺภิทายฯ ‘‘ภวสงฺขารมวสฺสชิ มุนี’’ติ ปริจฺจาคปญฺญตฺติ สมุทยสฺสฯ ปริญฺญาปญฺญตฺติ ทุกฺขสฺสฯ ‘‘อชฺฌตฺตรโต สมาหิโต’’ติ ภาวนาปญฺญตฺติ กายคตาย สติยาฯ ฐิติปญฺญตฺติ จิเตฺตกคฺคตายฯ ‘‘อภินฺทิ กวจมิวตฺตสมฺภว’’นฺติ อภินิพฺพิทาปญฺญตฺติ จิตฺตสฺส, อุปาทานปญฺญตฺติ สพฺพญฺญุตาย, ปทาลนาปญฺญตฺติ อวิชฺชณฺฑโกสานํฯ เตนาห ภควา ‘‘ตุลมตุลญฺจ สมฺภว’’นฺติฯ

> โย ทุกฺขมทฺทกฺขิ ยโตนิทานํ, กาเมสุ โส ชนฺตุ กถํ นเมยฺย;
> กามา หิ โลเก สโงฺคติ ญตฺวา, เตสํ สตีมา วินยาย สิเกฺขติฯ

‘‘โย ทุกฺข’’นฺติ เววจนปญฺญตฺติ จ ทุกฺขสฺส ปริญฺญาปญฺญตฺติ จฯ **‘‘ยโตนิทาน’’**นฺติ ปภวปญฺญตฺติ จ สมุทยสฺส ปหานปญฺญตฺติ จฯ **‘‘อทฺทกฺขี’’**ติ เววจนปญฺญตฺติ จ ญาณจกฺขุสฺส ปฏิเวธปญฺญตฺติ จฯ **‘‘กาเมสุ โส ชนฺตุกถํ นเมยฺยา’’**ติ เววจนปญฺญตฺติ จ กามตณฺหาย อภินิเวสปญฺญตฺติ จฯ **‘‘กามา หิ โลเก สโงฺคติ ญตฺวา’’**ติ ปจฺจตฺถิกโต ทสฺสนปญฺญตฺติ กามานํฯ กามา หิ องฺคารกาสูปมา มํสเปสูปมา ปาวกกปฺปา ปปาตอุรโคปมา จฯ **‘‘เตสํ สตีมา’’**ติ อปจยปญฺญตฺติ ปหานาย, นิเกฺขปปญฺญตฺติ กายคตาย สติยา, ภาวนาปญฺญตฺติ มคฺคสฺสฯ **‘‘วินยาย สิเกฺข’’**ติ ปฏิเวธปญฺญตฺติ ราควินยสฺส โทสวินยสฺส โมหวินยสฺสฯ **‘‘ชนฺตู’’**ติ เววจนปญฺญตฺติ โยคิสฺสฯ ยทา หิ โยคี กามา สโงฺคติ ปชานาติฯ โส กามานํ อนุปฺปาทาย กุสเล ธเมฺม อุปฺปาทยติ, โส อนุปฺปนฺนานํ กุสลานํ ธมฺมานํ อุปฺปาทาย วายมติฯ อยํ วายามปญฺญตฺติ อปฺปตฺตสฺส ปตฺติยาฯ นิเกฺขปปญฺญตฺติ โอรมตฺติกาย อสนฺตุฏฺฐิยาฯ ตตฺถ โส อุปฺปนฺนานํ กุสลานํ ธมฺมานํ ฐิติยา วายมตีติ อยํ อปฺปมาทปญฺญตฺติ ภาวนาย, นิเกฺขปปญฺญตฺติ วีริยินฺทฺริยสฺส, อารกฺขปญฺญตฺติ กุสลานํ ธมฺมานํ, ฐิติปญฺญตฺติ อธิจิตฺตสิกฺขายฯ เตนาห ภควา ‘‘โย ทุกฺขมทฺทกฺขิ ยโตนิทาน’’นฺติฯ

> ‘‘โมหสมฺพนฺธโน โลโก, ภพฺพรูโปว ทิสฺสติ;
> อุปธิพนฺธโน [อุปธิสมฺพนฺธโน (สี.) ปสฺส อุทา. ๗๐] พาโล, ตมสา ปริวาริโต;
> อสฺสิรี วิย [สสฺสโตริว (อุทา. ๗๐)] ขายติ, ปสฺสโต นตฺถิ กิญฺจน’’นฺติฯ

‘‘โมหสมฺพนฺธโน โลโก’’ติ เทสนาปญฺญตฺติ วิปลฺลาสานํฯ **‘‘ภพฺพรูโปว ทิสฺสตี’’**ติ วิปรีตปญฺญตฺติ โลกสฺสฯ ‘‘อุปธิพนฺธโน พาโล’’ติ ปภวปญฺญตฺติ ปาปกานํ อิจฺฉาวจรานํ, กิจฺจปญฺญตฺติ ปริยุฏฺฐานานํฯ พลวปญฺญตฺติ กิเลสานํฯ วิรูหนาปญฺญตฺติ สงฺขารานํฯ **‘‘ตมสา ปริวาริโต’’**ติ เทสนาปญฺญตฺติ อวิชฺชนฺธการสฺส เววจนปญฺญตฺติ จฯ ‘‘อสฺสิรี วิย ขายตี’’ติ ทสฺสนปญฺญตฺติ ทิพฺพจกฺขุสฺส, นิเกฺขปปญฺญตฺติ ปญฺญาจกฺขุสฺสฯ **‘‘ปสฺสโต นตฺถิ กิญฺจน’’**นฺติ ปฏิเวธปญฺญตฺติ สตฺตานํ, ราโค กิญฺจนํ โทโส กิญฺจนํ โมโห กิญฺจนํฯ เตนาห ภควา ‘‘โมหสมฺพนฺธโน โลโก’’ติฯ

“อตฺถิ, ภิกฺขเว, อชาตํ อภูตํ อกตํ อสงฺขตํ, โน เจตํ, ภิกฺขเว, อภวิสฺส อชาตํ อภูตํ อกตํ อสงฺขตํฯ นยิธ [น อิธ (สี. ก.) ปสฺส อุทา. ๗๓] ชาตสฺส ภูตสฺส กตสฺส สงฺขตสฺส นิสฺสรณํ ปญฺญาเยถฯ ยสฺมา จ โข, ภิกฺขเว, อตฺถิ อชาตํ อภูตํ อกตํ อสงฺขตํ, ตสฺมา ชาตสฺส ภูตสฺส กตสฺส สงฺขตสฺส นิสฺสรณํ ปญฺญายตี”ติฯ

“โน เจตํ, ภิกฺขเว, อภวิสฺส อชาตํ อภูตํ อกตํ อสงฺขต”นฺติ เทสนาปญฺญตฺติ นิพฺพานสฺส เววจนปญฺญตฺติ จฯ “นยิธ ชาตสฺส ภูตสฺส กตสฺส สงฺขตสฺส นิสฺสรณํ ปญฺญาเยถา”ติ เววจนปญฺญตฺติ สงฺขตสฺส อุปนยนปญฺญตฺติ จฯ “ยสฺมา จ โข, ภิกฺขเว, อตฺถิ อชาตํ อภูตํ อกตํ อสงฺขต”นฺติ เววจนปญฺญตฺติ นิพฺพานสฺส โชตนาปญฺญตฺติ จฯ “ตสฺมา ชาตสฺส ภูตสฺส กตสฺส สงฺขตสฺส นิสฺสรณํ ปญฺญายตี”ติ อยํ เววจนปญฺญตฺติ นิพฺพานสฺส, นิยฺยานิกปญฺญตฺติ มคฺคสฺส, นิสฺสรณปญฺญตฺติ สํสารโตฯ เตนาห ภควา “โน เจตํ, ภิกฺขเว, อภวิสฺสา”ติฯ เตนาห อายสฺมา มหากจฺจายโน “เอกํ ภควา ธมฺมํ, ปญฺญตฺตีหิ วิวิธาหิ เทเสตี”ติฯ

นิยุตฺโต ปญฺญตฺติ หาโรฯ

๑๒. โอตรณหารวิภงฺโค

๔๒. ตตฺถ กตโม โอตรโณ หาโร? “โย จ ปฏิจฺจุปฺปาโท”ติฯ

> “อุทฺธํ อโธ สพฺพธิ วิปฺปมุตฺโต, อยํ อหสฺมีติ [อยมหมสฺมีติ (สี.) ปสฺส อุทา. ๖๑] อนานุปสฺสี;
> เอวํ วิมุตฺโต อุทตาริ โอฆํ, อติณฺณปุพฺพํ อปุนพฺภวายา”ติฯ

“อุทฺธ”นฺติ รูปธาตุ จ อรูปธาตุ จฯ “อโธ”ติ กามธาตุฯ “สพฺพธิ วิปฺปมุตฺโต”ติ เตธาตุเก อยํ อเสกฺขาวิมุตฺติฯ ตานิเยว อเสกฺขานิ ปญฺจินฺทฺริยานิ, อยํ อินฺทฺริเยหิ โอตรณาฯ

ตานิเยว อเสกฺขานิ ปญฺจินฺทฺริยานิ วิชฺชา, วิชฺชุปฺปาทา อวิชฺชานิโรโธ, อวิชฺชานิโรธา สงฺขารนิโรโธ, สงฺขารนิโรธา วิญฺญาณนิโรโธ, วิญฺญาณนิโรธา นามรูปนิโรโธ, นามรูปนิโรธา สฬายตนนิโรโธ, สฬายตนนิโรธา ผสฺสนิโรโธ, ผสฺสนิโรธา เวทนานิโรโธ, เวทนานิโรธา ตณฺหานิโรโธ, ตณฺหานิโรธา อุปาทานนิโรโธ, อุปาทานนิโรธา ภวนิโรโธ, ภวนิโรธา ชาตินิโรโธ, ชาตินิโรธา ชรามรณํ โสกปริเทวทุกฺขโทมนสฺสุปายาสา นิรุชฺฌนฺติฯ เอวเมตสฺส เกวลสฺส ทุกฺขกฺขนฺธสฺส นิโรโธ โหติฯ อยํ ปฏิจฺจสมุปฺปาเทหิ โอตรณาฯ

ตานิเยว อเสกฺขานิ ปญฺจินฺทฺริยานิ ตีหิ ขนฺเธหิ สงฺคหิตานิ – สีลกฺขนฺเธน สมาธิกฺขนฺเธน ปญฺญากฺขนฺเธน, อยํ ขนฺเธหิ โอตรณาฯ

ตานิเยว อเสกฺขานิ ปญฺจินฺทฺริยานิ สงฺขารปริยาปนฺนานิ เย สงฺขารา อนาสวา, โน จ ภวงฺคา, เต สงฺขารา ธมฺมธาตุสงฺคหิตาฯ อยํ ธาตูหิ โอตรณาฯ

สา ธมฺมธาตุ ธมฺมายตนปริยาปนฺนา, ยํ อายตนํ อนาสวํ, โน จ ภวงฺคํฯ อยํ อายตเนหิ โอตรณาฯ

“อยํ อหสฺมีติ อนานุปสฺสี”ติ อยํ สกฺกายทิฏฺฐิยา สมุคฺฆาโต, สา เสกฺขาวิมุตฺติ, ตานิเยว เสกฺขานิ ปญฺจินฺทฺริยานิฯ อยํ อินฺทฺริเยหิ โอตรณาฯ

ตานิเยว เสกฺขานิ ปญฺจินฺทฺริยานิ วิชฺชา, วิชฺชุปฺปาทา อวิชฺชานิโรโธ, อวิชฺชานิโรธา สงฺขารนิโรโธ, เอวํ สพฺพํ ปฏิจฺจสมุปฺปาโทฯ อยํ ปฏิจฺจสมุปฺปาเทหิ โอตรณาฯ

สาเยว วิชฺชา ปญฺญากฺขนฺโธฯ อยํ ขนฺเธหิ โอตรณาฯ

สาเยว วิชฺชา สงฺขารปริยาปนฺนา, เย สงฺขารา อนาสวา, โน จ ภวงฺคา, เต สงฺขารา ธมฺมธาตุสงฺคหิตา, อยํ ธาตูหิ โอตรณาฯ

สา ธมฺมธาตุ ธมฺมายตนปริยาปนฺนา, ยํ อายตนํ อนาสวํ, โน จ ภวงฺคํ, อยํ อายตเนหิ โอตรณาฯ

เสกฺขาย จ วิมุตฺติยา อเสกฺขาย จ วิมุตฺติยา วิมุตฺโต อุทตาริ โอฆํ อติณฺณปุพฺพํ อปุนพฺภวายฯ เตนาห ภควา ‘‘อุทฺธํ อโธ’’ติฯ

๔๓. ‘‘นิสฺสิตสฺส [ปสฺส อุทา. ๗๔] จลิตํ, อนิสฺสิตสฺส จลิตํ นตฺถิ, จลิเต อสติ ปสฺสทฺธิ, ปสฺสทฺธิยา สติ นติ น โหติ, นติยา อสติ อาคติคติ น โหติ, อาคติคติยา อสติ จุตูปปาโต น โหติ, จุตูปปาเต อสติ เนวิธ น หุรํ น อุภยมนฺตเรน เอเสวนฺโต ทุกฺขสฺสา’’ติฯ

‘‘นิสฺสิตสฺส จลิต’’นฺติ นิสฺสโย นาม ทุวิโธ ตณฺหานิสฺสโย จ ทิฏฺฐินิสฺสโย จฯ ตตฺถ ยา รตฺตสฺส เจตนา, อยํ ตณฺหานิสฺสโย; ยา มูฬฺหสฺส เจตนา, อยํ ทิฏฺฐินิสฺสโยฯ เจตนา ปน สงฺขารา, สงฺขารปจฺจยา วิญฺญาณํ, วิญฺญาณปจฺจยา นามรูปํ, เอวํ สพฺพํ ปฏิจฺจสมุปฺปาโทฯ อยํ ปฏิจฺจสมุปฺปาเทหิ โอตรณาฯ

ตตฺถ ยา รตฺตสฺส เวทนา, อยํ สุขา เวทนาฯ ยา สมฺมูฬฺหสฺส เวทนา, อยํ อทุกฺขมสุขา เวทนา, อิมา เทฺว เวทนา เวทนากฺขนฺโธฯ อยํ ขนฺเธหิ โอตรณาฯ

ตตฺถ สุขา เวทนา เทฺว อินฺทฺริยานิ สุขินฺทฺริยํ โสมนสฺสินฺทฺริยญฺจ, อทุกฺขมสุขา เวทนา อุเปกฺขินฺทฺริยํฯ อยํ อินฺทฺริเยหิ โอตรณาฯ

ตานิเยว อินฺทฺริยานิ สงฺขารปริยาปนฺนานิ, เย สงฺขารา สาสวา ภวงฺคา, เต สงฺขารา ธมฺมธาตุสงฺคหิตาฯ อยํ ธาตูหิ โอตรณาฯ

สา ธมฺมธาตุ ธมฺมายตนปริยาปนฺนา, ยํ อายตนํ สาสวํ ภวงฺคํ, อยํ อายตเนหิ โอตรณาฯ

‘‘อนิสฺสิตสฺส จลิตํ นตฺถี’’ติ สมถวเสน วา ตณฺหาย อนิสฺสิโต วิปสฺสนาวเส วา ทิฏฺฐิยา อนิสฺสิโตฯ ยา วิปสฺสนา อยํ วิชฺชา, วิชฺชุปฺปาทา อวิชฺชานิโรโธ, อวิชฺชานิโรธา สงฺขารนิโรโธ, สงฺขารนิโรธา วิญฺญาณนิโรโธ, เอวํ สพฺพํ ปฏิจฺจสมุปฺปาโทฯ อยํ ปฏิจฺจสมุปฺปาเทหิ โอตรณาฯ

สาเยว วิปสฺสนา ปญฺญากฺขนฺโธฯ อยํ ขนฺเธหิ โอตรณาฯ

สาเยว วิปสฺสนา เทฺว อินฺทฺริยานิ – วีริยินฺทฺริยญฺจ ปญฺญินฺทฺริยญฺจฯ อยํ อินฺทฺริเยหิ โอตรณาฯ

สาเยว วิปสฺสนา สงฺขารปริยาปนฺนา, เย สงฺขารา อนาสวา, โน จ ภวงฺคา, เต สงฺขารา ธมฺมธาตุสงฺคหิตาฯ อยํ ธาตูหิ โอตรณาฯ

สา ธมฺมธาตุ ธมฺมายตนปริยาปนฺนา, ยํ อายตนํ อนาสวํ, โน จ ภวงฺคํฯ อยํ อายตเนหิ โอตรณาฯ

‘‘ปสฺสทฺธิยา สตี’’ติ ทุวิธา ปสฺสทฺธิ กายิกา จ เจตสิกา จฯ ยํ กายิกํ สุขํ, อยํ กายปสฺสทฺธิฯ ยํ เจตสิกํ สุขํ, อยํ เจตสิกา ปสฺสทฺธิฯ ปสฺสทฺธกาโย สุขํ เวทิยติ [เวทยติ (ก.)], สุขิโน จิตฺตํ สมาธิยติ, สมาหิโต ยถาภูตํ ปชานาติ, ยถาภูตํ ปชานนฺโต นิพฺพินฺทติ, นิพฺพินฺทนฺโต วิรชฺชติ, วิราคา วิมุจฺจติ, วิมุตฺตสฺมึ ‘‘วิมุตฺต’’มิติ [วิมุตฺตมฺหีติ (สี. ก.)] ญาณํ โหติ, ‘‘ขีณา ชาติ, วุสิตํ พฺรหฺมจริยํ, กตํ กรณียํ, นาปรํ อิตฺถตฺตายา’’ติ ปชานาติฯ โส น นมติ รูเปสุ, น สทฺเทสุ, น คนฺเธสุ, น รเสสุ, น โผฏฺฐพฺเพสุ, น ธมฺเมสุ ขยา ราคสฺส ขยา โทสสฺส ขยา โมหสฺส เยน รูเปน ตถาคตํ ติฏฺฐนฺตํ จรนฺตํ ปญฺญาปยมาโน ปญฺญาเปยฺย, ตสฺส รูปสฺส ขยา วิราคา นิโรธา จาคา ปฏินิสฺสคฺคา รูปสงฺขเย วิมุตฺโต, ตถาคโต อตฺถีติปิ น อุเปติ, นตฺถีติปิ น อุเปติ, อตฺถิ นตฺถีติปิ น อุเปติ, เนวตฺถิ โน นตฺถีติปิ น อุเปติฯ อถ โข คมฺภีโร อปฺปเมยฺโย อสงฺเขยฺโย นิพฺพุโตติเยว สงฺขํ คจฺฉติ ขยา ราคสฺส, ขยา โทสสฺส, ขยา โมหสฺสฯ

ยาย เวทนาย…เป…. ยาย สญฺญายฯ เยหิ สงฺขาเรหิฯ เยน วิญฺญาเณน ตถาคตํ ติฏฺฐนฺตํ จรนฺตํ ปญฺญาปยมาโน ปญฺญาเปยฺย, ตสฺส วิญฺญาณสฺส ขยา วิราคา นิโรธา จาคา ปฏินิสฺสคฺคา วิญฺญาณสงฺขเย วิมุตฺโต, ตถาคโต อตฺถีติปิ น อุเปติ, นตฺถีติปิ น อุเปติ, อตฺถิ นตฺถีติปิ น อุเปติ, เนวตฺถิ โน นตฺถีติปิ น อุเปติฯ อถ โข คมฺภีโร อปฺปเมยฺโย อสงฺเขยฺโย นิพฺพุโตติเยว สงฺขํ คจฺฉติ ขยา ราคสฺส, ขยา โทสสฺส, ขยา โมหสฺสฯ ‘‘อาคตี’’ติ อิธาคติฯ ‘‘คตี’’ติ เปจฺจภโวฯ อาคติคตีปิ น ภวนฺติ, ‘‘เนวิธา’’ติ ฉสุ อชฺฌตฺติเกสุ อายตเนสุฯ ‘‘น หุร’’นฺติ ฉสุ พาหิเรสุ อายตเนสุฯ ‘‘น อุภยมนฺตเรนา’’ติ ผสฺสสมุทิเตสุ ธมฺเมสุ อตฺตานํ น ปสฺสติฯ ‘‘เอเสวนฺโต ทุกฺขสฺสา’’ติ ปฏิจฺจสมุปฺปาโทฯ โส ทุวิโธ โลกิโย จ โลกุตฺตโร จฯ ตตฺถ โลกิโย อวิชฺชาปจฺจยา สงฺขารา, ยาว ชรามรณาฯ โลกุตฺตโร สีลวโต อวิปฺปฏิสาโร ชายติ, ยาว นาปรํ อิตฺถตฺตายาติ ปชานาติฯ เตนาห ภควา ‘‘นิสฺสิตสฺส จลิตํ อนิสฺสิตสฺส จลิตํ นตฺถิ…เป…. เอเสวนฺโต ทุกฺขสฺสา’’ติฯ

๔๕. เกจิ โสกา ปริเทวิตา วา, ทุกฺขา [ทุกฺขํ (สี. ก.) ปสฺส อุทา. ๗๘] จ โลกสฺมิมเนกรูปาฯ

> ปิยํ ปฏิจฺจปฺปภวนฺติ เอเต, ปิเย อสนฺเต น ภวนฺติ เอเตฯ
>
> ตสฺมา หิ เต สุขิโน วีตโสกา, เยสํ ปิยํ นตฺถิ กุหิญฺจิ โลเก;
> ตสฺมา อโสกํ วิรชํ ปตฺถยาโน, ปิยํ น กยิราถ กุหิญฺจิ โลเก’’ติฯ

‘‘เย เกจิ โสกา ปริเทวิตา วา, ทุกฺขา จ โลกสฺมิมเนกรูปา ปิยํ ปฏิจฺจปฺปภวนฺติ เอเต’’ติ – อยํ ทุกฺขา เวทนาฯ ‘‘ปิเย อสนฺเต น ภวนฺติ เอเต’’ติ – อยํ สุขา เวทนาฯ เวทนา เวทนากฺขนฺโธฯ อยํ ขนฺเธหิ โอตรณาฯ

เวทนาปจฺจยา ตณฺหา, ตณฺหาปจฺจยา อุปาทานํ, อุปาทานปจฺจยา ภโว, ภวปจฺจยา ชาติ, ชาติปจฺจยา ชรามรณํ, เอวํ สพฺพํฯ อยํ ปฏิจฺจสมุปฺปาเทหิ โอตรณาฯ

ตตฺถ สุขา เวทนา เทฺว อินฺทฺริยานิ – สุขินฺทฺริยํ โสมนสฺสินฺทฺริยญฺจฯ ทุกฺขา เวทนา เทฺว อินฺทฺริยานิ – ทุกฺขินฺทฺริยํ โทมนสฺสินฺทฺริยญฺจฯ อยํ อินฺทฺริเยหิ โอตรณาฯ

ตานิเยว อินฺทฺริยานิ สงฺขารปริยาปนฺนานิ, เย สงฺขารา สาสวา ภวงฺคา, เต สงฺขารา ธมฺม ธาตุสงฺคหิตาฯ อยํ ธาตูหิ โอตรณาฯ

สา ธมฺมธาตุ ธมฺมายตนปริยาปนฺนา, ยํ อายตนํ สาสวํ ภวงฺคํฯ อยํ อายตเนหิ โอตรณาฯ

ตสฺมา หิ เต สุขิโน วีตโสกา, เยสํ ปิยํ นตฺถิ กุหิญฺจิ โลเก;
ตสฺมา อโสกํ วิรชํ ปตฺถยาโน, ปิยํ น กยิราถ กุหิญฺจิ โลเกติฯ

อิทํ ตณฺหาปหานํฯ ตณฺหานิโรธา อุปาทานนิโรโธ, อุปาทานนิโรธา ภวนิโรโธ, เอวํ สพฺพํฯ อยํ ปฏิจฺจสมุปฺปาเทหิ โอตรณาฯ

ตํเยว ตณฺหาปหานํ สมโถฯ โส สมโถ เทฺว อินฺทฺริยานิ สตินฺทฺริยํ สมาธินฺทฺริยญฺจฯ อยํ อินฺทฺริเยหิ โอตรณาฯ

โสเยว สมโถ สมาธิกฺขนฺโธฯ อยํ ขนฺเธหิ โอตรณาฯ

โสเยว สมโถ สงฺขารปริยาปนฺโน, เย สงฺขารา อนาสวา, โน จ ภวงฺคา, เต สงฺขารา ธมฺม ธาตุสงฺคหิตาฯ อยํ ธาตูหิ โอตรณาฯ

สา ธมฺมธาตุ ธมฺมายตนปริยาปนฺนา, ยํ อายตนํ อนาสวํ, โน จ ภวงฺคํฯ อยํ อายตเนหิ โอตรณาฯ เตนาห ภควา ‘‘เย เกจิ โสกา’’ติฯ

กามํ กามยมานสฺส, ตสฺส เจ ตํ สมิชฺฌติ;
อทฺธา ปีติมโน โหติ, ลทฺธา มโจฺจ ยทิจฺฉติฯ

ตสฺส เจ กามยานสฺส, ฉนฺทชาตสฺส ชนฺตุโน;
เต กามา ปริหายนฺติ, สลฺลวิโทฺธว รุปฺปติฯ

โย กาเม ปริวเชฺชติ, สปฺปเสฺสว [สพฺพเสฺสว (ก.) ปสฺส สุ. นิ. ๗๗๔] ปทา สิโร;
โสมํ วิสตฺติกํ โลเก, สโต สมติวตฺตตีติฯ

ตตฺถ ยา ปีติมนตา, อยํ อนุนโยฯ ยทาห สลฺลวิโทฺธว รุปฺปตีติ, อิทํ ปฏิฆํฯ อนุนยํ ปฏิฆญฺจ ปน ตณฺหาปโกฺข, ตณฺหาย จ ปน ทสรูปีนิ อายตนานิ ปทฏฺฐานํฯ อยํ อายตเนหิ โอตรณาฯ

ตานิเยว ทส รูปีนิ รูปกาโย นามสมฺปยุโตฺต, ตทุภยํ นามรูปํ, นามรูปปจฺจยา สฬายตนํ, สฬายตนปจฺจยา ผโสฺส, ผสฺสปจฺจยา เวทนา, เวทนาปจฺจยา ตณฺหา, เอวํ สพฺพํฯ อยํ ปฏิจฺจสมุปฺปาเทหิ โอตรณาฯ

ตเทว นามรูปํ ปญฺจกฺขนฺธ; อยํ ขเนฺธหิ โอตรณา;
ตเทว นามรูปํ อฏฺฐารส ธาตุโย; อยํ ธาตูหิ โอตรณา;

ตตฺถ โย รูปกาโย อิมานิ ปญฺจ รูปีนิ อินฺทฺริยานิ, โย นามกาโย อิมานิ ปญฺจ อรูปีนิ อินฺทฺริยานิ, อิมานิ ทส อินฺทฺริยานิฯ อยํ อินฺทฺริเยหิ โอตรณาฯ

ตตฺถ ยทาห –

‘‘โย กาเม ปริวชฺเชติ, สปฺปเสฺสว ปทา สิโร;
โสมํ วิสตฺติกํ โลเก, สโต สมติวตฺตตี’’ติฯ

อยํ สอุปาทิเสสา นิพฺพานธาตุ, อยํ ธาตูหิ โอตรณาฯ

สาเยว สอุปาทิเสสา นิพฺพานธาตุ วิชฺชา, วิชฺชุปฺปาทา อวิชฺชานิโรโธ, อวิชฺชานิโรธา สงฺขารนิโรโธ, เอวํ สพฺพํฯ อยํ ปฏิจฺจสมุปฺปาเทหิ โอตรณาฯ

สาเยว วิชฺชา ปญฺญากฺขนฺโธฯ อยํ ขเนฺธหิ โอตรณาฯ

สาเยว วิชฺชา เทฺว อินฺทฺริยานิ – วีริยินฺทฺริยํ ปญฺญินฺทฺริยญฺจฯ อยํ อินฺทฺริเยหิ โอตรณาฯ

สาเยว วิชฺชา สงฺขารปริยาปนฺนา, เย สงฺขารา อนาสวา, โน จ ภวงฺคา, เต สงฺขารา ธมฺมธาตุสงฺคหิตาฯ อยํ ธาตูหิ โอตรณาฯ

สา ธมฺมธาตุ ธมฺมายตนปริยาปนฺนา, ยํ อายตนํ อนาสวํ, โน จ ภวงฺคํฯ อยํ อายตเนหิ โอตรณาฯ เตนาห ภควา ‘‘กามํ กามยมานสฺสา’’ติฯ

เอตฺตาวตา ปฏิจฺจ อินฺทฺริยขนฺธธาตุอายตนานิ สโมสรโณตรณานิ ภวนฺติฯ เอวํ ปฏิจฺจ อินฺทฺริยขนฺธธาตุอายตนานิ โอตาเรตพฺพานิฯ เตนาห อายสฺมา มหากจฺจายโน ‘‘โย จ ปฏิจฺจุปฺปาโท’’ติฯ

นิยุโตฺต โอตรโณ หาโรฯ

๑๓. โสธนหารวิภโงฺค

๔๕. ตตฺถ กตโม โสธโน หาโร? ‘‘วิสฺสชฺชิตมฺหิ ปเญฺห’’ติคาถาฯ ยถา อายสฺมา อชิโต ปารายเน ภควนฺตํ ปญฺหํ ปุจฺฉติ –

‘‘เกนสฺสุ นิวุโต โลโก, เกนสฺสุ นปฺปกาสติ;
กิสฺสาภิเลปนํ พฺรูสิ, กึสุ ตสฺส มหพฺภย’’นฺติฯ

‘‘อวิชฺชาย นิวุโต โลโก, [อชิตาติ ภควา]
วิวิจฺฉา ปมาทา นปฺปกาสติ;
ชปฺปาภิเลปนํ พฺรูมิ, ทุกฺขมสฺส มหพฺภย’’นฺติฯ

‘‘เกนสฺสุ นิวุโต โลโก’’ติ ปเญฺห ‘‘อวิชฺชาย นิวุโต โลโก’’ติ ภควา ปทํ โสเธติ, โน จ อารมฺภํฯ ‘‘เกนสฺสุ นปฺปกาสตี’’ติ ปเญฺห ‘‘วิวิจฺฉา ปมาทา นปฺปกาสตี’’ติ ภควา ปทํ โสเธติ, โน จ อารมฺภํฯ ‘‘กิสฺสาภิเลปนํ พฺรูสี’’ติ ปเญฺห ‘‘ชปฺปาภิเลปนํ พฺรูมี’’ติ ภควา ปทํ โสเธติ, โน

จ อารมฺภํฯ “กิํสุ ตสฺส มหพฺภย”นฺติ ปเญฺห “ทุกฺขมสฺส มหพฺภย”นฺติ สุโทฺธ อารโมฺภฯ เต นาห ภควา “อวิชฺชาย นิวุโต โลโก”ติฯ

“สวนฺติ สพฺพธิ โสตา, [อิจฺจายสฺมา อชิโต]
โสตานํ กิํ นิวารณํ;
โสตานํ สํวรํ พฺรูหิ, เกน โสตา ปิธียเร”ติฯ

“ยานิ โสตานิ โลกสฺมิํ, [อชิตาติ ภควา]
สติ เตสํ นิวารณํ;
โสตานํ สํวรํ พฺรูมิ, ปญฺญาเยเต ปิธียเร”ติฯ

“สวนฺติ สพฺพธิ โสตา, โสตานํ กิํ นิวารณ”นฺติ ปเญฺห “ยานิ โสตานิ โลกสฺมิํ, สติ เตสํ นิวารณ”นฺติ ภควา ปทํ โสเธติ, โน จ อารมฺภํฯ “โสตานํ สํวรํ พฺรูหิ, เกน โสตา ปิธียเร”ติ ปเญฺห “โสตานํ สํวรํ พฺรูมิ, ปญฺญาเยเต ปิธียเร”ติ สุโทฺธ อารโมฺภฯ เตนาห ภควา “ยานิ โสตานิ โลกสฺมิ”นฺติฯ

“ปญฺญา เจว สติ จ, [อิจฺจายสฺมา อชิโต]
นามรูปญฺจ [นามํ รูปญฺจ (ก.) ปสฺส สุ. นิ. ๑๐๔๒] มาริส;
เอตํ เม ปุโฎฺฐ ปพฺรูหิ, กเตฺถตํ อุปรุชฺฌตี”ติฯ

ปเญฺห –

“ยเมตํ ปญฺหํ อปุจฺฉิ, อชิต ตํ วทามิ เต;
ยตฺถ นามญฺจ รูปญฺจ, อเสสํ อุปรุชฺฌติ;
วิญฺญาณสฺส นิโรเธน, เอเตฺถตํ อุปรุชฺฌตี”ติฯ

สุโทฺธ อารโมฺภฯ เตนาห ภควา “ยเมตํ ปญฺหํ อปุจฺฉี”ติฯ ยตฺถ เอวํ สุโทฺธ อารโมฺภ, โส ปโญฺห วิสชฺชิโต ภวติฯ ยตฺถ ปน อารโมฺภ อสุโทฺธ, น ตาว โส ปโญฺห วิสชฺชิโต ภวติฯ เต นาห อายสฺมา มหากจฺจายโน “วิสฺสชฺชิตมฺหิ ปเญฺห”ติฯ

นิยุโตฺต โสธโน หาโรฯ

๑๔. อธิฎฺฐานหารวิภโงฺค

๔๖. ตตฺถ กตโม อธิฎฺฐาโน หาโร? “เอกตฺตตาย ธมฺมา, เยปิ จ เวมตฺตตาย นิทฺทิฎฺฐา”ติฯ

เย ตตฺถ นิทฺทิฎฺฐา, ตถา เต ธารยิตพฺพาฯ

“ทุกฺข”นฺติ เอกตฺตตาฯ ตตฺถ กตมํ ทุกฺขํ? ชาติ ทุกฺขา, ชรา ทุกฺขา, พฺยาธิ ทุโกฺข, มรณํ ทุกฺขํ, อปฺปิเยหิ สมฺปโยโค ทุโกฺข, ปิเยหิ วิปฺปโยโค ทุโกฺข, ยมฺปิจฺฉํ น ลภติ ตมฺปิ ทุกฺขํ, สํขิเตฺตน ปญฺจุปาทานกฺขนฺธา ทุกฺขา, รูปา ทุกฺขา, เวทนา ทุกฺขา, สญฺญา ทุกฺขา, สงฺขารา ทุกฺขา, วิญฺญาณํ ทุกฺขํฯ อยํ เวมตฺตตาฯ

“ทุกฺขสมุทโย”ติ เอกตฺตตาฯ ตตฺถ กตโม ทุกฺขสมุทโย? ยายํ ตณฺหา โปโนภวิกา [โปโนพฺภวิกา (ก.)] นนฺทีราคสหคตา ตตฺรตตฺราภินนฺทินีฯ เสยฺยถิทํ, กามตณฺหา ภวตณฺหา วิภวตณฺหาฯ อยํ เวมตฺตตาฯ

“ทุกฺขนิโรโธ”ติ เอกตฺตตาฯ ตตฺถ กตโม ทุกฺขนิโรโธ? โย ตสฺสาเยว ตณฺหาย อเสสวิราคนิโรโธ จาโค ปฏินิสฺสคฺโค มุตฺติ อนาลโยฯ อยํ เวมตฺตตาฯ

“ทุกฺขนิโรธคามินี ปฏิปทา”ติ เอกตฺตตาฯ ตตฺถ กตมา ทุกฺขนิโรธคามินี ปฏิปทา? อยเมว อริโย อฏฺฐงฺคิโก มคฺโคฯ เสยฺยถิทํ, สมฺมาทิฏฺฐิ สมฺมาสงฺกปฺโป สมฺมาวาจา สมฺมากมฺมนฺโต สมฺมาอาชีโว สมฺมาวายาโม สมฺมาสติ สมฺมาสมาธิฯ อยํ เวมตฺตตาฯ

“มคฺโค”ติ เอกตฺตตาฯ ตตฺถ กตโม มคฺโค? นิรยคามี มคฺโค ติรจฺฉานโยนิคามี มคฺโค เปตฺติวิสยคามี มคฺโค อสุรโยนิโย [อสุรโยนิคามิโย (สี.), อสุรโยนิคามีนิโย (ก.)] มคฺโค สคฺคคามิโย มคฺโค มนุสฺสคามี มคฺโค นิพฺพานคามี มคฺโคฯ อยํ เวมตฺตตาฯ

“นิโรโธ”ติ เอกตฺตตาฯ ตตฺถ กตโม นิโรโธ? ปฏิสงฺขานิโรโธ อปฺปฏิสงฺขานิโรโธ อนุนยนิโรโธ ปฏิฆนิโรโธ มานนิโรโธ มกฺขนิโรโธ ปฬาสนิโรโธ อิสฺสานิโรโธ มจฺฉริยนิโรโธ สพฺพกิเลสนิโรโธฯ อยํ เวมตฺตตาฯ

“รูป”นฺติ เอกตฺตตาฯ ตตฺถ กตมํ รูปํ? จาตุมหาภูติกํ [จาตุมฺมหาภูติกํ (สี.)] รูปํ จตุนฺนํ มหาภูตานํ อุปาทาย รูปสฺส ปญฺญตฺติฯ ตตฺถ กตมานิ จตฺตาริ มหาภูตานิ? ปถวีธาตุ [ปฐวีธาตุ (สี.)] อาโปธาตุ เตโชธาตุ วาโยธาตุฯ

๔๗. ทฺวีหิ อากาเรหิ ธาตุโย ปริคฺคณฺหาติ สเงฺขเปน จ วิตฺถาเรน จฯ กถํ วิตฺถาเรน ธาตุโย ปริคฺคณฺหาติ? วีสติยา อากาเรหิ ปถวีธาตุํ วิตฺถาเรน ปริคฺคณฺหาติ, ทฺวาทสหิ อากาเรหิ อาโปธาตุํ วิตฺถาเรน ปริคฺคณฺหาติ, จตูหิ อากาเรหิ เตโชธาตุํ วิตฺถาเรน ปริคฺคณฺหาติ, ฉหิ อากาเรหิ วาโยธาตุํ วิตฺถาเรน ปริคฺคณฺหาติฯ

กตเมหิ วีสติยา อากาเรหิ ปถวีธาตุํ วิตฺถาเรน ปริคฺคณฺหาติ? อตฺถิ อิมสฺมิํ กาเย เกสา โลมา นขา ทนฺตา ตโจ, มํสํ นฺหารุ อฏฺฐิ อฏฺฐิมิญฺชํ [อฏฺฐิมิญฺชา (สี.)] วกฺกํ, หทยํ ยกนํ กิโลมกํ ปิหกํ ปปฺผาสํ, อนฺตํ อนฺตคุณํ อุทริยํ กรีสํ มตฺถเก มตฺถลุงฺคนฺติ อิเมหิ วีสติยา อากาเรหิ ปถวีธาตุํ วิตฺถาเรน ปริคฺคณฺหาติฯ

กตเมหิ ทฺวาทสหิ อากาเรหิ อาโปธาตุํ วิตฺถาเรน ปริคฺคณฺหาติ? อตฺถิ อิมสฺมิํ กาเย ปิตฺตํ เสมฺหํ ปุโพฺพ โลหิตํ เสโท เมโท อสฺสุ วสา เขโฬ สิงฺฆาณิกา ลสิกา มุตฺตนฺติ อิเมหิ ทฺวาทสหิ อากาเรหิ อาโปธาตุํ วิตฺถาเรน ปริคฺคณฺหาติฯ

กตเมหิ จตูหิ อากาเรหิ เตโชธาตุํ วิตฺถาเรน ปริคฺคณฺหาติ? เยน จ สนฺตปฺปติ, เยน จ ชีรียติ [ชีรติ (สี.), ชีรยติ (ก.), ปสฺส ม. นิ. ๓.๓๕๑], เยน จ ปริฑยฺหติ, เยน จ อสิตปีตขายิตสายิตํ สมฺมา ปริณามํ คจฺฉติ, อิเมหิ จตูหิ อากาเรหิ เตโชธาตุํ วิตฺถาเรน ปริคฺคณฺหาติฯ

กตเมหิ ฉหิ อากาเรหิ วาโยธาตุํ วิตฺถาเรน ปริคฺคณฺหาติ? อุทฺธงฺคมา วาตา, อโธคมา วาตา, กุจฺฉิสยา วาตา, โกฏฺฐาสยา [โกฏฺฐสยา (สี.)] วาตา, องฺคมงฺคานุสาริโน วาตา, อสฺสาโส ปสฺสาโส อิติ, อิเมหิ ฉหิ อากาเรหิ วาโยธาตุํ วิตฺถาเรน ปริคฺคณฺหาติฯ

เอวํ อิเมหิ ทฺวาจตฺตาลีสาย อากาเรหิ วิตฺถาเรน ธาตุโย สภาวโต อุปลกฺขยนฺโต ตุลยนฺโต ปริวีมํสนฺโต ปริโยคาหนฺโต ปจฺจเวกฺขนฺโต น กิญฺจิ คยฺหูปคํ ปสฺสติ กายํ วา กายปเทสํ วา, ยถา จนฺทนิกํ ปวิจินนฺโต น กิญฺจิ คยฺหูปคํ ปเสฺสยฺย, ยถา สงฺการฏฺฐานํ ปวิจินนฺโต น กิญฺจิ คยฺหูปคํ ปเสฺสยฺย, ยถา วจฺจกุฏึ ปวิจินนฺโต น กิญฺจิ คยฺหูปคํ ปเสฺสยฺย, ยถา สิวถิกํ [สีวถิกํ (สี.)] ปวิจินนฺโต น กิญฺจิ คยฺหูปคํ ปเสฺสยฺยฯ เอวเมว อิเมหิ ทฺวาจตฺตาลีสาย อากาเรหิ เอวํ วิตฺถาเรน ธาตุโย สภาวโต อุปลกฺขยนฺโต ตุลยนฺโต ปริวีมํสนฺโต ปริโยคาหนฺโต ปจฺจเวกฺขนฺโต น กิญฺจิ คยฺหูปคํ ปสฺสติ กายํ วา กายปเทสํ วาฯ เตนาห ภควา ยา เจว โข ปน อชฺฌตฺติกา ปถวีธาตุ [เนเวสาหํ (สี. ก.) ปสฺส ม. นิ. ๓.๓๔๙], ยา จ พาหิรา ปถวีธาตุ, ปถวีธาตุเรเวสาฯ ตํ ‘‘เนตํ มม, เนโสหมสฺมิ, น เมโส อตฺตา’’ติ เอวเมตํ ยถาภูตํ สมฺมปฺปญฺญาย ทฏฺฐพฺพํ, เอวเมตํ ยถาภูตํ สมฺมปฺปญฺญาย ทิสฺวา ปถวีธาตุยา นิพฺพินฺทติ, ปถวีธาตุยา จิตฺตํ วิราเชติฯ ยา เจว โข ปน อชฺฌตฺติกา อาโปธาตุ, ยา จ พาหิรา อาโปธาตุ…เป.… ยา เจว โข ปน อชฺฌตฺติกา เตโชธาตุ, ยา จ พาหิรา เตโชธาตุ…เป.… ยา เจว โข ปน อชฺฌตฺติกา วาโยธาตุ, ยา จ พาหิรา วาโยธาตุ, วาโยธาตุเรเวสาฯ ตํ ‘‘เนตํ มม, เนโสหมสฺมิ, น เมโส อตฺตา’’ติ เอวเมตํ ยถาภูตํ สมฺมปฺปญฺญาย ทฏฺฐพฺพํ, เอวเมตํ ยถาภูตํ สมฺมปฺปญฺญาย ทิสฺวา วาโยธาตุยา นิพฺพินฺทติ, วาโยธาตุยา จิตฺตํ วิราเชติฯ อยํ เวมตฺตตาฯ

๔๘. ‘‘อวิชฺชา’’ติ เอกตฺตตาฯ ตตฺถ กตมา อวิชฺชา? ทุกฺเข อญฺญาณํ, ทุกฺขสมุทเย อญฺญาณํ, ทุกฺขนิโรเธ อญฺญาณํ, ทุกฺขนิโรธคามินิยา ปฏิปทาย อญฺญาณํ, ปุพฺพนฺเต อญฺญาณํ, อปรนฺเต อญฺญาณํ, ปุพฺพนฺตาปรนฺเต อญฺญาณํ, อิทปฺปจฺจยตาปฏิจฺจสมุปฺปนฺเนสุ ธมฺเมสุ อญฺญาณํ, ยํ เอวรูปํ อญฺญาณํ อทสฺสนํ อนภิสมโย อนนุโพโธ อสมฺโพโธ อปฺปฏิเวโธ อสลฺลกฺขณา อนุปลกฺขณา อปจฺจุปลกฺขณา อสมเวกฺขณํ [อสมเวกฺขนํ (ก.)] อปจฺจกฺขกมฺมํ ทุมฺเมชฺฌํ พาลฺยํ อสมฺปชญฺญํ โมโห ปโมโห สโมฺมโห อวิชฺชา อวิโชฺฆโฆ อวิชฺชาโยโค อวิชฺชานุสโย อวิชฺชาปริยุฏฺฐานํ อวิชฺชาลงฺคี โมโห อกุสลมูลํฯ อยํ เวมตฺตตาฯ

‘‘วิชฺชา’’ติ เอกตฺตตาฯ ตตฺถ กตมา วิชฺชา? ทุกฺเข ญาณํ, ทุกฺขสมุทเย ญาณํ, ทุกฺขนิโรเธ ญาณํ, ทุกฺขนิโรธคามินิยา ปฏิปทาย ญาณํ, ปุพฺพนฺเต ญาณํ, อปรนฺเต ญาณํ, ปุพฺพนฺตาปรนฺเต ญาณํ, อิทปฺปจฺจยตาปฏิจฺจสมุปฺปนฺเนสุ ธมฺเมสุ ญาณํ, ยา เอวรูปา ปญฺญา ปชานนา วิจโย ปวิจโย ธมฺมวิจโย สํลกฺขณา อุปลกฺขณา ปจฺจุปลกฺขณา ปณฺฑิจฺจํ โกสลฺลํ เนปุญฺญํ เวภพฺยา [เวภวฺยา (สี.)] จินฺตา อุปปริกฺขา ภูรี เมธา ปริณายิกา วิปสฺสนา สมฺปชญฺญํ ปโตโท ปญฺญา ปญฺญินฺทฺริยํ ปญฺญาพลํ ปญฺญาสตฺถํ ปญฺญาปาสาโท ปญฺญาอาโลโก ปญฺญาโอภาโส ปญฺญาปโชฺชโต ปญฺญารตนํ อโมโห ธมฺมวิจโย สมฺมาทิฏฺฐิ ธมฺมวิจยสโมฺพชฺฌโงฺค มคฺคงฺคํ มคฺคปริยาปนฺนํฯ อยํ เวมตฺตตาฯ

‘‘สมาปตฺตี’’ติ เอกตฺตตาฯ ตตฺถ กตมา สมาปตฺติ? สญฺญาสมาปตฺติ อสญฺญาสมาปตฺติ, เนวสญฺญานาสญฺญาสมาปตฺติฯ วิภูตสญฺญาสมาปตฺติ นิโรธสมาปตฺตีติฯ อยํ เวมตฺตตาฯ

‘‘ฌายี’’ติ เอกตฺตตาฯ ตตฺถ กตโม ฌายี? อตฺถิ เสโกฺข ฌายี, อตฺถิ อเสโกฺข ฌายี, เนวเสกฺขนาเสโกฺข ฌายี, อาชานิโย ฌายี, อสฺสขลุโงฺก ฌายี, ทิฏฺฐุตฺตโร ฌายี, ตณฺหุตฺตโร ฌายี, ปญฺญุตฺตโร ฌายีฯ อยํ เวมตฺตตาฯ

‘‘สมาธี’’ติ เอกตฺตตาฯ ตตฺถ กตโม สมาธิ? สรโณ สมาธิ, อรโณ สมาธิ, สเวโร สมาธิ, อเวโร สมาธิ, สพฺยาปโชฺช [สพฺยาปโชฺฌ (สี.)] สมาธิ, อพฺยาปโชฺช สมาธิ, สปฺปีติโก สมาธิ, นิปฺปีติโก สมาธิ, สามิโส สมาธิ, นิรามิโส สมาธิ, สสงฺขาโร สมาธิ, อสงฺขาโร สมาธิ, เอกํ

สภาวิโต สมาธิ, อุภยํสภาวิโต สมาธิ, อุภยโต ภาวิตภาวโน สมาธิ, สวิตกฺกสวิจาโร สมาธิ, อวิตกฺกวิจารมตฺโต สมาธิ, อวิตกฺกอวิจาโร สมาธิ, หานภาคิโย สมาธิ, ฐิติภาคิโย สมาธิ, วิเสสภาคิโย สมาธิ, นิพฺเพธภาคิโย สมาธิ, โลกิโย สมาธิ, โลกุตฺตโร สมาธิ, มิจฺฉาสมาธิ, สมฺมาสมาธิฯ อยํ เวมตฺตตาฯ

‘‘ปฏิปทา’’ติ เอกตฺตตาฯ ตตฺถ กตมา ปฏิปทา? อาคาฬฺหปฏิปทา [อาคฬฺหา ปฏิปทา (สี.) อฏฺฐกถา โอโลเกตพฺพา], นิชฺฌามปฏิปทา, มชฺฌิมปฏิปทา, อกฺขมา ปฏิปทา, ขมา ปฏิปทา, สมา ปฏิปทา, ทมา ปฏิปทา , ทุกฺขา ปฏิปทา ทนฺธาภิญฺญา, ทุกฺขา ปฏิปทา ขิปฺปาภิญฺญา, สุขา ปฏิปทา ทนฺธาภิญฺญา, สุขา ปฏิปทา ขิปฺปาภิญฺญาติฯ อยํ เวมตฺตตาฯ

‘‘กาโย’’ติ เอกตฺตตาฯ ตตฺถ กตโม กาโย? นามกาโย รูปกาโย จฯ ตตฺถ กตโม รูปกาโย? เกสา โลมา นขา ทนฺตา ตโจ มํสํ นฺหารุ [นหารุ (สี.)] อฏฺฐิ อฏฺฐิมิญฺชํ วกฺกํ หทยํ ยกนํ กิโลมกํ ปิหกํ ปปฺผาสํ อนฺตํ อนฺตคุณํ อุทริยํ กรีสํ ปิตฺตํ เสมฺหํ ปุโพฺพ โลหิตํ เสโท เมโท อสฺสุ วสา เขโฬ สิงฺฆาณิกา ลสิกา มุตฺตํ มตฺถลุงฺคนฺติ – อยํ รูปกาโยฯ นามกาโย นาม เวทนา สญฺญา เจตนา จิตฺตํ ผโสฺส มนสิกาโรติ – อยํ นามกาโยติฯ อยํ เวมตฺตตาฯ

เอวํ โย ธโมฺม ยสฺส ธมฺมสฺส สมานภาโว, โส ธโมฺม ตสฺส ธมฺมสฺส เอกตฺตตาย เอกี ภวติฯ เยน เยน วา ปน วิลกฺขโณ, เตน เตน เวมตฺตํ คจฺฉติฯ เอวํ สุเตฺต วา เวยฺยากรเณ วา คาถายํ วา ปุจฺฉิเตน วีมํสยิตพฺพํ, กึ เอกตฺตตาย ปุจฺฉติ, อุทาหุ เวมตฺตตายาติฯ ยทิ เอกตฺตตาย ปุจฺฉิตํ, เอกตฺตตาย วิสชฺชยิตพฺพํฯ ยทิ เวมตฺตตาย ปุจฺฉิตํ, เวมตฺตตาย วิสชฺชยิตพฺพํฯ ยทิ สตฺตาธิฏฺฐาเนน ปุจฺฉิตํ, สตฺตาธิฏฺฐาเนน วิสชฺชยิตพฺพํฯ ยทิ ธมฺมาธิฏฺฐาเนน ปุจฺฉิตํ, ธมฺมาธิฏฺฐาเนน วิสชฺชยิตพฺพํฯ ยถา ยถา วา ปน ปุจฺฉิตํ, ตถา ตถา วิสชฺชยิตพฺพํฯ เตนาห อายสฺมา มหากจฺจายโน ‘‘เอกตฺตตาย ธมฺมา’’ติฯ

นิยุโตฺต อธิฏฺฐาโน หาโรฯ

๑๕. ปริกฺขารหารวิภโงฺค

๔๙. ตตฺถ กตโม ปริกฺขาโร หาโร? ‘‘เย ธมฺมา ยํ ธมฺมํ ชนยนฺตี’’ติฯ

โย ธโมฺม ยํ ธมฺมํ ชนยติ, ตสฺส โส ปริกฺขาโรฯ กึลกฺขโณ ปริกฺขาโร? ชนกลกฺขโณ ปริกฺขาโรฯ เทฺว ธมฺมา ชนยนฺติ เหตุ จ ปจฺจโย จฯ ตตฺถ กึลกฺขโณ เหตุ, กึลกฺขโณ ปจฺจโย? อสาธารณลกฺขโณ เหตุ, สาธารณลกฺขโณ ปจฺจโยฯ ยถา กึ ภเว? ยถา องฺกุรสฺส นิพฺพตฺติยา พีชํ อสาธารณํ, ปถวี อาโป จ สาธารณาฯ องฺกุรสฺส หิ ปถวี อาโป จ ปจฺจโย สภาโว เหตุฯ ยถา วา ปน ฆเฏ ทุทฺธํ ปกฺขิตฺตํ ทธิ ภวติ, น จตฺถิ เอกกาลสมวธานํ ทุทฺธสฺส จ ทธิสฺส จฯ เอวเมวํ นตฺถิ เอกกาลสมวธานํ เหตุสฺส จ ปจฺจยสฺส จฯ

อยญฺหิ สํสาโร สเหตุ สปฺปจฺจโย นิพฺพโตฺตฯ วุตฺตํ หิ อวิชฺชาปจฺจยา สงฺขารา, สงฺขารปจฺจยา วิญฺญาณํ, เอวํ สโพฺพ ปฏิจฺจสมุปฺปาโทฯ อิติ อวิชฺชา อวิชฺชาย เหตุ อโยนิโส มนสิกาโร ปจฺจโยฯ ปุริมิกา อวิชฺชา ปจฺฉิมิกาย อวิชฺชาย เหตุฯ ตตฺถ ปุริมิกา อวิชฺชา อวิชฺชานุสโย ปจฺฉิมิกา อวิชฺชา อวิชฺชาปริยุฏฺฐานํ, ปุริมิโก อวิชฺชานุสโย ปจฺฉิมิกสฺส อวิชฺชาปริยุฏฺฐานสฺส เหตุภูโต ปริพฺรูหนาย, พีชงฺกุโร วิย สมนนฺตรเหตุตายฯ ยํ ปน ยตฺถ ผลํ นิพฺพตฺตติ, อิ

ทมสฺส ปรมฺปรเหตุตาย เหตุภูตํฯ ทุวิโธ หิ เหตุ สมนนฺตรเหตุ ปรมฺปรเหตุ จ, เอวํ อวิชฺชายปิ ทุวิโธ เหตุ สมนนฺตรเหตุ ปรมฺปรเหตุ จฯ

ยถา วา ปน ถาลกญฺจ วฏฺฏิ จ เตลญฺจ ปทีปสฺส ปจฺจยภูตํ น สภาวเหตุ, น หิ สกฺกา ถาลกญฺจ วฏฺฏิญฺจ เตลญฺจ อนคฺคิกํ ทีเปตุํ ปทีปสฺส ปจฺจยภูตํฯ ปทีโป วิย สภาโว เหตุ โหติฯ อิติ สภาโว เหตุ, ปรภาโว ปจฺจโยฯ อชฺฌตฺติโก เหตุ, พาหิโร ปจฺจโยฯ ชนโก เหตุ, ปริคฺคาหโก ปจฺจโยฯ อสาธารโณ เหตุ, สาธารโณ ปจฺจโยฯ

อวุปเจฺฉทโตฺถ สนฺตติ อโตฺถ, นิพฺพตฺติ อโตฺถ ผลโตฺถ, ปฏิสนฺธิ อโตฺถ ปุนพฺภวโตฺถ, ปลิโพธโตฺถ ปริยุฏฺฐานโตฺถ, อสมุคฺฆาตโตฺถ อนุสยโตฺถ, อสมฺปฏิเวธโตฺถ อวิชฺชโตฺถ, อปริญฺญาตโตฺถ วิญฺญาณสฺส พีชโตฺถฯ ยตฺถ อวุปเจฺฉโท ตตฺถ สนฺตติ, ยตฺถ สนฺตติ ตตฺถ นิพฺพตฺติ , ยตฺถ นิพฺพตฺติ ตตฺถ ผลํ, ยตฺถ ผลํ ตตฺถ ปฏิสนฺธิ, ยตฺถ ปฏิสนฺธิ ตตฺถ ปุนพฺภโว, ยตฺถ ปุนพฺภโว ตตฺถ ปลิโพโธ, ยตฺถ ปลิโพโธ ตตฺถ ปริยุฏฺฐานํ, ยตฺถ ปริยุฏฺฐานํ ตตฺถ อสมุคฺฆาโตฯ ยตฺถ อสมุคฺฆาโต ตตฺถ อนุสโย, ยตฺถ อนุสโย ตตฺถ อสมฺปฏิเวโธ, ยตฺถ อสมฺปฏิเวโธ ตตฺถ อวิชฺชา, ยตฺถ อวิชฺชา ตตฺถ สาสวํ วิญฺญาณํ อปริญฺญาตํ, ยตฺถ สาสวํ วิญฺญาณํ อปริญฺญาตํ ตตฺถ พีชโตฺถฯ

สีลกฺขโนฺธ สมาธิกฺขนฺธสฺส ปจฺจโย, สมาธิกฺขโนฺธ ปญฺญากฺขนฺธสฺส ปจฺจโย, ปญฺญากฺขโนฺธ วิมุตฺติกฺขนฺธสฺส ปจฺจโย, วิมุตฺติกฺขโนฺธ วิมุตฺติญาณทสฺสนกฺขนฺธสฺส ปจฺจโยฯ ติตฺถญฺญุตา ปีตญฺญุตาย ปจฺจโย, ปีตญฺญุตา ปตฺตญฺญุตาย ปจฺจโย, ปตฺตญฺญุตา อตฺตญฺญุตาย ปจฺจโยฯ

ยถา วา ปน จกฺขุญฺจ ปฏิจฺจ รูเป จ อุปฺปชฺชติ จกฺขุวิญฺญาณํฯ ตตฺถ จกฺขุ อาธิปเตยฺยปจฺจยตาย ปจฺจโย, รูปา อารมฺมณปจฺจยตาย ปจฺจโยฯ อาโลโก สนฺนิสฺสยตาย ปจฺจโย, มนสิกาโร สภาโว เหตุ ฯ สงฺขารา วิญฺญาณสฺส ปจฺจโย, สภาโว เหตุฯ วิญฺญาณํ นามรูปสฺส ปจฺจโย, สภาโว เหตุฯ นามรูปํ สฬายตนสฺส ปจฺจโย, สภาโว เหตุฯ สฬายตนํ ผสฺสสฺส ปจฺจโย, สภาโว เหตุฯ ผโสฺส เวทนาย ปจฺจโย, สภาโว เหตุฯ เวทนา ตณฺหาย ปจฺจโย, สภาโว เหตุฯ ตณฺหา อุปาทานสฺส ปจฺจโย, สภาโว เหตุฯ อุปาทานํ ภวสฺส ปจฺจโย, สภาโว เหตุฯ ภโว ชาติยา ปจฺจโย, สภาโว เหตุฯ ชาติ ชรามรณสฺส ปจฺจโย, สภาโว เหตุฯ ชรามรณํ โสกสฺส ปจฺจโย, สภาโว เหตุฯ โสโก ปริเทวสฺส ปจฺจโย, สภาโว เหตุฯ ปริเทโว ทุกฺขสฺส ปจฺจโย, สภาโว เหตุฯ ทุกฺขํ โทมนสฺสสฺส ปจฺจโย, สภาโว เหตุฯ โทมนสฺสํ อุปายาสสฺส ปจฺจโย, สภาโว เหตุฯ เอวํ โย โกจิ อุปนิสฺสโย สโพฺพ โส ปริกฺขาโรฯ เตนาห อายสฺมา มหากจฺจายโน ‘‘เย ธมฺมา ยํ ธมฺมํ ชนยนฺตี’’ติฯ

นิยุโตฺต ปริกฺขาโร หาโรฯ

๑๖. สมาโรปนหารวิภโงฺค

๕๐. ตตฺถ กตโม สมาโรปโน หาโร? ‘‘เย ธมฺมา ยํมูลา, เย เจกตฺถา ปกาสิตา มุนินา’’ติฯ

เอกสฺมิํ ปทฏฺฐาเน ยตฺตกานิ ปทฏฺฐานานิ โอตรนฺติ, สพฺพานิ ตานิ สมาโรปยิตพฺพานิฯ ยถา อาวเฏฺฏ หาเร พหุกานิ ปทฏฺฐานานิ โอตรนฺตีติฯ ตตฺถ สมาโรปนา จตุพฺพิธา ปทฏฺฐานํ,

เววจนํ, ภาวนา, ปหานมิติฯ

ตตฺถ กตมา ปทฏฺฐาเนน สมาโรปนา?

“สพฺพปาปสฺส อกรณํ, กุสลสฺส อุปสมฺปทา;
สจิตฺตปริโยทปนํ, เอตํ พุทฺธาน สาสน”นฺติฯ

ตสฺส กึ ปทฏฺฐานํ? ตีณิ สุจริตานิ – กายสุจริตํ วจีสุจริตํ มโนสุจริตํ – อิทํ ปทฏฺฐานํ; ตตฺถ ยํ กายิกญฺจ วาจสิกญฺจ สุจริตํ, อยํ สีลกฺขนฺโธฯ มโนสุจริเต ยา อนภิชฺฌา อพฺยาปาโท จ, อยํ สมาธิกฺขนฺโธฯ ยา สมฺมาทิฏฺฐิ, อยํ ปญฺญากฺขนฺโธฯ อิทํ ปทฏฺฐานํ, ตตฺถ สีลกฺขนฺโธ จ สมาธิกฺขนฺโธ จ สมโถ, ปญฺญากฺขนฺโธ วิปสฺสนาฯ อิทํ ปทฏฺฐานํ, ตตฺถ สมถสฺส ผลํ ราควิราคา เจโตวิมุตฺติ, วิปสฺสนา ผลํ อวิชฺชาวิราคา ปญฺญาวิมุตฺติฯ อิทํ ปทฏฺฐานํฯ

วนํ วนถสฺส ปทฏฺฐานํฯ กิญฺจ วนํ? โก จ วนโถ? วนํ นาม ปญฺจ กามคุณา, ตณฺหา วนโถฯ อิทํ ปทฏฺฐานํฯ วนํ นาม นิมิตฺตคฺคาโห “อิตฺถี”ติ วา “ปุริโส”ติ วาฯ วนโถ นาม เตสํ เตสํ องฺคปจฺจงฺคานํ อนุพฺยญฺชนคฺคาโห “อโห จกฺขุ, อโห โสตํ, อโห ฆานํ, อโห ชิวฺหา, อโห กาโย, อิติฯ อิทํ ปทฏฺฐานํฯ วนํ นาม ฉ อชฺฌตฺติกพาหิรานิ อายตนานิ อปริญฺญาตานิฯ ยํ ตทุภยํ ปฏิจฺจ อุปฺปชฺชติ สํโยชนํ, อยํ วนโถฯ อิทํ ปทฏฺฐานํฯ วนํ นาม อนุสโยฯ วนโถ นาม ปริยุฏฺฐานํฯ อิทํ ปทฏฺฐานํฯ เตนาห ภควา “เฉตฺวา วนญฺจ วนถญฺจา”ติฯ อยํ ปทฏฺฐาเนน สมาโรปนาฯ

๕๑. ตตฺถ กตมา เววจเนน สมาโรปนา? ราควิราคา เจโตวิมุตฺติ เสกฺขผลํ; อวิชฺชาวิราคา ปญฺญาวิมุตฺติ อเสกฺขผลํฯ อิทํ เววจนํฯ ราควิราคา เจโตวิมุตฺติ อนาคามิผลํ; อวิชฺชาวิราคา ปญฺญาวิมุตฺติ อคฺคผลํ อรหตฺตํฯ อิทํ เววจนํฯ ราควิราคา เจโตวิมุตฺติ กามธาตุสมติกฺกมนํ; อวิชฺชาวิราคา ปญฺญาวิมุตฺติ เตธาตุสมติกฺกมนํฯ อิทํ เววจนํฯ ปญฺญินฺทฺริยํ, ปญฺญาพลํ, อธิปญฺญาสิกฺขา, ปญฺญากฺขนฺโธ, ธมฺมวิจยสมฺโพชฺฌงฺโค, อุเปกฺขาสมฺโพชฺฌงฺโค, ญาณํ, สมฺมาทิฏฺฐิ, ตีรณา, สนฺตีรณา, หิรี, วิปสฺสนา, ธมฺเม ญาณํ, สพฺพํ, อิทํ เววจนํฯ อยํ เววจเนน สมาโรปนาฯ

ตตฺถ กตมา ภาวนาย สมาโรปนา? ยถาห ภควา “ตสฺมาติห ตฺวํ ภิกฺขุ กาเย กายานุปสฺสี วิหราหิ, อาตาปี สมฺปชาโน สติมา วิเนยฺย โลเก อภิชฺฌาโทมนสฺสํ”ฯ อาตาปีติ วีริยินฺทฺริยํฯ สมฺปชาโนติ ปญฺญินฺทฺริยํฯ สติมาติ สตินฺทฺริยํฯ วิเนยฺย โลเก อภิชฺฌาโทมนสฺสนฺติ สมาธินฺทฺริยํฯ เอวํ กาเย กายานุปสฺสิโน วิหรโต จตฺตาโร สติปฏฺฐานา ภาวนาปาริปูรึ คจฺฉนฺติฯ เกน การเณน? เอกลกฺขณตฺตา จตุนฺนํ อินฺทฺริยานํฯ จตูสุ สติปฏฺฐาเนสุ ภาวิยมาเนสุ จตฺตาโร สมฺมปฺปธานา ภาวนาปาริปูรึ คจฺฉนฺติฯ จตูสุ สมฺมปฺปธาเนสุ ภาวิยมาเนสุ จตฺตาโร อิทฺธิปาทา ภาวนาปาริปูรึ คจฺฉนฺติฯ จตูสุ อิทฺธิปาเทสุ ภาวิยมาเนสุ ปญฺจินฺทฺริยานิ ภาวนาปาริปูรึ คจฺฉนฺติฯ เอวํ สเพฺพ ฯ เกน การเณน? สเพฺพ หิ โพธงฺคมา ธมฺมา โพธิปกฺขิยา นิยฺยานิกลกฺขเณน เอกลกฺขณา, เต เอกลกฺขณตฺตา ภาวนาปาริปูรึ คจฺฉนฺติฯ อยํ ภาวนาย สมาโรปนาฯ

ตตฺถ กตมา ปหาเนน สมาโรปนา? กาเย กายานุปสฺสี วิหรนฺโต “อสุเภ สุภ”นฺติ วิปลฺลาสํ ปชหติ, กพฬีกาโร จสฺส อาหาโร ปริญฺญํ คจฺฉติ, กามุปาทาเนน จ อนุปาทาโน ภวติ, กามโยเคน จ วิสํยุตฺโต ภวติ, อภิชฺฌากายคนฺเถน จ วิปฺปยุชฺชติ, กามาสเวน จ อนาสโว

ภวติ, กาโมฆญฺจ อุตฺติโณฺณ ภวติ, ราคสเลฺลน จ วิสโลฺล ภวติ, รูปูปิกา [รูปุปิกา (ก.) เอวมุปริปิ] จสฺส วิญฺญาณฏฺฐิติ ปริญฺญํ คจฺฉติ, รูปธาตุยํ จสฺส ราโค ปหีโน ภวติ, น จ ฉนฺทาคตึ คจฺฉติฯ

เวทนาสุ เวทนานุปสฺสี วิหรโนฺต “ทุเกฺข สุข”นฺติ วิปลฺลาสํ ปชหติ, ผโสฺส จสฺส อาหาโร ปริญฺญํ คจฺฉติ, ภวูปาทาเนน จ อนุปาทาโน ภวติ, ภวโยเคน จ วิสํยุโตฺต ภวติ, พฺยาปาทกายคเนฺถน จ วิปฺปยุชฺชติ, ภวาสเวน จ อนาสโว ภวติ, ภโวฆญฺจ อุตฺติโณฺณ ภวติ, โทสสเลฺลน จ วิสโลฺล ภวติ, เวทนูปิกา จสฺส วิญฺญาณฏฺฐิติ ปริญฺญํ คจฺฉติ, เวทนาธาตุยํ จสฺส ราโค ปหีโน ภวติ, น จ โทสาคตึ คจฺฉติฯ

จิเตฺต จิตฺตานุปสฺสี วิหรโนฺต “อนิเจฺจ นิจฺจ”นฺติ วิปลฺลาสํ ปชหติ, วิญฺญาณํ จสฺส อาหาโร ปริญฺญํ คจฺฉติ, ทิฏฺฐุปาทาเนน จ อนุปาทาโน ภวติ, ทิฏฺฐิโยเคน จ วิสํยุโตฺต ภวติ, สีลพฺพตปรามาสกายคเนฺถน จ วิปฺปยุชฺชติ, ทิฏฺฐาสเวน จ อนาสโว ภวติ, ทิโฏฺฐฆญฺจ อุตฺติโณฺณ ภวติ, มานสเลฺลน จ วิสโลฺล ภวติ, สญฺญูปิกา จสฺส วิญฺญาณฏฺฐิติ ปริญฺญํ คจฺฉติ, สญฺญาธาตุยํ จสฺส ราโค ปหีโน ภวติ, น จ ภยาคตึ คจฺฉติฯ

ธเมฺมสุ ธมฺมานุปสฺสี วิหรโนฺต “อนตฺตนิ [อนตฺตนิเย (สี.) ปสฺส อ. นิ. ๔.๔๙] อตฺตา”ติ วิปลฺลาสํ ปชหติ, มโนสเญฺจตนา จสฺส อาหาโร ปริญฺญํ คจฺฉติ, อตฺตวาทุปาทาเนน จ อนุปาทาโน ภวติ, อวิชฺชาโยเคน จ วิสํยุโตฺต ภวติ, อิทํสจฺจาภินิเวสกายคเนฺถน จ วิปฺปยุชฺชติ, อวิชฺชาสเวน จ อนาสโว ภวติ, อวิโชฺชฆญฺจ อุตฺติโณฺณ ภวติ, โมหสเลฺลน จ วิสโลฺล ภวติ , สงฺขารูปิกา จสฺส วิญฺญาณฏฺฐิติ ปริญฺญํ คจฺฉติ, สงฺขารธาตุยํ จสฺส ราโค ปหีโน ภวติ, น จ โมหาคตึ คจฺฉติฯ อยํ ปหาเนน สมาโรปนาฯ

เตนาห อายสฺมา มหากจฺจายโน –

“เย ธมฺมา ยํ มูลา, เย เจกตฺถา ปกาสิตา มุนินา;
เต สมาโรปยิตพฺพา, เอส สมาโรปโน หาโร”ติฯ

นิยุโตฺต สมาโรปโน หาโรฯ

นิฏฺฐิโต จ หารวิภโงฺคฯ

๑. เทสนาหารสมฺปาโต

๕๒. “โสฬส หารา ปฐมํ, ทิสโลจนโต ทิสา วิโลเกตฺวาฯ

สงฺขิปิย องฺกุเสน หิ, นเยหิ ตีหิ นิทฺทิเส สุตฺต”นฺติฯ

วุตฺตา, ตสฺสา นิเทฺทโส กุหิํ ทฏฺฐโพฺพ? หารสมฺปาเตฯ ตตฺถ กตโม เทสนาหารสมฺปาโต?

“อรกฺขิเตน จิเตฺตน [กาเยน (อุทา. ๓๒)], มิจฺฉาทิฏฺฐิหเตน จ;
ถินมิทฺธาภิภูเตน, วสํ มารสฺส คจฺฉตี”ติฯ

อรกฺขิเตน จิเตฺตนาติ กึ เทสยติ, ปมาทํ ตํ มจฺจุโน ปทํฯ **มิจฺฉาทิฏฺฐิหเตน จา**ติ มิจฺฉาทิฏฺฐิหตํ นาม วุจฺจติ ยทา ‘‘อนิเจฺจ นิจฺจ’’นฺติ ปสฺสติ, โส วิปลฺลาโสฯ โส ปน วิปลฺลาโส กึลกฺขโณ? วิปรีตคฺคาหลกฺขโณ วิปลฺลาโสฯ โส กึ วิปลฺลาสยติ? ตโย ธเมฺม สญฺญํ จิตฺตํ ทิฏฺฐิมิติฯ โส กุหึ วิปลฺลาสยติ? จตูสุ อตฺตภาววตฺถูสุ, รูปํ อตฺตโต สมนุปสฺสติ, รูปวนฺตํ วา อตฺตานํ, อตฺตนิ วา รูปํ, รูปสฺมึ วา อตฺตานํฯ เอวํ เวทนํ…เป.… สญฺญํ…เป.… สงฺขาเร…เป.… วิญฺญาณํ อตฺตโต สมนุปสฺสติ, วิญฺญาณวนฺตํ วา อตฺตานํ, อตฺตนิ วา วิญฺญาณํ, วิญฺญาณสฺมึ วา อตฺตานํฯ

ตตฺถ รูปํ ปฐมํ วิปลฺลาสวตฺถุ ‘‘อสุเภ สุภ’’นฺติฯ เวทนา ทุติยํ วิปลฺลาสวตฺถุ ‘‘ทุเกฺข สุข’’นฺติฯ สญฺญา สงฺขารา จ ตติยํ วิปลฺลาสวตฺถุ ‘‘อนตฺตนิ อตฺตา’’ติฯ วิญฺญาณํ จตุตฺถํ วิปลฺลาสวตฺถุ ‘‘อนิเจฺจ นิจฺจ’’นฺติฯ เทฺว ธมฺมา จิตฺตสฺส สํกิเลสา – ตณฺหา จ อวิชฺชา จฯ ตณฺหานิวุตํ จิตฺตํ ทฺวีหิ วิปลฺลาเสหิ วิปลฺลาสียติ ‘‘อสุเภ สุภ’’นฺติ ‘‘ทุเกฺข สุข’’นฺติฯ ทิฏฺฐินิวุตํ จิตฺตํ ทฺวีหิ วิปลฺลาเสหิ วิปลฺลาสียติ ‘‘อนิเจฺจ นิจฺจ’’นฺติ ‘‘อนตฺตนิ อตฺตา’’ติฯ

ตตฺถ โย ทิฏฺฐิวิปลฺลาโส, โส อตีตํ รูปํ อตฺตโต สมนุปสฺสติ, อตีตํ เวทนํ…เป.… อตีตํ สญฺญํ, อตีเต สงฺขาเร…เป.… อตีตํ วิญฺญาณํ อตฺตโต สมนุปสฺสติฯ ตตฺถ โย ตณฺหาวิปลฺลาโส, โส อนาคตํ รูปํ อภินนฺทติ, อนาคตํ เวทนํ…เป.… อนาคตํ สญฺญํ, อนาคเต สงฺขาเร, อนาคตํ วิญฺญาณํ อภินนฺทติฯ เทฺว ธมฺมา จิตฺตสฺส อุปกฺกิเลสา – ตณฺหา จ อวิชฺชา จฯ ตาหิ วิสุชฺฌนฺตํ จิตฺตํ วิสุชฺฌติฯ เตสํ อวิชฺชานีวรณานํ ตณฺหาสํโยชนานํ ปุพฺพา โกฏิ น ปญฺญายติ สนฺธาวนฺตานํ สํสรนฺตานํ สกึ นิรยํ สกึ ติรจฺฉานโยนึ สกึ เปตฺติวิสยํ สกึ อสุรกายํ สกึ เทเว สกึ มนุเสฺสฯ

ถินมิทฺธาภิภูเตนาติฯ ถินํ [ถีนํ (สี.)] นาม ยา จิตฺตสฺส อกลฺลตา อกมฺมนิยตา; มิทฺธํ นาม ยํ กายสฺส ลีนตฺตํฯ **วสํ มารสฺส คจฺฉตี**ติ กิเลสมารสฺส จ สตฺตมารสฺส จ วสํ คจฺฉติ, โส หิ นิวุโต สํสาราภิมุโข โหติฯ อิมานิ ภควตา เทฺว สจฺจานิ เทสิตานิ ทุกฺขํ สมุทโย จฯ เตสํ ภควา ปริญฺญาย จ ปหานาย จ ธมฺมํ เทเสติ ทุกฺขสฺส ปริญฺญาย สมุทยสฺส ปหานายฯ เยน จ ปริชานาติ เยน จ ปชหติ, อยํ มโคฺคฯ ยํ ตณฺหาย อวิชฺชาย จ ปหานํ, อยํ นิโรโธฯ อิมานิ จตฺตาริ สจฺจานิฯ เตนาห ภควา ‘‘อรกฺขิเตน จิเตฺตนา’’ติฯ เตนาหายสฺมา มหากจฺจายโน ‘‘อสฺสาทาทีนวตา’’ติฯ

นิยุโตฺต เทสนา หารสมฺปาโตฯ

๒. วิจยหารสมฺปาโต

๕๓. ตตฺถ กตโม วิจโย หารสมฺปาโต? ตตฺถ ตณฺหา ทุวิธา กุสลาปิ อกุสลาปิฯ อกุสลา สํสารคามินี, กุสลา อปจยคามินี ปหานตณฺหาฯ มาโนปิ ทุวิโธ กุสโลปิ อกุสโลปิฯ ยํ มานํ นิสฺสาย มานํ ปชหติ, อยํ มาโน กุสโลฯ โย ปน มาโน ทุกฺขํ นิพฺพตฺตยติ, อยํ มาโน อกุสโลฯ ตตฺถ ยํ เนกฺขมฺมสิตํ โทมนสฺสํ กุทาสฺสุนามาหํ ตํ อายตนํ สจฺฉิกตฺวา อุปสมฺปชฺช วิหริสฺสํ ยํ อริยา สนฺตํ อายตนํ สจฺฉิกตฺวา อุปสมฺปชฺช วิหรนฺตีติ ตสฺส อุปฺปชฺชติ ปิหา, ปิหาปจฺจยา โทมนสฺสํ, อยํ ตณฺหา กุสลา ราควิราคา เจโตวิมุตฺติ, ตทารมฺมณา กุสลา อวิชฺชาวิราคา ปญฺญาวิมุตฺติฯ

ตสฺสา โก ปวิจโย? อฏฺฐ มคฺคงฺคานิ สมฺมาทิฏฺฐิ สมฺมาสงฺกปฺโป สมฺมาวาจา สมฺมากมฺมนฺโต สมฺมาอาชีโว สมฺมาวายาโม สมฺมาสติ สมฺมาสมาธิฯ โส กตฺถ ทฏฺฐพฺโพ? จตุตฺเถ ฌาเน ปารมิตายฯ จตุตฺเถ หิ ฌาเน อฏฺฐงฺคสมนฺนาคตํ จิตฺตํ ภาวยติ ปริสุทฺธํ ปริโยทาตํ อนงฺคณํ วิคตูปกฺกิเลสํ มุทุ กมฺมนิยํ ฐิตํ อาเนญฺชปฺปตฺตํฯ โส ตตฺถ อฏฺฐวิธํ อธิคจฺฉติ ฉ อภิญฺญา เทฺว จ วิเสเส, ตํ จิตฺตํ ยโต ปริสุทฺธํ, ตโต ปริโยทาตํ, ยโต ปริโยทาตํ , ตโต อนงฺคณํ, ยโต อนงฺคณํ, ตโต วิคตูปกฺกิเลสํ, ยโต วิคตูปกฺกิเลสํ, ตโต มุทุ, ยโต มุทุ, ตโต กมฺมนิยํ, ยโต กมฺมนิยํ, ตโต ฐิตํ, ยโต ฐิตํ, ตโต อาเนญฺชปฺปตฺตํฯ ตตฺถ องฺคณา จ อุปกฺกิเลสา จ ตทุภยํ ตณฺหาปโกฺขฯ ยา จ อิญฺชนา ยา จ จิตฺตสฺส อฏฺฐิติ, อยํ ทิฏฺฐิปโกฺขฯ

จตฺตาริ อินฺทฺริยานิ ทุกฺขินฺทฺริยํ โทมนสฺสินฺทฺริยํ สุขินฺทฺริยํ โสมนสฺสินฺทฺริยญฺจ จตุตฺถชฺฌาเน นิรุชฺฌนฺติ, ตสฺส อุเปกฺขินฺทฺริยํ อวสิฏฺฐํ ภวติฯ โส อุปริมํ สมาปตฺตึ สนฺตโต มนสิกโรติ, ตสฺส อุปริมํ สมาปตฺตึ สนฺตโต มนสิกโรโต จตุตฺถชฺฌาเน โอฬาริกา สญฺญา สณฺฐหติ อุกฺกณฺฐา จ ปฏิฆสญฺญา, โส สพฺพโส รูปสญฺญานํ สมติกฺกมา ปฏิฆสญฺญานํ อตฺถงฺคมา นานตฺตสญฺญานํ อมนสิการา ''อนนฺตํ อากาส''นฺติ อากาสานญฺจายตนสมาปตฺตึ สจฺฉิกตฺวา อุปสมฺปชฺช วิหรติฯ อภิญฺญาภินีหาโร รูปสญฺญา โวกาโร นานตฺตสญฺญา สมติกฺกมติ ปฏิฆสญฺญา จสฺส อพฺภตฺถํ คจฺฉติ, เอวํ สมาธิ ตสฺส สมาหิตสฺส โอภาโส อนฺตรธายติ ทสฺสนญฺจ รูปานํ, โส สมาธิ ฉฬงฺคสมนฺนาคโต ปจฺจเวกฺขิตโพฺพ ฯ อนภิชฺฌาสหคตํ เม มานสํ สพฺพโลเก, อพฺยาปนฺนํ เม จิตฺตํ สพฺพสเตฺตสุ, อารทฺธํ เม วีริยํ ปคฺคหิตํ, ปสฺสโทฺธ เม กาโย อสารโทฺธ, สมาหิตํ เม จิตฺตํ อวิกฺขิตฺตํ, อุปฏฺฐิตา เม สติ อสมฺมุฏฺฐา [อปฺปมฺมุฏฺฐา (สี.)], ตตฺถ ยญฺจ อนภิชฺฌาสหคตํ มานสํ สพฺพโลเก ยญฺจ อพฺยาปนฺนํ จิตฺตํ สพฺพสเตฺตสุ ยญฺจ อารทฺธํ วีริยํ ปคฺคหิตํ ยญฺจ สมาหิตํ จิตฺตํ อวิกฺขิตฺตํ, อยํ สมโถฯ โย ปสฺสโทฺธ กาโย อสารโทฺธ, อยํ สมาธิปริกฺขาโรฯ ยา อุปฏฺฐิตา สติ อสมฺมุฏฺฐา อยํ วิปสฺสนาฯ

๕๔. โส สมาธิ ปญฺจวิเธน เวทิตโพฺพฯ อยํ สมาธิ ''ปจฺจุปฺปนฺนสุโข''ติ อิติสฺส ปจฺจตฺตเมว ญาณทสฺสนํ ปจฺจุปฏฺฐิตํ ภวติ, อยํ สมาธิ ''อายตึ สุขวิปาโก''ติ อิติสฺส ปจฺจตฺตเมว ญาณทสฺสนํ ปจฺจุปฏฺฐิตํ ภวติ, อยํ สมาธิ ''อริโย นิรามิโส''ติ อิติสฺส ปจฺจตฺตเมว ญาณทสฺสนํ ปจฺจุปฏฺฐิตํ ภวติ, อยํ สมาธิ ''อกาปุริสเสวิโต''ติ อิติสฺส ปจฺจตฺตเมว ญาณทสฺสนํ ปจฺจุปฏฺฐิตํ ภวติ, อยํ สมาธิ ''สโนฺต เจว ปณีโต จ ปฏิปฺปสฺสทฺธิลโทฺธ จ เอโกทิภาวาธิคโต จ น สสงฺขารนิคฺคยฺหวาริตคโต [สสงฺขารนิคฺคยฺหวาริตวโต (สี.), สสงฺขารนิคฺคยฺหวาริวาวโฏ (ก.)] จา''ติ อิติสฺส ปจฺจตฺตเมว ญาณทสฺสนํ ปจฺจุปฏฺฐิตํ ภวติฯ ตํ โข ปนิมํ สมาธึ ''สโต สมาปชฺชามิ สโต วุฏฺฐหามี''ติ อิติสฺส ปจฺจตฺตเมว ญาณทสฺสนํ ปจฺจุปฏฺฐิตํ ภวติฯ ตตฺถ โย จ สมาธิ ปจฺจุปฺปนฺนสุโข โย จ สมาธิ อายตึ สุขวิปาโก อยํ สมโถฯ โย จ สมาธิ อริโย นิรามิโส, โย จ สมาธิ อกาปุริสเสวิโต, โย จ สมาธิ สโนฺต เจว ปณีโต ปฏิปฺปสฺสทฺธิลโทฺธ จ เอโกทิภาวาธิคโต จ น สสงฺขารนิคฺคยฺหวาริตคโต จ ยญฺจาหํ ตํ โข ปนิมํ สมาธึ สโต สมาปชฺชามิ สโต วุฏฺฐหามีติ, อยํ วิปสฺสนาฯ

โส สมาธิ ปญฺจวิเธน เวทิตโพฺพ ปีติผรณตา สุขผรณตา เจโตผรณตา อาโลกผรณตา ปจฺจเวกฺขณานิมิตฺตํฯ ตตฺถ โย จ ปีติผรโณ โย จ สุขผรโณ โย จ เจโตผรโณ, อยํ สมโถฯ โย จ อาโลกผรโณ ยญฺจ ปจฺจเวกฺขณานิมิตฺตํฯ อยํ วิปสฺสนาฯ

๕๕. ทส กสิณายตนานิ ปถวีกสิณํ อาโปกสิณํ เตโชกสิณํ วาโยกสิณํ นีลกสิณํ ปีตกสิณํ โลหิตกสิณํ โอทาตกสิณํ อากาสกสิณํ วิญฺญาณกสิณํฯ ตตฺถ ยญฺจ ปถวีกสิณํ ยญฺจ อา

โปกสิณํ เอวํ สพฺพํ, ยญฺจ โอทาตกสิณํฯ อิมานิ อฏฺฐ กสิณานิ สมโถฯ ยญฺจ อากาสกสิณํ ยญฺจ วิญฺญาณกสิณํ, อยํ วิปสฺสนาฯ เอวํ สโพฺพ อริโย มโคฺค เยน เยน อากาเรน วุโตฺต, เตน เตน สมถวิปสฺสเนน โยชยิตโพฺพฯ เต ตีหิ ธเมฺมหิ สงฺคหิตา อนิจฺจตาย ทุกฺขตาย อนตฺตตายฯ โส สมถวิปสฺสนํ ภาวยมาโน ตีณิ วิโมกฺขมุขานิ ภาวยติฯ ตีณิ วิโมกฺขมุขานิ ภาวยโนฺต ตโย ขเนฺธ ภาวยติฯ ตโย ขเนฺธ ภาวยโนฺต อริยํ อฏฺฐงฺคิกํ มคฺคํ ภาวยติฯ

ราคจริโต ปุคฺคโล อนิมิเตฺตน วิโมกฺขมุเขน นิยฺยาติ [นียาติ (สี.)] อธิจิตฺตสิกฺขาย สิกฺขโนฺต โลภํ อกุสลมูลํ ปชหโนฺต สุขเวทนียํ ผสฺสํ อนุปคจฺฉโนฺต สุขํ เวทนํ ปริชานโนฺต ราคมลํ ปวาเหโนฺต ราครชํ นิทฺธุนโนฺต ราควิสํ วเมโนฺต ราคคฺคิํ นิพฺพาเปโนฺต ราคสลฺลํ อุปฺปาเฏโนฺต ราคชฏํ วิชเฏโนฺตฯ โทสจริโต ปุคฺคโล อปฺปณิหิเตน วิโมกฺขมุเขน นิยฺยาติ อธิสีลสิกฺขาย สิกฺขโนฺต โทสํ อกุสลมูลํ ปชหโนฺต ทุกฺขเวทนียํ ผสฺสํ อนุปคจฺฉโนฺต ทุกฺขเวทนํ ปริชานโนฺต โทสมลํ ปวาเหโนฺต โทสรชํ นิทฺธุนโนฺต โทสวิสํ วเมโนฺต โทสคฺคิํ นิพฺพาเปโนฺต โทสสลฺลํ อุปฺปาเฏโนฺต โทสชฏํ วิชเฏโนฺตฯ โมหจริโต ปุคฺคโล สุญฺญตวิโมกฺขมุเขน นิยฺยาติ อธิปญฺญาสิกฺขาย สิกฺขโนฺต โมหํ อกุสลมูลํ ปชหโนฺต อทุกฺขมสุขเวทนียํ ผสฺสํ อนุปคจฺฉโนฺต อทุกฺขมสุขํ เวทนํ ปริชานโนฺต โมหมลํ ปวาเหโนฺต โมหรชํ นิทฺธุนโนฺต โมหวิสํ วเมโนฺต โมหคฺคิํ นิพฺพาเปโนฺต โมหสลฺลํ อุปฺปาเฏโนฺต โมหชฏํ วิชเฏโนฺตฯ

ตตฺถ สุญฺญตวิโมกฺขมุขํ ปญฺญากฺขโนฺธ, อนิมิตฺตวิโมกฺขมุขํ สมาธิกฺขโนฺธ, อปฺปณิหิตวิโมกฺขมุขํ สีลกฺขโนฺธฯ โส ตีณิ วิโมกฺขมุขานิ ภาวยโนฺต ตโย ขเนฺธ ภาวยติ, ตโย ขเนฺธ ภาวยโนฺต อริยํ อฏฺฐงฺคิกํ มคฺคํ ภาวยติฯ ตตฺถ ยา จ สมฺมาวาจา โย จ สมฺมากมฺมโนฺต โย จ สมฺมาอาชีโว, อยํ สีลกฺขโนฺธ, โย จ สมฺมาวายาโม ยา จ สมฺมาสติ โย จ สมฺมาสมาธิ, อยํ สมาธิกฺขโนฺธ, ยา จ สมฺมาทิฏฺฐิ โย จ สมฺมาสงฺกโปฺป, อยํ ปญฺญากฺขโนฺธฯ

ตตฺถ สีลกฺขโนฺธ จ สมาธิกฺขโนฺธ จ สมโถ, ปญฺญากฺขโนฺธ วิปสฺสนาฯ โย สมถวิปสฺสนํ ภาเวติ, ตสฺส เทฺว ภวงฺคานิ ภาวนํ คจฺฉนฺติ กาโย จิตฺตญฺจ, ภวนิโรธคามินี ปฏิปทา เทฺว ปทานิ สีลํ สมาธิ จฯ โส โหติ ภิกฺขุ ภาวิตกาโย ภาวิตสีโล ภาวิตจิโตฺต ภาวิตปโญฺญฯ กาเย ภาวิยมาเน เทฺว ธมฺมา ภาวนํ คจฺฉนฺติ สมฺมากมฺมโนฺต สมฺมาวายาโม จ, สีเล ภาวิยมาเน เทฺว ธมฺมา ภาวนํ คจฺฉนฺติ สมฺมาวาจา สมฺมาอาชีโว จ, จิเตฺต ภาวิยมาเน เทฺว ธมฺมา ภาวนํ คจฺฉนฺติ สมฺมาสติ สมฺมาสมาธิ จ, ปญฺญาย ภาวิยมานาย เทฺว ธมฺมา ภาวนํ คจฺฉนฺติ สมฺมาทิฏฺฐิ สมฺมาสงฺกโปฺป จฯ

ตตฺถ โย จ สมฺมากมฺมโนฺต โย จ สมฺมาวายาโม สิยา กายิโก สิยา เจตสิโก, ตตฺถ โย กายสงฺคโห, โส กาเย ภาวิเต ภาวนํ คจฺฉติ, โย จิตฺตสงฺคโห, โส จิเตฺต ภาวิเต ภาวนํ คจฺฉติฯ โส สมถวิปสฺสนํ ภาวยโนฺต ปญฺจวิธํ อธิคมํ คจฺฉติ [อธิคจฺฉติ (สี.)] ขิปฺปาธิคโม จ โหติ, วิมุตฺตาธิคโม จ โหติ, มหาธิคโม จ โหติ, วิปุลาธิคโม จ โหติ, อนวเสสาธิคโม จ โหติฯ ตตฺถ สมเถน ขิปฺปาธิคโม จ มหาธิคโม จ วิปุลาธิคโม จ โหติ, วิปสฺสนาย วิมุตฺตาธิคโม จ อนวเสสาธิคโม จ โหติฯ

๕๖. ตตฺถ โย เทสยติ, โส ทสพลสมนฺนาคโต สตฺถา โอวาเทน สาวเก น วิสํวาทยติฯ โส ติวิธํ อิทํ กโรถ อิมินา อุปาเยน กโรถ อิทํ โว กุรุมานานํ หิตาย สุขาย ภวิสฺสติ, โส ตถา โอวทิโต ตถานุสิโฏฺฐ ตถากโรโนฺต ตถาปฏิปชฺชโนฺต ตํ ภูมิํ น ปาปุณิสฺสตีติ เนตํ ฐานํ วิชฺชติฯ โส ตถา โอวทิโต ตถานุสิโฏฺฐ สีลกฺขนฺธํ อปริปูรยโนฺต ตํ ภูมิํ อนุปาปุณิสฺสตีติ เนตํ ฐานํ

วิชฺชติฯ โส ตถา โอวทิโต ตถานุสิโฏฺฐ สีลกฺขนฺธํ ปริปูรยนฺโต ตํ ภูมึ อนุปาปุณิสฺสตีติ ฐานเมตํ วิชฺชติฯ

สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส เต สโต อิเม ธมฺมา อนภิสมฺพุทฺธาติ เนตํ ฐานํ วิชฺชติฯ สพฺพาสวปริกฺขีณสฺส เต สโต อิเม อาสวา อปริกฺขีณาติ เนตํ ฐานํ วิชฺชติฯ ยสฺส เต อตฺถาย ธโมฺม เทสิโต, โส น นิยฺยาติ ตกฺกรสฺส สมฺมา ทุกฺขกฺขยายาติ เนตํ ฐานํ วิชฺชติฯ สาวโก โข ปน เต ธมฺมานุธมฺมปฺปฏิปโนฺน สามีจิปฺปฏิปโนฺน อนุธมฺมจารี โส ปุเพฺพน อปรํ อุฬารํ วิเสสาธิคมํ น สจฺฉิกริสฺสตีติ เนตํ ฐานํ วิชฺชติฯ

เย โข ปน ธมฺมา อนฺตรายิกา, เต ปฏิเสวโต นาลํ อนฺตรายายาติ เนตํ ฐานํ วิชฺชติฯ เย โข ปน ธมฺมา อนิยฺยานิกา, เต นิยฺยนฺติ ตกฺกรสฺส สมฺมา ทุกฺขกฺขยายาติ เนตํ ฐานํ วิชฺชติฯ เย โข ปน ธมฺมา นิยฺยานิกา, เต นิยฺยนฺติ ตกฺกรสฺส สมฺมา ทุกฺขกฺขยายาติ ฐานเมตํ วิชฺชติฯ สาวโก โข ปน เต สอุปาทิเสโส อนุปาทิเสสํ นิพฺพานธาตุํ อนุปาปุณิสฺสตีติ เนตํ ฐานํ วิชฺชติฯ

ทิฎฺฐิสมฺปโนฺน มาตรํ ชีวิตา โวโรเปยฺย หเตฺถหิ วา ปาเทหิ วา สุหตํ กเรยฺยาติ เนตํ ฐานํ วิชฺชติ, ปุถุชฺชโน มาตรํ ชีวิตา โวโรเปยฺย หเตฺถหิ วา ปาเทหิ วา สุหตํ กเรยฺยาติ ฐานเมตํ วิชฺชติฯ เอวํ ปิตรํ, อรหนฺตํ, ภิกฺขุํฯ ทิฎฺฐิสมฺปโนฺน ปุคฺคโล สงฺฆํ ภิเนฺทยฺย สเงฺฆ วา สงฺฆราชิํ ชเนยฺยาติ เนตํ ฐานํ วิชฺชติ, ปุถุชฺชโน สงฺฆํ ภิเนฺทยฺย สเงฺฆ วา สงฺฆราชิํ ชเนยฺยาติ ฐานเมตํ วิชฺชติ, ทิฎฺฐิสมฺปโนฺน ตถาคตสฺส ทุฎฺฐจิโตฺต โลหิตํ อุปฺปาเทยฺย, ปรินิพฺพุตสฺส วา ตถาคตสฺส ทุฎฺฐจิโตฺต ถูปํ ภิเนฺทยฺยาติ เนตํ ฐานํ วิชฺชติฯ ปุถุชฺชโน ตถาคตสฺส ทุฎฺฐจิโตฺต โลหิตํ อุปฺปาเทยฺย, ปรินิพฺพุตสฺส วา ตถาคตสฺส ทุฎฺฐจิโตฺต ถูปํ ภิเนฺทยฺยาติ ฐานเมตํ วิชฺชติฯ ทิฎฺฐิสมฺปโนฺน อญฺญํ สตฺถารํ อปทิเสยฺย อปิ ชีวิตเหตูติ เนตํ ฐานํ วิชฺชติ, ปุถุชฺชโน อญฺญํ สตฺถารํ อปทิเสยฺยาติ ฐานเมตํ วิชฺชติฯ ทิฎฺฐิสมฺปโนฺน อิโต พหิทฺธา อญฺญํ ทกฺขิเณยฺยํ ปริเยเสยฺยาติ เนตํ ฐานํ วิชฺชติ, ปุถุชฺชโน อิโต พหิทฺธา อญฺญํ ทกฺขิเณยฺยํ ปริเยเสยฺยาติ ฐานเมตํ วิชฺชติ, ทิฎฺฐิสมฺปโนฺน กุตูหลมงฺคเลน สุทฺธิํ ปเจฺจยฺยาติ เนตํ ฐานํ วิชฺชติฯ ปุถุชฺชโน กุตูหลมงฺคเลน สุทฺธิํ ปเจฺจยฺยาติ ฐานเมตํ วิชฺชติฯ

๕๗. อิตฺถี ราชา จกฺกวตฺตี สิยาติ เนตํ ฐานํ วิชฺชติ, ปุริโส ราชา จกฺกวตฺตี สิยาติ ฐานเมตํ วิชฺชติ; อิตฺถี สโกฺก เทวานมิโนฺท สิยาติ เนตํ ฐานํ วิชฺชติ, ปุริโส สโกฺก เทวานมิโนฺท สิยาติ ฐานเมตํ วิชฺชติ; อิตฺถี มาโร ปาปิมา สิยาติ เนตํ ฐานํ วิชฺชติ, ปุริโส มาโร ปาปิมา สิยาติ ฐานเมตํ วิชฺชติ; อิตฺถี มหาพฺรหฺมา สิยาติ เนตํ ฐานํ วิชฺชติ, ปุริโส มหาพฺรหฺมา สิยาติ ฐานเมตํ วิชฺชติ; อิตฺถี ตถาคโต อรหํ สมฺมาสมฺพุโทฺธ สิยาติ เนตํ ฐานํ วิชฺชติ, ปุริโส ตถาคโต อรหํ สมฺมาสมฺพุโทฺธ สิยาติ ฐานเมตํ วิชฺชติฯ

เทฺว ตถาคตา อรหโนฺต สมฺมาสมฺพุทฺธา อปุพฺพํ อจริมํ เอกิสฺสา โลกธาตุยา อุปฺปเชฺชยฺยุํ วา ธมฺมํ วา เทเสยฺยุนฺติ เนตํ ฐานํ วิชฺชติ, เอโกว ตถาคโต อรหํ สมฺมาสมฺพุโทฺธ เอกิสฺสา โลกธาตุยา อุปฺปชฺชิสฺสติ วา ธมฺมํ วา เทเสสฺสตีติ ฐานเมตํ วิชฺชติฯ

ติณฺณํ ทุจฺจริตานํ อิโฎฺฐ กโนฺต ปิโย มนาโป วิปาโก ภวิสฺสตีติ เนตํ ฐานํ วิชฺชติ, ติณฺณํ ทุจฺจริตานํ อนิโฎฺฐ อกโนฺต อปฺปิโย อมนาโป วิปาโก ภวิสฺสตีติ ฐานเมตํ วิชฺชติ ฯ ติณฺณํ สุจริตานํ อนิโฎฺฐ อกโนฺต อปฺปิโย อมนาโป วิปาโก ภวิสฺสตีติ เนตํ ฐานํ วิชฺชติ, ติณฺณํ สุจริตานํ อิโฎฺฐ กโนฺต ปิโย มนาโป วิปาโก ภวิสฺสตีติ ฐานเมตํ วิชฺชติฯ

อญฺญตโร สมโณ วา พฺราหฺมโณ วา กุหโก ลปโก เนมิตฺตโก กุหนลปนเนมิตฺตกตฺตํ ปุพฺพงฺคมํ กตฺวา ปญฺจ นีวรเณ อปฺปหาย เจตโส อุปกฺกิเลเส ปญฺญาย ทุพฺพลีกรเณ จตูสุ สติปฏฺฐาเนสุ อนุปฏฺฐิตสฺสติ [อนุปฏฺฐิตสติ (สี.)] วิหรนฺโต สตฺต โพชฺฌงฺเค อภาวยิตฺวา อนุตฺตรํ สมฺมาสโมฺพธึ อภิสมฺพุชฺฌิสฺสตีติ เนตํ ฐานํ วิชฺชติ, อญฺญตโร สมโณ วา พฺราหฺมโณ วา สพฺพโทสาปคโต ปญฺจ นีวรเณ ปหาย เจตโส อุปกฺกิเลเส ปญฺญาย ทุพฺพลีกรเณ จตูสุ สติปฏฺฐาเนสุ อุปฏฺฐิตสฺสติ วิหรนฺโต สตฺต โพชฺฌงฺเค ภาวยิตฺวา อนุตฺตรํ สมฺมาสโมฺพธึ อภิสมฺพุชฺฌิสฺสตีติ ฐานเมตํ วิชฺชติฯ ยํ เอตฺถ ญาณํ เหตุโส ฐานโส อโนธิโส อิทํ วุจฺจติ ฐานาฏฺฐานญาณํ ปฐมํ ตถาคตพลํฯ

อิติ ฐานาฏฺฐานคตา สเพฺพ ขยธมฺมา วยธมฺมา วิราคธมฺมา นิโรธธมฺมา เกจิ สคฺคูปคา เกจิ อปายูปคา เกจิ นิพฺพานูปคา, เอวํ ภควา อาห –

๕๘. สเพฺพ สตฺตา [ปสฺส สํ. นิ. ๑.๑๓๓] มริสฺสนฺติ, มรณนฺตํ หิ ชีวิตํฯ

> ยถากมฺมํ คมิสฺสนฺติ, ปุญฺญปาปผลูปคา;
> นิรยํ ปาปกมฺมนฺตา, ปุญฺญกมฺมา จ สุคฺคตึ;
> อปเร จ มคฺคํ ภาเวตฺวา, ปรินิพฺพนฺตินาสวาติ [ปรินิพฺพนฺติ อนาสวาติ (สี. ก.)]ฯ

สเพฺพ สตฺตาติ อริยา จ อนริยา จ สกฺกายปริยาปนฺนา จ สกฺกายวีติวตฺตา จฯ **มริสฺสนฺตี**ติ ทฺวีหิ มรเณหิ ทนฺธมรเณน จ อทนฺธมรเณน จ, สกฺกายปริยาปนฺนานํ อทนฺธมรณํ สกฺกายวีติวตฺตานํ ทนฺธมรณํฯ **มรณนฺตํ หิ ชีวิต**นฺติ ขยา อายุสฺส อินฺทฺริยานํ อุปโรธา ชีวิตปริยนฺโต มรณปริยนฺโตฯ **ยถากมฺมํ คมิสฺสนฺตี**ติ กมฺมสฺสกตาฯ **ปุญฺญปาปผลูปคา**ติ กมฺมานํ ผลทสฺสาวิตา จ อวิปฺปวาโส จฯ

นิรยํ ปาปกมฺมนฺตาติ อปุญฺญสงฺขาราฯ **ปุญฺญกมฺมา จ สุคฺคติ**นฺติ ปุญฺญสงฺขารา สุคตึ คมิสฺสนฺติฯ **อปเร จ มคฺคํ ภาเวตฺวา, ปรินิพฺพนฺตินาสวา**ติ สพฺพสงฺขารานํ สมติกฺกมนํฯ เตนาห ภควา – ''สเพฺพ…เป.… นาสวา''ติฯ

''สเพฺพ สตฺตา มริสฺสนฺติ, มรณนฺตํ หิ ชีวิตํฯ ยถากมฺมํ คมิสฺสนฺติ, ปุญฺญปาปผลูปคาฯ นิรยํ ปาปกมฺมนฺตา''ติ อาคาฬฺหา จ นิชฺฌามา จ ปฏิปทาฯ ''อปเร จ มคฺคํ ภาเวตฺวา, ปรินิพฺพนฺตินาสวา''ติ มชฺฌิมา ปฏิปทาฯ ''สเพฺพ สตฺตา มริสฺสนฺติ, มรณนฺตํ หิ ชีวิตํ, ยถากมฺมํ คมิสฺสนฺติ, ปุญฺญปาปผลูปคา, นิรยํ ปาปกมฺมนฺตา''ติ อยํ สํกิเลโสฯ เอวํ สํสารํ นิพฺพตฺตยติฯ ''สเพฺพ สตฺตา มริสฺสนฺติ…เป.… นิรยํ ปาปกมฺมนฺตา''ติ อิเม ตโย วฏฺฏา ทุกฺขวโฏฺฏ กมฺมวโฏฺฏ กิเลสวโฏฺฏฯ ''อปเร จ มคฺคํ ภาเวตฺวา, ปรินิพฺพนฺตินาสวา''ติ ติณฺณํ วฏฺฏานํ วิวฏฺฏนาฯ ''สเพฺพ สตฺตา มริสฺสนฺติ…เป.… นิรยํ ปาปกมฺมนฺตา''ติ อาทีนโว, ''ปุญฺญกมฺมา จ สุคฺคติ''นฺติ อสฺสาโท, ''อปเร จ มคฺคํ ภาเวตฺวา, ปรินิพฺพนฺตินาสวา''ติ นิสฺสรณํฯ ''สเพฺพ สตฺตา มริสฺสนฺติ…เป.… นิรยํ ปาปกมฺมนฺตา''ติ เหตุ จ ผลญฺจ, ปญฺจกฺขนฺธา ผลํ, ตณฺหา เหตุ, ''อปเร จ มคฺคํ ภาเวตฺวา, ปรินิพฺพนฺตินาสวา''ติ มโคฺค จ ผลญฺจฯ ''สเพฺพ สตฺตา มริสฺสนฺติ, มรณนฺตํ หิ ชีวิตํฯ ยถากมฺมํ คมิสฺสนฺติ, ปุญฺญปาปผลูปคา, นิรยํ ปาปกมฺมนฺตา''ติ อยํ สํกิเลโส, โส สํกิเลโส ติวิโธ ตณฺหาสํกิเลโส ทิฏฺฐิสํกิเลโส ทุจฺจริตสํกิเลโสติฯ

๕๙. ตตฺถ ตณฺหาสํกิเลโส ตีหิ ตณฺหาหิ นิทฺทิสิตโพฺพ – กามตณฺหาย ภวตณฺหาย วิภวตณฺหายฯ เยน เยน วา ปน วตฺถุนา อโชฺฌสิโต, เตน เตเนว นิทฺทิสิตโพฺพ, ตสฺสา วิตฺถาโร

ฉตฺตึสาย ตณฺหาย ชาลินิยา วิจริตานิฯ ตตฺถ ทิฏฺฐิสํกิเลโส อุเจฺฉทสสฺสเตน นิทฺทิสิตโพฺพ, เยน เยน วา ปน วตฺถุนา ทิฏฺฐิวเสน อภินิวิสติ, ‘‘อิทเมว สจฺจํ โมฆมญฺญ’’นฺติ เตน เตเนว นิทฺทิสิตโพฺพ, ตสฺสา วิตฺถาโร ทฺวาสฏฺฐิ ทิฏฺฐิคตานิฯ ตตฺถ ทุจฺจริตสํกิเลโส เจตนา เจตสิกกเมฺมน นิทฺทิสิตโพฺพ, ตีหิ ทุจฺจริเตหิ กายทุจฺจริเตน วจีทุจฺจริเตน มโนทุจฺจริเตน, ตสฺสา วิตฺถาโร ทส อกุสลกมฺมปถาฯ อปเร จ มคฺคํ ภาเวตฺวา, ปรินิพฺพนฺตินาสวาติ อิทํ โวทานํฯ

ตยิทํ โวทานํ ติวิธํ; ตณฺหาสํกิเลโส สมเถน วิสุชฺฌติ, โส สมโถ สมาธิกฺขนฺโธ, ทิฏฺฐิสํกิเลโส วิปสฺสนาย วิสุชฺฌติ, สา วิปสฺสนา ปญฺญากฺขโนฺธ, ทุจฺจริตสํกิเลโส สุจริเตน วิสุชฺฌติ, ตํ สุจริตํ สีลกฺขโนฺธฯ

‘‘สเพฺพ สตฺตา มริสฺสนฺติ, มรณนฺตํ หิ ชีวิตํ, ยถากมฺมํ คมิสฺสนฺติ, ปุญฺญปาปผลูปคา, นิรยํ ปาปกมฺมนฺตา’’ติ อปุญฺญปฺปฏิปทา, ‘‘ปุญฺญกมฺมา จ สุคฺคติ’’นฺติ ปุญฺญปฺปฏิปทา, ‘‘อปเร จ มคฺคํ ภาเวตฺวา, ปรินิพฺพนฺตินาสวา’’ติ ปุญฺญปาปสมติกฺกมปฺปฏิปทา, ตตฺถ ยา จ ปุญฺญปฺปฏิปทา ยา จ อปุญฺญปฺปฏิปทา, อยํ เอกา ปฏิปทา สพฺพตฺถคามินี เอกา อปาเยสุ, เอกา เทเวสุ, ยา จ ปุญฺญปาปสมติกฺกมา ปฏิปทา อยํ ตตฺถ ตตฺถ คามินี ปฏิปทาฯ

ตโย ราสี – มิจฺฉตฺตนิยโต ราสิ, สมฺมตฺตนิยโต ราสิ, อนิยโต ราสิ, ตตฺถ โย จ มิจฺฉตฺตนิยโต ราสิ โย จ สมฺมตฺตนิยโต ราสิ เอกา ปฏิปทา ตตฺถ ตตฺถ คามินี, ตตฺถ โย อนิยโต ราสิ, อยํ สพฺพตฺถคามินี ปฏิปทาฯ เกน การเณน? ปจฺจยํ ลภโนฺต นิรเย อุปฺปเชฺชยฺย, ปจฺจยํ ลภโนฺต ติรจฺฉานโยนีสุ อุปฺปเชฺชยฺย, ปจฺจยํ ลภโนฺต เปตฺติวิสเยสุ อุปฺปเชฺชยฺย, ปจฺจยํ ลภโนฺต อสุเรสุ อุปฺปเชฺชยฺย, ปจฺจยํ ลภโนฺต เทเวสุ อุปฺปเชฺชยฺย, ปจฺจยํ ลภโนฺต มนุเสฺสสุ อุปฺปเชฺชยฺย, ปจฺจยํ ลภโนฺต ปรินิพฺพาเยยฺย, ตสฺมายํ สพฺพตฺถคามินี ปฏิปทา, ยํ เอตฺถ ญาณํ เหตุโส ฐานโส อโนธิโส, อิทํ วุจฺจติ สพฺพตฺถคามินี ปฏิปทา ญาณํ ทุติยํ ตถาคตพลํฯ

อิติ สพฺพตฺถคามินี ปฏิปทา อเนกธาตุโลโก, ตตฺถ ตตฺถ คามินี ปฏิปทา นานาธาตุโลโกฯ ตตฺถ กตโม อเนกธาตุโลโก? จกฺขุธาตุ รูปธาตุ จกฺขุวิญฺญาณธาตุ, โสตธาตุ สทฺทธาตุ โสตวิญฺญาณธาตุ, ฆานธาตุ คนฺธธาตุ ฆานวิญฺญาณธาตุ, ชิวฺหาธาตุ รสธาตุ ชิวฺหาวิญฺญาณธาตุ, กายธาตุ โผฏฺฐพฺพธาตุ กายวิญฺญาณธาตุ, มโนธาตุ ธมฺมธาตุ มโนวิญฺญาณธาตุ, ปถวีธาตุ, อาโปธาตุ, เตโชธาตุ, วาโยธาตุ, อากาสธาตุ, วิญฺญาณธาตุ, กามธาตุ, พฺยาปาทธาตุ, วิหิํสาธาตุ, เนกฺขมฺมธาตุ, อพฺยาปาทธาตุ, อวิหิํสาธาตุ, ทุกฺขธาตุ, โทมนสฺสธาตุ , อวิชฺชาธาตุ, สุขธาตุ, โสมนสฺสธาตุ, อุเปกฺขาธาตุ, รูปธาตุ, อรูปธาตุ, นิโรธธาตุ, สงฺขารธาตุ, นิพฺพานธาตุ, อยํ อเนกธาตุโลโกฯ

ตตฺถ กตโม นานาธาตุโลโก? อญฺญา จกฺขุธาตุ, อญฺญา รูปธาตุ, อญฺญา จกฺขุวิญฺญาณธาตุฯ เอวํ สพฺพาฯ อญฺญา นิพฺพานธาตุฯ ยํ เอตฺถ ญาณํ เหตุโส ฐานโส อโนธิโส, อิทํ วุจฺจติ อเนกธาตุ นานาธาตุ ญาณํ ตติยํ ตถาคตพลํฯ

๖๐. อิติ อเนกธาตุ นานาธาตุกสฺส โลกสฺส ยํ ยเทว ธาตุํ สตฺตา อธิมุจฺจนฺติ, ตํ ตเทว อธิฏฺฐหนฺติ อภินิวิสนฺติ, เกจิ รูปาธิมุตฺตา, เกจิ สทฺทาธิมุตฺตา, เกจิ คนฺธาธิมุตฺตา, เกจิ รสาธิมุตฺตา, เกจิ โผฏฺฐพฺพาธิมุตฺตา, เกจิ ธมฺมาธิมุตฺตา, เกจิ อิตฺถาธิมุตฺตา, เกจิ ปุริสาธิมุตฺตา, เกจิ จาคาธิมุตฺตา, เกจิ หีนาธิมุตฺตา , เกจิ ปณีตาธิมุตฺตา, เกจิ เทวาธิมุตฺตา, เกจิ มนุสฺสาธิมุตฺตา, เกจิ นิพฺพานาธิมุตฺตาฯ ยํ เอตฺถ ญาณํ เหตุโส ฐานโส อโนธิโส, อยํ เวเนยฺโย, อยํ น

เวเนยฺยํ, อยํ สคฺคคามี, อยํ ทุคฺคติคามีติ, อิทํ วุจฺจติ สตฺตานํ นานาธิมุตฺติกตา ญาณํ จตุตฺถํ ตถาคตพลํฯ

อิติ เต ยถาธิมุตฺตา จ ภวนฺติ, ตํ ตํ กมฺมสมาทานํ สมาทิยนฺติฯ เต ฉพฺพิธํ กมฺมํ สมาทิยนฺติ – เกจิ โลภวเสน, เกจิ โทสวเสน, เกจิ โมหวเสน, เกจิ สทฺธาวเสน, เกจิ วีริยวเสน, เกจิ ปญฺญาวเสนฯ ตํ วิภชฺชมานํ ทุวิธํ – สํสารคามิ จ นิพฺพานคามิ จฯ

ตตฺถ ยํ โลภวเสน โทสวเสน โมหวเสน จ กมฺมํ กโรติ, อิทํ กมฺมํ กณฺหํ กณฺหวิปากํฯ ตตฺถ ยํ สทฺธาวเสน กมฺมํ กโรติ, อิทํ กมฺมํ สุกฺกํ สุกฺกวิปากํฯ ตตฺถ ยํ โลภวเสน โทสวเสน โมหวเสน สทฺธาวเสน จ กมฺมํ กโรติ, อิทํ กมฺมํ กณฺหสุกฺกํ กณฺหสุกฺกวิปากํฯ ตตฺถ ยํ วีริยวเสน ปญฺญาวเสน จ กมฺมํ กโรติ, อิทํ กมฺมํ อกณฺหํ อสุกฺกํ อกณฺหอสุกฺกวิปากํ กมฺมุตฺตมํ กมฺมเสฏฺฐํ กมฺมกฺขยาย สํวตฺตติฯ

จตฺตาริ กมฺมสมาทานานิฯ อตฺถิ กมฺมสมาทานํ ปจฺจุปฺปนฺนสุขํ อายตึ ทุกฺขวิปากํ, อตฺถิ กมฺมสมาทานํ ปจฺจุปฺปนฺนทุกฺขํ อายตึ สุขวิปากํ, อตฺถิ กมฺมสมาทานํ ปจฺจุปฺปนฺนทุกฺขเญฺจว อายตึ จ ทุกฺขวิปากํ, อตฺถิ กมฺมสมาทานํ ปจฺจุปฺปนฺนสุขเญฺจว อายตึ จ สุขวิปากํฯ ยํ เอวํ ชาติยํ กมฺมสมาทานํ, อิมินา ปุคฺคเลน อกุสลกมฺมสมาทานํ อุปจิตํ อวิปกฺกํ วิปากาย ปจฺจุปฏฺฐิตํ น จ ภโพฺพ อภินิพฺพิธา คนฺตุนฺติ ตํ ภควา น โอวทติฯ ยถา เทวทตฺตํ โกกาลิกํ สุนกฺขตฺตํ ลิจฺฉวิปุตฺตํ, เย วา ปนเญฺญปิ สตฺตา มิจฺฉตฺตนิยตา อิเมสญฺจ ปุคฺคลานํ อุปจิตํ อกุสลํ น จ ตาว ปาริปูรึ คตํ, ปุรา ปาริปูรึ คจฺฉติฯ ปุรา ผลํ นิพฺพตฺตยติ, ปุรา มคฺคมาวารยติ, ปุรา เวเนยฺยตฺตํ สมติกฺกมตีติ เต ภควา อสมเตฺต โอวทติฯ ยถา ปุณฺณญฺจ โควติกํ อเจลญฺจ กุกฺกุรวติกํฯ

๖๑. อิมสฺส จ ปุคฺคลสฺส อกุสลกมฺมสมาทานํ ปริปูรมานํ มคฺคํ อาวารยิสฺสติ ปุรา ปาริปูรึ คจฺฉติ, ปุรา ผลํ นิพฺพตฺตยติ, ปุรา มคฺคมาวารยติ, ปุรา เวเนยฺยตฺตํ สมติกฺกมตีติ ตํ ภควา อสมตฺตํ โอวทติฯ ยถา อายสฺมนฺตํ องฺคุลิมาลํฯ

สเพฺพสํ มุทุมชฺฌาธิมตฺตตาฯ ตตฺถ มุทุ อาเนญฺชาภิสงฺขารา มชฺฌํ อวเสสกุสลสงฺขารา, อธิมตฺตํ อกุสลสงฺขารา, ยํ เอตฺถ ญาณํ เหตุโส ฐานโส อโนธิโส, อิทํ ทิฏฺฐธมฺมเวทนียํ, อิทํ อุปปชฺชเวทนียํ, อิทํ อปราปริยเวทนียํ, อิทํ นิรยเวทนียํ, อิทํ ติรจฺฉานเวทนียํ, อิทํ เปตฺติวิสยเวทนียํ, อิทํ อสุรเวทนียํ, อิทํ เทวเวทนียํ, อิทํ มนุสฺสเวทนียนฺติ, อิทํ วุจฺจติ อตีตานาคตปจฺจุปฺปนฺนานํ กมฺมสมาทานานํ เหตุโส ฐานโส อโนธิโส วิปากเวมตฺตตา ญาณํ ปญฺจมํ ตถาคตพลํฯ

๖๒. อิติ ตถา สมาทินฺนานํ กมฺมานํ สมาทินฺนานํ ฌานานํ วิโมกฺขานํ สมาธีนํ สมาปตฺตีนํ อยํ สํกิเลโส, อิทํ โวทานํ, อิทํ วุฏฺฐานํ, เอวํ สํกิลิสฺสติ, เอวํ โวทายติ, เอวํ วุฏฺฐหตีติ ญาณํ อนาวรณํฯ

ตตฺถ กติ ฌานานิ? จตฺตาริ ฌานานิฯ กติ วิโมกฺขา? เอกาทส จ อฏฺฐ จ สตฺต จ ตโย จ เทฺว จฯ กติ สมาธี? ตโย สมาธี – สวิตโกฺก สวิจาโร สมาธิ, อวิตโกฺก วิจารมโตฺต สมาธิ, อวิตโกฺก อวิจาโร สมาธิฯ กติ สมาปตฺติโย? ปญฺจ สมาปตฺติโย – สญฺญาสมาปตฺติ อสญฺญาสมาปตฺติ เนวสญฺญานาสญฺญาสมาปตฺติ วิภูตสญฺญาสมาปตฺติ [วิภูตสมาปตฺติ (สี. ก.)] นิโรธสมาปตฺติฯ

ตตฺถ กตโม สํกิเลโส? ปฐมชฺฌานสฺส กามราคพฺยาปาทา สํกิเลโสฯ เย จ กุกฺกุฏฺฌายี เทฺว ปฐมกา โย วา ปน โกจิ หานภาคิโย สมาธิ, อยํ สํกิเลโสฯ ตตฺถ กตมํ โวทานํ, นีวรณปาริสุทฺธิ, ปฐมสฺส ฌานสฺส เย จ กุกฺกุฏฺฌายี เทฺว ปจฺฉิมกา โย วา ปน โกจิ วิเสสภาคิโย สมาธิ, อิทํ โวทานํฯ ตตฺถ กตมํ วุฏฺฐานํ? ยํ สมาปตฺติวุฏฺฐานโกสลฺลํ, อิทํ วุฏฺฐานํฯ ยํ เอตฺถ ญาณํ เหตุโส ฐานโส อโนธิโส, อิทํ วุจฺจติ สเพฺพสํ ฌานวิโมกฺขสมาธิสมาปตฺตีนํ สํกิเลสโวทานวุฏฺฐานญาณํ ฉฏฺฐํ ตถาคตพลํฯ

๖๓. อิติ ตเสฺสว สมาธิสฺส ตโย ธมฺมา ปริวารา อินฺทฺริยานิ พลานิ วีริยมิติ, ตานิเยว อินฺทฺริยานิ วีริยวเสน พลานิ ภวนฺติ, อาธิปเตยฺยเฏฺฐน อินฺทฺริยานิ, อกมฺปิยเฏฺฐน พลานิ, อิติ เตสํ มุทุมชฺฌาธิมตฺตตา อยํ มุทินฺทฺริโย อยํ มชฺฌินฺทฺริโย อยํ ติกฺขินฺทฺริโยติฯ ตตฺถ ภควา ติกฺขินฺทฺริยํ สํขิเตฺตน โอวาเทน โอวทติ, มชฺฌินฺทฺริยํ ภควา สํขิตฺตวิตฺถาเรน โอวทติ, มุทินฺทฺริยํ ภควา วิตฺถาเรน โอวทติฯ ตตฺถ ภควา ติกฺขินฺทฺริยสฺส มุทุกํ ธมฺมเทสนํ อุปทิสติ, มชฺฌินฺทฺริยสฺส ภควา มุทุติกฺขธมฺมเทสนํ อุปทิสติ, มุทินฺทฺริยสฺส ภควา ติกฺขํ ธมฺมเทสนํ อุปทิสติฯ ตตฺถ ภควา ติกฺขินฺทฺริยสฺส สมถํ อุปทิสติ, มชฺฌินฺทฺริยสฺส ภควา สมถวิปสฺสนํ อุปทิสติ, มุทินฺทฺริยสฺส ภควา วิปสฺสนํ อุปทิสติฯ ตตฺถ ภควา ติกฺขินฺทฺริยสฺส นิสฺสรณํ อุปทิสติ, มชฺฌินฺทฺริยสฺส ภควา อาทีนวญฺจ นิสฺสรณญฺจ อุปทิสติ, มุทินฺทฺริยสฺส ภควา อสฺสาทญฺจ อาทีนวญฺจ นิสฺสรณญฺจ อุปทิสติฯ ตตฺถ ภควา ติกฺขินฺทฺริยสฺส อธิปญฺญาสิกฺขาย ปญฺญาปยติ, มชฺฌินฺทฺริยสฺส ภควา อธิจิตฺตสิกฺขาย ปญฺญาปยติ, มุทินฺทฺริยสฺส ภควา อธิสีลสิกฺขาย ปญฺญาปยติฯ

ยํ เอตฺถ ญาณํ เหตุโส ฐานโส อโนธิโส อยํ อิมํ ภูมิํ ภาวนญฺจ คโต, อิมาย เวลาย อิมาย อนุสาสนิยา เอวํ ธาตุโก จายํ อยํ จสฺส อาสโย อยญฺจ อนุสโย อิติ, อิทํ วุจฺจติ ปรสตฺตานํ ปรปุคฺคลานํ อินฺทฺริยปโรปริยตฺตเวมตฺตตา ญาณํ สตฺตมํ ตถาคตพลํฯ

อิติ ตตฺถ ยํ อเนกวิหิตํ ปุเพฺพนิวาสํ อนุสฺสรติฯ เสยฺยถิทํ, เอกมฺปิ ชาติํ เทฺวปิ ชาติโย ติโสฺสปิ ชาติโย จตโสฺสปิ ชาติโย ปญฺจปิ ชาติโย ทสปิ ชาติโย วีสมฺปิ ชาติโย ติํสมฺปิ ชาติโย จตฺตารีสมฺปิ ชาติโย ปญฺญาสมฺปิ ชาติโย ชาติสตมฺปิ ชาติสหสฺสมฺปิ ชาติสตสหสฺสมฺปิ อเนกานิปิ ชาติสตานิ อเนกานิปิ ชาติสหสฺสานิ อเนกานิปิ ชาติสตสหสฺสานิ อเนเกปิ สํวฏฺฏกเปฺป อเนเกปิ วิวฏฺฏกเปฺป อเนเกปิ สํวฏฺฏวิวฏฺฏกเปฺปฯ อมุตฺราสิํ เอวํนาโม เอวํโคโตฺต เอวํวโณฺณ เอวมาหาโร เอวํสุขทุกฺขปฺปฏิสํเวที เอวมายุปริยโนฺต, โส ตโต จุโต อมุตฺร อุทปาทิํฯ ตตฺราปาสิํ เอวํนาโม เอวํโคโตฺต เอวํวโณฺณ เอวมาหาโร เอวํสุขทุกฺขปฺปฏิสํเวที เอวมายุปริยโนฺต, โส ตโต จุโต อิธูปปโนฺนติ, อิติ สาการํ สอุเทฺทสํ อเนกวิหิตํ ปุเพฺพนิวาสํ อนุสฺสรติฯ

๖๔. ตตฺถ สคฺคูปเคสุ จ สเตฺตสุ มนุสฺสูปเคสุ จ สเตฺตสุ อปายูปเคสุ จ สเตฺตสุ อิมสฺส ปุคฺคลสฺส โลภาทโย อุสฺสนฺนา อโลภาทโย มนฺทา, อิมสฺส ปุคฺคลสฺส อโลภาทโย อุสฺสนฺนา โลภาทโย มนฺทา, เย วา ปน อุสฺสนฺนา เย วา ปน มนฺทา อิมสฺส ปุคฺคลสฺส อิมานิ อินฺทฺริยานิ อุปจิตานิ อิมสฺส ปุคฺคลสฺส อิมานิ อินฺทฺริยานิ อนุปจิตานิ อมุกาย วา กปฺปโกฏิยํ กปฺปสตสหเสฺส วา กปฺปสหเสฺส วา กปฺปสเต วา กเปฺป วา อนฺตรกเปฺป วา อุปฑฺฒกเปฺป วา สํวจฺฉเร วา อุปฑฺฒสํวจฺฉเร วา มาเส วา ปเกฺข วา ทิวเส วา มุหุเตฺต วา อิมินา ปมาเทน วา ปสาเทน วาติฯ ตํ ตํ ภวํ ภควา อนุสฺสรโนฺต อเสสํ ชานาติ, ตตฺถ ยํ ทิเพฺพน จกฺขุนา วิสุเทฺธน อติกฺกนฺตมานุสเกน สเตฺต ปสฺสติ จวมาเน อุปปชฺชมาเน หีเน ปณีเต สุวเณฺณ ทุพฺพเณฺณ สุคเต ทุคฺคเต ยถากมฺมูปเค สเตฺต ปชานาติ อิเม วต โภโนฺต สตฺตา กายทุจฺจริเตน สมนฺนาคตา วจีทุจฺจริเตน สมนฺนาคตา มโนทุจฺจริเตน สมนฺนาคตา อริยานํ อุปวาทกา มิจฺฉาทิฏฺฐิกา

มิจฺฉาทิฏฺฐิกมฺมสมาทานา, เต กายสฺส เภทา ปรํ มรณา อปายํ ทุคฺคตึ วินิปาตํ นิรยํ อุปปนฺนาฯ

อิเม วา ปน โภนฺโต สตฺตา กายสุจริเตน สมนฺนาคตา วจีสุจริเตน สมนฺนาคตา มโนสุจริเตน สมนฺนาคตา อริยานํ อนุปวาทกา สมฺมาทิฏฺฐิกา สมฺมาทิฏฺฐิกมฺมสมาทานา, เต กายสฺส เภทา ปรํ มรณา สุคตึ สคฺคํ โลกํ อุปปนฺนา, ตตฺถ สคฺคูปเคสุ จ สเตฺตสุ มนุสฺสูปเคสุ จ สเตฺตสุ อปายูปเคสุ จ สเตฺตสุ อิมินา ปุคฺคเลน เอวรูปํ กมฺมํ อมุกาย กปฺปโกฏิยํ อุปจิตํ กปฺปสตสหเสฺส วา กปฺปสหเสฺส วา กปฺปสเต วา กเปฺป วา อนฺตรกเปฺป วา อุปฑฺฒกเปฺป วา สํวจฺฉเร วา อุปฑฺฒสํวจฺฉเร วา มาเส วา ปเกฺข วา ทิวเส วา มุหุเตฺต วา อิมินา ปมาเทน วา ปสาเทน วาติฯ อิมานิ ภควโต เทฺว ญาณานิ – ปุเพฺพนิวาสานุสฺสติญาณญฺจ ทิพฺพจกฺขุ จ อฏฺฐมํ นวมํ ตถาคตพลํฯ

อิติ ตตฺถ ยํ สพฺพญฺญุตา ปตฺตา วิทิตา สพฺพธมฺมา วิรชํ วีตมลํ อุปฺปนฺนํ สพฺพญฺญุตญาณํ นิหโต มาโร โพธิมูเล, อิทํ ภควโต ทสมํ พลํ สพฺพาสวปริกฺขยํ ญาณํฯ ทสพลสมนฺนาคตา หิ พุทฺธา ภควนฺโตติฯ

นิยุโตฺต วิจโย หารสมฺปาโตฯ

๓. ยุตฺติหารสมฺปาโต

๖๕. ตตฺถ กตโม ยุตฺติหารสมฺปาโต?

“ตสฺมา รกฺขิตจิตฺตสฺส, สมฺมาสงฺกปฺปโคจโร;
สมฺมาทิฏฺฐิปุเรกฺขาโร, ญตฺวาน อุทยพฺพยํ;
ถินมิทฺธาภิภู ภิกฺขุ, สพฺพา ทุคฺคติโย ชเห”ติฯ

“ตสฺมา รกฺขิตจิตฺตสฺส, สมฺมาสงฺกปฺปโคจโร”ติ รกฺขิตจิตฺตสฺส สมฺมาสงฺกปฺปโคจโร ภวิสฺสตีติ ยุชฺชติ, สมฺมาสงฺกปฺปโคจโร สมฺมาทิฏฺฐิ ภวิสฺสตีติ ยุชฺชติ, สมฺมาทิฏฺฐิปุเรกฺขาโร วิหรนฺโต อุทยพฺพยํ ปฏิวิชฺฌิสฺสตีติ ยุชฺชติ, อุทยพฺพยํ ปฏิวิชฺฌนฺโต สพฺพา ทุคฺคติโย ชหิสฺสตีติ ยุชฺชติฯ สพฺพา ทุคฺคติโย ชหนฺโต สพฺพานิ ทุคฺคติวินิปาตภยานิ สมติกฺกมิสฺสตีติ ยุชฺชตีติฯ

นิยุโตฺต ยุตฺติหารสมฺปาโตฯ

๔. ปทฏฺฐานหารสมฺปาโต

๖๖. ตตฺถ กตโม ปทฏฺฐาโน หารสมฺปาโต?

“ตสฺมา รกฺขิตจิตฺตสฺส, สมฺมาสงฺกปฺปโคจโร”ติ คาถาฯ “ตสฺมา รกฺขิตจิตฺตสฺสา”ติ ติณฺณํ สุจริตานํ ปทฏฺฐานํฯ “สมฺมาสงฺกปฺปโคจโร”ติ สมถสฺส ปทฏฺฐานํฯ “สมฺมาทิฏฺฐิปุเรกฺขาโร”ติ วิปสฺสนาย ปทฏฺฐานํฯ “ญตฺวาน อุทยพฺพย”นฺติ ทสฺสนภูมิยา ปทฏฺฐานํฯ “ถินมิทฺธาภิภู ภิกฺขู”ติ วีริยสฺส ปทฏฺฐานํฯ “สพฺพา ทุคฺคติโย ชเห”ติ ภาวนาย ปทฏฺฐานํฯ

นิยุโตฺต ปทฏฺฐาโน หารสมฺปาโตฯ

๕. ลกฺขณหารสมฺปาโต

๖๗. ตตฺถ กตโม ลกฺขโณ หารสมฺปาโต?

“ตสฺมา รกฺขิตจิตฺตสฺส, สมฺมาสงฺกปฺปโคจโร”ติ คาถาฯ “ตสฺมา รกฺขิตจิตฺตสฺส, สมฺมาสงฺกปฺปโคจโร”ติ อิทํ สตินฺทฺริยํ, สตินฺทฺริเย คหิเต คหิตานิ ภวนฺติ ปญฺจินฺทฺริยานิฯ “สมฺมาทิฏฺฐิปุเรกฺขาโร”ติ สมฺมาทิฏฺฐิยา คหิตาย คหิโต ภวติ อริโย อฏฺฐงฺคิโก มคฺโคฯ ตํ กิสฺส เหตุ? สมฺมาทิฏฺฐิโต หิ สมฺมาสงฺกปฺโป ปภวติ, สมฺมาสงฺกปฺปโต สมฺมาวาจา ปภวติ, สมฺมาวาจาโต สมฺมากมฺมนฺโต ปภวติ, สมฺมากมฺมนฺตโต สมฺมาอาชีโว ปภวติ, สมฺมาอาชีวโต สมฺมาวายาโม ปภวติ, สมฺมาวายามโต สมฺมาสติ ปภวติ, สมฺมาสติโต สมฺมาสมาธิ ปภวติ, สมฺมาสมาธิโต สมฺมาวิมุตฺติ ปภวติ, สมฺมาวิมุตฺติโต สมฺมาวิมุตฺติญาณทสฺสนํ ปภวติฯ

นิยุตฺโต ลกฺขโณ หารสมฺปาโตฯ

๖. จตุพฺยูหหารสมฺปาโต

๖๘. ตตฺถ กตโม จตุพฺยูโห หารสมฺปาโตฯ

“ตสฺมา รกฺขิตจิตฺตสฺส, สมฺมาสงฺกปฺปโคจโร”ติ คาถาฯ “ตสฺมา รกฺขิตจิตฺตสฺสา”ติ รกฺขิตํ ปริปาลียตีติ เอสา นิรุตฺติฯ อิธ ภควโต โก อธิปฺปาโย? เย ทุคฺคตีหิ ปริมุจฺจิตุกามา ภวิสฺสนฺติ, เต ธมฺมจาริโน ภวิสฺสนฺตีติ อยํ เอตฺถ ภควโต อธิปฺปาโยฯ โกกาลิโก หิ สาริปุตฺตโมคฺคลฺลาเนสุ เถเรสุ จิตฺตํ ปโทสยิตฺวา มหาปทุมนิรเย อุปปนฺโนฯ ภควา จ สติอารกฺเขน เจตสา สมนฺนาคโต, สุตฺตมฺหิ วุตฺตํ “สติยา จิตฺตํ รกฺขิตพฺพ”นฺติฯ

นิยุตฺโต จตุพฺยูโห หารสมฺปาโตฯ

๗. อาวฏฺฏหารสมฺปาโต

๖๙. ตตฺถ กตโม อาวโฏฺฏ หารสมฺปาโต?

“ตสฺมา รกฺขิตจิตฺตสฺส, สมฺมาสงฺกปฺปโคจโร”ติ คาถาฯ “ตสฺมา รกฺขิตจิตฺตสฺส, สมฺมาสงฺกปฺปโคจโร”ติ สมโถ [อยํ สมโถ (สี. ก.)]ฯ “สมฺมาทิฏฺฐิปุเรกฺขาโร”ติ วิปสฺสนาฯ “ญตฺวาน อุทยพฺพย”นฺติ ทุกฺขปริญฺญาฯ “ถินมิทฺธาภิภู ภิกฺขู”ติ สมุทยปหานํฯ “สพฺพา ทุคฺคติโย ชเห”ติ นิโรโธ [อยํ นิโรโธ (สี. ก.)]ฯ อิมานิ จตฺตาริ สจฺจานิฯ

นิยุตฺโต อาวโฏฺฏ หารสมฺปาโตฯ

๘. วิภตฺติหารสมฺปาโต

๗๐. ตตฺถ กตโม วิภตฺติหารสมฺปาโต?

“ตสฺมา รกฺขิตจิตฺตสฺส, สมฺมาสงฺกปฺปโคจโร”ติ คาถาฯ กุสลปกฺโข กุสลปกฺเขน นิทฺทิสิตโพฺพฯ อกุสลปกฺโข อกุสลปกฺเขน นิทฺทิสิตโพฺพฯ

นิยุตฺโต วิภตฺติหารสมฺปาโตฯ

๙. ปริวตฺตนหารสมฺปาโต

๗๑. ตตฺถ กตโม ปริวตฺตโน หารสมฺปาโต?

‘‘ตสฺมา รกฺขิตจิตฺตสฺส, สมฺมาสงฺกปฺปโคจโร’’ติ คาถาฯ สมถวิปสฺสนาย ภาวิตาย นิโรโธ ผลํ, ปริญฺญาตํ ทุกฺขํ, สมุทโย ปหีโน, มโคฺค ภาวิโต ปฏิปเกฺขนฯ

นิยุโตฺต ปริวตฺตโน หารสมฺปาโตฯ

๑๐. เววจนหารสมฺปาโต

๗๒. ตตฺถ กตโม เววจโน หารสมฺปาโต?

‘‘ตสฺมา รกฺขิตจิตฺตสฺส, สมฺมาสงฺกปฺปโคจโร’’ติ คาถาฯ ‘‘ตสฺมา รกฺขิตจิตฺตสฺสา’’ติ จิตฺตํ มโน วิญฺญาณํ มนินฺทฺริยํ มนายตนํ วิชานนา วิชานิตตฺตํ, อิทํ เววจนํฯ ‘‘สมฺมาสงฺกปฺปโคจโร’’ติ เนกฺขมฺมสงฺกโปฺป อพฺยาปาทสงฺกโปฺป อวิหึสาสงฺกโปฺป, อิทํ เววจนํฯ ‘‘สมฺมาทิฏฺฐิปุเรกฺขาโร’’ติ สมฺมาทิฏฺฐิ นาม ปญฺญาสตฺถํ ปญฺญาขโคฺค ปญฺญารตนํ ปญฺญาปโชฺชโต ปญฺญาปโตโท ปญฺญาปาสาโท, อิทํ เววจนํฯ

นิยุโตฺต เววจโน หารสมฺปาโตฯ

๑๑. ปญฺญตฺติหารสมฺปาโต

๗๓. ตตฺถ กตโม ปญฺญตฺติหารสมฺปาโต?

‘‘ตสฺมา รกฺขิตจิตฺตสฺส, สมฺมาสงฺกปฺปโคจโร’’ติ คาถาฯ ‘‘ตสฺมา รกฺขิตจิตฺตสฺสา’’ติ ปทฏฺฐานปญฺญตฺติ สติยาฯ ‘‘สมฺมาสงฺกปฺปโคจโร’’ติ ภาวนาปญฺญตฺติ สมถสฺสฯ ‘‘สมฺมาทิฏฺฐิปุเรกฺขาโร, ญตฺวาน อุทยพฺพย’’นฺติ ทสฺสนภูมิยา นิเกฺขปปญฺญตฺติฯ ‘‘ถินมิทฺธาภิภู ภิกฺขู’’ติ สมุทยสฺส อนวเสสปฺปหานปญฺญตฺติ, ‘‘สพฺพา ทุคฺคติโย ชเห’’ติ ภาวนาปญฺญตฺติ มคฺคสฺสฯ

นิยุโตฺต ปญฺญตฺติหารสมฺปาโตฯ

๑๒. โอตรณหารสมฺปาโต

๗๔. ตตฺถ กตโม โอตรโณ หารสมฺปาโต?

‘‘ตสฺมา รกฺขิตจิตฺตสฺส, สมฺมาสงฺกปฺปโคจโร’’ติ คาถาฯ ‘‘ตสฺมา รกฺขิตจิตฺตสฺส, สมฺมาสงฺกปฺปโคจโร’’ ฯ ‘‘สมฺมาทิฏฺฐิปุเรกฺขาโร’’ติ สมฺมาทิฏฺฐิยา คหิตาย คหิตานิ ภวนฺติ ปญฺจินฺทฺริยานิ, อยํ อินฺทฺริเยหิ โอตรณาฯ

ตานิเยว อินฺทฺริยานิ วิชฺชา, วิชฺชุปฺปาทา อวิชฺชานิโรโธ, อวิชฺชานิโรธา สงฺขารนิโรโธ, สงฺขารนิโรธา วิญฺญาณนิโรโธ, เอวํ สพฺพํ, อยํ ปฏิจฺจสมุปฺปาเทน โอตรณาฯ

ตานิเยว ปญฺจินฺทฺริยานิ ตีหิ ขเนฺธหิ สงฺคหิตานิ – สีลกฺขเนฺธน สมาธิกฺขเนฺธน ปญฺญากฺขเนฺธนฯ อยํ ขเนฺธหิ โอตรณาฯ

ตานิ เยว ปญฺจินฺทฺริยานิ สงฺขารปริยาปนฺนานิฯ เย สงฺขารา อนาสวา โน จ ภวงฺคา, เต สงฺขารา ธมฺมธาตุสงฺคหิตา, อยํ ธาตูหิ โอตรณาฯ

สา ธมฺมธาตุ ธมฺมายตนปริยาปนฺนา, ยํ อายตนํ อนาสวํ โน จ ภวงฺคํ, อยํ อายตเนหิ โอตรณาฯ

นิยุโตฺต โอตรโณ หารสมฺปาโตฯ

๑๓. โสธนหารสมฺปาโต

๗๕. ตตฺถ กตโม โสธโน หารสมฺปาโต?

‘‘ตสฺมา รกฺขิตจิตฺตสฺส, สมฺมาสงฺกปฺปโคจโร’’ติ คาถาฯ ยตฺถ อารโมฺภ สุโทฺธ, โส ปโญฺห วิสชฺชิโต ภวติฯ ยตฺถ ปน อารโมฺภ น สุโทฺธ, น ตาว โส ปโญฺห วิสชฺชิโต ภวติฯ

นิยุโตฺต โสธโน หารสมฺปาโตฯ

๑๔. อธิฎฺฐานหารสมฺปาโต

๗๖. ตตฺถ กตโม อธิฎฺฐาโน หารสมฺปาโต?

ตสฺมา รกฺขิตจิตฺตสฺส, สมฺมาสงฺกปฺปโคจโรติ คาถาฯ ตสฺมา รกฺขิตจิตฺตสฺสาติ เอกตฺตตาฯ จิตฺตํ มโน วิญฺญาณํ, อยํ เวมตฺตตาฯ สมฺมาสงฺกปฺปโคจโรติ เอกตฺตตาฯ เนกฺขมฺมสงฺกโปฺป อพฺยาปาทสงฺกโปฺป อวิหิํสาสงฺกโปฺป อยํ เวมตฺตตาฯ สมฺมาทิฎฺฐิปุเรกฺขาโรติ เอกตฺตตาฯ สมฺมาทิฎฺฐิ นาม ยํ ทุเกฺข ญาณํ ทุกฺขสมุทเย ญาณํ ทุกฺขนิโรเธ ญาณํ ทุกฺขนิโรธคามินิยา ปฎิปทาย ญาณํ มเคฺค ญาณํ เหตุมฺหิ ญาณํ เหตุสมุปฺปเนฺนสุ ธเมฺมสุ ญาณํ ปจฺจเย ญาณํ ปจฺจยสมุปฺปเนฺนสุ ธเมฺมสุ ญาณํ, ยํ ตตฺถ ตตฺถ ยถาภูตํ ญาณทสฺสนํ อภิสมโย สมฺปฎิเวโธ สจฺจาคมนํ, อยํ เวมตฺตตาฯ ญตฺวาน อุทยพฺพยนฺติ เอกตฺตตา, อุทเยน อวิชฺชาปจฺจยา สงฺขารา, สงฺขารปจฺจยา วิญฺญาณํ, เอวํ สพฺพํ สมุทโย ภวติฯ วเยน อวิชฺชานิโรธา สงฺขารนิโรโธ, เอวํ สพฺพํ นิโรโธ โหติ, อยํ เวมตฺตตาฯ ถินมิทฺธาภิภู ภิกฺขูติ เอกตฺตตา, ถินํ นาม ยา จิตฺตสฺส อกลฺลตา อกมฺมนิยตา, มิทฺธํ นาม ยํ กายสฺส ลีนตฺตํ, อยํ เวมตฺตตาฯ สพฺพา ทุคฺคติโย ชเหติ เอกตฺตตา, เทวมนุเสฺส วา อุปนิธาย อปายา ทุคฺคติ, นิพฺพานํ วา อุปนิธาย สพฺพา อุปปตฺติโย ทุคฺคติ, อยํ เวมตฺตตาฯ

นิยุโตฺต อธิฎฺฐาโน หารสมฺปาโตฯ

๑๕. ปริกฺขารหารสมฺปาโต

๗๗. ตตฺถ กตโม ปริกฺขาโร หารสมฺปาโต?

‘‘ตสฺมา รกฺขิตจิตฺตสฺส, สมฺมาสงฺกปฺปโคจโร’’ติ คาถาฯ อยํ สมถวิปสฺสนาย ปริกฺขาโรฯ

นิยุโตฺต ปริกฺขาโร หารสมฺปาโตฯ

๑๖. สมาโรปนหารสมฺปาโต

๗๘. ตตฺถ กตโม สมาโรปโน หารสมฺปาโต?

‘‘ตสฺมา รกฺขิตจิตฺตสฺส, สมฺมาสงฺกปฺปโคจโร;
สมฺมาทิฏฺฐิปุเรกฺขาโร, ญตฺวาน อุทยพฺพยํ;
ถินมิทฺธาภิภู ภิกฺขุ, สพฺพา ทุคฺคติโย ชเห’’ติฯ

ตสฺมา รกฺขิตจิตฺตสฺสาติ ติณฺณํ สุจริตานํ ปทฏฺฐานํ, จิเตฺต รกฺขิเต ตํ รกฺขิตํ ภวติ กายกมฺมํ วจีกมฺมํ มโนกมฺมํฯ สมฺมาทิฏฺฐิปุเรกฺขาโรติ สมฺมาทิฏฺฐิยา ภาวิตาย ภาวิโต ภวติ อริโย อฏฺฐงฺคิโก มโคฺคฯ เกน การเณน? สมฺมาทิฏฺฐิโต หิ สมฺมาสงฺกโปฺป ปภวติ, สมฺมาสงฺกปฺปโต สมฺมาวาจา ปภวติ, สมฺมาวาจาโต สมฺมากมฺมโนฺต ปภวติ, สมฺมากมฺมนฺตโต สมฺมาอาชีโว ปภวติ, สมฺมาอาชีวโต สมฺมาวายาโม ปภวติ, สมฺมาวายามโต สมฺมาสติ ปภวติ, สมฺมาสติโต สมฺมาสมาธิ ปภวติ, สมฺมาสมาธิโต สมฺมาวิมุตฺติ ปภวติ, สมฺมาวิมุตฺติโต สมฺมาวิมุตฺติญาณทสฺสนํ ปภวติฯ อยํ อนุปาทิเสโส ปุคฺคโล อนุปาทิเสสา จ นิพฺพานธาตุฯ

นิยุโตฺต สมาโรปโน หารสมฺปาโตฯ

เตนาห อายสฺมา มหากจฺจายโน –

‘‘โสฬส หารา ปฐมํ, ทิสโลจนโต ทิสา วิโลเกตฺวา;
สงฺขิปิย องฺกุเสน หิ, นเยหิ ตีหิ นิทฺทิเส สุตฺต’’นฺติฯ

นิยุโตฺต หารสมฺปาโตฯ

นยสมุฏฺฐานํ

๗๙. ตตฺถ กตมํ นยสมุฏฺฐานํ? ปุพฺพา โกฏิ น ปญฺญายติ อวิชฺชายจ ภวตณฺหาย จ, ตตฺถ อวิชฺชานีวรณํ ตณฺหาสํโยชนํฯ อวิชฺชานีวรณา สตฺตา อวิชฺชาสํยุตฺตา [อวิชฺชาย สํยุตฺตา (สี. ก.)] อวิชฺชาปเกฺขน วิจรนฺติ, เต วุจฺจนฺติ ทิฏฺฐิจริตาติฯ ตณฺหาสํโยชนา สตฺตา ตณฺหาสํยุตฺตา ตณฺหาปเกฺขน วิจรนฺติ, เต วุจฺจนฺติ ตณฺหาจริตาติฯ ทิฏฺฐิจริตา อิโต พหิทฺธา ปพฺพชิตา อตฺตกิลมถานุโยคมนุยุตฺตา วิหรนฺติฯ ตณฺหาจริตา อิโต พหิทฺธา ปพฺพชิตา กาเมสุ กามสุขลฺลิกานุโยคมนุยุตฺตา วิหรนฺติฯ

ตตฺถ กึการณํ ยํ ทิฏฺฐิจริตา อิโต พหิทฺธา ปพฺพชิตา อตฺตกิลมถานุโยคมนุยุตฺตา วิหรนฺติ, ตณฺหาจริตา อิโต พหิทฺธา ปพฺพชิตา กาเมสุ กามสุขลฺลิกานุโยคมนุยุตฺตา วิหรนฺติ? อิโต พหิทฺธา นตฺถิ สจฺจววตฺถานํ, กุโต จตุสจฺจปฺปกาสนา วา สมถวิปสฺสนาโกสลฺลํ วา อุปสมสุขปฺปตฺติ วา! เต อุปสมสุขสฺส อนภิญฺญา วิปรีตเจตา เอวมาหํสุ ''นตฺถิ สุเขน สุขํ, ทุเกฺขน นาม สุขํ อธิคนฺตพฺพ''นฺติฯ โย กาเม ปฏิเสวติ, โส โลกํ วฑฺฒยติ, โย โลกํ วฑฺฒยติ, โส พหุํ ปุญฺญํ ปสวตีติ เต เอวํสญฺญี เอวํทิฏฺฐี ทุเกฺขน สุขํ ปตฺถยมานา กาเมสุ ปุญฺญสญฺญี อตฺตกิลมถานุโยคมนุยุตฺตา จ วิหรนฺติ กามสุขลฺลิกานุโยคมนุยุตฺตา จ, เต ตทภิญฺญา สนฺตา โรคเมว วฑฺฒยนฺติ, คณฺฑเมว วฑฺฒยนฺติ, สลฺลเมว วฑฺฒยนฺติ, เต โรคาภิตุนฺนา คณฺฑปฏิปีฬิตา สลฺลานุวิทฺธา นิรยติรจฺฉานโยนิเปตาสุเรสุ อุมฺมุชฺชนิมุชฺชานิ กโรนฺตา อุคฺฆาตนิคฺฆาตํ ปจฺจนุโภนฺตา โรคคณฺฑสลฺลเภสชฺชํ น วินฺทนฺติฯ ตตฺถ อตฺตกิลมถานุโยโค กามสุขลฺลิกานุโยโค จ สํกิเลโส, สมถวิปสฺสนา โวทานํฯ อตฺตกิลมถานุโยโค กามสุขลฺลิกานุโยโค จ โรโค, สมถวิปสฺสนา โรคนิคฺฆาตกเภสชฺชํฯ อตฺตกิลมถานุโยโค กามสุขลฺลิกานุโยโค จ คโณฺฑ, สมถวิปสฺสนา คณฺฑนิคฺฆาตกเภสชฺชํ ฯ อตฺตกิลมถานุโยโค กามสุขลฺลิกานุโยโค จ สโลฺล, สมถวิปสฺสนา สลฺลุทฺธรณเภสชฺชํฯ

ตตฺถ สํกิเลโส ทุกฺขํ, ตทภิสโงฺค ตณฺหา สมุทโย, ตณฺหานิโรโธ ทุกฺขนิโรโธ, สมถวิปสฺสนา ทุกฺขนิโรธคามินี ปฏิปทา, อิมานิ จตฺตาริ สจฺจานิฯ ทุกฺขํ ปริเญฺญยฺยํ, สมุทโย ปหาตโพฺพ, มโคฺค ภาเวตโพฺพ, นิโรโธ สจฺฉิกาตโพฺพฯ

๘๐. ตตฺถ ทิฏฺฐิจริตา รูปํ อตฺตโต อุปคจฺฉนฺติฯ เวทนํ…เป…. สญฺญํ…เป…. สงฺขาเร…เป…. วิญฺญาณํ อตฺตโต อุปคจฺฉนฺติฯ ตณฺหาจริตา รูปวนฺตํ อตฺตานํ อุปคจฺฉนฺติฯ อตฺตนิ วา รูปํ, รูปสฺมึ วา อตฺตานํ, เวทนาวนฺตํ…เป…. สญฺญาวนฺตํ…เป…. สงฺขารวนฺตํ…เป…. วิญฺญาณวนฺตํ อตฺตานํ อุปคจฺฉนฺติ, อตฺตนิ วา วิญฺญาณํ, วิญฺญาณสฺมึ วา อตฺตานํ, อยํ วุจฺจติ วีสติวตฺถุกา สกฺกายทิฏฺฐิฯ

ตสฺสา ปฏิปโกฺข โลกุตฺตรา สมฺมาทิฏฺฐิ, อนฺวายิกา สมฺมาสงฺกโปฺป สมฺมาวาจา สมฺมากมฺมโนฺต สมฺมาอาชีโว สมฺมาวายาโม สมฺมาสติ สมฺมาสมาธิ, อยํ อริโย อฏฺฐงฺคิโก มโคฺคฯ เต ตโย ขนฺธา สีลกฺขโนฺธ สมาธิกฺขโนฺธ ปญฺญากฺขโนฺธฯ สีลกฺขโนฺธ สมาธิกฺขโนฺธ จ สมโถ, ปญฺญากฺขโนฺธ วิปสฺสนาฯ ตตฺถ สกฺกาโย ทุกฺขํ, สกฺกายสมุทโย ทุกฺขสมุทโย, สกฺกายนิโรโธ ทุกฺขนิโรโธ, อริโย อฏฺฐงฺคิโก มโคฺค ทุกฺขนิโรธคามินี ปฏิปทา, อิมานิ จตฺตาริ สจฺจานิฯ ทุกฺขํ ปริเญฺญยฺยํ, สมุทโย ปหาตโพฺพ, มโคฺค ภาเวตโพฺพ, นิโรโธ สจฺฉิกาตโพฺพฯ

ตตฺถ เย รูปํ อตฺตโต อุปคจฺฉนฺติฯ เวทนํ…เป…. สญฺญํ…เป…. สงฺขาเร…เป…. วิญฺญาณํ อตฺตโต อุปคจฺฉนฺติฯ อิเม วุจฺจนฺติ “อุเจฺฉทวาทิโน”ติฯ เย รูปวนฺตํ อตฺตานํ อุปคจฺฉนฺติฯ อตฺตนิ วา รูปํ, รูปสฺมิํ วา อตฺตานํฯ เย เวทนาวนฺตํ…เป…. เย สญฺญาวนฺตํ…เป…. เย สงฺขารวนฺตํ…เป…. เย วิญฺญาณวนฺตํ อตฺตานํ อุปคจฺฉนฺติ, อตฺตนิ วา วิญฺญาณํ, วิญฺญาณสฺมิํ วา อตฺตานํฯ อิเม วุจฺจนฺติ “สสฺสตวาทิโน”ติ, ตตฺถ อุเจฺฉทสสฺสตวาทา อุโภ อนฺตา, อยํ สํสารปวตฺติฯ ตสฺส ปฏิปโกฺข มชฺฌิมา ปฏิปทา อริโย อฏฺฐงฺคิโก มโคฺค, อยํ สํสารนิวตฺติฯ ตตฺถ ปวตฺติ ทุกฺขํ, ตทภิสโงฺค ตณฺหา สมุทโย, ตณฺหานิโรโธ ทุกฺขนิโรโธ, อริโย อฏฺฐงฺคิโก มโคฺค ทุกฺขนิโรธคามินี ปฏิปทา, อิมานิ จตฺตาริ สจฺจานิฯ ทุกฺขํ ปริเญฺญยฺยํ, สมุทโย ปหาตโพฺพ, มโคฺค ภาเวตโพฺพ, นิโรโธ สจฺฉิกาตโพฺพฯ

ตตฺถ อุเจฺฉทสสฺสตํ สมาสโต วีสติวตฺถุกา สกฺกายทิฏฺฐิ, วิตฺถารโต ทฺวาสฏฺฐิ ทิฏฺฐิคตานิ, เตสํ ปฏิปโกฺข เตจตฺตาลีสํ โพธิปกฺขิยา ธมฺมา อฏฺฐ วิโมกฺขา ทส กสิณายตนานิฯ ทฺวาสฏฺฐิ ทิฏฺฐิคตานิ โมหชาลํ อนาทิอนิธนปฺปวตฺตํฯ เตจตฺตาลีสํ [เตตาลีสํ (สี.)] โพธิปกฺขิยา ธมฺมา ญาณวชิรํ โมหชาลปฺปทาลนํฯ ตตฺถ โมโห อวิชฺชา, ชาลํ ภวตณฺหา, เตน วุจฺจติ “ปุพฺพา โกฏิ น ปญฺญายติ อวิชฺชาย จ ภวตณฺหาย จา”ติฯ

๘๑. ตตฺถ ทิฏฺฐิจริโต อสฺมิํ สาสเน ปพฺพชิโต สเลฺลขานุสนฺตตวุตฺติ ภวติ สเลฺลเข ติพฺพคารโวฯ ตณฺหาจริโต อสฺมิํ สาสเน ปพฺพชิโต สิกฺขานุสนฺตตวุตฺติ ภวติ สิกฺขาย ติพฺพคารโวฯ ทิฏฺฐิจริโต สมฺมตฺตนิยามํ โอกฺกมโนฺต ธมฺมานุสารี ภวติฯ ตณฺหาจริโต สมฺมตฺตนิยามํ โอกฺกมโนฺต สทฺธานุสารี ภวติ, ทิฏฺฐิจริโต สุขาย ปฏิปทาย ทนฺธาภิญฺญาย ขิปฺปาภิญฺญาย จ นิยฺยาติฯ ตณฺหาจริโต ทุกฺขาย ปฏิปทาย ทนฺธาภิญฺญาย ขิปฺปาภิญฺญาย จ นิยฺยาติฯ

ตตฺถ กิํการณํ, ยํ ตณฺหาจริโต ทุกฺขาย ปฏิปทาย ทนฺธาภิญฺญาย ขิปฺปาภิญฺญาย จ นิยฺยาติ, ตสฺส หิ กามา อปริจฺจตฺตา ภวนฺติ, โส กาเมหิ วิเวจิยมาโน ทุเกฺขน ปฏินิสฺสรติ ทนฺธญฺจ ธมฺมํ อาชานาติ? โย ปนายํ ทิฏฺฐิจริโต อยํ อาทิโตเยว กาเมหิ อนตฺถิโก ภวติฯ โส ตโต วิเวจิยมาโน ขิปฺปญฺจ ปฏินิสฺสรติ, ขิปฺปญฺจ ธมฺมํ อาชานาติฯ ทุกฺขาปิ ปฏิปทา ทุวิธา ทนฺธาภิญฺญา จ ขิปฺปาภิญฺญา จฯ สุขาปิ ปฏิปทา ทุวิธา ทนฺธาภิญฺญา จ ขิปฺปาภิญฺญา จฯ สตฺตาปิ ทุวิธา มุทินฺทฺริยาปิ ติกฺขินฺทฺริยาปิฯ เย มุทินฺทฺริยา, เต ทนฺธญฺจ ปฏินิสฺสรนฺติ ทนฺธญฺจ ธมฺมํ อาชานนฺติฯ เย ติกฺขินฺทฺริยา, เต ขิปฺปญฺจ ปฏินิสฺสรนฺติ, ขิปฺปญฺจ ธมฺมํ อาชานนฺติ, อิมา จตโสฺส ปฏิปทาฯ เย หิ เกจิ นิยฺยิํสุ วา นิยฺยนฺติ วา นิยฺยิสฺสนฺติ วา, เต อิมาหิ เอว จตูหิ ปฏิปทาหิฯ เอวํ อริยา จตุกฺกมคฺคํ ปญฺญาเปนฺติ อพุธชนเสวิตาย พาลกนฺตาย รตฺตวาสินิยา นนฺทิยา ภวตณฺหาย อวฏฺฐาปนตฺถํ [อาวฏฺฏาปนตฺถํ (สี. ก.)]ฯ อยํ วุจฺจติ นนฺทิยาวฏฺฏสฺส นยสฺส ภูมีติ, เตนาห “ตณฺหญฺจ อวิชฺชมฺปิ จ สมเถนา”ติฯ

๘๒. เวยฺยากรเณสุ หิ เย กุสลากุสลาติ เต ทุวิธา อุปปริกฺขิตพฺพา – โลกวฏฺฏานุสารี จ โลกวิวฏฺฏานุสารี จฯ วฏฺฏํ นาม สํสาโรฯ วิวฏฺฏํ นิพฺพานํฯ กมฺมกิเลสา เหตุ สํสารสฺสฯ ตตฺถ กมฺมํ เจตนา เจตสิกญฺจ นิทฺทิสิตพฺพํฯ ตํ กถํ ทฏฺฐพฺพํ? อุปจเยน สเพฺพปิ กิเลสา จตูหิ วิปลฺลาเสหิ นิทฺทิสิตพฺพาฯ เต กตฺถ ทฏฺฐพฺพา? ทส วตฺถุเก กิเลสปุเญฺชฯ กตมานิ ทส วตฺถูนิ? จตฺตาโร อาหารา, จตฺตาโร วิปลฺลาสา, จตฺตาริ อุปาทานานิ, จตฺตาโร โยคา, จตฺตาโร คนฺถา, จตฺตาโร อาสวา, จตฺตาโร โอฆา, จตฺตาโร สลฺลา, จตโสฺส วิญฺญาณฏฺฐิติโย จตฺตาริ อคติคมนานิฯ ปฐเม อาหาเร ปฐโม วิปลฺลาโส, ทุติเย อาหาเร ทุติโย วิปลฺลาโส, ตติเย อาหาเร ตติโย วิปลฺลาโส, จตุเตฺถ อาหาเร จตุโตฺถ วิปลฺลาโสฯ ปฐเม วิปลฺลาเส ปฐมํ อุปา

ทานํฯ ทุติเย วิปลฺลาเส ทุติยํ อุปาทานํ, ตติเย วิปลฺลาเส ตติยํ อุปาทานํ, จตุตฺเถ วิปลฺลาเส จตุตฺถํ อุปาทานํฯ ปฐเม อุปาทาเน ปฐโม โยโค, ทุติเย อุปาทาเน ทุติโย โยโค, ตติเย อุปาทาเน ตติโย โยโค, จตุตฺเถ อุปาทาเน จตุตฺโถ โยโคฯ ปฐเม โยเค ปฐโม คนฺโถ, ทุติเย โยเค ทุติโย คนฺโถ, ตติเย โยเค ตติโย คนฺโถ, จตุตฺเถ โยเค จตุตฺโถ คนฺโถ, ปฐเม คนฺเถ ปฐโม อาสโว, ทุติเย คนฺเถ ทุติโย อาสโว, ตติเย คนฺเถ ตติโย อาสโว, จตุตฺเถ คนฺเถ จตุตฺโถ อาสโวฯ ปฐเม อาสเว ปฐโม โอโฆ, ทุติเย อาสเว ทุติโย โอโฆ, ตติเย อาสเว ตติโย โอโฆ, จตุตฺเถ อาสเว จตุตฺโถ โอโฆฯ ปฐเม โอเฆ ปฐโม สโลฺล, ทุติเย โอเฆ ทุติโย สโลฺล, ตติเย โอเฆ ตติโย สโลฺล, จตุตฺเถ โอเฆ จตุตฺโถ สโลฺลฯ ปฐเม สเลฺล ปฐมา วิญฺญาณฏฺฐิติ, ทุติเย สเลฺล ทุติยา วิญฺญาณฏฺฐิติ, ตติเย สเลฺล ตติยา วิญฺญาณฏฺฐิติ, จตุตฺเถ สเลฺล จตุตฺถี [จตุตฺถา (สี.)] วิญฺญาณฏฺฐิติ, ปฐมายํ วิญฺญาณฏฺฐิติยํ ปฐมํ อคติคมนํฯ ทุติยายํ วิญฺญาณฏฺฐิติยํ ทุติยํ อคติคมนํฯ ตติยายํ วิญฺญาณฏฺฐิติยํ ตติยํ อคติคมนํ, จตุตฺถิยํ [จตุตฺถายํ (สี.)] วิญฺญาณฏฺฐิติยํ จตุตฺถํ อคติคมนํฯ

๘๓. ตตฺถ โย จ กพฬีกาโร อาหาโร ผโสฺส อาหาโร, อิเม ตณฺหาจริตสฺส ปุคฺคลสฺส อุปกฺกิเลสาฯ โย จ มโนสเญฺจตนาหาโร โย จ วิญฺญาณาหาโร, อิเม ทิฏฺฐิจริตสฺส ปุคฺคลสฺส อุปกฺกิเลสาฯ ตตฺถ โย จ "อสุเภ สุภ"นฺติ วิปลฺลาโส, โย จ "ทุเกฺข สุข"นฺติ วิปลฺลาโส, อิเม ตณฺหาจริตสฺส ปุคฺคลสฺส อุปกฺกิเลสาฯ โย จ "อนิเจฺจ นิจฺจ"นฺติ วิปลฺลาโส, โย จ "อนตฺตนิ อตฺตา"ติ วิปลฺลาโส, อิเม ทิฏฺฐิจริตสฺส ปุคฺคลสฺส อุปกฺกิเลสาฯ ตตฺถ ยญฺจ กามุปาทานํ ยญฺจ ภวุปาทานํ, อิเม ตณฺหาจริตสฺส ปุคฺคลสฺส อุปกฺกิเลสาฯ ยญฺจ ทิฏฺฐุปาทานํ ยญฺจ อตฺตวาทุปาทานํ, อิเม ทิฏฺฐิจริตสฺส ปุคฺคลสฺส อุปกฺกิเลสาฯ ตตฺถ โย จ กามโยโค, โย จ ภวโยโค, อิเม ตณฺหาจริตสฺส ปุคฺคลสฺส อุปกฺกิเลสาฯ โย จ ทิฏฺฐิโยโค, โย จ อวิชฺชาโยโค, อิเม ทิฏฺฐิจริตสฺส ปุคฺคลสฺส อุปกฺกิเลสาฯ ตตฺถ โย จ อภิชฺฌากายคนฺโถ, โย จ พฺยาปาโท กายคนฺโถ, อิเม ตณฺหาจริตสฺส ปุคฺคลสฺส อุปกฺกิเลสาฯ โย จ ปรามาสกายคนฺโถ, โย จ อิทํสจฺจาภินิเวสกายคนฺโถ, อิเม ทิฏฺฐิจริตสฺส ปุคฺคลสฺส อุปกฺกิเลสาฯ ตตฺถ โย จ กามาสโว, โย จ ภวาสโว, อิเม ตณฺหาจริตสฺส ปุคฺคลสฺส อุปกฺกิเลสาฯ โย จ ทิฏฺฐาสโว, โย จ อวิชฺชาสโว, อิเม ทิฏฺฐิจริตสฺส ปุคฺคลสฺส อุปกฺกิเลสาฯ ตตฺถ โย จ กาโมโฆ, โย จ ภโวโฆ, อิเม ตณฺหาจริตสฺส ปุคฺคลสฺส อุปกฺกิเลสาฯ โย จ ทิโฏฺฐโฆ, โย จ อวิโชฺชโฆ, อิเม ทิฏฺฐิจริตสฺส ปุคฺคลสฺส อุปกฺกิเลสาฯ ตตฺถ โย จ ราคสโลฺล, โย จ โทสสโลฺล, อิเม ตณฺหาจริตสฺส ปุคฺคลสฺส อุปกฺกิเลสาฯ โย จ มานสโลฺล, โย จ โมหสโลฺล, อิเม ทิฏฺฐิจริตสฺส ปุคฺคลสฺส อุปกฺกิเลสาฯ ตตฺถ ยา จ รูปูปคา วิญฺญาณฏฺฐิติ, ยา จ เวทนูปคา วิญฺญาณฏฺฐิติ, อิเม ตณฺหาจริตสฺส ปุคฺคลสฺส อุปกฺกิเลสาฯ ยา จ สญฺญูปคา วิญฺญาณฏฺฐิติ, ยา จ สงฺขารูปคา วิญฺญาณฏฺฐิติ, อิเม ทิฏฺฐิจริตสฺส ปุคฺคลสฺส อุปกฺกิเลสาฯ ตตฺถ ยญฺจ ฉนฺทา อคติคมนํ ยญฺจ โทสา อคติคมนํ, อิเม ตณฺหาจริตสฺส ปุคฺคลสฺส อุปกฺกิเลสาฯ ยญฺจ ภยา อคติคมนํ, ยญฺจ โมหา อคติคมนํ, อิเม ทิฏฺฐิจริตสฺส ปุคฺคลสฺส อุปกฺกิเลสาฯ

๘๔. ตตฺถ กพฬีกาเร อาหาเร "อสุเภ สุภ"นฺติ วิปลฺลาโส, ผเสฺส อาหาเร "ทุเกฺข สุข"นฺติ วิปลฺลาโส, วิญฺญาเณ อาหาเร "อนิเจฺจ นิจฺจ"นฺติ วิปลฺลาโส, มโนสเญฺจตนาย อาหาเร "อนตฺตนิ อตฺตา"ติ วิปลฺลาโสฯ ปฐเม วิปลฺลาเส ฐิโต กาเม อุปาทิยติ , อิทํ วุจฺจติ กามุปาทานํ; ทุติเย วิปลฺลาเส ฐิโต อนาคตํ ภวํ อุปาทิยติ , อิทํ วุจฺจติ ภวุปาทานํ; ตติเย วิปลฺลาเส ฐิโต สํสาราภินนฺทินึ ทิฏฺฐึ อุปาทิยติ, อิทํ วุจฺจติ ทิฏฺฐุปาทานํ; จตุตฺเถ วิปลฺลาเส ฐิโต อตฺตานํ กปฺปิยํ อุปาทิยติ, อิทํ วุจฺจติ อตฺตวาทุปาทานํฯ

กามุปาทาเนน กาเมหิ สํยุชฺชติ, อยํ วุจฺจติ กามโยโค; ภวุปาทาเนน ภเวหิ สํยุชฺชติ, อยํ วุจฺจติ ภวโยโค; ทิฏฺฐุปาทาเนน ปาปิกาย ทิฏฺฐิยา สํยุชฺชติ, อยํ วุจฺจติ ทิฏฺฐิโยโค; อตฺตวาทุปาทาเนน อวิชฺชาย สํยุชฺชติ, อยํ วุจฺจติ อวิชฺชาโยโคฯ

ปฐเม โยเค ฐิโต อภิชฺฌาย กายํ คนฺถติ, อยํ วุจฺจติ อภิชฺฌากายคนฺโถ; ทุติเย โยเค ฐิโต พฺยาปาเทน กายํ คนฺถติ, อยํ วุจฺจติ พฺยาปาทกายคนฺโถ; ตติเย โยเค ฐิโต ปรามาเสน กายํ คนฺถติ, อยํ วุจฺจติ ปรามาสกายคนฺโถ; จตุตฺเถ โยเค ฐิโต อิทํสจฺจาภินิเวเสน กายํ คนฺถติ, อยํ วุจฺจติ อิทํสจฺจาภินิเวสกายคนฺโถฯ

ตสฺส เอวํคนฺถิตา กิเลสา อาสวนฺติฯ กุโต จ วุจฺจติ อาสวนฺตีติ? อนุสยโต วา ปริยุฏฺฐานโต วาฯ ตตฺถ อภิชฺฌากายคเนฺถน กามาสโว, พฺยาปาทกายคเนฺถน ภวาสโว, ปรามาสกายคเนฺถน ทิฏฺฐาสโว, อิทํสจฺจาภินิเวสกายคเนฺถน อวิชฺชาสโวฯ

ตสฺส อิเม จตฺตาโร อาสวา เวปุลฺลํ คตา โอฆา ภวนฺติฯ อิติ อาสวเวปุลฺลา โอฆเวปุลฺลํฯ ตตฺถ กามาสเวน กาโมโฆ, ภวาสเวน ภโวโฆ, ทิฏฺฐาสเวน ทิโฏฺฐโฆ, อวิชฺชาสเวน อวิโชฺชโฆฯ

ตสฺส อิเม จตฺตาโร โอฆา อนุสยสหคตา อชฺฌาสยํ อนุปวิฏฺฐา หทยํ อาหจฺจ ติฏฺฐนฺติ, เตน วุจฺจนฺติ สลฺลาอิติฯ ตตฺถ กาโมเฆน ราคสโลฺล, ภโวเฆน โทสสโลฺล, ทิโฏฺฐเฆน มานสโลฺล, อวิโชฺชเฆน โมหสโลฺลฯ

ตสฺส อิเมหิ จตูหิ สเลฺลหิ ปริยาทินฺนํ [ปริยาทิณฺณํ (ก.)] วิญฺญาณํ จตูสุ ธเมฺมสุ สณฺฐหติ รูเป เวทนาย สญฺญาย สงฺขาเรสุฯ ตตฺถ ราคสเลฺลน นนฺทูปเสจเนน วิญฺญาเณน รูปูปคา วิญฺญาณฏฺฐิติ, โทสสเลฺลน นนฺทูปเสจเนน วิญฺญาเณน เวทนูปคา วิญฺญาณฏฺฐิติ, มานสเลฺลน นนฺทูปเสจเนน วิญฺญาเณน สญฺญูปคา วิญฺญาณฏฺฐิติ, โมหสเลฺลน นนฺทูปเสจเนน วิญฺญาเณน สงฺขารูปคา วิญฺญาณฏฺฐิติฯ

ตสฺส อิมาหิ จตูหิ วิญฺญาณฏฺฐิตีหิ อุปตฺถทฺธํ วิญฺญาณํ จตูหิ ธเมฺมหิ อคตึ คจฺฉติ ฉนฺทา โทสา ภยา โมหาฯ ตตฺถ ราเคน ฉนฺทาคตึ คจฺฉติ, โทเสน โทสาคตึ คจฺฉติ, ภเยน ภยาคตึ คจฺฉติ, โมเหน โมหาคตึ คจฺฉติฯ อิติ โข ตญฺจ กมฺมํ อิเม จ กิเลสา, เอส เหตุ สํสารสฺส, เอวํ สเพฺพ กิเลสา จตูหิ วิปลฺลาเสหิ นิทฺทิสิตพฺพาฯ

๘๕. ตตฺถ อิมา จตโสฺส ทิสา กพฬีกาโร อาหาโร ‘‘อสุเภ สุภ’’นฺติ วิปลฺลาโส, กามุปาทานํ, กามโยโค, อภิชฺฌากายคนฺโถ, กามาสโว, กาโมโฆ, ราคสโลฺล, รูปูปคา วิญฺญาณฏฺฐิติ, ฉนฺทา อคติคมนนฺติ ปฐมา ทิสาฯ

ผโสฺส อาหาโร, ‘‘ทุเกฺข สุข’’นฺติ วิปลฺลาโส, ภวุปาทานํ, ภวโยโค, พฺยาปาทกายคนฺโถ, ภวาสโว, ภโวโฆ, โทสสโลฺล, เวทนูปคา วิญฺญาณฏฺฐิติ, โทสา อคติคมนนฺติ ทุติยา ทิสาฯ

วิญฺญาณาหาโร ‘‘อนิเจฺจ นิจฺจ’’นฺติ วิปลฺลาโส, ทิฏฺฐุปาทานํ, ทิฏฺฐิโยโค ปรามาสกายคนฺโถ, ทิฏฺฐาสโว, ทิโฏฺฐโฆ, มานสโลฺล, สญฺญูปคา วิญฺญาณฏฺฐิติ, ภยา อคติคมนนฺติ ตติยา ทิสาฯ

มโนสเญฺจตนาหาโร “อนตฺตนิ อตฺตา”ติ วิปลฺลาโส, อตฺตวาทุปาทานํ, อวิชฺชาโยโค, อิทํสจฺจาภินิเวสกายคนฺโถ, อวิชฺชาสโว, อวิโชฺชโฆ, โมหสโลฺล, สงฺขารูปคา วิญฺญาณฏฺฐิติ, โมหา อคติคมนนฺติ จตุตฺถี ทิสาฯ

ตตฺถ โย จ กพฬีการโร อาหาโร โย จ “อสุเภ สุภ”นฺติ วิปลฺลาโส, กามุปาทานํ, กามโยโค, อภิชฺฌากายคนฺโถ, กามาสโว , กาโมโฆ, ราคสโลฺล, รูปูปคา วิญฺญาณฏฺฐิติ ฉนฺทา อคติคมนนฺติ, อิเมสํ ทสนฺนํ สุตฺตานํ เอโก อโตฺถ, พฺยญฺชนเมว นานํฯ อิเม ราคจริตสฺส ปุคฺคลสฺส อุปกฺกิเลสาฯ

ตตฺถ โย จ ผโสฺส อาหาโร โย จ “ทุเกฺข สุข”นฺติ วิปลฺลาโส, ภวุปาทานํ, ภวโยโค , พฺยาปาทกายคนฺโถ, ภวาสโว, ภโวโฆ, โทสสโลฺล, เวทนูปคา วิญฺญาณฏฺฐิติ, โทสา อคติคมนนฺติ อิเมสํ ทสนฺนํ สุตฺตานํ เอโก อโตฺถ พฺยญฺชนเมว นานํ, อิเม โทสจริตสฺส ปุคฺคลสฺส อุปกฺกิเลสาฯ

ตตฺถ โย จ วิญฺญาณาหาโร โย จ “อนิเจฺจ นิจฺจ”นฺติ วิปลฺลาโส, ทิฏฺฐุปาทานํ, ทิฏฺฐิโยโค, ปรามาสกายคนฺโถ, ทิฏฺฐาสโว, ทิโฏฺฐโฆ, มานสโลฺล, สญฺญูปคา วิญฺญาณฏฺฐิติ, ภยา อคติคมนนฺติ อิเมสํ ทสนฺนํ สุตฺตานํ เอโก อโตฺถ, พฺยญฺชนเมว นานํฯ อิเม ทิฏฺฐิจริตสฺส มนุทสฺส อุปกฺกิเลสาฯ

ตตฺถ โย จ มโนสเญฺจตนาหาโร โย จ “อนตฺตนิ อตฺตา”ติ วิปลฺลาโส, อตฺตวาทุปาทานํ, อวิชฺชาโยโค, อิทํสจฺจาภินิเวสกายคนฺโถ, อวิชฺชาสโว, อวิโชฺชโฆ, โมหสโลฺล, สงฺขารูปคา วิญฺญาณฏฺฐิติ, โมหา อคติคมนนฺติ, อิเมสํ ทสนฺนํ สุตฺตานํ เอโก อโตฺถ, พฺยญฺชนเมว นานํฯ อิเม ทิฏฺฐิจริตสฺส อุทตฺตสฺส [อุทตฺถสฺส (สี. ก.)] อุปกฺกิเลสาฯ

ตตฺถ โย จ กพฬีการโร อาหาโร โย จ ผโสฺส อาหาโร, อิเม อปฺปณิหิเตน วิโมกฺขมุเขน ปริญฺญํ คจฺฉนฺติ, วิญฺญาณาหาโร สุญฺญตาย, มโนสเญฺจตนาหาโร อนิมิเตฺตน, ตตฺถ โย จ “อสุเภ สุภ”นฺติ วิปลฺลาโส, โย จ “ทุเกฺข สุข”นฺติ วิปลฺลาโส, อิเม อปฺปณิหิเตน วิโมกฺขมุเขน ปหานํ อพฺภตฺถํ คจฺฉนฺติฯ “อนิเจฺจ นิจฺจ”นฺติ วิปลฺลาโส สุญฺญตาย, “อนตฺตนิ อตฺตา”ติ วิปลฺลาโส อนิมิเตฺตนฯ ตตฺถ กามุปาทานญฺจ ภวุปาทานญฺจ อปฺปณิหิเตน วิโมกฺขมุเขน ปหานํ คจฺฉนฺติฯ ทิฏฺฐุปาทานํ สุญฺญตาย, อตฺตวาทุปาทานํ อนิมิเตฺตนฯ ตตฺถ กามโยโค จ ภวโยโค จ อปฺปณิหิเตน วิโมกฺขมุเขน ปหานํ คจฺฉนฺติ, ทิฏฺฐิโยโค สุญฺญตาย, อวิชฺชาโยโค อนิมิเตฺตนฯ ตตฺถ อภิชฺฌากายคนฺโถ จ พฺยาปาทกายคนฺโถ จ อปฺปณิหิเตน วิโมกฺขมุเขน ปหานํ คจฺฉนฺติ, ปรามาสกายคนฺโถ สุญฺญตาย, อิทํสจฺจาภินิเวสกายคนฺโถ อนิมิเตฺตนฯ

ตตฺถ กามาสโว จ ภวาสโว จ อปฺปณิหิเตน วิโมกฺขมุเขน ปหานํ คจฺฉนฺติ, ทิฏฺฐาสโว สุญฺญตาย, อวิชฺชาสโว อนิมิเตฺตนฯ ตตฺถ กาโมโฆ จ ภโวโฆ จ อปฺปณิหิเตน วิโมกฺขมุเขน ปหานํ คจฺฉนฺติ, ทิโฏฺฐโฆ สุญฺญตาย, อวิโชฺชโฆ อนิมิเตฺตนฯ ตตฺถ ราคสโลฺล จ โทสสโลฺล จ อปฺปณิหิเตน วิโมกฺขมุเขน ปหานํ คจฺฉนฺติ, มานสโลฺล สุญฺญตาย, โมหสโลฺล อนิมิเตฺตนฯ ตตฺถ รูปูปคา จ วิญฺญาณฏฺฐิติ เวทนูปคา จ วิญฺญาณฏฺฐิติ อปฺปณิหิเตน วิโมกฺขมุเขน ปริญฺญํ คจฺฉนฺติ, สญฺญูปคา สุญฺญตาย, สงฺขารูปคา อนิมิเตฺตนฯ

ตตฺถ ฉนฺทา จ อคติคมนํ โทสา จ อคติคมนํ อปฺปณิหิเตน วิโมกฺขมุเขน ปหานํ คจฺฉนฺติ, ภยา อคติคมนํ สุญฺญตาย, โมหา อคติคมนํ อนิมิเตฺตน วิโมกฺขมุเขน ปหานํ คจฺฉนฺติฯ อิติ ส

เพฺพ โลกวฏฺฏานุสาริโน ธมฺมา นิยฺยนฺติฯ เต โลกา ตีหิ วิโมกฺขมุเขหิฯ

๘๖. ตตฺริทํ นิยฺยานํ –

จตโสฺส ปฏิปทา, จตฺตาโร สติปฏฺฐานา, จตฺตาริ ฌานานิ, จตฺตาโร วิหารา, จตฺตาโร สมฺมปฺปธานา, จตฺตาโร อจฺฉริยา อพฺภุตา ธมฺมา, จตฺตาริ อธิฏฺฐานานิ, จตโสฺส สมาธิภาวนา, จตฺตาโร สุขภาคิยา ธมฺมา, จตโสฺส อปฺปมาณาฯ

ปฐมา ปฏิปทา ปฐมํ สติปฏฺฐานํ, ทุติยา ปฏิปทา ทุติยํ สติปฏฺฐานํ, ตติยา ปฏิปทา ตติยํ สติปฏฺฐานํ, จตุตฺถี ปฏิปทา จตุตฺถํ สติปฏฺฐานํฯ ปฐมํ สติปฏฺฐานํ ปฐมํ ฌานํ, ทุติยํ สติปฏฺฐานํ ทุติยํ ฌานํ, ตติยํ สติปฏฺฐานํ ตติยํ ฌานํฯ จตุตฺถํ สติปฏฺฐานํ จตุตฺถํ ฌานํฯ ปฐมํ ฌานํ ปฐโม วิหาโร, ทุติยํ ฌานํ ทุติโย วิหาโร, ตติยํ ฌานํ ตติโย วิหาโร, จตุตฺถํ ฌานํ จตุโตฺถ วิหาโรฯ ปฐโม วิหาโร ปฐมํ สมฺมปฺปธานํ, ทุติโย วิหาโร ทุติยํ สมฺมปฺปธานํ, ตติโย วิหาโร ตติยํ สมฺมปฺปธานํ, จตุโตฺถ วิหาโร จตุตฺถํ สมฺมปฺปธานํฯ ปฐมํ สมฺมปฺปธานํ ปฐโม อจฺฉริโย อพฺภุโต ธโมฺม, ทุติยํ ทุติโย, ตติยํ ตติโย, จตุตฺถํ สมฺมปฺปธานํ จตุโตฺถ อจฺฉริโย อพฺภุโต ธโมฺมฯ ปฐโม อจฺฉริโย อพฺภุโต ธโมฺม ปฐมํ อธิฏฺฐานํ, ทุติโย อจฺฉริโย อพฺภุโต ธโมฺม ทุติยํ อธิฏฺฐานํ, ตติโย อจฺฉริโย อพฺภุโต ธโมฺม ตติยํ อธิฏฺฐานํ, จตุโตฺถ อจฺฉริโย อพฺภุโต ธโมฺม จตุตฺถํ อธิฏฺฐานํฯ ปฐมํ อธิฏฺฐานํ ปฐมา สมาธิภาวนา, ทุติยํ อธิฏฺฐานํ ทุติยา สมาธิภาวนา, ตติยํ อธิฏฺฐานํ ตติยา สมาธิภาวนา, จตุตฺถํ อธิฏฺฐานํ จตุตฺถี สมาธิภาวนาฯ ปฐมา สมาธิภาวนา ปฐโม สุขภาคิโย ธโมฺม, ทุติยา สมาธิภาวนา ทุติโย สุขภาคิโย ธโมฺม, ตติยา สมาธิภาวนา ตติโย สุขภาคิโย ธโมฺม, จตุตฺถี สมาธิภาวนา จตุโตฺถ สุขภาคิโย ธโมฺมฯ ปฐโม สุขภาคิโย ธโมฺม ปฐมํ อปฺปมาณํ, ทุติโย สุขภาคิโย ธโมฺม ทุติยํ อปฺปมาณํ, ตติโย สุขภาคิโย ธโมฺม ตติยํ อปฺปมาณํ, จตุโตฺถ สุขภาคิโย ธโมฺม จตุตฺถํ อปฺปมาณํฯ ปฐมา ปฏิปทา ภาวิตา พหุลีกตา [พหุลิกตา (ก.)] ปฐมํ สติปฏฺฐานํ ปริปูเรติ, ทุติยา ปฏิปทา ภาวิตา พหุลีกตา ทุติยํ สติปฏฺฐานํ ปริปูเรติ, ตติยา ปฏิปทา ภาวิตา พหุลีกตา ตติยํ สติปฏฺฐานํ ปริปูเรติ, จตุตฺถี ปฏิปทา ภาวิตา พหุลีกตา จตุตฺถํ สติปฏฺฐานํ ปริปูเรติฯ ปฐโม สติปฏฺฐาโน ภาวิโต พหุลีกโต ปฐมํ ฌานํ ปริปูเรติ, ทุติโย สติปฏฺฐาโน ภาวิโต พหุลีกโต ทุติยํ ฌานํ ปริปูเรติ, ตติโย สติปฏฺฐาโน ภาวิโต พหุลีกโต ตติยํ ฌานํ ปริปูเรติ, จตุโตฺถ สติปฏฺฐาโน ภาวิโต พหุลีกโต จตุตฺถํ ฌานํ ปริปูเรติฯ

ปฐมํ ฌานํ ภาวิตํ พหุลีกตํ ปฐมํ วิหารํ ปริปูเรติ, ทุติยํ ฌานํ ภาวิตํ พหุลีกตํ ทุติยํ วิหารํ ปริปูเรติ, ตติยํ ฌานํ ภาวิตํ พหุลีกตํ ตติยํ วิหารํ ปริปูเรติ, จตุตฺถํ ฌานํ ภาวิตํ พหุลีกตํ จตุตฺถํ วิหารํ ปริปูเรติฯ ปฐโม วิหาโร ภาวิโต พหุลีกโต อนุปฺปนฺนานํ ปาปกานํ อกุสลานํ ธมฺมานํ อนุปฺปาทํ ปริปูเรติ, ทุติโย วิหาโร ภาวิโต พหุลีกโต อุปฺปนฺนานํ ปาปกานํ อกุสลานํ ธมฺมานํ ปหานํ ปริปูเรติ, ตติโย วิหาโร ภาวิโต พหุลีกโต อนุปฺปนฺนานํ กุสลานํ ธมฺมานํ อุปฺปาทํ ปริปูเรติ, จตุโตฺถ วิหาโร ภาวิโต พหุลีกโต อุปฺปนฺนานํ กุสลานํ ธมฺมานํ ฐิตึ อสโมฺมสํ ภิโยฺยภาวํ ปริปูเรติฯ ปฐมํ สมฺมปฺปธานํ ภาวิตํ พหุลีกตํ มานปฺปหานํ ปริปูเรติ, ทุติยํ สมฺมปฺปธานํ ภาวิตํ พหุลีกตํ อาลยสมุคฺฆาตํ ปริปูเรติ, ตติยํ สมฺมปฺปธานํ ภาวิตํ พหุลีกตํ อวิชฺชาปหานํ ปริปูเรติ, จตุตฺถํ สมฺมปฺปธานํ ภาวิตํ พหุลีกตํ ภวูปสมํ ปริปูเรติฯ มานปฺปหานํ ภาวิตํ พหุลีกตํ สจฺจาธิฏฺฐานํ ปริปูเรติ, อาลยสมุคฺฆาโต ภาวิโต พหุลีกโต จาคาธิฏฺฐานํ ปริปูเรติ, อวิชฺชาปหานํ ภาวิตํ พหุลีกตํ ปญฺญาธิฏฺฐานํ ปริปูเรติ, ภวูปสโม ภาวิโต พหุลีกโต อุปสมาธิฏฺฐานํ ปริปูเรติฯ สจฺจาธิฏฺฐานํ ภาวิตํ พหุลีกตํ ฉนฺทสมาธึ ปริปูเรติ, จาคาธิฏฺฐานํ ภาวิตํ พหุลีกตํ วีริยสมาธึ

ปริปูเรติ, ปญฺญาธิฏฺฐานํ ภาวิตํ พหุลีกตํ จิตฺตสมาธิํ ปริปูเรติ, อุปสมาธิฏฺฐานํ ภาวิตํ พหุลีกตํ วีมํสาสมาธิํ ปริปูเรติฯ ฉนฺทสมาธิ ภาวิโต พหุลีกโต อินฺทฺริยสํวรํ ปริปูเรติ, วีริยสมาธิ ภาวิโต พหุลีกโต ตปํ ปริปูเรติ, จิตฺตสมาธิ ภาวิโต พหุลีกโต พุทฺธิํ ปริปูเรติ, วีมํสาสมาธิ ภาวิโต พหุลีกโต สพฺพูปธิปฏินิสฺสคฺคํ ปริปูเรติฯ อินฺทฺริยสํวโร ภาวิโต พหุลีกโต เมตฺตํ ปริปูเรติ, ตโป ภาวิโต พหุลีกโต กรุณํ ปริปูเรติ, พุทฺธิ ภาวิตา พหุลีกตา มุทิตํ ปริปูเรติ, สพฺพูปธิปฏินิสฺสโคฺค ภาวิโต พหุลีกโต อุเปกฺขํ ปริปูเรติฯ

๘๗. ตตฺถ อิมา จตโสฺส ทิสา ปฐมา ปฏิปทา ปฐโม สติปฏฺฐาโน ปฐมํ ฌานํ ปฐโม วิหาโร ปฐโม สมฺมปฺปธาโน ปฐโม อจฺฉริโย อพฺภุโต ธโมฺม สจฺจาธิฏฺฐานํ ฉนฺทสมาธิ อินฺทฺริยสํวโร เมตฺตา อิติ ปฐมา ทิสาฯ

ทุติยา ปฏิปทา ทุติโย สติปฏฺฐาโน ทุติโย วิหาโร ทุติโย สมฺมปฺปธาโน ทุติโย อจฺฉริโย อพฺภุโต ธโมฺม ภวาธิฏฺฐานํ วีริยสมาธิ ตโป กรุณา อิติ ทุติยา ทิสาฯ

ตติยา ปฏิปทา ตติโย สติปฏฺฐาโน ตติยํ ฌานํ ตติโย วิหาโร ตติโย สมฺมปฺปธาโน ตติโย อจฺฉริโย อพฺภุโต ธโมฺม ปญฺญาธิฏฺฐานํ จิตฺตสมาธิ พุทฺธิ มุทิตา อิติ ตติยา ทิสาฯ

จตุตฺถี ปฏิปทา จตุโตฺถ สติปฏฺฐาโน จตุตฺถํ ฌานํ จตุโตฺถ วิหาโร จตุโตฺถ สมฺมปฺปธาโน จตุโตฺถ อจฺฉริโย อพฺภุโต ธโมฺม อุปสมาธิฏฺฐานํ วีมํสาสมาธิ สพฺพูปธิปฏินิสฺสโคฺค อุเปกฺขา อิติ จตุตฺถี ทิสาฯ

ตตฺถ ปฐมา ปฏิปทา ปฐโม สติปฏฺฐาโน ปฐมํ ฌานํ ปฐโม วิหาโร ปฐโม สมฺมปฺปธาโน ปฐโม อจฺฉริโย อพฺภุโต ธโมฺม สจฺจาธิฏฺฐานํ ฉนฺทสมาธิ อินฺทฺริยสํวโร, เมตฺตา อิติ อิเมสํ ทสนฺนํ สุตฺตานํ เอโก อโตฺถ, พฺยญฺชนเมว นานํฯ อิทํ ราคจริตสฺส ปุคฺคลสฺส เภสชฺชํฯ

ทุติยา ปฏิปทา ทุติโย สติปฏฺฐาโน ทุติยํ ฌานํ ทุติโย วิหาโร ทุติโย สมฺมปฺปธาโน ทุติโย อจฺฉริโย อพฺภุโต ธโมฺม จาคาธิฏฺฐานํ วีริยสมาธิ ตโป กรุณา อิติ อิเมสํ ทสนฺนํ สุตฺตานํ เอโก อโตฺถ, พฺยญฺชนเมว นานํฯ อิทํ โทสจริตสฺส ปุคฺคลสฺส เภสชฺชํฯ

ตติยา ปฏิปทา ตติโย สติปฏฺฐาโน ตติยํ ฌานํ ตติโย วิหาโร ตติโย สมฺมปฺปธาโน ตติโย อจฺฉริโย อพฺภุโต ธโมฺม ปญฺญาธิฏฺฐานํ จิตฺตสมาธิ พุทฺธิ มุทิตา อิติ อิเมสํ ทสนฺนํ สุตฺตานํ เอโก อโตฺถ, พฺยญฺชนเมว นานํฯ อิทํ ทิฏฺฐิจริตสฺส มนฺทสฺส เภสชฺชํฯ

จตุตฺถี ปฏิปทา จตุโตฺถ สติปฏฺฐาโน จตุตฺถํ ฌานํ จตุโตฺถ วิหาโร จตุโตฺถ สมฺมปฺปธาโน จตุโตฺถ อจฺฉริโย อพฺภุโต ธโมฺม อุปสมาธิฏฺฐานํ วีมํสาสมาธิ สพฺพูปธิปฏินิสฺสโคฺค อุเปกฺขา อิติ อิเมสํ ทสนฺนํ สุตฺตานํ เอโก อโตฺถ, พฺยญฺชนเมว นานํฯ อิทํ ทิฏฺฐิจริตสฺส อุทตฺตสฺส เภสชฺชํฯ

ตตฺถ ทุกฺขา จ ปฏิปทา ทนฺธาภิญฺญา ทุกฺขา จ ปฏิปทา ขิปฺปาภิญฺญา อปฺปณิหิตํ วิโมกฺขมุขํ, สุขา ปฏิปทา ทนฺธาภิญฺญา สุญฺญตํ วิโมกฺขมุขํ, สุขา ปฏิปทา ขิปฺปาภิญฺญา อนิมิตฺตํ วิโมกฺขมุขํฯ

ตตฺถ กาเย กายานุปสฺสิตา สติปฏฺฐานญฺจ เวทนาสุ เวทนานุปสฺสิตา สติปฏฺฐานญฺจ อปฺปณิหิตํ วิโมกฺขมุขํ, จิเตฺต จิตฺตานุปสฺสิตา สุญฺญตํ วิโมกฺขมุขํฯ ธเมฺมสุ ธมฺมานุปสฺสิตา อ

นิมิตฺตํ วิโมกฺขมุขํฯ

ตตฺถ ปฐมญฺจ ฌานํ ทุติยญฺจ ฌานํ อปฺปณิหิตํ วิโมกฺขมุขํ, ตติยํ ฌานํ สุญฺญตํ วิโมกฺขมุขํ, จตุตฺถํ ฌานํ อนิมิตฺตํ วิโมกฺขมุขํฯ

ตตฺถ ปฐโม จ วิหาโร ทุติโย จ วิหาโร อปฺปณิหิตํ วิโมกฺขมุขํ, ตติโย วิหาโร สุญฺญตํ วิโมกฺขมุขํ, จตุโตฺถ วิหาโร อนิมิตฺตํ วิโมกฺขมุขํฯ

ยตฺถ ปฐมญฺจ สมฺมปฺปธานํ ทุติยญฺจ สมฺมปฺปธานํ อปฺปณิหิตํ วิโมกฺขมุขํ, ตติยํ สมฺมปฺปธานํ สุญฺญตํ วิโมกฺขมุขํ, จตุตฺถํ สมฺมปฺปธานํ อนิมิตฺตํ วิโมกฺขมุขํฯ

ตตฺถ มานปฺปหานญฺจ อาลยสมุคฺฆาโต จ อปฺปณิหิตํ วิโมกฺขมุขํ, อวิชฺชาปหานํ สุญฺญตํ วิโมกฺขมุขํ, ภวูปสโม อนิมิตฺตํ วิโมกฺขมุขํฯ

ตตฺถ สจฺจาธิฏฺฐานญฺจ จาคาธิฏฺฐานญฺจ อปฺปณิหิตํ วิโมกฺขมุขํ, ปญฺญาธิฏฺฐานํ สุญฺญตํ วิโมกฺขมุขํ, อุปสมาธิฏฺฐานํ อนิมิตฺตํ วิโมกฺขมุขํฯ

ตตฺถ ฉนฺทสมาธิ จ วีริยสมาธิ จ อปฺปณิหิตํ วิโมกฺขมุขํ, จิตฺตสมาธิ สุญฺญตํ วิโมกฺขมุขํ, วีมํสาสมาธิ อนิมิตฺตํ วิโมกฺขมุขํฯ

ตตฺถ อินฺทฺริยสํวโร จ ตโป จ อปฺปณิหิตํ วิโมกฺขมุขํ, พุทฺธิ สุญฺญตํ วิโมกฺขมุขํ สพฺพูปธิปฏินิสฺสโคฺค อนิมิตฺตํ วิโมกฺขมุขํฯ

ตตฺถ เมตฺตา จ กรุณา จ อปฺปณิหิตํ วิโมกฺขมุขํ, มุทิตา สุญฺญตํ วิโมกฺขมุขํ อุเปกฺขา อนิมิตฺตํ วิโมกฺขมุขํฯ

เตสํ วิกฺกีฬิตํฯ จตฺตาโร อาหารา เตสํ ปฏิปโกฺข จตโสฺส ปฏิปทา…เป.… จตฺตาโร วิปลฺลาสา เตสํ ปฏิปโกฺข จตฺตาโร สติปฏฺฐานาฯ จตฺตาริ อุปาทานานิ เตสํ ปฏิปโกฺข จตฺตาริ ฌานานิฯ จตฺตาโร โยคา เตสํ ปฏิปโกฺข จตฺตาโร วิหาราฯ จตฺตาโร คนฺถา เตสํ ปฏิปโกฺข จตฺตาโร สมฺมปฺปธานาฯ จตฺตาโร อาสวา เตสํ ปฏิปโกฺข จตฺตาโร อจฺฉริยา อพฺภุตา ธมฺมาฯ จตฺตาโร โอฆา เตสํ ปฏิปโกฺข จตฺตาริ อธิฏฺฐานานิฯ จตฺตาโร สลฺลา เตสํ ปฏิปโกฺข จตโสฺส สมาธิภาวนาฯ จตโสฺส วิญฺญาณฏฺฐิติโย ตาสํ ปฏิปโกฺข จตฺตาโร สุขภาคิยา ธมฺมาฯ จตฺตาริ อคติคมนานิ เตสํ ปฏิปโกฺข จตโสฺส อปฺปมาณาฯ

สีหา พุทฺธา ปเจฺจกพุทฺธา สาวกา จ หตราคโทสโมหา, เตสํ วิกฺกีฬิตํ ภาวนา สจฺฉิกิริยา พฺยนฺตีกิริยา จฯ วิกฺกีฬิตํ อินฺทฺริยาธิฏฺฐานํ วิกฺกีฬิตํ วิปริยาสานธิฏฺฐานญฺจฯ อินฺทฺริยานิ สทฺธมฺมโคจโร วิปริยาสา กิเลสโคจโรฯ อยํ วุจฺจติ สีหวิกฺกีฬิตสฺส จ นยสฺส ทิสาโลจนสฺส จ นยสฺส ภูมีติฯ เตนาห ‘‘โย เนติ วิปลฺลาเสหิ สํกิเลเส’’ติฯ เวยฺยากรเณสุ หิ เย ‘‘กุสลากุสลา’’ติ จฯ

ตตฺถ เย ทุกฺขาย ปฏิปทาย ทนฺธาภิญฺญาย ขิปฺปาภิญฺญาย จ นิยฺยนฺติ, อิเม เทฺว ปุคฺคลา; เย สุขาย ปฏิปทาย ทนฺธาภิญฺญาย ขิปฺปาภิญฺญาย จ นิยฺยนฺติ, อิเม เทฺว ปุคฺคลาฯ เตสํ จตุนฺนํ ปุคฺคลานํ อยํ สํกิเลโส, จตฺตาโร อาหารา, จตฺตาโร วิปลฺลาสา, จตฺตาริ อุปาทานานิ, จตฺตาโร โยคา, จตฺตาโร คนฺถา, จตฺตาโร อาสวา, จตฺตาโร โอฆา, จตฺตาโร สลฺลา, จตโสฺส

วิญฺญาณฏฺฐิติโย, จตฺตาริ อคติคมนานีติฯ เตสํ จตุนฺนํ ปุคฺคลานํ อิทํ โวทานํ, จตโสฺส ปฏิปทา, จตฺตาโร สติปฏฺฐานา, จตฺตาริ ฌานานิ, จตฺตาโร วิหารา, จตฺตาโร สมฺมปฺปธานา, จตฺตาโร อจฺฉริยา อพฺภุตา ธมฺมา, จตฺตาริ อธิฏฺฐานานิ, จตโสฺส สมาธิภาวนา, จตฺตาโร สุขภาคิยา ธมฺมา, จตโสฺส อปฺปมาณา อิติฯ

๘๘. ตตฺถ เย ทุกฺขาย ปฏิปทาย ทนฺธาภิญฺญาย ขิปฺปาภิญฺญาย จ นิยฺยนฺติ อิเม เทฺว ปุคฺคลาฯ เย สุขาย ปฏิปทาย ทนฺธาภิญฺญาย ขิปฺปาภิญฺญาย จ นิยฺยนฺติ, อิเม เทฺว ปุคฺคลาฯ ตตฺถ โย สุขาย ปฏิปทาย ขิปฺปาภิญฺญาย นิยฺยาติ, อยํ อุคฺฆฏิตญฺญูฯ โย สาธารณาย, อยํ วิปญฺจิตญฺญูฯ โย ทุกฺขาย ปฏิปทาย ทนฺธาภิญฺญาย นิยฺยาติ, อยํ เนโยฺยฯ

ตตฺถ ภควา อุคฺฆฏิตญฺญุสฺส ปุคฺคลสฺส สมถํ อุปทิสติ, เนยฺยสฺส วิปสฺสนํ, สมถวิปสฺสนํ วิปญฺจิตญฺญุสฺสฯ ตตฺถ ภควา อุคฺฆฏิตญฺญุสฺส ปุคฺคลสฺส มุทุกํ ธมฺมเทสนํ อุปทิสติ, ติกฺขํ เนยฺยสฺส, มุทุติกฺขํ วิปญฺจิตญฺญุสฺส, ตตฺถ ภควา อุคฺฆฏิตญฺญุสฺส ปุคฺคลสฺส สํขิเตฺตน ธมฺมํ เทสยติ, สํขิตฺตวิตฺถาเรน วิปญฺจิตญฺญุสฺส, วิตฺถาเรน เนยฺยสฺสฯ ตตฺถ ภควา อุคฺฆฏิตญฺญุสฺส ปุคฺคลสฺส นิสฺสรณํ อุปทิสติ, วิปญฺจิตญฺญุสฺส อาทีนวญฺจ นิสฺสรณญฺจ อุปทิสติ, เนยฺยสฺส อสฺสาทญฺจ อาทีนวญฺจ นิสฺสรณญฺจ อุปทิสติฯ ตตฺถ ภควา อุคฺฆฏิตญฺญุสฺส อธิปญฺญาสิกฺขํ ปญฺญาปยติ, อธิจิตฺตํ วิปญฺจิตญฺญุสฺส, อธิสีลํ เนยฺยสฺสฯ

ตตฺถ เย ทุกฺขาย ปฏิปทาย ทนฺธาภิญฺญาย ขิปฺปาภิญฺญาย จ นิยฺยนฺติ, อิเม เทฺว ปุคฺคลาฯ เย สุขาย ปฏิปทาย ทนฺธาภิญฺญาย ขิปฺปาภิญฺญาย จ นิยฺยนฺติฯ อิเม เทฺว ปุคฺคลาฯ อิติ โข จตฺตาริ หุตฺวา ตีณิ ภวนฺติ อุคฺฆฏิตญฺญู วิปญฺจิตญฺญู เนโยฺยติฯ

เตสํ ติณฺณํ ปุคฺคลานํ อยํ สํกิเลโส, ตีณิ อกุสลมูลานิ โลโภ อกุสลมูลํ โทโส อกุสลมูลํ โมโห อกุสลมูลํ , ตีณิ ทุจฺจริตานิ – กายทุจฺจริตํ วจีทุจฺจริตํ มโนทุจฺจริตํ; ตโย อกุสลวิตกฺกา – กามวิตโกฺก พฺยาปาทวิตโกฺก วิหิํสาวิตโกฺก; ติโสฺส อกุสลสญฺญา – กามสญฺญา พฺยาปาทสญฺญา วิหิํสาสญฺญา; ติโสฺส วิปรีตสญฺญา – นิจฺจสญฺญา สุขสญฺญา อตฺตสญฺญา; ติโสฺส เวทนา – สุขา เวทนา ทุกฺขา เวทนา อทุกฺขมสุขา เวทนา; ติโสฺส ทุกฺขตา – ทุกฺขทุกฺขตา สงฺขารทุกฺขตา วิปริณามทุกฺขตา; ตโย อคฺคี – ราคคฺคิ โทสคฺคิ โมหคฺคิ; ตโย สลฺลา – ราคสโลฺล โทสสโลฺล โมหสโลฺล; ติโสฺส ชฏา – ราคชฏา โทสชฏา โมหชฏา; ติโสฺส อกุสลูปปริกฺขา – อกุสลํ กายกมฺมํ อกุสลํ วจีกมฺมํ อกุสลํ มโนกมฺมํฯ ติโสฺส วิปตฺติโย – สีลวิปตฺติ ทิฏฺฐิวิปตฺติ อาจารวิปตฺตีติฯ เตสํ ติณฺณํ ปุคฺคลานํ อิทํ โวทานํฯ ตีณิ กุสลมูลานิ – อโลโภ กุสลมูลํ อโทโส กุสลมูลํ อโมโห กุสลมูลํฯ ตีณิ สุจริตานิ – กายสุจริตํ วจีสุจริตํ มโนสุจริตํฯ ตโย กุสลวิตกฺกา – เนกฺขมฺมวิตโกฺก อพฺยาปาทวิตโกฺก อวิหิํสาวิตโกฺกฯ ตโย สมาธี – สวิตโกฺก สวิจาโร สมาธิ อวิตโกฺก วิจารมโตฺต สมาธิ อวิตโกฺก อวิจาโร สมาธิฯ ติโสฺส กุสลสญฺญา – เนกฺขมฺมสญฺญา อพฺยาปาทสญฺญา อวิหิํสาสญฺญาฯ ติโสฺส อวิปรีตสญฺญา – อนิจฺจสญฺญา ทุกฺขสญฺญา อนตฺตสญฺญาฯ ติโสฺส กุสลูปปริกฺขา – กุสลํ กายกมฺมํ กุสลํ วจีกมฺมํ กุสลํ มโนกมฺมํฯ ตีณิ โสเจยฺยานิ – กายโสเจยฺยํ วจีโสเจยฺยํ มโนโสเจยฺยํ; ติโสฺส สมฺปตฺติโย – สีลสมฺปตฺติ สมาธิสมฺปตฺติ ปญฺญาสมฺปตฺติฯ ติโสฺส สิกฺขา – อธิสีลสิกฺขา อธิจิตฺตสิกฺขา อธิปญฺญาสิกฺขา; ตโย ขนฺธา – สีลกฺขโนฺธ สมาธิกฺขโนฺธ ปญฺญากฺขโนฺธฯ ตีณิ วิโมกฺขมุขานิ – สุญฺญตํ อนิมิตฺตํ อปฺปณิหิตนฺติฯ

อิติ โข จตฺตาริ หุตฺวา ตีณิ ภวนฺติ, ตีณิ หุตฺวา เทฺว ภวนฺติ ตณฺหาจริโต จ ทิฏฺฐิจริโต จฯ

เตสํ ทฺวินฺนํ ปุคฺคลานํ อยํ สํกิเลโส, ตณฺหา จ อวิชฺชา จ อหิริกญฺจ อโนตฺตปฺปญฺจ อสฺสติ จ อสมฺปชญฺญญฺจ อโยนิโส มนสิกาโร จ โกสชฺชญฺจ โทวจสฺสญฺจ อหํกาโร จ มมํกาโร จ อสฺสทฺธา จ ปมาโท จ อสทฺธมฺมสฺสวนญฺจ อสํวโร จ อภิชฺฌา จ พฺยาปาโท จ นีวรณญฺจ สํโยชนญฺจ โกโธ จ อุปนาโห จ มกฺโข จ ปลาโส จ อิสฺสา จ มจฺฉรญฺจ มายา จ สาเฐยฺยญฺจ สสฺสตทิฏฺฐิ จ อุจฺเฉททิฏฺฐิจาติฯ

เตสํ ทฺวินฺนํ ปุคฺคลานํ อิทํ โวทานํ, สมโถ จ วิปสฺสนา จ หิรี จ โอตฺตปฺปญฺจ สติ จ สมฺปชญฺญญฺจ โยนิโส มนสิกาโร จ วีริยารมฺโภ จ โสวจสฺสญฺจ ธมฺเม ญาณญฺจ อนฺวเย ญาณญฺจ ขเย ญาณญฺจ อนุปฺปาเท ญาณญฺจ สทฺธา จ อปฺปมาโท จ สทฺธมฺมสฺสวนญฺจ สํวโร จ อนภิชฺฌา จ อพฺยาปาโท จ ราควิราคา จ เจโตวิมุตฺติ อวิชฺชาวิราคา จ ปญฺญาวิมุตฺติ อภิสมโย จ อปฺปิจฺฉตา จ สนฺตุฏฺฐิ จ อโกฺกโธ จ อนุปนาโห จ อมกฺโข จ อปลาโส จ อิสฺสาปหานญฺจ มจฺฉริยปฺปหานญฺจ วิชฺชา จ วิมุตฺติ จ สงฺขตารมฺมโณ จ วิโมกฺโข อสงฺขตารมฺมโณ จ วิโมกฺโข สอุปาทิเสสา จ นิพฺพานธาตุ อนุปาทิเสสา จ นิพฺพานธาตูติฯ

อยํ วุจฺจติ ติปุกฺขลสฺส จ นยสฺส องฺกุสสฺส จ นยสฺส ภูมีติฯ เตนาห ‘‘โย อกุสเล สมูเลหิ เนตี’’ติ ‘‘โอโลเกตฺวา ทิสโลจเนนา’’ติ จฯ

นิยุตฺตํ นยสมุฏฺฐานํฯ

สาสนปฎฺฐานํ

๘๙. ตตฺถ อฎฺฐารส มูลปทา กุหึ ทฎฺฐพฺพา? สาสนปฎฺฐาเนฯ ตตฺถ กตมํ สาสนปฎฺฐานํ? สํกิเลสภาคิยํ สุตฺตํ, วาสนาภาคิยํ สุตฺตํ, นิเพฺพธภาคิยํ สุตฺตํ, อเสกฺขภาคิยํ สุตฺตํ, สํกิเลสภาคิยญฺจ วาสนาภาคิยญฺจ สุตฺตํ, สํกิเลสภาคิยญฺจ นิเพฺพธภาคิยญฺจ สุตฺตํ, สํกิเลสภาคิยญฺจ อเสกฺขภาคิยญฺจ สุตฺตํ, สํกิเลสภาคิยญฺจ นิเพฺพธภาคิยญฺจ อเสกฺขภาคิยญฺจ สุตฺตํ, สํกิเลสภาคิยญฺจ วาสนาภาคิยญฺจ นิเพฺพธภาคิยญฺจ สุตฺตํ, วาสนาภาคิยญฺจ นิเพฺพธภาคิยญฺจ สุตฺตํ, ตณฺหาสํกิเลสภาคิยํ สุตฺตํ, ทิฎฺฐิสํกิเลสภาคิยํ สุตฺตํ, ทุจฺจริตสํกิเลสภาคิยํ สุตฺตํ, ตณฺหาโวทานภาคิยํ สุตฺตํ, ทิฎฺฐิโวทานภาคิยํ สุตฺตํ, ทุจฺจริตโวทานภาคิยํ สุตฺตํฯ

ตตฺถ สํกิเลโส ติวิโธ – ตณฺหาสํกิเลโส ทิฎฺฐิสํกิเลโส ทุจฺจริตสํกิเลโสฯ ตตฺถ ตณฺหาสํกิเลโส สมเถน วิสุชฺฌติ, โส สมโถ สมาธิกฺขนฺโธฯ ทิฎฺฐิสํกิเลโส วิปสฺสนาย วิสุชฺฌติ, สา วิปสฺสนา ปญฺญากฺขนฺโธฯ ทุจฺจริตสํกิเลโส สุจริเตน วิสุชฺฌติ, ตํ สุจริตํ สีลกฺขนฺโธฯ ตสฺส สีเล ปติฎฺฐิตสฺส ยทิ อาสตฺติ อุปฺปชฺชติ ภเวสุ, เอวํ สายํ สมถวิปสฺสนา ภาวนามยํ ปุญฺญกฺริยวตฺถุ ภวติ ตตฺรูปปตฺติยา สํวตฺตติฯ อิมานิ จตฺตาริ สุตฺตานิ, สาธารณานิ กตานิ อฎฺฐ ภวนฺติ, ตานิ เยว อฎฺฐ สุตฺตานิ สาธารณานิ กตานิ โสฬส ภวนฺติฯ

อิเมหิ โสฬสหิ สุเตฺตหิ ภิเนฺนหิ นววิธํ สุตฺตํ ภินฺนํ ภวติฯ คาถาย คาถา อนุมินิตพฺพา, เวยฺยากรเณน เวยฺยากรณํ อนุมินิตพฺพํฯ สุเตฺตน สุตฺตํ อนุมินิตพฺพํฯ

๙๐. ตตฺถ กตมํ สํกิเลสภาคิยํ สุตฺตํ?

> “กามนฺธา ชาลสญฺฉนฺนา, ตณฺหาฉทนฉาทิตา;
> ปมตฺตพนฺธนา [ปมตฺตพนฺธุนา (อุทา. ๗๔)] พทฺธา, มจฺฉาว กุมินามุเข;
> ชรามรณมเนฺวนฺติ, วโจฺฉ ขีรปโกว [ขีรูปโกว (ก.) ปสฺส อุทา. ๖๔] มาตร”นฺติฯ

อิทํ สํกิเลสภาคิยํ สุตฺตํฯ

จตฺตาริมานิ , ภิกฺขเว, อคติคมนานิฯ กตมานิ จตฺตาริ? ฉนฺทาคตึ [ฉนฺทา อคตึ (สี. ก.) ปสฺส อ. นิ. ๔.๑๗] คจฺฉติ, โทสาคตึ คจฺฉติ, โมหาคตึ คจฺฉติ, ภยาคตึ คจฺฉติฯ อิมานิ โข, ภิกฺขเว, จตฺตาริ อคติคมนานิฯ อิทมโวจ ภควา, อิทํ วตฺวาน สุคโต, อถาปรํ เอตทโวจ สตฺถา –

> “ฉนฺทา โทสา ภยา โมหา, โย ธมฺมํ อติวตฺตติ;
> นิหียติ ตสฺส ยโส, กาฬปเกฺขว จนฺทิมา”ติฯ

อิทํ สํกิเลสภาคิยํ สุตฺตํฯ

> “มโนปุพฺพงฺคมา ธมฺมา, มโนเสฎฺฐา มโนมยา;
> มนสา เจ ปทุเฎฺฐน, ภาสติ วา กโรติ วา;
> ตโต นํ ทุกฺขมเนฺวติ, จกฺกํว วหโต ปท”นฺติฯ

อิทํ สํกิเลสภาคิยํ สุตฺตํฯ

“มิทฺธี [ปสฺส ธ. ป. ๓๒๕] ยทา โหติ มหคฺฆโส จ, นิทฺทายิตา สมฺปริวตฺตสายี;
มหาวราโหว นิวาปปุฏฺโฐ, ปุนปฺปุนํ คพฺภมุเปติ มโนฺท”ติฯ

อิทํ สํกิเลสภาคิยํ สุตฺตํฯ

“อยสาว มลํ สมุฏฺฐิตํ, ตตุฏฺฐาย [ตทุฏฺฐาย (สี.) ปสฺส ธ. ป. ๒๔๐] ตเมว ขาทติ;
เอวํ อติโธนจารินํ, สานิ [ตานิ (สี.) ปสฺส ธ. ป. ๒๔๐] กมฺมานิ นยนฺติ ทุคฺคติ”นฺติฯ

อิทํ สํกิเลสภาคิยํ สุตฺตํฯ

“โจโร ยถา สนฺธิมุเข คหีโต, สกมฺมุนา หญฺญติ พชฺฌเต จ;
เอวํ อยํ เปจฺจ ปชา ปรตฺถ, สกมฺมุนา หญฺญติ พชฺฌเต จา”ติฯ

อิทํ สํกิเลสภาคิยํ สุตฺตํฯ

“สุขกามานิ ภูตานิ, โย ทเณฺฑน วิหึสติ;
อตฺตโน สุขเมสาโน, เปจฺจ โส น ลภเต [ลเภ (ก.) ปสฺส ธ. ป. ๑๓๑] สุข”นฺติฯ

อิทํ สํกิเลสภาคิยํ สุตฺตํฯ

“คุนฺนํ เจ ตรมานานํ, ชิมฺหํ คจฺฉติ ปุงฺคโว;
สพฺพา ตา ชิมฺหํ คจฺฉนฺติ, เนเตฺต ชิมฺหํ คเต [ชิมฺหคเต (สี. ก.) ปสฺส อ. นิ. ๔.๗๐]
สติฯ

“เอวเมว มนุเสฺสสุ, โย โหติ เสฏฺฐสมฺมโต;
โส เจ อธมฺมํ จรติ, ปเคว อิตรา ปชา;
สพฺพํ รฏฺฐํ ทุกฺขํ เสติ, ราชา เจ โหติ อธมฺมิโก”ติฯ
อิทํ สํกิเลสภาคิยํ สุตฺตํฯ

“สุกิจฺฉรูปาวติเม มนุสฺสา, กโรนฺติ ปาปํ อุปธีสุ รตฺตา;
คจฺฉนฺติ เต พหุชนสนฺนิวาสํ, นิรยํ อวีจึ กฏุกํ ภยานก”นฺติฯ

อิทํ สํกิเลสภาคิยํ สุตฺตํฯ

“ผลํ เว [ปสฺส อ. นิ. ๔.๖๘] กทลึ หนฺติ, ผลํ เวฬุํ ผลํ นฬํ;
สกฺกาโร กาปุริสํ หนฺติ, คโพฺภ อสฺสตรึ ยถา”ติฯ

อิทํ สํกิเลสภาคิยํ สุตฺตํฯ

“โกธมกฺขครุ ภิกฺขุ, ลาภสกฺการคารโว [ลาภสกฺการการณา (สี. ก.) ปสฺส อ. นิ. ๔.๔๓];
สุเขเตฺต ปูติพีชํว, สทฺธเมฺม น วิรูหตี”ติฯ

อิทํ สํกิเลสภาคิยํ สุตฺตํฯ

๙๑. “อิธาหํ, ภิกฺขเว, เอกจฺจํ ปุคฺคลํ ปทุฏฺฐจิตฺตํ เอวํ เจตสา เจโต ปริจฺจ ปชานามิ, (ยถา โข อยํ ปุคฺคโล อิริยติ, ยญฺจ ปฏิปทํ ปฏิปนฺโน, ยญฺจ มคฺคํ สมารูโฬฺห) [( ) นตฺถิ อ. นิ. ๑.๔๓-๔๔; อิติวุ. ๒๐]ฯ อิมมฺหิ จายํ สมเย กาลํ กเรยฺย, ยถาภตํ นิกฺขิตฺโต, เอวํ นิรเยฯ ตํ กิสฺส เหตุ? จิตฺตํ หิสฺส, ภิกฺขเว, ปทุฏฺฐํ [ปโทสิตํ (สี. ก.) อ. นิ. ๑.๔๓; อิติวุ. ๒๐ ปสฺสิตพฺพํ], เจโตปโทสเหตุ [จิตฺตปโทสเหตุ (สี. ก.)] โข ปน, ภิกฺขเว, เอวมิเธกจฺเจ สตฺตา กายสฺส เภทา ปรํ มรณา อปายํ ทุคฺคตึ วินิปาตํ นิรยํ อุปปชฺชนฺตี”ติฯ เอตมตฺถํ ภควา อโวจ, ตเตฺถตํ อิติ วุจฺจติ –

“ปทุฏฺฐจิตฺตํ ญตฺวาน, เอกจฺจํ อิธ ปุคฺคลํ;
เอตมตฺถญฺจ พฺยากาสิ, พุโทฺธ [สตฺถา (สี. ก.)] ภิกฺขูน สนฺติเก;

อิมมฺหิ จายํ สมเย, กาลํ กยิราถ ปุคฺคโล;
นิรยํ อุปปเชฺชยฺย, จิตฺตํ หิสฺส ปทูสิตํ;
เจโตปโทสเหตุ หิ, สตฺตา คจฺฉนฺติ ทุคฺคตึฯ

ยถาภตํ นิกฺขิเปยฺย, เอวเมว ตถาวิโธ;
กายสฺส เภทา ทุปฺปโญฺญ, นิรยํ โสปปชฺชตี”ติฯ

อยมฺปิ อโตฺถ วุโตฺต ภควตา อิติ เม สุตนฺติฯ

อิทํ สํกิเลสภาคิยํ สุตฺตํฯ

“สเจ ภายถ ทุกฺขสฺส, สเจ โว ทุกฺขมปฺปิยํ;
มากตฺถ ปาปกํ กมฺมํ, อาวิ [อาวี (สี.) ปสฺส อุทา. ๔๔] วา ยทิ วา รโหฯ

“สเจ จ ปาปกํ กมฺมํ, กริสฺสถ กโรถ วา;
น โว ทุกฺขา ปมุตฺยตฺถิ, อุเปจฺจปิ ปลายต”นฺติฯ

อิทํ สํกิเลสภาคิยํ สุตฺตํฯ

“อธเมฺมน ธนํ ลทฺธา, มุสาวาเทน จูภยํ;
มเมติ พาลา มญฺญนฺติ, ตํ กถํ นุ ภวิสฺสติฯ

“อนฺตรายา สุ ภวิสฺสนฺติ, สมฺภตสฺส วินสฺสติ;
มตา สคฺคํ น คจฺฉนฺติ, นนุ เอตฺตาวตา หตา”ติฯ

อิทํ สํกิเลสภาคิยํ สุตฺตํฯ

“กถํ ขณติ อตฺตานํ, กถํ มิเตฺตหิ ชีรติ;
กถํ วิวฏฺฏเต ธมฺมา, กถํ สคฺคํ น คจฺฉติฯ

“โลภา ขณติ อตฺตานํ, ลุโทฺธ มิเตฺตหิ ชีรติ;
โลภา วิวฏฺฏเต ธมฺมา, โลภา สคฺคํ น คจฺฉตี”ติฯ

อิทํ สํกิเลสภาคิยํ สุตฺตํฯ

‘‘จรนฺติ พาลา ทุเมฺมธา, อมิเตฺตเนว อตฺตนา;
กโรนฺตา ปาปกํ กมฺมํ, ยํ โหติ กฎุกปฺผลํ [กฎฺกํ ผลํ (ก.) ปสฺส ธ. ป. ๖๖]ฯ

‘‘น ตํ กมฺมํ กตํ สาธุ, ยํ กตฺวา อนุตปฺปติ;
ยสฺส อสฺสุมุโข โรทํ, วิปากํ ปฏิเสวตี’’ติฯ

อิทํ สํกิเลสภาคิยํ สุตฺตํฯ

‘‘ทุกฺกรํ ทุตฺติติกฺขญฺจ, อพฺยเตฺตน จ [อวิยเตฺตน (สี. ก.) ปสฺส สํ. นิ. ๑.๑๗] สามญฺญํ;
พหู หิ ตตฺถ สมฺพาธา, ยตฺถ พาโล วิสีทติฯ

‘‘โย หิ อตฺถญฺจ ธมฺมญฺจ, ภาสมาเน ตถาคเต;
มนํ ปโทสเย พาโล, โมฆํ โข ตสฺส ชีวิตํฯ

‘‘เอตญฺจาหํ อรหามิ, ทุกฺขญฺจ อิโต จ ปาปิยตรํ ภเนฺต;
โย อปฺปเมเยฺยสุ ตถาคเตสุ, จิตฺตํ ปโทเสมิ อวีตราโค’’ติฯ

อิทํ สํกิเลสภาคิยํ สุตฺตํฯ

‘‘อปฺปเมยฺยํ ปมินโนฺต, โกธ วิทฺวา วิกปฺปเย;
อปฺปเมยฺยํ ปมายินํ [ปมายนฺตํ (สี. ก.) ปสฺส สํ. นิ. ๑.๑๗๙], นิวุตํ ตํ มเญฺญ อกิสฺสว’’นฺติฯ

อิทํ สํกิเลสภาคิยํ สุตฺตํฯ

‘‘ปุริสสฺส หิ ชาตสฺส, กุฐารี [กุธารี (ก.) ปสฺส สํ. นิ. ๑.๑๘๐] ชายเต มุเข;
ยาย ฉินฺทติ อตฺตานํ, พาโล ทุพฺภาสิตํ ภณํฯ

‘‘น หิ สตฺถํ สุนิสิตํ, วิสํ หลาหลํ อิว;
เอวํ วิรทฺธํ ปาเตติ, วาจา ทุพฺภาสิตา ยถา’’ติฯ

อิทํ สํกิเลสภาคิยํ สุตฺตํฯ

๙๒. ‘‘โย นินฺทิยํ ปสํสติ, ตํ วา นินฺทติ โย ปสํสิโยฯ

วิจินาติ มุเขน โส กลึ, กลินา เตน สุขํ น วินฺทติฯ

‘‘อปฺปมโตฺต อยํ กลิ, โย อเกฺขสุ ธนปราชโย;
สพฺพสฺสาปิ สหาปิ อตฺตนา, อยเมว มหนฺตตโร [มหตฺตโร (ก.) ปสฺส อ. นิ. ๔.๓; สํ. นิ. ๑.๑๘๐] กลิ;
โย สุคเตสุ มนํ ปโทสเยฯ

‘‘สตํ สหสฺสานํ นิรพฺพุทานํ, ฉตฺตึสตี ปญฺจ จ อพฺพุทานิ;
ยมริยครหี นิรยํ อุเปติ, วาจํ มนญฺจ ปณิธาย ปาปก’’นฺติฯ

อิทํ สํกิเลสภาคิยํ สุตฺตํฯ

“โย โลภคุเณ อนุยุโตฺต, โส วจสา [วจสา จ (ก.) ปสฺส สุ. นิ. ๖๖๘] ปริภาสติ อเญฺญ;
อสฺสโทฺธ กทริโย [อนริโย (สี. ก.)] อวทญฺญู, มจฺฉริ เปสุณิยํ อนุยุโตฺตฯ

“มุขทุคฺค วิภูต อนริย, ภูนหุ ปาปก ทุกฺกฏการิ;
ปุริสนฺต กลี อวชาตปุตฺต [อวชาตกปุตฺต (สี. ก.) ปสฺส สุ. นิ. ๖๖๙], มา พหุภาณิธ เนรยิโกสิฯ

“รชมากิรสี อหิตาย, สเนฺต ครหสิ กิพฺพิสการี;
พหูนิ ทุจฺจริตานิ จริตฺวา, คจฺฉสิ โข ปปตํ จิรรตฺต”นฺติฯ

อิทํ สํกิเลสภาคิยํ สุตฺตํฯ

ตตฺถ กตมํ วาสนาภาคิยํ สุตฺตํ?

“มโนปุพฺพงฺคมา ธมฺมา, มโนเสฏฺฐา มโนมยา;
มนสา เจ ปสเนฺนน, ภาสติ วา กโรติ วา;
ตโต นํ สุขมเนฺวติ, ฉายาว อนปายินี”ติ [อนุปายินีติ (ก.) ปสฺส ธ. ป. ๒]ฯ

อิทํ วาสนาภาคิยํ สุตฺตํฯ

๙๓. มหานาโม สโกฺก ภควนฺตํ เอตทโวจ – “อิทํ, ภเนฺต, กปิลวตฺถุ อิทฺธเญฺจว ผีตเญฺจ พาหุชญฺญํ [พหุชนํ (สี. ก.) ปสฺส สํ. นิ. ๕.๑๐๑๘] อากิณฺณมนุสฺสํ สมฺพาธพฺยูหํ, โส โข อหํ, ภเนฺต, ภควนฺตํ วา ปยิรุปาสิตฺวา มโนภาวนีเย วา ภิกฺขู สายนฺหสมยํ กปิลวตฺถุํ ปวิสโนฺต ภเนฺตนปิ หตฺถินา สมาคจฺฉามิ, ภเนฺตนปิ อเสฺสน สมาคจฺฉามิ, ภเนฺตนปิ รเถน สมาคจฺฉามิ, ภเนฺตนปิ สกเฎน สมาคจฺฉามิ, ภเนฺตนปิ ปุริเสน สมาคจฺฉามิ, ตสฺส มยฺหํ, ภเนฺต, ตสฺมิํ สมเย มุสฺสเตว ภควนฺตํ อารพฺภ สติ, มุสฺสติ ธมฺมํ อารพฺภ สติ, มุสฺสติ สงฺฆํ อารพฺภ สติฯ ตสฺส มยฺหํ, ภเนฺต, เอวํ โหติ ‘อิมมฺหิ จาหํ สายนฺหสมเย กาลํ กเรยฺยํ, กา มยฺหํ [มมสฺส (สี. ก.) ปสฺส สํ. นิ. ๕.๑๐๑๘] คติ, โก อภิสมฺปราโย’”ติฯ

“มา ภายิ, มหานาม, มา ภายิ, มหานาม, อปาปกํ เต มรณํ ภวิสฺสติ, อปาปิกา [อปาปิกา เต (สี.)] กาลงฺกิริยาฯ จตูหิ โข, มหานาม, ธเมฺมหิ สมนฺนาคโต อริยสาวโก นิพฺพานนิโนฺน โหติ นิพฺพานโปโณ นิพฺพานปพฺภาโรฯ กตเมหิ จตูหิ? อิธ, มหานาม, อริยสาวโก พุเทฺธ อเวจฺจปฺปสาเทน สมนฺนาคโต โหติ, อิติปิ โส ภควา อรหํ…เป.… พุโทฺธ ภควาติฯ ธเมฺม…เป.… สเงฺฆ…เป.… อริยกเนฺตหิ สีเลหิ สมนฺนาคโต โหติ อขเณฺฑหิ…เป.… สมาธิสํวตฺตนิเกหิฯ เสยฺยถาปิ, มหานาม, รุโกฺข ปาจีนนิโนฺน ปาจีนโปโณ ปาจีนปพฺภาโร, โส มูลจฺฉิโนฺน [มูเลหิ ฉิโนฺน (สี. ก.)] กตเมน ปปเตยฺยา”ติ? “เยน, ภเนฺต, นิโนฺน เยน โปโณ เยน ปพฺภาโร”ติฯ “เอวเมว โข, มหานาม, อิเมหิ จตูหิ ธเมฺมหิ สมนฺนาคโต อริยสาวโก นิพฺพานนิโนฺน โหติ นิพฺพานโปโณ นิพฺพานปพฺภาโรฯ มา ภายิ, มหานาม, มา ภายิ, มหานาม, อปาปกํ เต มรณํ ภวิสฺสติ, อปาปิกา กาลงฺกิริยา”ติฯ

อิทํ วาสนาภาคิยํ สุตฺตํฯ

“สุขกามานิ ภูตานิ, โย ทเณฺฑน น หึสติ;
อตฺตโน สุขเมสาโน, เปจฺจ โส ลภเต สุข”นฺติฯ

อิทํ วาสนาภาคิยํ สุตฺตํฯ

“คุนฺนเญฺจ ตรมานานํ, อุชุํ คจฺฉติ ปุงฺคโว;
สพฺพา ตา อุชุํ คจฺฉนฺติ, เนเตฺต อุชุํ คเต สติฯ

“เอวเมว มนุเสฺสสุ, โย โหติ เสฏฺฐสมฺมโต;
โส สเจ [โส เจว (สี.) ปสฺส (สี.) ปสฺส อ. นิ. ๔.๗๐] ธมฺมํ จรติ, ปเคว อิตรา ปชา;
สพฺพํ รฏฺฐํ สุขํ เสติ, ราชา เจ โหติ ธมฺมิโก”ติฯ

อิทํ วาสนาภาคิยํ สุตฺตํฯ

๙๔. ภควา สาวตฺถิยํ วิหรติ เชตวเน อนาถปิณฺฑิกสฺส อาราเมฯ เตน โข ปน สมเยน สมฺพหุลา ภิกฺขู ภควโต จีวรกมฺมํ กโรนฺติ “นิฏฺฐิตจีวโร ภควา เตมาสจฺจเยน จาริกํ ปกฺกมิสฺสตี”ติฯ เตน โข ปน สมเยน อิสิทตฺตปุราณา ถปตโย สาเกเต [สาธุเก (สํ. นิ. ๕.๑๐๐๒)] ปฏิวสนฺติ เกนจิ เทว กรณีเยนฯ อโสฺสสุํ โข อิสิทตฺตปุราณา ถปตโย “สมฺพหุลา กิร ภิกฺขู ภควโต จีวรกมฺมํ กโรนฺติฯ นิฏฺฐิตจีวโร ภควา เตมาสจฺจเยน จาริกํ ปกฺกมิสฺสตี”ติฯ

อถ โข อิสิทตฺตปุราณา ถปตโย มเคฺค ปุริสํ ฐเปสุํ “ยทา ตฺวํ อโมฺภ ปุริส ปเสฺสยฺยาสิ ภควนฺตํ อาคจฺฉนฺตํ อรหนฺตํ สมฺมาสมฺพุทฺธํ, อถ อมฺหากํ อาโรเจยฺยาสี”ติฯ ทฺวีหตีหํ ฐิโต โข โส ปุริโส อทฺทส ภควนฺตํ ทูรโตว อาคจฺฉนฺตํ, ทิสฺวาน เยน อิสิทตฺตปุราณา ถปตโย เตนุปสงฺกมิ, อุปสงฺกมิตฺวา อิสิทตฺตปุราเณ ถปตโย เอตทโวจ “อยํ โส ภเนฺต [อยํ ภเนฺต (สี. ก.) ปสฺส สํ. นิ. ๕.๑๐๐๒] ภควา อาคจฺฉติ อรหํ สมฺมาสมฺพุโทฺธ, ยสฺสทานิ กาลํ มญฺญถา”ติฯ

อถ โข อิสิทตฺตปุราณา ถปตโย เยน ภควา เตนุปสงฺกมิํสุ, อุปสงฺกมิตฺวา ภควนฺตํ อภิวาเทตฺวา ภควนฺตํ ปิฏฺฐิโต ปิฏฺฐิโต อนุพนฺธิํสุฯ อถ โข ภควา มคฺคา โอกฺกมฺม เยน อญฺญตรํ รุกฺขมูลํ เตนุปสงฺกมิ, อุปสงฺกมิตฺวา ปญฺญเตฺต อาสเน นิสีทิฯ อิสิทตฺตปุราณา ถปตโย ภควนฺตํ อภิวาเทตฺวา เอกมนฺตํ นิสีทิํสุ, เอกมนฺตํ นิสินฺนา โข อิสิทตฺตปุราณา ถปตโย ภควนฺตํ เอตทโวจุํ –

“ยทา มยํ ภเนฺต ภควนฺตํ สุโณม ‘สาวตฺถิยา โกสเลสุ จาริกํ ปกฺกมิสฺสตี’ติ, โหติ โน ตสฺมิํ สมเย อนตฺตมนตา โหติ โทมนสฺสํ ‘ทูเร โน ภควา ภวิสฺสตี’ติฯ ยทา ปน มยํ ภเนฺต ภควนฺตํ สุโณม ‘สาวตฺถิยา โกสเลสุ จาริกํ ปกฺกโนฺต’ติ, โหติ โน ตสฺมิํ สมเย อนตฺตมนตา โหติ โทมนสฺสํ ‘ทูเร โน ภควา’ติ…เป.…ฯ

“ยทา ปน มยํ ภเนฺต ภควนฺตํ สุโณม ‘กาสีสุ มคเธสุ [กาสีหิ มาคเธ (สํ. นิ. ๕.๑๐๐๒)] จาริกํ ปกฺกมิสฺสตี’ติ, โหติ โน ตสฺมิํ สมเย อนตฺตมนตา โหติ โทมนสฺสํ ‘ทูเร โน ภควา ภวิสฺสตี’ติ ฯ ยทา ปน มยํ ภเนฺต ภควนฺตํ สุโณม ‘กาสีสุ มคเธสุ จาริกํ ปกฺกโนฺต’ติ, อนปฺปกา โน ตสฺมิํ สมเย อนตฺตมนตา โหติ อนปฺปกํ โทมนสฺสํ ‘ทูเร โน ภควา’ติฯ

“ยทา ปน มยํ ภเนฺต ภควนฺตํ สุโณม ‘มคเธสุ กาสีสุ จาริกํ ปกฺกมิสฺสตี’ติ, โหติ โน ตสฺมิํ สมเย อตฺตมนตา โหติ โสมนสฺสํ ‘อาสเนฺน โน ภควา ภวิสฺสตี’ติฯ ยทา ปน มยํ ภเนฺต ภควนฺ

ตํ สุโณม ‘มคเธสุ กาสีสุ จาริกํ ปกฺกนฺต’ติ, โหติ โน ตสฺมึ สมเย อตฺตมนตา โหติ โสมนสฺสํ ‘อาสนฺเน โน ภควา’ติ...เป....ฯ

‘‘ยทา ปน มยํ ภนฺเต ภควนฺตํ สุโณม ‘โกสเลสุ สาวตฺถึ [สาวตฺถิยํ (สี. ก.)] จาริกํ ปกฺกมิสฺสตี’ติฯ โหติ โน ตสฺมึ สมเย อตฺตมนตา โหติ โสมนสฺสํ ‘อาสนฺเน โน ภควา ภวิสฺสตี’ติฯ

‘‘ยทา ปน มยํ ภนฺเต ภควนฺตํ สุโณม ‘สาวตฺถิยํ วิหรติ เชตวเน อนาถปิณฺฑิกสฺส อาราเม’ติ โหติ อนปฺปกา โน ตสฺมึ สมเย อตฺตมนตา, โหติ อนปฺปกํ โสมนสฺสํ ‘อาสนฺเน โน ภควา’’’ติฯ

‘‘ตสฺมาติห, ถปตโย, สมฺพาโธ ฆราวาโส รชาปโถ, อพฺโภกาโส ปพฺพชฺชา, อลญฺจ ปน โว, ถปตโย, อปฺปมาทายา’’ติฯ ‘‘อตฺถิ โข โน, ภนฺเต, เอตมฺหา สมฺพาธา อโญฺญ สมฺพาโธ สมฺพาธตโร เจว สมฺพาธสงฺขาตตโร จา’’ติ? ‘‘กตโม ปน โว, ถปตโย, เอตมฺหา สมฺพาธา อโญฺญ สมฺพาโธ สมฺพาธตโร เจว สมฺพาธสงฺขาตตโร จา’’ติ?

‘‘อิธ มยํ, ภนฺเต, ยทา ราชา ปเสนทิ โกสโล อุยฺยานภูมึ นิยฺยาตุกาโม [คนฺตุกาโม (สี. ก.) ปสฺส สํ. นิ. ๕.๑๐๐๒] โหติ, เย เต รโญฺญ ปเสนทิสฺส โกสลสฺส นาคา โอปวยฺหา, เต กเปฺปตฺวา ยา ตา รโญฺญ ปเสนทิสฺส โกสลสฺส ปชาปติโย ปิยา มนาปา, ตา [ตาสํ (สี. ก.)] เอกํ ปุรโต เอกํ ปจฺฉโต นิสีทาเปม, ตาสํ โข ปน, ภนฺเต, ภคินีนํ เอวรูโป คนฺโธ โหติฯ เสยฺยถาปิ นาม คนฺธกรณฺฑกสฺส ตาวเทว วิวริยมานสฺส, ยถา ตํ ราชกญฺญานํ [ราชารเหน (สี. ก.)] คนฺเธน วิภูสิตานํฯ ตาสํ โข ปน, ภนฺเต, ภคินีนํ เอวรูโป กายสมฺผโสฺส โหติ, เสยฺยถาปิ นาม ตูลปิจุโน วา กปฺปาสปิจุโน วา, ยถา ตํ ราชกญฺญานํ สุเขธิตานํฯ ตสฺมึ โข ปน, ภนฺเต, สมเย นาโคปิ รกฺขิตโพฺพ โหติฯ ตาปิ ภคินิโย รกฺขิตพฺพา โหติฯ อตฺตาปิ รกฺขิตพฺพา โหติฯ น โข ปน มยํ, ภนฺเต, อภิชานาม ตาสุ ภคินีสุ ปาปกํ จิตฺตํ ญฺปฺปาเทนฺตา, อยํ โข โน, ภนฺเต, เอตมฺหา สมฺพาธา อโญฺญ สมฺพาโธ สมฺพาธตโร เจว สมฺพาธสงฺฆาตตโร จาติฯ

‘‘ตสฺมาติห , ถปตโย, สมฺพาโธ ฆราวาโส รชาปโถ, อพฺโภกาโส ปพฺพชฺชาฯ อลญฺจ ปน โว, ถปตโย, อปฺปมาทายฯ จตูหิ โข ถปตโย, ธเมฺมหิ สมนฺนาคโต อริยสาวโก โสตาปโนฺน โหติ อวินิปาตธโมฺม นิยโต สโมฺพธิปรายโณฯ

‘‘กตเมหิ จตูหิ? อิธ, ถปตโย, สุตวา อริยสาวโก พุเทฺธ อเวจฺจปฺปสาเทน สมนฺนาคโต โหติ อิติปิ โส ภควา อรหํ...เป.... พุโทฺธ ภควาติ, ธเมฺม...เป.... สเงฺฆ...เป.... วิคตมลมเจฺฉเรน เจตสา อคารํ อชฺฌาวสติ, มุตฺตจาโค ปยตปาณิ โวสฺสคฺครโต ยาจโยโค ทานสํวิภาครโต อปฺปฏิวิภตฺตํฯ อิเมหิ โข, ถปตโย, จตูหิ ธเมฺมหิ สมนฺนาคโต อริยสาวโก โสตาปโนฺน โหติ อวินิปาตธโมฺม นิยโต สโมฺพธิปรายโณฯ

‘‘ตุเมฺห โข, ถปตโย, พุเทฺธ อเวจฺจปฺปสาเทน สมนฺนาคตา อิติปิ โส ภควา อรหํ...เป.... พุโทฺธ ภควาติ, ธเมฺม...เป.... สเงฺฆ...เป.... ยํ โข ปน กิญฺจิ กุเล เทยฺยธมฺมํ, สพฺพํ ตํ อปฺปฏิวิภตฺตํ สีลวนฺเตหิ กลฺยาณธเมฺมหิ, ตํ กึ มญฺญถ, ถปตโย, กติวิธา เต โกสเลสุ มนุสฺสา เย ตุมฺหากํ สมสมา ยทิทํ ทานสํวิภาเคหี’’ติ? ‘‘ลาภา โน, ภนฺเต, สุลทฺธํ โน, ภนฺเต, เยสํ โน ภควา เอวํ ปชานาตี’’ติฯ

อิทํ วาสนาภาคิยํ สุตฺตํฯ

๙๕“เอกปุปฺผํ จชิตฺวาน [ยชิตฺวาน (ก.) ปสฺส เถรคา. ๙๖], สหสฺสํ กปฺปโกฏิโยฯ

เทเว เจว มนุเสฺส จ, เสเสน ปรินิพฺพุโต’’ติฯ

อิทํ วาสนาภาคิยํ สุตฺตํฯ

“อสฺสเตฺถ หริโตภาเส, สํวิรูฬฺหมฺหิ ปาทเป;
เอกํ พุทฺธคตํ [พุทฺธกตํ (ก.) ปสฺส เถรคา. ๒๑๗] สญฺญํ, อลภิํตฺถํ [อลภิํหํ (สี. ก.)] ปติสฺสโตฯ

“อชฺช ติํสํ ตโต กปฺปา, นาภิชานามิ ทุคฺคติํ;
ติโสฺส วิชฺชา สจฺฉิกตา, ตสฺสา สญฺญาย วาสนา’’ติฯ

อิทํ วาสนาภาคิยํ สุตฺตํฯ

“ปิณฺฑาย โกสลํ ปุรํ, ปาวิสิ อคฺคปุคฺคโล;
อนุกมฺปโก ปุเรภตฺตํ, ตณฺหานิฆาตโก มุนิฯ

“ปุริสสฺส วฏํสโก หเตฺถ, สพฺพปุเปฺผหิลงฺกโต;
โส อทฺทสาสิ สมฺพุทฺธํ, ภิกฺขุสงฺฆปุรกฺขตํฯ

“ปวิสนฺตํ ราชมเคฺคน, เทวมานุสปูชิตํ;
หโฏฺฐ จิตฺตํ ปสาเทตฺวา, สมฺพุทฺธมุปสงฺกมิฯ

“โส ตํ วฏํสกํ สุรภิํ, วณฺณวนฺตํ มโนรมํ;
สมฺพุทฺธสฺสุปนาเมสิ, ปสโนฺน เสหิ ปาณิภิฯ

“ตโต อคฺคิสิขา วณฺณา, พุทฺธสฺส ลปนนฺตรา;
สหสฺสรํสิ วิชฺชุริว, โอกฺกา นิกฺขมิ อานนาฯ

“ปทกฺขิณํ กริตฺวาน, สีเส อาทิจฺจพนฺธุโน;
ติกฺขตฺตุํ ปริวเฏฺฏตฺวา, มุทฺธนนฺตรธายถฯ

“อิทํ ทิสฺวา อจฺฉริยํ, อพฺภุตํ โลมหํสนํ;
เอกํสํ จีวรํ กตฺวา, อานโนฺท เอตทพฺรวิฯ

“‘โก เหตุ สิตกมฺมสฺส, พฺยากโรหิ มหามุเน;
ธมฺมาโลโก ภวิสฺสติ, กงฺขํ วิตร โน มุเนฯ

“‘ยสฺส ตํ สพฺพธเมฺมสุ, สทา ญาณํ ปวตฺตติ;
กงฺขิํ เวมติกํ เถรํ, อานนฺทํ เอตทพฺรวิฯ

“‘โย โส อานนฺท ปุริโส, มยิ จิตฺตํ ปสาทยิ;
จตุราสีติกปฺปานิ, ทุคฺคติํ น คมิสฺสติฯ

‘‘‘เทเวสุ เทวโสภคฺคํ, ทิพฺพํ รชฺชํ ปสาสิย;
มนุเชสุ มนุชิโนฺท, ราชา รฎฺเฐ ภวิสฺสติฯ

‘‘‘โส จริมํ ปพฺพชิตฺวา, สจฺฉิกตฺวาน [สจฺฉิกตฺวา จ (ก.)] ธมฺมตํ;
ปเจฺจกพุโทฺธ ธุตราโค, วฎํสโก นาม ภวิสฺสติฯ

‘‘‘นตฺถิ จิเตฺต [ปสฺส วิ. ว. ๘๐๔] ปสนฺนมฺหิ, อปฺปกา นาม ทกฺขิณา;
ตถาคเต วา สมฺพุเทฺธ, อถ วา ตสฺส สาวเกฯ

‘‘‘เอวํ อจินฺติยา [ปสฺส อป. เถร ๑.๑.๘๒] พุทฺธา, พุทฺธธมฺมา อจินฺติยา;
อจินฺติเย ปสนฺนานํ, วิปาโก โหติ อจินฺติโย’’’ติฯ
อิทํ วาสนาภาคิยํ สุตฺตํฯ

๙๖. ‘‘อิธาหํ, ภิกฺขเว, เอกเจฺจํ ปุคฺคลํ ปสนฺนจิตฺตํ เอวํ เจตสา เจโต ปริจฺจ ปชานามิ ‘‘(ยถา โข อยํ ปุคฺคโล อิริยติ, ยญฺจ ปฎิปทํ ปฎิปโนฺน, ยญฺจ มคฺคํ สมารูโฬฺห) [( ) นตฺถิ อ. นิ. ๑.๔๓-๔๔; อิติวุ. ๒๑]ฯ อิมมฺหิ จายํ สมเย กาลํ กเรยฺย, ยถาภตํ นิกฺขิโตฺต เอวํ สเคฺคฯ ตํ กิสฺส เหตุ? จิตฺตํ หิสฺส, ภิกฺขเว, ปสนฺนํ, เจโตปสาทเหตุ [จิตฺตปฺปสาทเหตุ (สี. ก.)] โข ปน เอวมิเธกเจฺจ สตฺตา กายสฺส เภทา ปรํ มรณา สุคตึ สคฺคํ โลกํ อุปปชฺชนฺตี’’ติฯ เอตมตฺถํ ภควา อโวจ, ตเตฺถตํ อิติ วุจฺจติ –

‘‘ปสนฺนจิตฺตํ ญตฺวาน, เอกเจฺจํ อิธ ปุคฺคลํ;
เอตมตฺถญฺจ พฺยากาสิ, พุโทฺธ [สตฺถา (สี. ก.) ปสฺส อิติวุ. ๒๑] ภิกฺขูน สนฺติเกฯ

‘‘อิมมฺหิ จายํ สมเย, กาลํ กยิราถ ปุคฺคโล;
สคฺคมฺหิ อุปปเชฺชยฺย, จิตฺตํ หิสฺส ปสาทิตํฯ

‘‘เจโตปสาทเหตุ หิ, สตฺตา คจฺฉนฺติ สุคฺคตึ;
ยถาภตํ นิกฺขิเปยฺย, เอวเมวํ ตถาวิโธ;
กายสฺส เภทา สปฺปโญฺญ, สคฺคํ โส อุปปชฺชตี’’ติฯ

‘‘อยมฺปิ อโตฺถ วุโตฺต ภควตา อิติ เม สุต’’นฺติฯ

อิทํ วาสนาภาคิยํ สุตฺตํฯ

‘‘สุวณฺณจฺฉทนํ นาวํ, นาริ อารุยฺห ติฎฺฐสิ;
โอคาหสิ [โอคาหเส (สี. ก.) ปสฺส วิ. ว. ๕๓] โปกฺขรณึ, ปทุมํ ฉินฺทสิ ปาณินาฯ

‘‘เกน เต ตาทิโส วโณฺณ, อานุภาโว ชุติ จ เต;
อุปฺปชฺชนฺติ จ เต โภคา, เย เกจิ มนสิจฺฉิตาฯ

‘‘ปุจฺฉิตา เทวเต สํส, กิสฺส กมฺมสฺสิทํ ผลํ;
สา เทวตา อตฺตมนา, เทวราเชน ปุจฺฉิตาฯ

‘‘ปญฺหํ ปุฎฺฐา วิยากาสิ, สกฺกสฺส อิติ เม สุตํ;
อทฺธานํ ปฎิปนฺนาหํ, ทิสฺวา ถูปํ มโนรมํฯ

“ตตฺถ จิตฺตํ ปสาเทสึ, กสฺสปสฺส ยสสฺสิโน;
ปทฺธปุเปฺผหิ ปูเชสึ, ปสนฺนา เสหิ ตเสฺสว;
กมฺมสฺส ผลํ วิปาโก, เอตาทิสํ กตปุญฺญา ลภนฺตี”ติฯ

อิทํ วาสนาภาคิยํ สุตฺตํฯ

“ทานกถา สีลกถา สคฺคกถา ปุญฺญกถา ปุญฺญวิปากกถา”ติ;
อิทํ วาสนาภาคิยํ สุตฺตํฯ

“อปิจาปิ ปํสุถูเปสุ อุทฺทิสฺสกเตสุ ทสพลธรานํ ตตฺถปิ การํ กตฺวา สเคฺคสุ นรา ปโมทนฺตี”ติฯ

อิทํ วาสนาภาคิยํ สุตฺตํฯ

๙๗. “เหมปุตฺตสรีรวณฺณา, สเพฺพ สุภคสณฺฐิตีฯ

อุทเกน ปํสุํ เตเมตฺวา, ถูปํ วเฑฺฒถ กสฺสปํฯ

“อยํ สุคเตฺต สุคตสฺส ถูโป, มเหสิโน ทสพลธมฺมธาริโน;
ตสฺมึ [ยสฺมึ (สี.)] อิเม เทวมนุชา ปสนฺนา, การํ กโรนฺตา ชรามรณา ปมุจฺจเร”ติฯ

อิทํ วาสนาภาคิยํ สุตฺตํฯ

“อุฬารํ วต ตํ อาสิ, ยาหํ ถูปํ มเหสิโน;
อุปฺปลานิ จ จตฺตาริ, มาลญฺจ อภิโรปยึฯ

“อชฺช ตึสํ ตโต กปฺปา, นาภิชานามิ ทุคฺคตึ;
วินิปาตํ น คจฺฉามิ, ถูปํ ปูเชตฺว [ปูเชตฺวา (ก.)] สตฺถุโน”ติฯ

อิทํ วาสนาภาคิยํ สุตฺตํฯ

“พาตฺตึสลกฺขณธรสฺส, วิชิตวิชยสฺส โลกนาถสฺส;
สตสหสฺสํ กเปฺป, มุทิโต ถูปํ อปูเชสิฯ

“ยํ มยา ปสุตํ ปุญฺญํ, เตน จ ปุเญฺญน เทว โสภคฺคํ;
รชฺชานิ จ การิตานิ, อนาคนฺตุน วินิปาตํฯ

“ยํ จกฺขุ อทนฺตทมกสฺส, สาสเน ปณิหิตํ ตถา;
จิตฺตํ ตํ เม สพฺพํ, ลทฺธํ วิมุตฺตจิตฺตมฺหิ วิธูตลโต”ติฯ

อิทํ วาสนาภาคิยํ สุตฺตํฯ

๙๘. “สฺวมากปโตฺถทนมตฺตเมว หิ, ปเจฺจกพุทฺธมฺหิ อทาสิ ทกฺขิณํฯ

วิมุตฺตจิเตฺต อขิเล อนาสเว, อรณวิหาริมฺหิ อสงฺคมานเสฯ

‘‘ตสฺมิญฺจ โอกปฺปยิ ธมฺมมุตฺตมํ, ตสฺมิญฺจ ธมฺเม ปณิเธสิ มานสํ;
เอวํ วิหารีหิ เม สงฺคโม สิยา, ภเว กุทาสุปิ จ มา อเปกฺขวาฯ

‘‘ตเสฺสว กมฺมสฺส วิปากโต อหํ, สหสฺสกฺขตฺตุํ กุรุสูปปชฺชถ [กุรูสูปปชฺชถ (สี.)];
ทีฆายุเกสุ อมเมสุ ปาณิสุ, วิเสสคามีสุ อหีนคามิสุฯ

‘‘ตเสฺสว กมฺมสฺส วิปากโต อหํ, สหสฺสกฺขตฺตุํ ติทโสปปชฺชถ;
วิจิตฺรมาลาภรณานุเลปิสุ, วิสิฏฺฐกายูปคโต ยสสฺสิสุฯ

‘‘ตเสฺสว กมฺมสฺส วิปากโต อหํ, วิมุตฺตจิโตฺต อขิโล อนาสโว;
อิเมหิ เม อนฺติมเทหธาริภิ, สมาคโม อาสิหิ ตาหิ ตาสิหิฯ

‘‘ปจฺจกฺขํ ขฺวิมํ อวจ ตถาคโต ชิโน, สมิชฺฌเต สีลวโต ยทิจฺฉติ;
ยถา ยถา เม มนสา วิจินฺติตํ, ตถา สมิทฺธํ อยมนฺติโม ภโว’’ติฯ

อิทํ วาสนาภาคิยํ สุตฺตํฯ

‘‘เอกตึสมฺหิ กปฺปมฺหิ ชิโน อเนโช, อนนฺตทสฺสี ภควา สิขีติ;
ตสฺสาปิ ราชา ภาตา สิขิเทฺธ [สิขณฺฑิ (สี.)], พุเทฺธ จ ธเมฺม จ อภิปฺปสโนฺนฯ

‘‘ปรินิพฺพุเต โลกวินายกมฺหิ, ถูปํ สกาสิ วิปุลํ มหนฺตํ;
สมนฺตโต คาวุติกํ มเหสิโน, เทวาติเทวสฺส นรุตฺตมสฺสฯ

‘‘ตสฺมิํ มนุโสฺส พลิมาภิหารี, ปคฺคยฺห ชาติสุมนํ ปหโฏฺฐ;
วาเตน ปุปฺผํ ปติตสฺส เอกํ, ตาหํ คเหตฺวาน ตเสฺสว ทาสิฯ

‘‘โส มํ อโวจาภิปสนฺนจิโตฺต, ตุยฺหเมว เอตํ ปุปฺผํ ททามิ;
ตาหํ คเหตฺวา อภิโรปเยสิํ, ปุนปฺปุนํ พุทฺธมนุสฺสรโนฺตฯ

‘‘อชฺช ติํสํ ตโต กปฺปา, นาภิชานามิ ทุคฺคติํ;
วินิปาตญฺจ น คจฺฉามิ, ถูปปูชายิทํ ผล’’นฺติฯ

อิทํ วาสนาภาคิยํ สุตฺตํฯ

‘‘กปิลํ นาม นครํ, สุวิภตฺตํ มหาปถํ;
อากิณฺณมิทฺธํ ผีตญฺจ, พรหฺมทตฺตสฺส ราชิโนฯ

‘‘กุมฺมาสํ วิกฺกิณิํ ตตฺถ, ปญฺจาลานํ ปุรุตฺตเม;
โสหํ อทฺทสิํ สมฺพุทฺธํ, อุปริฏฺฐํ ยสสฺสินํฯ

‘‘หโฏฺฐ จิตฺตํ ปสาเทตฺวา, นิมเนฺตสิํ นรุตฺตมํ;
อริฏฺฐํ ธุวภเตฺตน, ยํ เม เคหมฺหิ วิชฺชถฯ

‘‘ตโต จ กตฺติโก ปุโณฺณ [กตฺติกา ปุณฺณา (ก.)], ปุณฺณมาสี อุปฏฺฐิตา;
นวํ ทุสฺสยุคํ คยฺห, อริฏฺฐโสฺสปนามยิํฯ

“ปสนฺนจิตฺตํ ญตฺวาน, ปฏิคฺคณฺหิ นรุตฺตโม;
อนุกมฺปโก การุณิโก, ตณฺหานิฆาตโก มุนิฯ

“ตาหํ กมฺมํ กริตฺวาน, กลฺยาณํ พุทฺธวณฺณิตํ;
เทเว เจว มนุเสฺส จ, สนฺธาวิตฺวา ตโต จุโตฯ

“พาราณสิยํ นคเร, เสฏฺฐิสฺส เอกปุตฺตโก;
อเฑฺฒ กุลสฺมึ อุปฺปชฺชึ, ปาเณหิ จ ปิยตโรฯ

“ตโต จ วิญฺญุตํ ปโตฺต, เทวปุเตฺตน โจทิโต;
ปาสาทา โอรูหิตฺวาน, สมฺพุทฺธมุปสงฺกมึฯ

“โส เม ธมฺมมเทสยิ, อนุกมฺปาย โคตโม;
ทุกฺขํ ทุกฺขสมุปฺปาทํ, ทุกฺขสฺส จ อติกฺกมํฯ

“อริยํ อฏฺฐงฺคิกํ มคฺคํ, ทุกฺขูปสมคามินํ;
จตฺตาริ อริยสจฺจานิ, มุนิ ธมฺมมเทสยิฯ

“ตสฺสาหํ วจนํ สุตฺวา, วิหรึ สาสเน รโต;
สมถํ ปฏิวิชฺฌาหํ, รตฺตินฺทิวมตนฺทิโตฯ

“อชฺฌตฺตญฺจ พหิทฺธา จ, เย เม วิชฺชึสุ [วิชฺฌึสุ (สี.)] อาสวา;
สเพฺพ อาสุํ สมุจฺฉินฺนา, น จ อุปฺปชฺชเร ปุนฯ

“ปริยนฺตกตํ ทุกฺขํ, จริโมยํ สมุสฺสโย;
ชาติมรณสํสาโร, นตฺถิทานิ ปุนพฺภโว”ติฯ

อิทํ วาสนาภาคิยํ สุตฺตํฯ

๙๙. ตตฺถ กตมํ นิเพฺพธภาคิยํ สุตฺตํ?

“อุทฺธํ อโธ สพฺพธิ วิปฺปมุโตฺต, อยํ อหสฺมีติ [อยมหมสฺมีติ (สี.) ปสฺส อุทา. ๖๑] อ
นานุปสฺสี;
เอวํ วิมุโตฺต อุทตาริ โอฆํ, อติณฺณปุพฺพํ อปุนพฺภวายา”ติฯ

อิทํ นิเพฺพธภาคิยํ สุตฺตํฯ

“สีลวโต , อานนฺท, น เจตนา [เจตนาย (อ. นิ. ๑๑.๒)] กรณียา ‘กินฺติ เม อวิปฺปฏิสาโร ชาเยยฺยา’ติฯ ธมฺมตา เอสา, อานนฺท, ยํ สีลวโต อวิปฺปฏิสาโร ชาเยยฺยฯ อวิปฺปฏิสารินา, อานนฺท, น เจตนา กรณียา ‘กินฺติ เม ปาโมชฺชํ ชาเยยฺยา’ติฯ ธมฺมตา เอสา, อานนฺท, ยํ อวิปฺปฏิสาริโน ปาโมชฺชํ ชาเยยฺยฯ ปมุทิเตน, อานนฺท, น เจตนา กรณียา ‘กินฺติ เม ปีติ ชาเยยฺยา’ติฯ ธมฺมตา เอสา, อานนฺท, ยํ ปมุทิตสฺส ปีติ ชาเยยฺยฯ ปีติมนสฺส, อานนฺท, น เจตนา กรณียา ‘กินฺติ เม กาโย ปสฺสเมฺภยฺยา’ติฯ ธมฺมตา เอสา, อานนฺท, ยํ ปีติมนสฺส กาโย ปสฺสเมฺภยฺยฯ ปสฺสทฺธกายสฺส อานนฺท, น เจตนา กรณียา ‘กินฺตาหํ สุขํ เวทิเยยฺย’นฺติฯ ธมฺมตา เอสา, อานนฺท, ยํ ปสฺสทฺธกาโย สุขํ เวทิเยยฺยฯ สุขิโน อานนฺท, น เจตนา กรณียา ‘กินฺติ เม

สมาธิ ชาเยยฺยา’ติฯ ธมฺมตา เอสา, อานนฺท, ยํ สุขิโน สมาธิ ชาเยยฺยฯ สมาหิตสฺส อานนฺท, น เจตนา กรณียา ‘กินฺตาหํ ยถาภูตํ ปชาเนยฺย’นฺติฯ ธมฺมตา เอสา, อานนฺท, ยํ สมาหิโต ยถาภูตํ ปชาเนยฺยฯ ยถาภูตํ ปชานตา , อานนฺท, น เจตนา กรณียา ‘กินฺติ เม นิพฺพิทา ชาเยยฺยา’ติฯ ธมฺมตา เอสา, อานนฺท, ยํ ยถาภูตํ ปชานโนฺต นิพฺพินฺทยฺยฯ นิพฺพินฺทเนฺตน, อานนฺท, น เจตนา กรณียา ‘กินฺติ เม วิราโค ชาเยยฺยา’ติฯ ธมฺมตา เอสา, อานนฺท, ยํ นิพฺพินฺทโนฺต วิรเชฺชยฺยฯ วิรชฺชเนฺตน อานนฺท น เจตนา กรณียา ‘กินฺติ เม วิมุตฺติ ชาเยยฺยา’ติฯ ธมฺมตา เอสา, อานนฺท, ยํ วิรชฺชโนฺต วิมุเจฺจยฺยฯ วิมุเตฺตน, อานนฺท, น เจตนา กรณียา ‘กินฺติ เม วิมุตฺติญาณทสฺสนํ อุปฺปเชฺชยฺยา’ติฯ ธมฺมตา เอสา, อานนฺท, ยํ วิมุตฺตสฺส วิมุตฺติญาณทสฺสนํ อุปฺปเชฺชยฺยา’’ติฯ

อิทํ นิเพฺพธภาคิยํ สุตฺตํฯ

๑๒๒. ‘‘ยทา หเว ปาตุภวนฺติ ธมฺมา, อาตาปิโน ฌายโต พฺราหฺมณสฺสฯ

อถสฺส กงฺขา วปยนฺติ สพฺพา, ยโต ปชานาติ สเหตุธมฺม’’นฺติฯ

อิทํ นิเพฺพธภาคิยํ สุตฺตํฯ

‘‘ยทา หเว ปาตุภวนฺติ ธมฺมา, อาตาปิโน ฌายโต พฺราหฺมณสฺส;
อถสฺส กงฺขา วปยนฺติ สพฺพา, ยโต ขยํ ปจฺจยานํ อเวที’’ติฯ

อิทํ นิเพฺพธภาคิยํ สุตฺตํฯ

‘‘กึนุ [ปสฺส สํ. นิ. ๒.๒๔๓] กุชฺฌสิ มา กุชฺฌิ, อโกฺกโธ ติสฺส เต วรํ;
โกธมานมกฺขวินยตฺถํ หิ, ติสฺส พฺรหฺมจริยํ วุสฺสตี’’ติฯ

อิทํ นิเพฺพธภาคิยํ สุตฺตํฯ

‘‘กทาหํ นนฺทํ ปเสฺสยฺยํ, อารญฺญํ [อรญฺญํ (ก.) ปสฺส สํ. นิ. ๒.๒๔๒] ปํสุกูลิกํ;
อญฺญาตุเญฺฉน ยาเปนฺตํ, กาเมสุ อนเปกฺขิน’’นฺติฯ

อิทํ นิเพฺพธภาคิยํ สุตฺตํฯ

‘‘กึสุ เฉตฺวา สุขํ เสติ, กึสุ เฉตฺวา น โสจติ;
กิสฺสสฺสุ [กิสฺสสฺส (สี. ก.) ปสฺส สํ. นิ. ๑.๑๘๗] เอกธมฺมสฺส, วธํ โรเจสิ โคตมาติฯ

‘‘โกธํ เฉตฺวา สุขํ เสติ, โกธํ เฉตฺวา น โสจติ;
โกธสฺส วิสมูลสฺส, มธุรคฺคสฺส พฺราหฺมณ;
วธํ อริยา ปสํสนฺติ, ตํ หิ เฉตฺวา น โสจตี’’ติฯ

อิทํ นิเพฺพธภาคิยํ สุตฺตํฯ

‘‘กึสุ หเน อุปฺปติตํ, กึสุ ชาตํ วิโนทเย;
กิญฺจสฺสุ ปชเห ธีโร, กิสฺสาภิสมโย สุโขฯ

“โกธํ หเน อุปฺปติตํ, ราคํ ชาตํ วิโนทเย;
อวิชฺชํ ปชเห ธีโร, สจฺจาภิสมโย สุโข”ติฯ

อิทํ นิเพฺพธภาคิยํ สุตฺตํฯ

๑๐๗. “สตฺติยา วิย โอมโฏฺฐ, ฑยฺหมาโนว [ทยฺหมาเนว (ก.) สํ. นิ. ๑.๒๑; เถรคา. ๓๙ ปสฺสิตพฺพํ] มตฺถเกฯ

กามราคปฺปหานาย, สโต ภิกฺขุ ปริพฺพเชฯ

“สตฺติยา วิย โอมโฏฺฐ, ฑยฺหมาโนว มตฺถเก;
สกฺกายทิฏฺฐิปฺปหานาย, สโต ภิกฺขุ ปริพฺพเช”ติฯ

อิทํ นิเพฺพธภาคิยํ สุตฺตํฯ

“สเพฺพ ขยนฺตา นิจยา, ปตนนฺตา สมุสฺสยา;
สเพฺพสํ มรณมาคมฺม, สเพฺพสํ ชีวิตมทฺธุวํ;
เอตํ ภยํ มรเณ [มรณํ (ก.) ปสฺส สํ. นิ. ๑.๑๐๐] เปกฺขมาโน, ปุญฺญานิ กยิราถ สุขาวหานิฯ

“สเพฺพ ขยนฺตา นิจยา, ปตนนฺตา สมุสฺสยา;
สเพฺพสํ มรณมาคมฺม, สเพฺพสํ ชีวิตมทฺธุวํ;
เอตํ ภยํ มรเณ เปกฺขมาโน, โลกามิสํ ปชเห สนฺติเปโกฺข”ติฯ

อิทํ นิเพฺพธภาคิยํ สุตฺตํฯ

“สุขํ สยนฺติ มุนโย, น เต โสจนฺติ มาวิธ;
เยสํ ฌานรตํ จิตฺตํ, ปญฺญวา สุสมาหิโต;
อารทฺธวีริโย ปหิตโตฺต, โอฆํ ตรติ ทุตฺตรํฯ

“วิรโต กามสญฺญาย, สพฺพสํโยชนาตีโต [สพฺพสํโยชนาติโค (สี.) ปสฺส สํ. นิ. ๑.๙๖];
นนฺทิภวปริกฺขีโณ [นนฺทีราคปริกฺขีโณ (ก.) สํ. นิ. ๑.๙๖], โส คมฺภีเร น สีทตี”ติฯ

อิทํ นิเพฺพธภาคิยํ สุตฺตํฯ

“สทฺทหาโน อรหตํ, ธมฺมํ นิพฺพานปตฺติยา;
สุสฺสูสํ ลภเต ปญฺญํ, อปฺปมโตฺต วิจกฺขโณฯ

ปติรูปการี ธุรวา, อุฎฺฐาตา วินฺทเต ธนํ;
สเจฺจน กิตฺติํ ปโปฺปติ, ททํ มิตฺตานิ คนฺถติ;
อสฺมา โลกา ปรํ โลกํ, เอวํ [สเว (สี.) ปสฺส สํ. นิ. ๑.๒๔๖] เปจฺจ น โสจตี”ติฯ

อิทํ นิเพฺพธภาคิยํ สุตฺตํฯ

“สพฺพคนฺถปหีนสฺส, วิปฺปมุตฺตสฺส เต สโต;
สมณสฺส น ตํ สาธุ, ยทญฺญมนุสาสสีติฯ

“เยน เกนจิ วเณฺณน, สํวาโส สกฺก ชายติ;
น ตํ อรหติ สปฺปโญฺญ, มนสา อนุกมฺปิตุํ [อนนุกมฺปิตํ (สี. ก.) ปสฺส สํ. นิ. ๑.๒๓๖]ฯ

“มนสา เจ ปสเนฺนน, ยทญฺญมนุสาสติ;
น เตน โหติ สํยุโตฺต, ยานุกมฺปา อนุทฺทยา”ติฯ

อิทํ นิเพฺพธภาคิยํ สุตฺตํฯ

๑๐๒. “ราโค จ โทโส จ กุโตนิทานา, อรตี รตี [อรติ รติ (ก.) สํ. นิ. ๑.๒๓๗; สุ. นิ. ๒๗๓ ปสฺสิตพฺพํ] โลมหํโส กุโตชาฯ

กุโต สมุฎฺฐาย มโนวิตกฺกา, กุมารกา ธงฺกมิโวสฺสชนฺติฯ

“ราโค จ โทโส จ อิโตนิทานา, อรตี รตี โลมหํโส อิโตชา;
อิโต สมุฎฺฐาย มโนวิตกฺกา, กุมารกา ธงฺกมิโวสฺสชนฺติฯ

“เสฺนหชา อตฺตสมฺภูตา, นิโคฺรธเสฺสว ขนฺธชา;
ปุถุ วิสตฺตา กาเมสุ, มาลุวาว วิตตา วเนฯ

“เย นํ ปชานนฺติ ยโตนิทานํ, เต นํ วิโนเทนฺติ สุโณหิ ยกฺข;
เต ทุตฺตรํ โอฆมิมํ ตรนฺติ, อติณฺณปุพฺพํ อปุนพฺภวายา”ติฯ

อิทํ นิเพฺพธภาคิยํ สุตฺตํฯ

“ทุกฺกรํ ภควา สุทุกฺกรํ ภควา”ติ;

“ทุกฺกรํ วาปิ กโรนฺติ, [กามทาติ ภควา]
เสกฺขา สีลสมาหิตา;
ฐิตตฺตา อนคาริยุเปตสฺส, ตุฎฺฐิ โหติ สุขาวหา”ติฯ

“ทุลฺลภา [ทุลฺลภํ (สี. ก.) ปสฺส สํ. นิ. ๑.๘๗] ภควา ยทิทํ ตุฎฺฐี”ติ;
“ทุลฺลภํ วาปิ ลภนฺติ, [กามทาติ ภควา]
จิตฺตวูปสเม รตา;
เยสํ ทิวา จ รโตฺต จ, ภาวนาย รโต มโน”ติฯ

“ทุสฺสมาทหํ ภควา ยทิทํ จิตฺต”นฺติ;
“ทุสฺสมาทหํ วาปิ สมาทหนฺติ, [กามทาติ ภควา]
อินฺทฺริยูปสเม รตา;
เต เฉตฺวา มจฺจุโน ชาลํ, อริยา คจฺฉนฺติ กามทา”ติฯ

“ทุคฺคโม ภควา วิสโม มโคฺค”ติ;
“ทุคฺคเม วิสเม วาปิ, อริยา คจฺฉนฺติ กามท [กามทา (ก.) ปสฺส สํ. นิ. ๑.๘๗];

อนริยา วิสเม มเคฺค, ปปตนฺติ อวํสิรา;
อริยานํ สโม มโคฺค, อริยา หิ วิสเม สมา’’ติฯ

อิทํ นิเพฺพธภาคิยํ สุตฺตํฯ

๑๐๓. ‘‘อิทํ หิ [ปสฺส สํ. นิ. ๑.๑๐๑] ตํ เชตวนํ, อิสิสงฺฆนิเสวิตํฯ

อาวุตฺถํ ธมฺมราเชน, ปีติสญฺชนนํ มมฯ

‘‘กมฺมํ วิชฺชา จ ธโมฺม จ, สีลํ ชีวิตมุตฺตมํ;
เอเตน มจฺจา สุชฺฌนฺติ, น โคเตฺตน ธเนน วาฯ

‘‘ตสฺมา หิ ปณฺฑิโต โปโส, สมฺปสฺสํ อตฺถมตฺตโน;
โยนิโส วิจิเน ธมฺมํ, เอวํ ตตฺถ วิสุชฺฌติฯ

‘‘สาริปุโตฺตว ปญฺญาย, สีเลน อุปสเมน จ;
โยปิ ปารงฺคโต ภิกฺขุ, เอตาวปรโม สิยา’’ติฯ

อิทํ นิเพฺพธภาคิยํ สุตฺตํฯ

‘‘อตีตํ นานฺวาคเมยฺย, นปฺปฏิกงฺเข อนาคตํ;
ยทตีตํ ปหีนํ [ปหีณํ (สี.) ปสฺส ม. นิ. ๓.๒๗๒] ตํ, อปฺปตฺตญฺจ อนาคตํฯ

‘‘ปจฺจุปฺปนฺนญฺจ โย ธมฺมํ, ตตฺถ ตตฺถ วิปสฺสติ;
อสํหีรํ อสํกุปฺปํ, ตํ วิทฺวา มนุพฺรูหเยฯ

‘‘อเชฺชว กิจฺจมาตปฺปํ [กิจฺจํ อาตปฺปํ (สี.)], โก ชญฺญา มรณํ สุเว;
น หิ โน สงฺครํ เตน, มหาเสเนน มจฺจุนาฯ

‘‘เอวํ วิหาริํ อาตาปิํ, อโหรตฺตมตนฺทิตํ;
ตํ เว ‘‘ภเทฺทกรโตฺต’’ติ, สโนฺต อาจิกฺขเต มุนี’’ติฯ

อิทํ นิเพฺพธภาคิยํ สุตฺตํฯ

‘‘จตฺตาริมานิ , ภิกฺขเว, สจฺฉิกาตพฺพานิฯ กตมานิ จตฺตาริ? อตฺถิ, ภิกฺขเว, ธมฺมา จกฺขุนา ปญฺญาย จ สจฺฉิกาตพฺพา, อตฺถิ ธมฺมา สติยา ปญฺญาย จ สจฺฉิกาตพฺพา, อตฺถิ ธมฺมา กาเยน ปญฺญาย จ สจฺฉิกาตพฺพา, อตฺถิ ธมฺมา ปญฺญาย เวทิตพฺพา, ปญฺญาย จ สจฺฉิกาตพฺพาฯ

‘‘กตเม จ, ภิกฺขเว, ธมฺมา จกฺขุนา ปญฺญาย จ สจฺฉิกาตพฺพา? ทิพฺพจกฺขุ สุวิสุทฺธํ อติกฺกนฺตมานุสกํ จกฺขุนา ปญฺญาย จ สจฺฉิกาตพฺพํฯ

‘‘กตเม จ, ภิกฺขเว, ธมฺมา สติยา ปญฺญาย จ สจฺฉิกาตพฺพา? ปุเพฺพนิวาสานุสฺสติ สติยา ปญฺญาย จ สจฺฉิกาตพฺพาฯ

“กตเม จ, ภิกฺขเว, ธมฺมา กาเยน ปญฺญาย จ สจฺฉิกาตพฺพา? อิทฺธิวิธา นิโรธา กาเยน ปญฺญาย จ สจฺฉิกาตพฺพาฯ

“กตเม จ, ภิกฺขเว, ธมฺมา ปญฺญาย เวทิตพฺพา, ปญฺญาย สจฺฉิกาตพฺพา? อาสวานํ ขเย ญาณํ ปญฺญาย เวทิตพฺพํ, ปญฺญาย จ สจฺฉิกาตพฺพ”นฺติฯ

อิทํ นิเพฺพธภาคิยํ สุตฺตํฯ

๑๐๔. ตตฺถ กตมํ อเสกฺขภาคิยํ สุตฺตํ?

“ยสฺส เสลูปมํ จิตฺตํ, ฐิตํ นานุปกมฺปติ;
วิรตฺตํ รชนีเยสุ, โกปเนยฺเย น กุปฺปติ;
ยเสฺสวํ ภาวิตํ จิตฺตํ, กุโต นํ [ตํ (อุทา. ๓๔)] ทุกฺขเมสฺสตี”ติฯ

อิทํ อเสกฺขภาคิยํ สุตฺตํฯ

อายสฺมโต จ สาริปุตฺตสฺส จาริกาทสมํ เวยฺยากรณํ กาตพฺพนฺติฯ

อิทํ อเสกฺขภาคิยํ สุตฺตํฯ

“โย พฺราหฺมโณ พาหิตปาปธมฺโม, นิหุํหุโงฺก [นิหุหุโงฺก (สี.) ปสฺส อุทา. ๔] นิกฺกสาโว ยตตฺโต;
เวทนฺตคู วูสิตพฺรหฺมจริโย, ธมฺเมน โส พฺรหฺมวาทํ วเทยฺย;
ยสฺสุสฺสทา นตฺถิ กุหิญฺจิ โลเก”ติฯ

อิทํ อเสกฺขภาคิยํ สุตฺตํฯ

“พาหิตฺวา ปาปเก ธเมฺม, เย จรนฺติ สทา สตา;
ขีณสํโยชนา พุทฺธา, เต เว โลกสฺมิ [โลกสฺมึ (สี. ก.) ปสฺส อุทา. ๕] พฺราหฺมณา”ติฯ

อิทํ อเสกฺขภาคิยํ สุตฺตํฯ

“ยตฺถ อาโป จ ปถวี, เตโช วาโย น คาธติ;
น ตตฺถ สุกฺกา โชตนฺติ, อาทิโจฺจ นปฺปกาสติ;
น ตตฺถ จนฺทิมา ภาติ, ตโม ตตฺถ น วิชฺชติฯ

“ยทา จ อตฺตนาเวทิ [เวที (สี.) ปสฺส อุทา. ๑๐], มุนิ โมเนน พฺราหฺมโณ;
อถ รูปา อรูปา จ, สุขทุกฺขา ปมุจฺจตี”ติฯ

อิทํ อเสกฺขภาคิยํ สุตฺตํฯ

“ยทา สเกสุ [ปสฺส อุทา. ๗] ธเมฺมสุ, ปารคู โหติ พฺราหฺมโณ;
อถ เอตํ ปิสาจญฺจ, ปกฺกุลญฺจาติวตฺตตี”ติฯ

อิทํ อเสกฺขภาคิยํ สุตฺตํฯ

“นาภินนฺทติ อายนฺตึ [อายนฺตึ นาภินนฺทติ (อุทา. ๘)], ปกฺกมนฺตึ น โสจติ;
สงฺคา สงฺคามชึ มุตฺตํ, ตมหํ พฺรูมิ พฺราหฺมณ”นฺติฯ

อิทํ อเสกฺขภาคิยํ สุตฺตํฯ

“น อุทเกน สุจี [สุจิ (สี. ก.) ปสฺส อุทา. ๙] โหติ, พเหฺวตฺถ นฺหายตี [นหายติ (สี.)] ชโน;
ยมฺหิ สจฺจญฺจ ธมฺโม จ, โส สุจี โส จ พฺราหฺมโณ”ติฯ

อิทํ อเสกฺขภาคิยํ สุตฺตํฯ

“ยทา หเว ปาตุภวนฺติ ธมฺมา, อาตาปิโน ฌายโต พฺราหฺมณสฺส;
วิธูปยํ ติฏฺฐติ มารเสนํ, สูริโยว โอภาสยมนฺตลิกฺข”นฺติฯ

อิทํ อเสกฺขภาคิยํ สุตฺตํฯ

“สนฺตินฺทฺริยํ ปสฺสถ อิริยมานํ, เตวิชฺชปตฺตํ อปหานธมฺมํ;
สพฺพานิ โยคานิ อุปาติวตฺโต, อกิญฺจโน อิริยติ ปํสุกูลิโกฯ

“ตํ เทวตา สมฺพหุลา อุฬารา, พฺรหฺมวิมานํ อุปสงฺกมิตฺวา;
อาชานิยํ ชาติพลํ นิเสธํ, นิธ นมสฺสนฺติ ปสนฺนจิตฺตาฯ

“นโม เต ปุริสาชญฺญ, นโม เต ปุริสุตฺตม;
ยสฺส เต นาภิชานาม, กึ ตุวํ นิสฺสาย ฌายสี”ติฯ

อิทํ อเสกฺขภาคิยํ สุตฺตํฯ

“สหายา วติเม ภิกฺขู, จิรรตฺตํ สเมติกา;
สเมติ เนสํ สทฺธมฺโม, ธมฺเม พุทฺธปฺปเวทิเต”ฯ

“สุวินีตา กปฺปิเนน, ธมฺเม อริยปฺปเวทิเต;
ธาเรนฺติ อนฺติมํ เทหํ, เชตฺวา มารํ สวาหินิ”นฺติ [สวาหน”นฺติ (ก.) ปสฺส สํ. นิ. ๒.๒๔๖]ฯ

อิทํ อเสกฺขภาคิยํ สุตฺตํฯ

“นยิทํ สิถิลมารพฺภ, นยิทํ อปฺเปน ถามสา;
นิพฺพานํ อธิคนฺตพฺพํ, สพฺพทุกฺขปฺปโมจนํ [สพฺพคนฺถปฺปโมจนํ (ก.) ปสฺส สํ. นิ. ๒.๒๓๘]ฯ

“อยญฺจ ทหโร ภิกฺขุ, อยมุตฺตมปุริโส;
ธาเรติ อนฺติมํ เทหํ, เชตฺวา มารํ สวาหินิ”นฺติฯ

อิทํ อเสกฺขภาคิยํ สุตฺตํฯ

“ทุพฺพณฺณโก ลูขจีวโร, โมฆราชา สทา สโต;
ขีณาสโว วิสํยุตฺโต, กตกิจฺโจ อนาสโวฯ

“เตวิโชฺช อิทฺธิปฺปตฺโต จ, เจโตปริยโกวิโท [เจโตปริยายโกวิโท (สี.)];
ธาเรติ อนฺติมํ เทหํ, เชตฺวา มารํ สวาหินิ”นฺติฯ

อิทํ อเสกฺขภาคิยํ สุตฺตํฯ

๑๐๕. “ตถาคโต, ภิกฺขเว, อรหํ สมฺมาสมฺพุโทฺธ รูปสฺส นิพฺพิทา วิราคา นิโรธา อนุปาทา วิมุโตฺต สมฺมาสมฺพุโทฺธติ วุจฺจติฯ ภิกฺขุปิ, ภิกฺขเว, ปญฺญาวิมุโตฺต รูปสฺส นิพฺพิทา วิราคา นิโรธา อนุปาทา วิมุโตฺต ปญฺญาวิมุโตฺตติ วุจฺจติฯ

“ตถาคโต, ภิกฺขเว, อรหํ สมฺมาสมฺพุโทฺธ เวทนาย…เป.… สญฺญาย…เป.… สงฺขารานํ…เป.… วิญฺญาณสฺส นิพฺพิทา วิราคา นิโรธา อนุปาทา วิมุโตฺต สมฺมาสมฺพุโทฺธติ วุจฺจติฯ ภิกฺขุปิ, ภิกฺขเว, ปญฺญาวิมุโตฺต วิญฺญาณสฺส นิพฺพิทา วิราคา นิโรธา อนุปาทา วิมุโตฺต ปญฺญาวิมุโตฺตติ วุจฺจติฯ

“ตตฺร โข, ภิกฺขเว, โก วิเสโส โก อธิปฺปยาโส [อธิปฺปาโย (ก.) ปสฺส สํ. นิ. ๓.๕๘] กึ นานากรณํ ตถาคตสฺส อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส ปญฺญาวิมุเตฺตน ภิกฺขุนาติ? ภควํมูลกา โน, ภเนฺต, ธมฺมา…เป.…

“ตถาคโต, ภิกฺขเว, อรหํ สมฺมาสมฺพุโทฺธ อนุปฺปนฺนสฺส มคฺคสฺส อุปฺปาเทตา, อสญฺชาตสฺส มคฺคสฺส สญฺชเนตา, อนกฺขาตสฺส มคฺคสฺส อกฺขาตา , มคฺคญฺญู มคฺควิทู มคฺคโกวิโท, มคฺคานุคา จ, ภิกฺขเว, เอตรหิ สาวกา วิหรนฺติ ปจฺฉาสมนฺนาคตาฯ อยํ โข, ภิกฺขเว, วิเสโส, อยํ อธิปฺปยาโส, อิทํ นานากรณํ ตถาคตสฺส อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส ปญฺญาวิมุเตฺตน ภิกฺขุนา”ติฯ

อิทํ อเสกฺขภาคิยํ สุตฺตํฯ

๑๐๖. ตตฺถ กตมํ สํกิเลสภาคิยญฺจ วาสนาภาคิยญฺจ สุตฺตํ?

“ฉนฺนมติวสฺสติ [ปสฺส อุทา. ๔๕], วิวฎํ นาติวสฺสติ;
ตสฺมา ฉนฺนํ วิวเรถ, เอวํ ตํ นาติวสฺสตี”ติฯ

“ฉนฺนมติวสฺสตี”ติ สํกิเลโส, “วิวฎํ นาติวสฺสตี”ติ วาสนา, “ตสฺมา ฉนฺนํ วิวเรถ, เอวํ ตํ นาติวสฺสตี”ติ อยํ สํกิเลโส จ วาสนา จฯ อิทํ สํกิเลสภาคิยญฺจ วาสนาภาคิยญฺจ สุตฺตํฯ

“จตฺตาโรเม, มหาราช [ภิกฺขเว (อ. นิ. ๔.๘๕)], ปุคฺคลา สโนฺต สํวิชฺชมานา โลกสฺมิํฯ กตเม จตฺตาโร? ตโม ตมปรายโณ ตโม โชติปรายโณ โชติ ตมปรายโณ โชติ โชติปรายโณ”ติฯ ตตฺถ โย จ ปุคฺคโล โชติ ตมปรายโณ โย จ ปุคฺคโล ตโม ตมปรายโณ, อิเม เทฺว ปุคฺคลา สํกิเลสภาคิยา, โย จ ปุคฺคโล ตโม โชติปรายโณ โย จ ปุคฺคโล โชติ โชติปรายโณ, อิเม เทฺว ปุคฺคลา วาสนาภาคิยาฯ อิทํ สํกิเลสภาคิยญฺจ วาสนาภาคิยญฺจ สุตฺตํฯ

ตตฺถ กตมํ สํกิเลสภาคิยญฺจ นิเพฺพธภาคิยญฺจ สุตฺตํ?

“น ตํ ทฬฺหํ พนฺธนมาหุ ธีรา, ยทายสํ ทารุชปพฺพชญฺจ [ทารุชํ ปพฺพชญฺจ (สํ. นิ. ๑.๑๒๑)];
สารตฺตรตฺตา มณิกุณฺฑเลสุ, ปุตฺเตสุ ทาเรสุ จ ยา อเปกฺขา”ติ;
อยํ สํกิเลโสฯ

“เอตํ ทฬฺหํ พนฺธนมาหุ ธีรา, โอหารินํ สิถิลํ ทุปฺปมุญฺจํ;
เอตมฺปิ เฉตฺวาน ปริพฺพชนฺติ, อนเปกฺขิโน กามสุขํ ปหายา”ติฯ

อยํ นิเพฺพโธ ฯ อิทํ สํกิเลสภาคิยญฺจ นิเพฺพธภาคิยญฺจ สุตฺตํฯ

๑๐๗. “ยญฺจ, ภิกฺขเว, เจเตติ, ยญฺจ ปกเปฺปติ, ยญฺจ อนุเสติฯ อารมฺมณเมตํ โหติ วิญฺญาณสฺส ฐิติยา, อารมฺมเณ สติ ปติฎฺฐา วิญฺญาณสฺส โหติ, ตสฺมิํ ปติฎฺฐิเต วิญฺญาเณ วิรูเฬฺห อายติํ [อายติ (สี. ก.) ปสฺส สํ. นิ. ๒.๓๘] ปุนพฺภวาภินิพฺพตฺติ โหติ, อายติํ ปุนพฺภวาภินิพฺพตฺติยา สติ อายติํ [อายติ (สี. ก.) ปสฺส สํ. นิ. ๒.๓๘] ชาติชรามรณํ โสกปริเทวทุกฺขโทมนสฺสุปายาสา สมฺภวนฺติ, เอวเมตสฺส เกวลสฺส ทุกฺขกฺขนฺธสฺส สมุทโย โหติฯ

“โน เจ, ภิกฺขเว, เจเตติ, โน เจ ปกเปฺปติ, อถ เจ อนุเสติฯ อารมฺมณเมตํ โหติ วิญฺญาณสฺส ฐิติยา, อารมฺมเณ สติ ปติฎฺฐา วิญฺญาณสฺส [ตสฺส วิญฺญาณสฺส (สี. ก.) ปสฺส สํ. นิ. ๒.๓๘] โหติ, ตสฺมิํ ปติฎฺฐิเต วิญฺญาเณ วิรูเฬฺห อายติํ ปุนพฺภวาภินิพฺพตฺติ โหติ, อายติํ ปุนพฺภวาภินิพฺพตฺติยา สติ อายติํ ชาติชรามรณํ โสกปริเทวทุกฺขโทมนสฺสุปายาสา สมฺภวนฺติ, เอวเมตสฺส เกวลสฺส ทุกฺขกฺขนฺธสฺส สมุทโย โหตี”ติฯ อยํ สํกิเลโสฯ

“ยโต จ โข, ภิกฺขเว, โน เจว [จ (สี. ก.)] เจเตติ, โน จ ปกเปฺปติ, โน จ อนุเสติฯ อารมฺมณเมตํ น โหติ วิญฺญาณสฺส ฐิติยา, อารมฺมเณ อสติ ปติฎฺฐา วิญฺญาณสฺส น โหติ, ตสฺมิํ อปฺปติฎฺฐิเต วิญฺญาเณ อวิรูเฬฺห อายติํ ปุนพฺภวาภินิพฺพตฺติ น โหติ, อายติํ ปุนพฺภวาภินิพฺพตฺติยา อสติ อายติํ ชาติชรามรณํ โสกปริเทวทุกฺขโทมนสฺสุปายาสา นิรุชฺฌนฺติฯ เอวเมตสฺส เกวลสฺส ทุกฺขกฺขนฺธสฺส นิโรโธ โหตี”ติ, อยํ นิเพฺพโธฯ อิทํ สํกิเลสภาคิยญฺจ นิเพฺพธภาคิยญฺจ สุตฺตํฯ

๑๐๘. ตตฺถ กตมํ สํกิเลสภาคิยญฺจ อเสกฺขภาคิยญฺจ สุตฺตํ?

“‘สมุโทฺท สมุโทฺท’ติ โข, ภิกฺขเว, อสฺสุตวา ปุถุชฺชโน ภาสติ, เนโส, ภิกฺขเว, อริยสฺส วินเย สมุโทฺท, มหา เอโส ภิกฺขเว, อุทกราสิ มหาอุทกณฺณโวฯ จกฺขุ, ภิกฺขเว, ปุริสสฺส สมุโทฺท, ตสฺส รูปมโย เวโคฯ อยํ สํกิเลโสฯ

“โย ตํ รูปมยํ เวคํ สหติ อยํ วุจฺจติ, ภิกฺขเว, อตริ [อตาริ (สี. ก.) ปสฺส สํ. นิ. ๔.๒๒๘] จกฺขุสมุทฺทํ สอูมิํ สาวฎฺฎํ สคหํ [สคาหํ (สํ. นิ. ๔.๒๒๘)] สรกฺขสํ ติโณฺณ ปารงฺคโต ถเล ติฎฺฐติ พฺราหฺมโณ”ติฯ อยํ อเสโกฺขฯ

“‘โสตํ, ภิกฺขเว…เป.… ฆานํ…เป.… ชิวฺหา…เป.… กาโย…เป.… มโน, ภิกฺขเว, ปุริสสฺส สมุโทฺท ตสฺส ธมฺมมโย เวโค”ติฯ อยํ สํกิเลโสฯ

“โย ตํ ธมฺมมยํ เวคํ สหติ, อยํ วุจฺจติ, ภิกฺขเว, อตริ มโนสมุทฺทํ สอูมิํ สาวฏฺฏํ สคหํ สรกฺขสํ ติโณฺณ ปารงฺคโต ถเล ติฏฺฐติ พฺราหฺมโณ”ติฯ อยํ อเสโกฺขฯ อิทมโวจ ภควา, อิทํ วตฺวาน สุคโต, อถาปรํ เอตทโวจ สตฺถา –

“โย อิมํ สมุทฺทํ สคหํ สรกฺขสํ,
สอูมิํ สาวฏฺฏํ สภยํ ทุตฺตรํ อจฺจตริ;
ส เวทนฺตคู วุสิตพฺรหฺมจริโย, โลกนฺตคู ปารคโตติ วุจฺจตี”ติฯ

อยํ อเสโกฺขฯ อิทํ สํกิเลสภาคิยญฺจ อเสกฺขภาคิยญฺจ สุตฺตํฯ

“ฉยิเม, ภิกฺขเว, พฬิสา โลกสฺมิํ อนยาย สตฺตานํ พฺยาพาธาย [วธาย (สํ. นิ. ๔.๒๓๐)] ปาณีนํฯ กตเม ฉ? สนฺติ, ภิกฺขเว, จกฺขุวิเญฺญยฺยา รูปา อิฏฺฐา กนฺตา มนาปา ปิยรูปา กามูปสํหิตา รชนียา, ตเญฺจ ภิกฺขุ อภินนฺทติ อภิวทติ อโชฺฌสาย ติฏฺฐติ, อยํ วุจฺจติ, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ คิลิตพฬิโส [คิลพฬิโส (สี. ก.) ปสฺส สํ. นิ. ๔.๒๓๐] มารสฺส อนยํ อาปโนฺน, พฺยสนํ อาปโนฺน, ยถากามํ กรณีโย ปาปิมโตฯ

“สนฺติ, ภิกฺขเว, โสตวิเญฺญยฺยา สทฺทา…เป.… ฆานวิเญฺญยฺยา คนฺธา…เป.… ชิวฺหาวิเญฺญยฺยา รสา…เป.… กายวิเญฺญยฺยา โผฏฺฐพฺพา…เป.… มโนวิเญฺญยฺยา ธมฺมา อิฏฺฐา กนฺตา มนาปา ปิยรูปา กามูปสํหิตา รชนียา, ตเญฺจ ภิกฺขุ อภินนฺทติ อภิวทติ อโชฺฌสาย ติฏฺฐติฯ อยํ วุจฺจติ, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ คิลิตพฬิโส มารสฺส อนยํ อาปโนฺน, พฺยสนํ อาปโนฺน, ยถากามํ กรณีโย [ยถากามกรณีโย (สี.) สํ. นิ. ๔.๒๓๐] ปาปิมโต”ติฯ อยํ สํกิเลโสฯ

“สนฺติ จ, ภิกฺขเว, จกฺขุวิเญฺญยฺยา รูปา อิฏฺฐา กนฺตา มนาปา ปิยรูปา กามูปสํหิตา รชนียา, ตเญฺจ ภิกฺขุ นาภินนฺทติ นาภิวทติ นาโชฺฌสาย ติฏฺฐติ, อยํ วุจฺจติ, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ น คิลิตพฬิโส มารสฺส, อเภทิ พฬิสํ, ปริเภทิ พฬิสํ, น อนยํ อาปโนฺน, น พฺยสนํ อาปโนฺน, น ยถากามํ กรณีโย ปาปิมโตฯ

“สนฺติ จ, ภิกฺขเว, โสตวิเญฺญยฺยา สทฺทา…เป.… มโนวิเญฺญยฺยา ธมฺมา อิฏฺฐา กนฺตา มนาปา ปิยรูปา กามูปสํหิตา รชนียา, ตเญฺจ ภิกฺขุ นาภินนฺทติ นาภิวทติ, นาโชฺฌสาย ติฏฺฐติฯ อยํ วุจฺจติ, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ น คิลิตพฬิโส มารสฺส, อเภทิ พฬิสํ, ปริเภทิ พฬิสํ, น อนยํ อาปโนฺน, น พฺยสนํ อาปโนฺน, น ยถากามํ กรณีโย ปาปิมโต”ติฯ อยํ อเสโกฺขฯ อิทํ สํกิเลสภาคิยญฺจ อเสกฺขภาคิยญฺจ สุตฺตํฯ

๑๐๙. ตตฺถ กตมํ สํกิเลสภาคิยญฺจ นิเพฺพธภาคิยญฺจ อเสกฺขภาคิยญฺจ สุตฺตํ?

“อยํ โลโก สนฺตาปชาโต, ผสฺสปเรโต โรคํ วทติ อตฺตโต [อตฺตโน (สี. ก.) ปสฺส อุทา. ๓๐];
เยน เยน หิ มญฺญติ [มญฺญนฺติ (สี. ก.)], ตโต ตํ โหติ อญฺญถาฯ

“อญฺญถาภาวี ภวสโตฺต โลโก, ภวปเรโต ภวเมวาภินนฺทติ;
ยทภินนฺทติ ตํ ภยํ;
ยสฺส ภายติ ตํ ทุกฺข”นฺติ; อยํ สํกิเลโสฯ

“ภววิปฺปหานาย โข ปนิทํ พฺรหฺมจริยํ วุสฺสตี”ติ; อยํ นิเพฺพโธ;

“เย หิ เกจิ สมณา วา พฺราหฺมณา วา ภเวน ภวสฺส วิปฺปโมกฺขมาหํสุ, สเพฺพ เต ‘อวิปฺปมุตฺตา ภวสฺมา’ติ วทามิฯ เย วา ปน เกจิ สมณา วา พฺราหฺมณา วา วิภเวน ภวสฺส นิสฺสรณมาหํสุ, สเพฺพ เต ‘อนิสฺสฎา ภวสฺมา’ติ วทามิฯ อุปธึ [อุปธิ (สี. ก.) ปสฺส อุทา. ๓๐] หิ ปฎิจฺจ ทุกฺขมิทํ สโมฺภตี’’ติฯ อยํ สํกิเลโสฯ

“สพฺพุปาทานกฺขยา นตฺถิ ทุกฺขสฺส สมฺภโว’’ติฯ อยํ นิเพฺพโธฯ

“โลกมิมํ ปสฺส, ปุถู อวิชฺชาย ปเรตา ภูตา ภูตรตา, ภวา อปริมุตฺตา, เย หิ เกจิ ภวา สพฺพธิ สพฺพตฺถตาย, สเพฺพ เต ภวา อนิจฺจา ทุกฺขา วิปริณามธมฺมา’’ติฯ อยํ สํกิเลโสฯ

“เอวเมตํ ยถาภูตํ, สมฺมปฺปญฺญาย ปสฺสโต;
ภวตณฺหา ปหียติ, วิภวํ นาภินนฺทติ;
สพฺพโส ตณฺหานํ ขยา, อเสสวิราคนิโรโธ นิพฺพาน’’นฺติ;
อยํ นิเพฺพโธฯ

“ตสฺส นิพฺพุตสฺส ภิกฺขุโน, อนุปาทา ปุนพฺภโว น โหติ;
อภิภูโต มาโร วิชิตสงฺคาโม, อุปจฺจคา สพฺพภวานิ ตาที’’ติฯ

อยํ อเสโกฺขฯ อิทํ สํกิเลสภาคิยญฺจ นิเพฺพธภาคิยญฺจ อเสกฺขภาคิยญฺจ สุตฺตํฯ

“จตฺตาโรเม, ภิกฺขเว [ปสฺส อ. นิ. ๔.๕], ปุคฺคลาฯ กตเม จตฺตาโร? อนุโสตคามี ปฎิโสตคามี ฐิตโตฺต ติโณฺณ ปารงฺคโต ถเล ติฎฺฐติ พฺราหฺมโณ’’ติฯ ตตฺถ โยยํ ปุคฺคโล อนุโสตคามี, อยํ ปุคฺคโล สํกิเลสภาคิโยฯ ตตฺถ โยยํ ปุคฺคโล ปฎิโสตคามี โย จ ฐิตโตฺต, อิเม เทฺว ปุคฺคลา นิเพฺพธภาคิยาฯ ตตฺถ โยยํ ปุคฺคโล ติโณฺณ ปารงฺคโต ถเล ติฎฺฐติ พฺราหฺมโณ, อยํ อเสโกฺขฯ อิทํ สํกิเลสภาคิยญฺจ นิเพฺพธภาคิยญฺจ อเสกฺขภาคิยญฺจ สุตฺตํฯ

๑๑๐. ตตฺถ กตมํ สํกิเลสภาคิยญฺจ วาสนาภาคิยญฺจ นิเพฺพธภาคิยญฺจ สุตฺตํ?

ฉฬาภิชาติโก อตฺถิ ปุคฺคโล กโณฺห กณฺหาภิชาติโก กณฺหํ ธมฺมํ อภิชายติ, อตฺถิ ปุคฺคโล กโณฺห กณฺหาภิชาติโก สุกฺกํ ธมฺมํ อภิชายติ, อตฺถิ ปุคฺคโล กโณฺห กณฺหาภิชาติโก อกณฺหํ อสุกฺกํ อกณฺหอสุกฺกวิปากํ อจฺจนฺตทิฎฺฐํ [อนฺตํ นิฎฺฐํ (สี.)] นิพฺพานํ อาราเธติ, อตฺถิ ปุคฺคโล สุโกฺก สุกฺกาภิชาติโก กณฺหํ ธมฺมํ อภิชายติ, อตฺถิ ปุคฺคโล สุโกฺก สุกฺกาภิชาติโก สุกฺกํ ธมฺมํ อภิชายติ, อตฺถิ ปุคฺคโล สุโกฺก สุกฺกาภิชาติโก อกณฺหํ อสุกฺกํ อกณฺหอสุกฺกวิปากํ อจฺจนฺตทิฎฺฐํ นิพฺพานํ อาราเธติฯ

ตตฺถ โย จ ปุคฺคโล กโณฺห กณฺหาภิชาติโก กณฺหํ ธมฺมํ อภิชายติ, โย จ ปุคฺคโล สุโกฺก สุกฺกาภิชาติโก กณฺหํ ธมฺมํ อภิชายติ, อิเม เทฺว ปุคฺคลา สํกิเลสภาคิยาฯ

ตตฺถ โย จ ปุคฺคโล กโณฺห กณฺหาภิชาติโก สุกฺกํ ธมฺมํ อภิชายติ, โย จ ปุคฺคโล สุโกฺก สุกฺกาภิชาติโก สุกฺกํ ธมฺมํ อภิชายติ, อิเม เทฺว ปุคฺคลา วาสนาภาคิยาฯ

ตตฺถ โย จ ปุคฺคโล กโณฺห กณฺหาภิชาติโก อกณฺหํ อสุกฺกํ อกณฺหอสุกฺกวิปากํ อจฺจนฺตทิฎฺฐํ นิพฺพานํ อาราเธติ, โย จ ปุคฺคโล สุโกฺก สุกฺกาภิชาติโก อกณฺหํ อสุกฺกํ อกณฺหอ

สุกฺกวิปากํ อจฺจนฺตทิฏฺฐํ นิพฺพานํ อาราเธติ, อิเม เทฺว ปุคฺคลา นิเพฺพธภาคิยา, อิทํ สํกิเลส ภาคิยญฺจ วาสนาภาคิยญฺจ นิเพฺพธภาคิยญฺจ สุตฺตํฯ

“จตฺตาริมานิ, ภิกฺขเว [ปสฺส อ. นิ. ๔.๒๓๒-๒๓๓], กมฺมานิฯ กตมานิ จตฺตาริ? อตฺถิ กมฺมํ กณฺหํ กณฺหวิปากํ, อตฺถิ กมฺมํ สุกฺกํ สุกฺกวิปากํ, อตฺถิ กมฺมํ กณฺหสุกฺกํ กณฺหสุกฺกวิปากํ, อตฺถิ กมฺมํ อกณฺหํ อสุกฺกํ อกณฺหอสุกฺกวิปากํ กมฺมุตฺตมํ กมฺมเสฏฺฐํ กมฺมกฺขยาย สํวตฺตติ”ฯ

ตตฺถ ยญฺจ กมฺมํ กณฺหํ กณฺหวิปากํ, ยญฺจ กมฺมํ กณฺหสุกฺกํ กณฺหสุกฺกวิปากํ, อยํ สํกิเลโสฯ ยญฺจ กมฺมํ สุกฺกํ สุกฺกวิปากํ, อยํ วาสนาฯ ยญฺจ กมฺมํ อกณฺหํ อสุกฺกํ อกณฺหอสุกฺกวิปากํ กมฺมุตฺตมํ กมฺมเสฏฺฐํ กมฺมกฺขยาย สํวตฺตติ, อยํ นิเพฺพโธฯ อิทํ สํกิเลสภาคิยญฺจ วาสนาภาคิยญฺจ นิเพฺพธภาคิยญฺจ สุตฺตํฯ

๑๑๑. ตตฺถ กตมํ วาสนาภาคิยญฺจ, นิเพฺพธภาคิยญฺจ สุตฺตํ?

“ลทฺธาน มานุสตฺตํ เทฺว, กิจฺจํ อกิจฺจเมว จ;
สุกิจฺจํ เจว ปุญฺญานิ, สํโยชนวิปฺปหานํ วา”ติฯ

“สุกิจฺจํ เจว ปุญฺญานี”ติ วาสนาฯ “สํโยชนวิปฺปหานํ วา”ติ นิเพฺพโธฯ

“ปุญฺญานิ กริตฺวาน, สคฺคา สคฺคํ วชนฺติ กตปุญฺญา;
สํโยชนปฺปหานา, ชรามรณา วิปฺปมุจฺจนฺตี”ติฯ

“ปุญฺญานิ กริตฺวาน, สคฺคา สคฺคํ วชนฺติ กตปุญฺญา”ติ วาสนาฯ “สํโยชนปฺปหานา ชรามรณา วิปฺปมุจฺจนฺตี”ติ นิเพฺพโธฯ อิทํ วาสนาภาคิยญฺจ นิเพฺพธภาคิยญฺจ สุตฺตํฯ

“เทฺวมานิ, ภิกฺขเว, ปธานานิ [ปสฺส อ. นิ. ๒.๒]ฯ กตมานิ เทฺว? โย จ อคารสฺมา อนคาริยํ ปพฺพชิเตสุ จีวรปิณฺฑปาตเสนาสนคิลานปจฺจยเภสชฺชปริกฺขารํ ปริจฺจชติ, โย จ อคารสฺมา อนคาริยํ ปพฺพชิเตสุ สพฺพูปธิปฏินิสฺสโคฺค ตณฺหกฺขโย วิราโค นิโรโธ นิพฺพาน”นฺติฯ ตตฺถ โย อคารสฺมา อนคาริยํ ปพฺพชิเตสุ จีวรปิณฺฑปาตเสนาสนคิลานปจฺจยเภสชฺชปริกฺขารํ ปริจฺจชติ, อยํ วาสนาฯ

โย อคารสฺมา อนคาริยํ ปพฺพชิเตสุ สพฺพูปธิปฏินิสฺสโคฺค ตณฺหกฺขโย วิราโค นิโรโธ นิพฺพานํ, อยํ นิเพฺพโธฯ อิทํ วาสนาภาคิยญฺจ นิเพฺพธภาคิยญฺจ สุตฺตํฯ

ตตฺถ ตณฺหาสํกิเลสภาคิยํ สุตฺตํ ตณฺหาปเกฺขเนว นิทฺทิสิตพฺพํ ตีหิ ตณฺหาหิ – กามตณฺหาย ภวตณฺหาย วิภวตณฺหายฯ เยน เยน วา ปน วตฺถุนา อโชฺฌสิตา, เตน เตเนว นิทฺทิสิตพฺพํ, ตสฺสา วิตฺถาโร ฉตฺตึสตณฺหาชาลินิยาวิจริตานิฯ

ตตฺถ ทิฏฺฐิสํกิเลสภาคิยํ สุตฺตํ ทิฏฺฐิปเกฺขเนว นิทฺทิสิตพฺพํ อุเจฺฉทสสฺสเตน, เยน เยน วา ปน วตฺถุนา ทิฏฺฐิวเสน อภินิวิสติ “อิทเมว สจฺจํ โมฆมญฺญ”นฺติ, เตน เตเนว นิทฺทิสิตพฺพํ, ตสฺสา วิตฺถาโร ทฺวาสฏฺฐิทิฏฺฐิคตานิฯ

ตตฺถ ทุจฺจริตสํกิเลสภาคิยํ สุตฺตํ เจตนาย เจตสิกกเมฺมน นิทฺทิสิตพฺพํ ตีหิ ทุจฺจริเตหิ – กายทุจฺจริเตน วจีทุจฺจริเตน มโนทุจฺจริเตน, ตสฺส วิตฺถาโร ทสอกุสลกมฺมปถาฯ

ตตฺถ ตณฺหาโวทานภาคิยํ สุตฺตํ สมเถน นิทฺทิสิตพฺพํ, ทิฏฺฐิโวทานภาคิยํ สุตฺตํ วิปสฺสนา นิทฺทิสิตพฺพํ, ทุจฺจริตโวทานภาคิยํ สุตฺตํ สุจริเตน นิทฺทิสิตพฺพํฯ ตีณิ อกุสลมูลานิฯ ตํ กิสฺส เหตุ? สํสารสฺส นิพฺพตฺติยาฯ ตถา นิพฺพเตฺต สํสาเร กายทุจฺจริตํ กายสุจริตํ วจีทุจฺจริตํ วจีสุจริตํ มโนทุจฺจริตํ มโนสุจริตํ อิมินา อสุเภน กมฺมวิปาเกน อิทํ พาลลกฺขณํ นิพฺพตฺตตีติฯ อิทํ สํกิเลสภาคิยํ สุตฺตํฯ

อิมินา สุเภน กมฺมวิปาเกน อิทํ มหาปุริสลกฺขณํ นิพฺพตฺตตีติฯ อิทํ วาสนาภาคิยํ สุตฺตํฯ

ตตฺถ สํกิเลสภาคิยํ สุตฺตํ จตูหิ กิเลสภูมีหิ นิทฺทิสิตพฺพํ – อนุสยภูมิยา ปริยุฏฺฐานภูมิยา สํโยชนภูมิยา อุปาทานภูมิยาฯ สานุสยสฺส ปริยุฏฺฐานํ ชายติ, ปริยุฏฺฐิโต สํยุชฺชติ, สํยุชฺชโนฺต อุปาทิยติ, อุปาทานปจฺจยา ภโว, ภวปจฺจยา ชาติ, ชาติปจฺจยา ชรามรณํ โสกปริเทวทุกฺขโทมนสฺสุปายาสา สมฺภวนฺติ, เอวเมตสฺส เกวลสฺส ทุกฺขกฺขนฺธสฺส สมุทโย โหติฯ อิมาหิ จตูหิ กิเลสภูมีหิ สเพฺพ กิเลสา สงฺคหํ สโมสรณํ คจฺฉนฺติ, อิทํ สํกิเลสภาคิยํ สุตฺตํฯ

วาสนาภาคิยํ สุตฺตํ ตีหิ สุจริเตหิ นิทฺทิสิตพฺพํ, นิเพฺพธภาคิยํ สุตฺตํ จตูหิ สเจฺจหิ นิทฺทิสิตพฺพํ, อเสกฺขภาคิยํ สุตฺตํ ตีหิ ธเมฺมหิ นิทฺทิสิตพฺพํ – พุทฺธธเมฺมหิ ปเจฺจกพุทฺธธเมฺมหิ สาวกภูมิยาฯ ฌายิวิสเย นิทฺทิสิตพฺพนฺติฯ

๑๑๒. ตตฺถ กตเม อฏฺฐารส มูลปทา? โลกิยํ โลกุตฺตรํ โลกิยญฺจ โลกุตฺตรญฺจ, สตฺตาธิฏฺฐานํ ธมฺมาธิฏฺฐานํ สตฺตาธิฏฺฐานญฺจ ธมฺมาธิฏฺฐานญฺจ, ญาณํ เญยฺยํ ญาณญฺจ เญยฺยญฺจ, ทสฺสนํ ภาวนา ทสฺสนญฺจ ภาวนา จ, สกวจนํ ปรวจนํ สกวจนญฺจ ปรวจนญฺจ, วิสชฺชนียํ อวิสชฺชนียํ วิสชฺชนียญฺจ อวิสชฺชนียญฺจ, กมฺมํ วิปาโก กมฺมญฺจ วิปาโก จ, กุสลํ อกุสลํ กุสลญฺจ อกุสลญฺจ, อนุญฺญาตํ ปฏิกฺขิตฺตํ อนุญฺญาตญฺจ ปฏิกฺขิตฺตญฺจ, ถโว จาติฯ

ตตฺถ กตมํ โลกิยํ?

“น หิ ปาปํ กตํ กมฺมํ, สชฺชุขีรํว มุจฺจติ;
ฑหนฺตํ [ทหนฺตํ (สี. ก.) ปสฺส ธ. ป. ๗๑] พาลมเนฺวติ, ภสฺมจฺฉโนฺนว [ภสฺมาฉโนฺนว (ก.)] ปาวโกติฯ

อิทํ โลกิยํฯ

“จตฺตาริมานิ, ภิกฺขเว, อคติคมนานิ สพฺพํ…เป.… นิหียเต ตสฺส ยโส กาฬปเกฺขว จนฺทิมา”ติฯ อิทํ โลกิยํฯ

“อฏฺฐิเม, ภิกฺขเว, โลกธมฺมา [ปสฺส อ. นิ. ๘.๖]ฯ กตเม อฏฺฐ? ลาโภ อลาโภ, ยโส อยโส, นินฺทา ปสํสา, สุขํ ทุกฺขํฯ อิเม โข, ภิกฺขเว, อฏฺฐ โลกธมฺมา”ติฯ อิทํ โลกิยํฯ

ตตฺถ กตมํ โลกุตฺตรํ?

“ยสฺสินฺทฺริยานิ สมถงฺคตานิ [สมถํ คตานิ (สี.) ปสฺส ธ. ป. ๙๔]; อสฺสา ยถา สารถินา สุทนฺตา;
ปหีนมานสฺส อนาสวสฺส, เทวาปิ ตสฺส ปิหยนฺติ ตาทิโน”ติฯ

อิทํ โลกุตฺตรํฯ

‘‘ปญฺจิมานิ, ภิกฺขเว, อินฺทฺริยานิ โลกุตฺตรานิฯ กตมานิ ปญฺจ? สทฺธินฺทฺริยํ วีริยินฺทฺริยํ สตินฺทฺริยํ สมาธินฺทฺริยํ ปญฺญินฺทฺริยํฯ อิมานิ โข, ภิกฺขเว, ปญฺจินฺทฺริยานิ โลกุตฺตรานี’’ติฯ อิทํ โลกุตฺตรํฯ

ตตฺถ กตมํ โลกิยญฺจ โลกุตฺตรญฺจ?

‘‘ลทฺธาน มานุสตฺตํ เทฺว, กิจฺจํ อกิจฺจเมว จา’’ติ เทฺว คาถาฯ ยํ อิห ‘‘สุกิจฺจํ เจว ปุญฺญานี’’ติ จ ‘‘ปุญฺญานิ กริตฺวาน, สคฺคา สคฺคํ วชนฺติ กตปุญฺญา’’ติ จฯ อิทํ โลกิยํฯ

ยํ อิห ‘‘สํโยชนวิปฺปหานํ วา’’ติ จ ‘‘สํโยชนปฺปหานา, ชรามรณา วิปฺปมุจฺจนฺตี’’ติ จ, อิทํ โลกุตฺตรํฯ อิทํ โลกิยญฺจ โลกุตฺตรญฺจฯ

‘‘วิญฺญาเณ เจ, ภิกฺขเว, อาหาเร สติ นามรูปสฺส อวกฺกนฺติ โหติ, นามรูปสฺส อวกฺกนฺติยา สติ ปุนพฺภโว โหติ, ปุนพฺภเว สติ ชาติ โหติ, ชาติยา สติ ชรามรณํ โสกปริเทวทุกฺขโทมนสฺสุปายาสา สมฺภวนฺติฯ เอวเมตสฺส เกวลสฺส ทุกฺขกฺขนฺธสฺส สมุทโย โหติฯ เสยฺยถาปิ, ภิกฺขเว [ปสฺส สํ. นิ. ๒.๕๕], มหารุกฺโข, ตสฺส ยานิ เจว มูลานิ อโธคมานิ ยานิ จ ติริยํ คมานิ, สพฺพานิ ตานิ อุทฺธํ โอชํ อภิหรนฺติฯ เอวํ หิ โส, ภิกฺขเว, มหารุกฺโข ตทาหาโร ตทุปาทาโน จิรํ ทีฆมทฺธานํ ติฏฺฐยฺยฯ เอวเมว โข, ภิกฺขเว, วิญฺญาเณ อาหาเร สติ นามรูปสฺส อวกฺกนฺติ โหติ สพฺพํ…เป.… เอวเมตสฺส เกวลสฺส ทุกฺขกฺขนฺธสฺส สมุทโย โหตี’’ติฯ อิทํ โลกิยํฯ

‘‘วิญฺญาเณ เจ, ภิกฺขเว, อาหาเร อสติ นามรูปสฺส อวกฺกนฺติ น โหติ, นามรูปสฺส อวกฺกนฺติยา อสติ ปุนพฺภโว น โหติ, ปุนพฺภเว อสติ ชาติ น โหติ, ชาติยา อสติ ชรามรณํ โสกปริเทวทุกฺขโทมนสฺสุปายาสา นิรุชฺฌนฺติฯ เอวเมตสฺส เกวลสฺส ทุกฺขกฺขนฺธสฺส นิโรโธ โหติฯ เสยฺยถาปิ, ภิกฺขเว, มหารุกฺโข อถ ปุริโส อาคเจฺฉยฺย กุทฺทาลปิฏกํ [กุทาลปิฏกํ (ก.)] อาทาย, โส ตํ รุกฺขํ มูเล ฉินฺเทยฺย, มูเล [มูลํ (สํ. นิ. ๒.๕๕)] เฉตฺวา ปลิขเณยฺย, ปลิขณิตฺวา มูลานิ อุทฺธเรยฺย อนฺตมโส อุสีรนาฬิมตฺตานิปิฯ โส ตํ รุกฺขํ ขณฺฑาขณฺฑิกํ ฉินฺเทยฺย, ขณฺฑาขณฺฑิกํ ฉินฺทิตฺวา [ฉิตฺวา (สี. ก.)] ผาเลยฺย, ผาเลตฺวา สกลิกํ สกลิกํ กเรยฺย, สกลิกํ สกลิกํ กริตฺวา วาตาตเป วิโสเสยฺย, วาตาตเป วิโสเสตฺวา อคฺคินา ฑเหยฺย, อคฺคินา ฑเหตฺวา มสิํ กเรยฺย, มสิํ กริตฺวา มหาวาเต วา โอผุเนยฺย, นทิยา วา สีฆโสตาย ปวาเหยฺย, เอวํ หิ โส, ภิกฺขเว, มหารุกฺโข อุจฺฉินฺนมูโล อสฺส ตาลาวตฺถุกโต อนภาวํกโต [อนภาวํคโต (สี.)] อายติํ อนุปฺปาทธมฺโมฯ เอวเมว โข, ภิกฺขเว, วิญฺญาเณ อาหาเร อสติ นามรูปสฺส อวกฺกนฺติ น โหติ, นามรูปสฺส อวกฺกนฺติยา อสติ สพฺพํ…เป.… เอวเมตสฺส เกวลสฺส ทุกฺขกฺขนฺธสฺส นิโรโธ โหตี’’ติฯ อิทํ โลกุตฺตรํฯ อิทํ โลกิยญฺจ โลกุตฺตรญฺจฯ

๑๑๓. ตตฺถ กตมํ สตฺตาธิฏฺฐานํ?

‘‘สพฺพา ทิสา อนุปริคมฺม เจตสา, เนวชฺฌคา ปิยตรมตฺตนา กฺวจิ;
เอวํ ปิโย ปุถุ อตฺตา ปเรสํ, ตสฺมา น หิํเส ปรมตฺตกาโม’’ติ [ปรํ อตฺตกาโมติ (สี.) สํ. นิ. ๑.๑๑๙; อุทา. ๔๑ ปสฺสิตพฺพํ]ฯ

อิทํ สตฺตาธิฏฺฐานํฯ

“เย เกจิ ภูตา ภวิสฺสนฺติ เย วาปิ [จ (สี. ก.) ปสฺส อุทา. ๔๒], สเพฺพ คมิสฺสนฺติ ปหาย เทหํ;
ตํ สพฺพชานึ กุสโล วิทิตฺวา, อาตาปิโย [อาตาปี โส (สี. ก.) ปสฺส อุทา. ๔๒] พฺรหฺมจริยํ จเรยฺยา”ติฯ

อิทํ สตฺตาธิฏฺฐานํฯ

“สตฺตหิ, ภิกฺขเว, องฺเคหิ สมนฺนาคตํ กลฺยาณมิตฺตํ อปิ วิเวจิยมาเนน ปณามิยมาเนน คเล ปิสนมชฺชมาเนน [คเลปิ ปมชฺชมาเนน (สี.)] ยาวชีวํ น วิชหิตพฺพํฯ กตเมหิ สตฺตหิ? ปิโย จ โหติ มนาโป จ ครุ จ ภาวนีโย จ วตฺตา จ วจนกฺขโม จ คมฺภีรญฺจ กถํ กตฺตา โหติ, โน จ อฏฺฐาเน [น จ อฏฺฐาเน (สี. ก.) ปสฺส อ. นิ. ๗.๓๗] นิโยเชติฯ อิเมหิ โข, ภิกฺขเว, สตฺตหิ… เป…. น วิชหิตพฺพํฯ อิทมโวจ ภควา, อิทํ วตฺวาน สุคโตฯ อถาปรํ เอตทโวจ สตฺถา –

“ปิโย ครุ ภาวนีโย, วตฺตา จ วจนกฺขโม;
คมฺภีรญฺจ กถํ กตฺตา, น จฏฺฐาเน นิโยชโก;
ตํ มิตฺตํ มิตฺตกาเมน, ยาวชีวมฺปิ เสวิย”นฺติฯ

อิทํ สตฺตาธิฏฺฐานํฯ

ตตฺถ กตมํ ธมฺมาธิฏฺฐานํ?

“ยญฺจ กามสุขํ โลเก, ยญฺจิทํ ทิวิยํ สุขํ;
ตณฺหกฺขยสุขเสฺสเต [ตณฺหกฺขยา สุขเสฺสเต (สี.) ปสฺส อุทา. ๑๒], กลํ นาคฺฆนฺติ โสฬสิ”นฺติฯ

อิทํ ธมฺมาธิฏฺฐานํฯ

“สุสุขํ [ปสฺส เถรคา. ๒๒๗] วต นิพฺพานํ, สมฺมาสมฺพุทฺธเทสิตํ;
อโสกํ วิรชํ เขมํ, ยตฺถ ทุกฺขํ นิรุชฺฌตี”ติฯ

อิทํ ธมฺมาธิฏฺฐานํฯ

ตตฺถ กตมํ สตฺตาธิฏฺฐานญฺจ ธมฺมาธิฏฺฐานญฺจ

“มาตรํ ปิตรํ หนฺตฺวา, ราชาโน เทฺว จ ขตฺติเย;
รฏฺฐํ สานุจรํ หนฺตฺวา”ติ อิทํ ธมฺมาธิฏฺฐานํฯ

“อนีโฆ ยาติ พฺราหฺมโณ”ติ; อิทํ สตฺตาธิฏฺฐานํ;
อิทํ สตฺตาธิฏฺฐานญฺจ ธมฺมาธิฏฺฐานญฺจฯ

“จตฺตาโรเม, ภิกฺขเว, อิทฺธิปาทา [ปสฺส อิทฺธิปาทสํยุตฺต]ฯ กตเม จตฺตาโร? ฉนฺทสมาธิปธานสงฺขารสมนฺนาคโต อิทฺธิปาโท, วีริย…เป…. จิตฺตฯ วีมํสาสมาธิปธานสงฺขารสมนฺนาคโต อิทฺธิปาโท”ติฯ อิทํ ธมฺมาธิฏฺฐานํฯ

โส กาเยปิ จิตฺตํ สโมทหติ, จิเตฺตปิ กายํ สโมทหติ, กาเย สุขสญฺญญฺจ ลหุสญฺญญฺจ โอกฺกมิตฺวา อุปสมฺปชฺช วิหรติฯ อิทํ สตฺตาธิฎฺฐานํ, อิทํ สตฺตาธิฎฺฐานญฺจ ธมฺมาธิฎฺฐานญฺจฯ

๑๑๔. ตตฺถ กตมํ ญาณํ?

“ยํ ตํ โลกุตฺตรํ ญาณํ, สพฺพญฺญู เยน วุจฺจติ;
น ตสฺส ปริหานตฺถิ, สพฺพกาเล ปวตฺตตี”ติฯ

อิทํ ญาณํฯ

“ปญฺญา หิ เสฎฺฐา โลกสฺมิํ, ยายํ นิพฺพานคามินี [นิเพฺพธคามินี (อิติวุ. ๔๑)];
ยาย สมฺมา ปชานาติ, ชาติมรณสงฺขย”นฺติฯ

อิทํ ญาณํฯ

ตตฺถ กตมํ เญยฺยํ?

“กิตฺตยิสฺสามิ เต [โว (สี. ก.) ปสฺส สุ. นิ. ๑๐๗๒] สนฺติํ, [โธตกาติ ภควา,]
ทิเฎฺฐ ธเมฺม อนีติหํ;
ยํ วิทิตฺวา สโต จรํ, ตเร โลเก วิสตฺติกํฯ

“ตญฺจาหํ อภินนฺทามิ, มเหสิ สนฺติมุตฺตมํ;
ยํ วิทิตฺวา สโต จรํ, ตเร โลเก วิสตฺติกํฯ

“ยํ กิญฺจิ สมฺปชานาสิ, [โธตกาติ ภควา]
อุทฺธํ อโธ ติริยญฺจาปิ มเชฺฌ;
เอตํ วิทิตฺวา สโงฺคติ โลเก,
ภวาภวาย มากาสิ ตณฺห”นฺติฯ

อิทํ เญยฺยํฯ

“จตุนฺนํ, ภิกฺขเว, อริยสจฺจานํ อนนุโพธา อปฺปฎิเวธา เอวมิทํ ทีฆมทฺธานํ สนฺธาวิตํ สํสริตํ มมเญฺจว ตุมฺหากญฺจ…เป.… ตยิทํ, ภิกฺขเว, ทุกฺขํ อริยสจฺจํ อนุพุทฺธํ ปฎิวิทฺธํ, ทุกฺขสมุทยํ [ทุกฺขสมุทโย (สี. ก.) ปสฺส ที. นิ. ๒.๑๕๕] อริยสจฺจํ อนุพุทฺธํ ปฎิวิทฺธํ, ทุกฺขนิโรธํ [ทุกฺขนิโรโธ (สี. ก.)] อริยสจฺจํ อนุพุทฺธํ ปฎิวิทฺธํ, ทุกฺขนิโรธคามินี ปฎิปทา อริยสจฺจํ อนุพุทฺธํ ปฎิวิทฺธํฯ อุจฺฉินฺนา ภวตณฺหา, ขีณา ภวเนตฺติ, นตฺถิ ทานิ ปุนพฺภโว”ติฯ อิทมโวจ ภควา, อิทํ วตฺวาน สุคโต, อถาปรํ เอตทโวจ สตฺถา –

“จตุนฺนํ อริยสจฺจานํ, ยถาภูตํ อทสฺสนา;
สํสิตํ [สํสริตํ (สี.)] ทีฆมทฺธานํ, ตาสุ ตาเสฺวว ชาติสุฯ

“ตานิ เอตานิ ทิฎฺฐานิ, ภวเนตฺติ สมูหตา;
อุจฺฉินฺนํ มูลํ ทุกฺขสฺส, นตฺถิ ทานิ ปุนพฺภโว”ติฯ

อิทํ เญยฺยํฯ

ตตฺถ กตมํ ญาณญฺจ เญยฺยญฺจ? รูปํ อนิจฺจํ, เวทนา อนิจฺจา, สญฺญา อนิจฺจา, สงฺขารา อนิจฺจา, วิญฺญาณํ อนิจฺจนฺติฯ อิทํ เญยฺยํฯ

เอวํ ชานํ เอวํ ปสฺสํ อริยสาวโก “รูปํ อนิจฺจ”นฺติ ปสฺสติ, “เวทนา อนิจฺจา”ติ ปสฺสติ, “สญฺญํ…เป.… สงฺขาเร…เป.… วิญฺญาณํ อนิจฺจ”นฺติ ปสฺสตีติฯ อิทํ ญาณํฯ

โส ปริมุจฺจติ รูเปน, ปริมุจฺจติ เวทนาย, ปริมุจฺจติ สญฺญาย, ปริมุจฺจติ สงฺขาเรหิ, ปริมุจฺจติ วิญฺญาณมฺหา, ปริมุจฺจติ ทุกฺขสฺมาติ วทามีติฯ อิทํ ญาณญฺจ เญยฺยญฺจฯ

“สเพฺพ สงฺขารา อนิจฺจา”ติ อิทํ เญยฺยํฯ “ยทา ปญฺญาย ปสฺสตี”ติ อิทํ ญาณํฯ “อถ นิพฺพินฺทติ ทุเกฺข เอส มโคฺค วิสุทฺธิยา”ติ อิทํ ญาณญฺจ เญยฺยญฺจฯ

“สเพฺพ สงฺขารา ทุกฺขา”ติ อิทํ เญยฺยํฯ “ยทา ปญฺญาย ปสฺสตี”ติ อิทํ ญาณํฯ “อถ นิพฺพินฺทติ ทุเกฺข เอส มโคฺค วิสุทฺธิยา”ติ อิทํ ญาณญฺจ เญยฺยญฺจฯ

“สเพฺพ ธมฺมา อนตฺตา”ติ อิทํ เญยฺยํฯ “ยทา ปญฺญาย ปสฺสตี”ติ อิทํ ญาณํฯ “อถ นิพฺพินฺทติ ทุเกฺข เอส มโคฺค วิสุทฺธิยา”ติ อิทํ ญาณญฺจ เญยฺยญฺจฯ

“เย หิ เกจิ, โสณ [ปสฺส สํ. นิ. ๓.๔๙], สมณา วา พฺราหฺมณา วา อนิเจฺจน รูเปน ทุเกฺขน วิปริณามธเมฺมน ‘เสโยฺยหมสฺมี’ติ วา สมนุปสฺสนฺติ, ‘สทิโสหมสฺมี’ติ วา สมนุปสฺสนฺติ, ‘หีโนหมสฺมี’ติ วา สมนุปสฺสนฺติฯ กิมญฺญตฺร ยถาภูตสฺส อทสฺสนาฯ อนิจฺจาย เวทนาย…เป.… อนิจฺจาย สญฺญาย…เป.… อนิเจฺจหิ สงฺขาเรหิ…เป.… อนิเจฺจน วิญฺญาเณน ทุเกฺขน วิปริณามธเมฺมน ‘เสโยฺยหมสฺมี’ติ วา สมนุปสฺสนฺติ, ‘สทิโสหมสฺมี’ติ วา สมนุปสฺสนฺติ, ‘หีโนหมสฺมี’ติ วา สมนุปสฺสนฺติ, กิมญฺญตฺร ยถาภูตสฺส อทสฺสนา”ติฯ อิทํ เญยฺยํฯ

“เย จ โข เกจิ, โสณ, สมณา วา พฺราหฺมณา วา อนิเจฺจน รูเปน ทุเกฺขน วิปริณามธเมฺมน ‘เสโยฺยหมสฺมี’ติปิ น สมนุปสฺสนฺติ, ‘สทิโสหมสฺมี’ติปิ น สมนุปสฺสนฺติ, ‘หีโนหมสฺมี’ติปิ น สมนุปสฺสนฺติ, กิมญฺญตฺร ยถาภูตสฺส ทสฺสนาฯ อนิจฺจาย เวทนาย…เป.… อนิจฺจาย สญฺญาย…เป.… อนิเจฺจหิ สงฺขาเรหิ…เป.… อนิเจฺจน วิญฺญาเณน ทุเกฺขน วิปริณามธเมฺมน ‘เสโยฺยหมสฺมี’ติปิ น สมนุปสฺสนฺติ, ‘สทิโสหมสฺมี’ติปิ น สมนุปสฺสนฺติ, ‘หีโนหมสฺมี’ติปิ น สมนุปสฺสนฺติ, กิมญฺญตฺร ยถาภูตสฺส ทสฺสนาติฯ อิทํ ญาณํฯ

อิทํ ญาณญฺจ เญยฺยญฺจฯ

ตตฺถ กตมํ ทสฺสนํ?

๑๘๕. “เย อริยสจฺจานิ วิภาวยนฺติ, คมฺภีรปเญฺญน สุเทสิตานิฯ

กิญฺจาปิ เต โหนฺติ ภุสํ ปมตฺตา [ภุสปฺปมตฺตา (สี.) ปสฺส ขุ. ปา. ๖๐๙], น เต ภวํ อฎฺฐมมาทิยนฺตี”ติฯ

อิทํ ทสฺสนํฯ

“ยถินฺทขีโล ปถวิสฺสิโต สิยา, จตุพฺภิ วาเตหิ อสมฺปกมฺปิโย;
ตถูปมํ สปฺปุริสํ วทามิ, โย อริยสจฺจานิ อเวจฺจ ปสฺสตี”ติฯ

อิทํ ทสฺสนํฯ

“จตูหิ, ภิกฺขเว, โสตาปตฺติยงฺเคหิ สมนฺนาคโต อริยสาวโก อากงฺขมาโน อตฺตนาว อตฺตานํ พฺยากเรยฺย ‘ขีณนิรโยมฺหิ, ขีณติรจฺฉานโยนิ, ขีณเปตฺติวิสโย, ขีณาปายทุคฺคติวินิปาโต, โสตาปนฺโนหมสฺมิ อวินิปาตธมฺโม นิยโต สมฺโพธิปรายโณ, สตฺตกฺขตฺตุปรมํ [สตฺตกฺขตฺตุปรโม (สี.)] เทเว จ มนุสฺเส จ สนฺธาวิตฺวา สํสริตฺวา ทุกฺขสฺสนฺตํ กริสฺสามี’ติฯ กตเมหิ จตูหิ? อิธ, ภิกฺขเว, อริยสาวกสฺส ตถาคเต สทฺธา นิวิฏฺฐา ปติฏฺฐิตา วิรูฬฺหา มูลชาตา อสํหาริยา สมเณน วา พฺราหฺมเณน วา เทเวน วา มาเรน วา พฺรหฺมุนา วา เกนจิ วา โลกสฺมึ สห ธมฺเมน, ธมฺโม โข ปน นิฏฺฐํ คโต โหติ, สฺวากฺขาโต ภควตา ธมฺโม สนฺทิฏฺฐิโก อกาลิโก เอหิปสฺสิโก โอปเนยฺยิโก ปจฺจตฺตํ เวทิตโพฺพ วิญฺญูหิ, ยทิทํ มทนิมฺมทโน…เป.… นิโรโธ นิพฺพานํ, สห ธมฺมิยา โข ปนสฺส โหนฺติ อิฏฺฐา กนฺตา ปิยา มนาปา คิหี เจว ปพฺพชิตา จฯ อริยกนฺเตหิ โข ปน สีเลหิ สมนฺนาคโต โหติ อขณฺเฑหิ อจฺฉิทฺเทหิ อสพเลหิ อกมฺมาเสหิ ภุชิเสฺสหิ วิญฺญุปฺปสฏฺฐหิ อปรามฏฺฐหิ สมาธิสํวตฺตนิเกหิฯ อิเมหิ โข, ภิกฺขเว, จตูหิ โสตาปตฺติยงฺเคหิ สมนฺนาคโต อริยสาวโก อากงฺขมาโน อตฺตนาว อตฺตานํ พฺยากเรยฺย ‘ขีณนิรโยมฺหิ, ขีณติรจฺฉานโยนิ, ขีณเปตฺติวิสโย, ขีณาปายทุคฺคติวินิปาโต, โสตาปนฺโนหมสฺมิ อวินิปาตธมฺโม นิยโต สมฺโพธิปรายโณ, สตฺตกฺขตฺตุปรมํ เทเว จ มนุสฺเส จ สนฺธาวิตฺวา สํสริตฺวา ทุกฺขสฺสนฺตํ กริสฺสามี’”ติฯ

อิทํ ทสฺสนํฯ

ตตฺถ กตมา ภาวนา?

“ยสฺสินฺทฺริยานิ ภาวิตานิ [สุภาวิตานิ (สี. ก.) ปสฺส สุ. นิ. ๕๑๒], อชฺฌตฺตํ พหิทฺธา จ สพฺพโลเก;
นิพฺพิชฺฌ อิมํ ปรญฺจ โลกํ, กาลํ กงฺขติ ภาวิโต สทนฺโต”ติฯ

อยํ ภาวนาฯ

“จตฺตาริมานิ, ภิกฺขเว, ธมฺมปทานิ [ปสฺส อ. นิ. ๔.๒๙]ฯ กตมานิ จตฺตาริ? อนภิชฺฌา ธมฺมปทํ, อพฺยาปาโท ธมฺมปทํ, สมฺมาสติ ธมฺมปทํ, สมฺมาสมาธิ ธมฺมปทํ, อิมานิ โข, ภิกฺขเว, จตฺตาริ ธมฺมปทานี”ติฯ อยํ ภาวนาฯ

ตตฺถ กตมํ ทสฺสนญฺจ ภาวนา จ? “ปญฺจ ฉินฺเท ปญฺจ ชเห”ติ อิทํ ทสฺสนํฯ “ปญฺจ จุตฺตริ ภาวเยฯ ปญฺจ สงฺคาติโค ภิกฺขุ, โอฆติโณฺณติ วุจฺจตี”ติ อยํ ภาวนาฯ อิทํ ทสฺสนญฺจ ภาวนา จฯ

“ตีณิมานิ, ภิกฺขเว, อินฺทฺริยานิ [ปสฺส สํ. นิ. ๕.๔๙๓]ฯ กตมานิ ตีณิ, อนญฺญาตญฺญสฺสามีตินฺทฺริยํ อญฺญินฺทฺริยํ อญฺญาตาวินฺทฺริยํฯ กตมญฺจ, ภิกฺขเว, อนญฺญาตญฺญสฺสามีตินฺทฺริยํ? อิธ, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ อนภิสเมตสฺส ทุกฺขสฺส อริยสจฺจสฺส อภิสมยาย ฉนฺทํ ชเนติ วายมติ วีริยํ อารภติ จิตฺตํ ปคฺคณฺหาติ ปทหติ, อนภิสเมตสฺส ทุกฺขสมุทยสฺส อริยสจฺจสฺส…เป.… ทุกฺขนิโรธสฺส…เป.… ทุกฺขนิโรธคามินิยา ปฏิปทาย อริยสจฺจสฺส อภิสมยาย ฉนฺทํ ชเนติ วายมติ วีริยํ อารภติ จิตฺตํ ปคฺคณฺหาติ ปทหติฯ อิทํ, ภิกฺขเว, อนญฺญาตญฺญสฺสามีตินฺทฺริย”นฺติฯ อิทํ ทสฺสนํฯ

“กตมญฺจ, ภิกฺขเว, อญฺญินฺทฺริยํ? อิธ, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ ‘อิทํ ทุกฺข’นฺติ ยถาภูตํ ปชานาติ, ‘อยํ ทุกฺขสมุทโย’ติ ยถาภูตํ ปชานาติ, ‘อยํ ทุกฺขนิโรโธ’ติ…เป…. ‘อยํ ทุกฺขนิโรธคามินี ปฏิปทา’ติ ยถาภูตํ ปชานาติฯ อิทํ, ภิกฺขเว, อญฺญินฺทฺริยํฯ

“กตมญฺจ , ภิกฺขเว, อญฺญาตาวินฺทฺริยํ? อิธ, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ อาสวานํ ขยา อนาสวํ เจโตวิมุตฺตึ ปญฺญาวิมุตฺตึ ทิฏฺเฐว ธมฺเม สยํ อภิญฺญา สจฺฉิกตฺวา อุปสมฺปชฺช วิหรติ, ขีณา ชาติ, วุสิตํ พฺรหฺมจริยํ, กตํ กรณียํ นาปรํ อิตฺถตฺตายาติ ปชานาติฯ อิทํ, ภิกฺขเว, อญฺญาตาวินฺทฺริย”นฺติฯ อยํ ภาวนาฯ

อิทํ ทสฺสนญฺจ ภาวนา จฯ

๑๑๖. ตตฺถ กตมํ สกวจนํ?

“สพฺพปาปสฺส อกรณํ, กุสลสฺส อุปสมฺปทา;
สจิตฺตปริโยทาปนํ, เอตํ พุทฺธาน สาสน”นฺติฯ

อิทํ สกวจนํฯ

“ตีณิมานิ, ภิกฺขเว, พาลสฺส พาลลกฺขณานิ พาลนิมิตฺตานิ พาลาปทานานิ, เยหิ พาลํ พาโลติ ปเร สญฺชานนฺติฯ กตมานิ ตีณิ? พาโล, ภิกฺขเว, ทุจฺจินฺติตจินฺตี จ โหติ, ทุพฺภาสิตภาสี จ โหติ, ทุกฺกฏกมฺมการี [ทุกฺกตกมฺมการี (สี.) ม. นิ. ๓.๒๔๖; อ. นิ. ๓.๓ ปสฺสิตพฺพํ] จ โหติฯ อิมานิ โข, ภิกฺขเว, ตีณิ พาลสฺส พาลลกฺขณานิ พาลนิมิตฺตานิ พาลาปทานานิฯ

“ตีณิมานิ , ภิกฺขเว, ปณฺฑิตสฺส ปณฺฑิตลกฺขณานิ ปณฺฑิตนิมิตฺตานิ ปณฺฑิตาปทานานิ, เยหิ ปณฺฑิตํ ปณฺฑิโตติ ปเร สญฺชานนฺติฯ กตมานิ ตีณิ? ปณฺฑิโต, ภิกฺขเว, สุจินฺติตจินฺตี จ โหติ, สุภาสิตภาสี จ โหติ, สุกตกมฺมการี จ โหติฯ อิมานิ โข, ภิกฺขเว, ตีณิ ปณฺฑิตสฺส ปณฺฑิตลกฺขณานิ ปณฺฑิตนิมิตฺตานิ ปณฺฑิตาปทานานี”ติฯ

อิทํ สกวจนํฯ

ตตฺถ กตมํ ปรวจนํ?

“ปถวีสโม นตฺถิ วิตฺถโต, นินฺโน ปาตาลสโม น วิชฺชติ;
เมรุสโม นตฺถิ อุนฺนโต, จกฺกวตฺติสทิโส นตฺถิ โปริโส”ติฯ

อิทํ ปรวจนํฯ

““โหตุ , เทวานมินฺท, สุภาสิเตน ชโยติฯ โหตุ, เวปจิตฺติ สุภาสิเตน ชโยติฯ ภณ, เวปจิตฺติ, คาถ’นฺติฯ อถ โข, ภิกฺขเว, เวปจิตฺติ อสุรินฺโท อิมํ คาถํ อภาสิ –

“ภิโยฺย พาลา ปภิเชฺชยฺยุํ [ปกุชฺฌยฺยุํ (สี. ก.) ปสฺส สํ. นิ. ๑.๒๕๑], โน จสฺส ปฏิเสธโก;
ตสฺมา ภุเสน ทเณฺฑน, ธีโร พาลํ นิเสธเย”ติฯ

“ภาสิตาย โข ปน, ภิกฺขเว, เวปจิตฺตินา อสุรินฺเทน คาถาย อสุรา อนุโมทึสุ, เทวา ตุณฺหี อเหสุํฯ อถ โข, ภิกฺขเว, เวปจิตฺติ อสุรินฺโท สกฺกํ เทวานมินฺทํ เอตทโวจ ‘ภณ, เทวานมินฺท, คาถ’นฺติฯ เอวํ วุตฺเต, ภิกฺขเว, สกฺโก เทวานมินฺโท อิมํ คาถํ อภาสิ –

“เอตเทว อหํ มญฺญ, พาลสฺส ปฏิเสธนํ;
ปรํ สงฺกุปิตํ ญตฺวา, โย สโต อุปสมฺมตี”ติฯ

“ภาสิตาย โข ปน, ภิกฺขเว, สเกฺกน เทวานมินฺเทน คาถาย เทวา อนุโมทึสุ, อสุรา ตุณฺหี อเหสุํฯ อถ โข, ภิกฺขเว, สกฺโก เทวานมินฺโท เวปจิตฺตึ อสุรินฺทํ เอตทโวจ ‘ภณ, เวปจิตฺติ, คาถ’นฺติฯ เอวํ วุตฺเต, ภิกฺขเว, เวปจิตฺติ อสุรินฺโท อิมํ คาถํ อภาสิ –

“เอตเทว ติติกฺขาย, วชฺชํ ปสฺสามิ วาสว;
ยทา นํ มญฺญติ [มญฺญตี (สี.) ปสฺส สํ. นิ. ๑.๒๕๑] พาโล, ภยา มฺยายํ ติติกฺขติ;
อชฺฌารุหติ ทุมฺเมโธ, โคว ภิโยฺย ปลายิน”นฺติฯ

“ภาสิตาย โข ปน, ภิกฺขเว, เวปจิตฺตินา อสุรินฺเทน คาถาย อสุรา อนุโมทึสุ, เทวา ตุณฺหี อเหสุํฯ อถ โข เวปจิตฺติ อสุรินฺโท สกฺกํ เทวานมินฺทํ เอตทโวจ ‘ภณ, เทวานมินฺท, คาถ’นฺติฯ เอวํ วุตฺเต, ภิกฺขเว, สกฺโก เทวานมินฺโท อิมา คาถาโย อภาสิ –

“กามํ มญฺญตุ วา มา วา, ภยา มฺยายํ ติติกฺขติ;
สทตฺถปรมา อตฺถา, ขนฺตา ภิโยฺย น วิชฺชติฯ

“โย หเว พลวา สนฺโต, ทุพฺพลสฺส ติติกฺขติ;
ตมาหุ ปรมํ ขนฺตึ, นิจฺจํ ขมติ ทุพฺพโลฯ

“อพลํ ตํ พลํ อาหุ, ยสฺส พาลพลํ พลํ;
พลสฺส ธมฺมคุตฺตสฺส, ปฏิวตฺตา น วิชฺชติฯ

“ตเสฺสว เตน ปาปิโย, โย กุทฺธํ ปฏิกุชฺฌติ;
กุทฺธํ อปฺปฏิกุชฺฌโนฺต, สงฺคามํ เชติ ทุชฺชยํฯ

“อุภินฺนมตฺถํ จรติ, อตฺตโน จ ปรสฺส จ;
ปรํ สงฺกุปิตํ ญตฺวา, โย สโต อุปสมฺมติฯ

“อุภินฺนํ ติกิจฺฉนฺตานํ, อตฺตโน จ ปรสฺส จ;
ชนา มญฺญนฺติ พาโลติ, เย ธมฺมสฺส อโกวิทา”ติฯ

“ภาสิตาสุ โข ปน, ภิกฺขเว, สเกฺกน เทวานมินฺเทน คาถาสุ เทวา อนุโมทึสุ, อสุรา ตุณฺหี อเหสุ”นฺติฯ อิทํ ปรวจนํฯ

๑๑๗. ตตฺถ กตมํ สกวจนญฺจ ปรวจนญฺจ?

ยญฺจ ปตฺตํ ยญฺจ ปตฺตพฺพํ อุภยเมตํ รชานุกิณฺณํ อาตุรสฺสานุสิกฺขโตฯ เย จ สิกฺขาสารา สีลํ วตํ ชีวิตํ พฺรหฺมจริยํ อุปฏฺฐานสารา, อยเมโก อโนฺตฯ เย จ เอวํวาทิโน เอวํทิฏฺฐิโน “นตฺถิ

กาเมสุ โทโส''ติ, อยํ ทุติโย อโนฺตฯ อิเจฺจเต อุโภ อนฺตา กฏสิวฑฺฒนา กฏสิโย ทิฏฺฐึ วเฑฺฒนฺติฯ เอเต อุโภ อเนฺต อนภิญฺญาย โอลียนฺติ เอเก อติธาวนฺติ เอเกติฯ อิทํ ปรวจนํฯ

เย จ โข เต อุโภ อเนฺต อภิญฺญาย ตตฺร จ น อเหสุํ, เตน จ อมญฺญึสุ, วฏฺฏํ เตสํ นตฺถิ ปญฺญาปนายาติฯ อิทํ สกวจนํฯ อยํ อุทาโน สกวจนญฺจ ปรวจนญฺจฯ

ราชา ปเสนทิ [ปเสฺสนทิ (ก.) ปสฺส สํ. นิ. ๑.๑๑๓] โกสโล ภควนฺตํ เอตทโวจ – อิธ มยฺหํ, ภเนฺต, รโหคตสฺส ปฏิสลฺลีนสฺส เอวํ เจตโส ปริวิตโกฺก อุทปาทิ ''เกสํ นุ โข ปิโย อตฺตา, เกสํ อปฺปิโย อตฺตา''ติฯ ตสฺส มยฺหํ, ภเนฺต, เอตทโหสิ ''เย จ โข เกจิ กาเยน ทุจฺจริตํ จรนฺติ, วาจาย ทุจฺจริตํ จรนฺติ, มนสา ทุจฺจริตํ จรนฺติ, เตสํ อปฺปิโย อตฺตาฯ กิญฺจาปิ เต เอวํ วเทยฺยุํ 'ปิโย โน อตฺตา'ติ, อถ โข เตสํ อปฺปิโย อตฺตาฯ ตํ กิสฺส เหตุ? ยํ หิ อปฺปิโย อปฺปิยสฺส กเรยฺย, ตํ เต อตฺตนาว อตฺตโน กโรนฺติ, ตสฺมา เตสํ อปฺปิโย อตฺตาฯ เย จ โข เกจิ กาเยน สุจริตํ จรนฺติ, วาจาย สุจริตํ จรนฺติ, มนสา สุจริตํ จรนฺติ, เตสํ ปิโย อตฺตาฯ กิญฺจาปิ เต เอวํ วเทยฺยุํ 'อปฺปิโย โน อตฺตา'ติ, อถ โข เตสํ ปิโย อตฺตาฯ ตํ กิสฺส เหตุ? ยํ หิ ปิโย ปิยสฺส กเรยฺยฯ ตํ เต อตฺตนาว อตฺตโน กโรนฺติฯ ตสฺมา เตสํ ปิโย อตฺตา''ติฯ

''เอวเมตํ, มหาราช, เอวเมตํ, มหาราช, เย หิ เกจิ, มหาราช, กาเยน ทุจฺจริตํ จรนฺติ, วาจาย ทุจฺจริตํ จรนฺติ, มนสา ทุจฺจริตํ จรนฺติ ตสฺมา เตสํ อปฺปิโย อตฺตาฯ กิญฺจาปิ เต เอวํ วเทยฺยุํ 'ปิโย โน อตฺตา'ติ, อถ โข เตสํ อปฺปิโย อตฺตาฯ ตํ กิสฺส เหตุ? ยํ หิ, มหาราช, อปฺปิโย อปฺปิยสฺส กเรยฺย, ตํ เต อตฺตนาว อตฺตโน กโรนฺติ, ตสฺมา เตสํ อปฺปิโย อตฺตาฯ เย จ โข เกจิ มหาราช กาเยน สุจริตํ จรนฺติ, วาจาย สุจริตํ จรนฺติ, มนสา สุจริตํ จรนฺติ, เตสํ ปิโย อตฺตาฯ กิญฺจาปิ เต เอวํ วเทยฺยุํ 'อปฺปิโย โน อตฺตา'ติ, อถ โข เตสํ ปิโย อตฺตาฯ ตํ กิสฺส เหตุ? ยํ หิ, มหาราช, ปิโย ปิยสฺส กเรยฺย, ตํ เต อตฺตนาว อตฺตโน กโรนฺติ, ตสฺมา เตสํ ปิโย อตฺตาติฯ อิทมโวจ ภควา...เป.... สตฺถา –

''อตฺตานเญฺจ ปิยํ ชญฺญา, น นํ ปาเปน สํยุเช;
น หิ ตํ สุลภํ โหติ, สุขํ ทุกฺกฏการินาฯ

''อนฺตเกนาธิปนฺนสฺส [มรเณนาภิภูตสฺส (ก.) ปสฺส สํ. นิ. ๑.๑๑๕], ชหโต มานุสํ ภวํ;
กึ หิ ตสฺส สกํ โหติ, กิญฺจ อาทาย คจฺฉติ;
กิญฺจสฺส อนุคํ โหติ, ฉายาว อนปายินีฯ

''อุโภ ปุญฺญญฺจ ปาปญฺจ, ยํ มโจฺจ กุรุเต อิธ;
ตญฺหิ ตสฺส สกํ โหติ, ตํว อาทาย คจฺฉติ;
ตํวสฺส อนุคํ โหติ, ฉายาว อนปายินีฯ

''ตสฺมา กเรยฺย กลฺยาณํ, นิจยํ สมฺปรายิกํ;
ปุญฺญานิ ปรโลกสฺมึ, ปติฏฺฐา โหนฺติ ปาณิน''นฺติฯ

อิทํ สุตฺตํ ปรวจนํฯ อนุคีติ สกวจนํฯ อิทํ สกวจนญฺจ ปรวจนญฺจฯ

๑๑๘. ตตฺถ กตมํ วิสชฺชนียํ?

ปเญฺห ปุจฺฉิเต อิทํ อภิเญฺญยฺยํ, อิทํ ปริเญฺญยฺยํ, อิทํ ปหาตพฺพํ, อิทํ ภาเวตพฺพํ, อิทํ สจฺฉิกาตพฺพํ, อิเม ธมฺมา เอวํคหิตา อิทํ ผลํ นิพฺพตฺตยนฺติฯ เตสํ เอวํคหิตานํ อยมตฺโถ อิติ อิทํ วิสชฺชนียํฯ ‘‘อุฬาโร พุโทฺธ ภควา’’ติ พุทฺธอุฬารตํ ธมฺมสฺวากฺขาตตํ สงฺฆสุปฺปฏิปตฺติญฺจ เอกํเสเนว นิทฺทิเสฯ ‘‘สเพฺพ สงฺขารา อนิจฺจา’’ติ ‘‘สเพฺพ สงฺขารา ทุกฺขา’’ติ ‘‘สเพฺพ ธมฺมา อนตฺตา’’ติ เอกํเสเนว นิทฺทิเสฯ ยํ วา ปนญฺญมฺปิ เอวํ ชาติยํฯ อิทํ วิสชฺชนียํฯ

ตตฺถ กตมํ อวิสชฺชนียํ?

> ‘‘อากงฺขโต เต นรทมฺมสารถิ [นรทมฺมสารถี (สี.)], เทวา มนุสฺสา มนสา วิจินฺติตํ;
> สเพฺพ น ชญฺญา กสิณาปิ ปาณิโน, สนฺตํ สมาธึ อรณํ นิเสวโต;
> กินฺตํ ภควา อากงฺขตี’’ติฯ

อิทํ อวิสชฺชนียํฯ

เอตฺตโก ภควา สีลกฺขเนฺธ สมาธิกฺขเนฺธ ปญฺญากฺขเนฺธ วิมุตฺติกฺขเนฺธ วิมุตฺติญาณทสฺสนกฺขเนฺธ อิริยายํ ปภาเว หิเตสิตายํ กรุณายํ อิทฺธิยนฺติฯ อิทํ อวิสชฺชนียํฯ

‘‘ตถาคตสฺส, ภิกฺขเว, อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส โลเก อุปฺปาทา ติณฺณํ รตนานํ อุปฺปาโท พุทฺธรตนสฺส ธมฺมรตนสฺส สงฺฆรตนสฺส’’ฯ กึ ปมาณานิ ตีณิ รตนานีติ? อิทํ อวิสชฺชนียํฯ

พุทฺธวิสโย อวิสชฺชนีโยฯ ปุคฺคลปโรปรญฺญุตา อวิสชฺชนียาฯ ‘‘ปุพฺพา, ภิกฺขเว, โกฏิ น ปญฺญายติ อวิชฺชานีวรณานํ สตฺตานํ ตณฺหาสํโยชนานํ สกึ นิรยํ สกึ ติรจฺฉานโยนึ สกึ เปตฺติวิสยํ สกึ อสุรโยนึ สกึ เทเว สกึ มนุเสฺส สนฺธาวิตํ สํสริตํ’’ฯ กตมา ปุพฺพา โกฏีติ อวิสชฺชนียํฯ น ปญฺญายตีติ สาวกานํ ญาณเวกเลฺลนฯ ทุวิธา พุทฺธานํ ภควนฺตานํ เทสนา อตฺตูปนายิกา จ ปรูปนายิกา จฯ น ปญฺญายตีติ ปรูปนายิกาฯ นตฺถิ พุทฺธานํ ภควนฺตานํ อวิชานนาติ [อปฺปชานนาติ (สี.)] อตฺตูปนายิกาฯ ยถา ภควา โกกาลิกํ ภิกฺขุํ อารพฺภ อญฺญตรํ ภิกฺขุํ เอวมาห –

‘‘เสยฺยถาปิ , ภิกฺขุ, วีสติขาริโก โกสลโก ติลวาโห…เป.… น เตฺวว เอโก อพฺพุโท นิรโยฯ เสยฺยถาปิ ภิกฺขุ, วีสติ อพฺพุทา นิรยา, เอวเมโก นิรพฺพุโท นิรโย [นิรพฺพุทนิรโย (สํ. นิ. ๑.๑๘๑)]ฯ เสยฺยถาปิ, ภิกฺขุ, วีสติ นิรพฺพุทา นิรยา, เอวเมโก อพโพ นิรโยฯ เสยฺยถาปิ, ภิกฺขุ, วีสติ อพพา นิรยา, เอวเมโก อฏโฏ นิรโยฯ เสยฺยถาปิ, ภิกฺขุ, วีสติ อฏฏา นิรยา, เอวเมโก อหโห นิรโยฯ เสยฺยถาปิ, ภิกฺขุ, วีสติ อหหา นิรยา, เอวเมโก กุมุโท นิรโยฯ เสยฺยถาปิ, ภิกฺขุ, วีสติ กุมุทา นิรยา, เอวเมโก โสคนฺธิโก นิรโยฯ เสยฺยถาปิ, ภิกฺขุ, วีสติ โสคนฺธิกา นิรยา, เอวเมโก อุปฺปลโก นิรโย [อุปฺปลนิรโย (สํ. นิ. ๑.๑๘๑)]ฯ เสยฺยถาปิ, ภิกฺขุ, วีสติ อุปฺปลกา นิรยา, เอวเมโก ปุณฺฑรีโก นิรโยฯ เสยฺยถาปิ, ภิกฺขุ, วีสติ ปุณฺฑรีกา นิรยา, เอวเมโก ปทุโม นิรโยฯ ปทุเม ปน, ภิกฺขุ, นิรเย โกกาลิโก ภิกฺขุ อุปปโนฺน สาริปุตฺตโมคฺคลฺลาเนสุ จิตฺตํ อาฆาเตตฺวา’’ติฯ ยํ วา ปน กิญฺจิ ภควา อาห ‘‘อยํ อปฺปเมโยฺย อสเงฺขฺยโย’’ติฯ สพฺพํ ตํ อวิสชฺชนียํฯ อิทํ อวิสชฺชนียํฯ

๑๑๙. ตตฺถ กตมํ วิสชฺชนียญฺจ อวิสชฺชนียญฺจ, ยทา โส อุปโก อาชีวโก ภควนฺตํ อาห ‘‘กุหึ, อาวุโส โคตม, คมิสฺสสี’’ติฯ ภควา อาห –

> ‘‘พาราณสึ คมิสฺสามิ, อหํ ตํ อมตทุนฺทุภึ;
> ธมฺมจกฺกํ ปวเตฺตตุํ, โลเก อปฺปฏิวตฺติย’’นฺติฯ

อุปโก อาชีวโก อาห ‘‘‘ชิโน’ติ โข อาวุโส, โภ โคตม, ปฏิชานาสี’’ติฯ ภควา อาห –

> ‘‘มาทิสา เว ชินา [ชินา เว มาทิสา (สี. ก.) ปสฺส ม. นิ. ๒.๓๔๑] โหนฺติ, เย ปตฺตา อาสวกฺขยํ;
> ชิตา เม ปาปกา ธมฺมา, ตสฺมาหํ อุปกา ชิโน’’ติฯ

กถํ ชิโน เกน ชิโนติ วิสชฺชนียํฯ กตโม ชิโนติ อวิสชฺชนียํฯ กตโม อาสวกฺขโย, ราคกฺขโย โทสกฺขโย โมหกฺขโยติ วิสชฺชนียํฯ กิตฺตโก อาสวกฺขโยติ อวิสชฺชนียํฯ อิทํ วิสชฺชนียญฺจ อวิสชฺชนียญฺจฯ

อตฺถิ ตถาคโตติ วิสชฺชนียํฯ อตฺถิ รูปนฺติ วิสชฺชนียํฯ รูปํ ตถาคโตติ อวิสชฺชนียํฯ รูปวา ตถาคโตติ อวิสชฺชนียํฯ รูเป ตถาคโตติ อวิสชฺชนียํฯ ตถาคเต รูปนฺติ อวิสชฺชนียํฯ เอวํ อตฺถิ เวทนา…เป.… สญฺญา…เป.… สงฺขารา…เป.… อตฺถิ วิญฺญาณนฺติ วิสชฺชนียํฯ วิญฺญาณํ ตถาคโตติ อวิสชฺชนียํฯ วิญฺญาณวา ตถาคโตติ อวิสชฺชนียํฯ วิญฺญาเณ ตถาคโตติ อวิสชฺชนียํฯ ตถาคเต วิญฺญาณนฺติ อวิสชฺชนียํฯ อญฺญตฺร รูเปน ตถาคโตติ อวิสชฺชนียํฯ อญฺญตฺร เวทนาย…เป.… สญฺญาย…เป.… สงฺขาเรหิ…เป.… วิญฺญาเณน ตถาคโตติ อวิสชฺชนียํฯ อยํ โส ตถาคโต อรูปโก…เป.… อเวทนโก…เป.… อสญฺญโก…เป.… อสงฺขารโก…เป.… อวิญฺญาณโกติ อวิสชฺชนียํฯ อิทํ วิสชฺชนียญฺจ อวิสชฺชนียญฺจฯ

ปสฺสติ ภควา ทิเพฺพน จกฺขุนา วิสุเทฺธน อติกฺกนฺตมานุสเกน สเตฺต จวมาเน อุปปชฺชมาเน เอวํ สพฺพํ…เป.… ยถากมฺมูปเค สเตฺต ปชานาตีติ วิสชฺชนียํฯ กตเม สตฺตา, กตโม ตถาคโตติ อวิสชฺชนียํฯ อิทํ วิสชฺชนียญฺจ อวิสชฺชนียญฺจฯ

อตฺถิ ตถาคโตติ วิสชฺชนียํฯ อตฺถิ ตถาคโต ปรํ มรณาติ อวิสชฺชนียํฯ อิทํ วิสชฺชนียญฺจ อวิสชฺชนียญฺจฯ

๑๒๐. ตตฺถ กตมํ กมฺมํ?

> ‘‘อนฺตเกนาธิปนฺนสฺส , ชหโต มานุสํ ภวํ;
> กึ หิ ตสฺส สกํ โหติ, กิญฺจ อาทาย คจฺฉติ;
> กิญฺจสฺส อนุคํ โหติ, ฉายาว อนปายินีฯ
>
> ‘‘อุโภ ปุญฺญญฺจ ปาปญฺจ, ยํ มโจฺจ กุรุเต อิธ;
> ตญฺหิ ตสฺส สกํ โหติ, ตํว [ตญฺจ (สี. ก.) ปสฺส สํ. นิ. ๑.๑๑๕] อาทาย คจฺฉติ;
> ตํวสฺส อนุคํ โหติ, ฉายาว อนปายินี’’ติฯ

อิทํ กมฺมํฯ

‘‘ปุน จปรํ, ภิกฺขเว, พาลํ ปีฐสมารูฬฺหํ วา มญฺจสมารูฬฺหํ วา ฉมายํ [ฉมาย (สี. ก.) ปสฺส ม. นิ. ๓.๒๔๘] วา เสมานํ ยานิสฺส ปุเพฺพ ปาปกานิ กมฺมานิ กตานิ กาเยน ทุจฺจริตานิ วาจาย ทุจฺจริตานิ มนสา ทุจฺจริตานิ, ตานิสฺส ตมฺหิ สมเย โอลมฺพนฺติ อโชฺฌลมฺพนฺติ อภิปฺปลมฺพนฺติฯ เสยฺยถาปิ, ภิกฺขเว, มหตํ ปพฺพตกูฏานํ ฉายา สายนฺหสมยํ ปถวิยํ โอลมฺพนฺติ อโชฺฌลมฺพนฺติ อภิปฺปลมฺพนฺติฯ เอวเมว โข, ภิกฺขเว, พาลํ ปีฐสมารูฬฺหํ วา มญฺจสมารูฬฺหํ วา ฉมายํ วา เสมานํ ยานิสฺส ปุเพฺพ ปาปกานิ กมฺมานิ กตานิ กาเยน ทุจฺจริตานิ วาจาย ทุจฺจริตานิ

มนสา ทุจฺจริตานิ, ตานิสฺส ตมฺหิ สมเย โอลมฺพนฺติ อโชฺฌลมฺพนฺติ อภิปฺปลมฺพนฺติฯ ตตฺร, ภิกฺขเว, พาลสฺส เอวํ โหติ ‘อกตํ วต เม กลฺยาณํ, อกตํ กุสลํ, อกตํ ภีรุตฺตาณํฯ กตํ ปาปํ, กตํ ลุทฺทํ, กตํ กิพฺพิสํ, ยาวตา โภ อกตกลฺยาณานํ อกตกุสลานํ อกตภีรุตฺตาณานํ กตปาปานํ กตลุทฺทานํ กตกิพฺพิสานํ คติ, ตํ คตึ เปจฺจ คจฺฉามี’ติ, โส โสจติ กิลมติ ปริเทวติ อุรตฺตาฬึ กนฺทติ สโมฺมหํ อาปชฺชตี’’ติฯ

‘‘ปุน จปรํ, ภิกฺขเว, ปณฺฑิตํ ปีฐสมารูฬฺหํ วา มญฺจสมารูฬฺหํ วา ฉมายํ วา เสมานํ ยานิสฺส ปุพฺเพ กลฺยาณานิ กมฺมานิ กตานิ กาเยน สุจริตานิ วาจาย สุจริตานิ มนสา สุจริตานิ, ตานิสฺส ตมฺหิ สมเย โอลมฺพนฺติ อโชฺฌลมฺพนฺติ อภิปฺปลมฺพนฺติฯ เสยฺยถาปิ, ภิกฺขเว, มหตํ ปพฺพตกูฏานํ ฉายา สายนฺหสมยํ ปถวิยํ โอลมฺพนฺติ อโชฺฌลมฺพนฺติ อภิปฺปลมฺพนฺติฯ เอวเมว โข, ภิกฺขเว, ปณฺฑิตํ ปีฐสมารูฬฺหํ วา มญฺจสมารูฬฺหํ วา ฉมายํ วา เสมานํ ยานิสฺส ปุพฺเพ กลฺยาณานิ กมฺมานิ กตานิ กาเยน สุจริตานิ วาจาย สุจริตานิ มนสา สุจริตานิ, ตานิสฺส ตมฺหิ สมเย โอลมฺพนฺติ อโชฺฌลมฺพนฺติ อภิปฺปลมฺพนฺติฯ ตตฺร, ภิกฺขเว, ปณฺฑิตสฺส ‘เอวํ โหติ อกตํ วต เม ปาปํ , อกตํ ลุทฺทํ, อกตํ กิพฺพิสํฯ กตํ กลฺยาณํ, กตํ กุสลํ, กตํ ภีรุตฺตาณํ, ยาวตา โภ อกตปาปานํ อกตลุทฺทานํ อกตกิพฺพิสานํ กตกลฺยาณานํ กตกุสลานํ กตภีรุตฺตาณานํ คติ, ตํ คตึ เปจฺจ คจฺฉามี’ติ, โส น โสจติ น กิลมติ น ปริเทวติ น อุรตฺตาฬึ กนฺทติ น สโมฺมหํ อาปชฺชติ, ‘กตํ เม ปุญฺญํ, อกตํ ปาปํ, ยา ภวิสฺสติ คติ อกตปาปสฺส อกตลุทฺทสฺส อกตกิพฺพิสสฺส กตปุญฺญสฺส กตกุสลสฺส กตภีรุตฺตาณสฺส, ตํ เปจฺจ ภเว คตึ ปจฺจนุภวิสฺสามี’ติ วิปฺปฏิสาโร น ชายติฯ อวิปฺปฏิสาริโน โข, ภิกฺขเว, อิตฺถิยา วา ปุริสสฺส วา คิหิโน วา ปพฺพชิตสฺส วา ภทฺทกํ มรณํ ภทฺทิกา กาลงฺกิริยาติ วทามี’’ติฯ อิทํ กมฺมํฯ

‘‘ตีณิมานิ , ภิกฺขเว, ทุจฺจริตานิฯ กตมานิ ตีณิ, กายทุจฺจริตํ วจีทุจฺจริตํ มโนทุจฺจริตํฯ อิมานิ โข, ภิกฺขเว, ตีณิ ทุจฺจริตานิฯ ตีณิมานิ, ภิกฺขเว, สุจริตานิฯ กตมานิ ตีณิ? กายสุจริตํ วจีสุจริตํ มโนสุจริตํฯ อิมานิ โข, ภิกฺขเว, ตีณิ สุจริตานิฯ อิทํ กมฺมํฯ

ตตฺถ กตโม วิปาโก?

‘‘ลาภา โว, ภิกฺขเว, สุลทฺธํ โว, ภิกฺขเว, ขโณ โว, ภิกฺขเว, ปฏิลทฺโธ พฺรหฺมจริยวาสายฯ ทิฏฺฐา มยา, ภิกฺขเว, ฉ ผสฺสายตนิกา นาม นิรยาฯ ตตฺถ ยํ กิญฺจิ จกฺขุนา รูปํ ปสฺสติ อนิฏฺฐรูปํเยว ปสฺสติ, โน อิฏฺฐรูปํฯ อกนฺตรูปํเยว ปสฺสติ, โน กนฺตรูปํฯ อมนาปรูปํเยว ปสฺสติ, โน มนาปรูปํฯ

ยํ กิญฺจิ โสเตน สทฺทํ สุณาติ…เป…. ฆาเนน…เป…. ชิวฺหาย…เป…. กาเยน…เป…. ยํ กิญฺจิ มนสา ธมฺมํ วิชานาติ อนิฏฺฐธมฺมํเยว วิชานาติ, โน อิฏฺฐธมฺมํฯ อกนฺตธมฺมํเยว วิชานาติ, โน กนฺตธมฺมํฯ อมนาปธมฺมํเยว วิชานาติ, โน มนาปธมฺมํฯ ลาภา โว, ภิกฺขเว, สุลทฺธํ โว, ภิกฺขเว, ขโณ โว, ภิกฺขเว, ปฏิลทฺโธ พฺรหฺมจริยวาสายฯ

‘‘ทิฏฺฐา มยา, ภิกฺขเว, ฉ ผสฺสายตนิกา นาม สคฺคาฯ ตตฺถ ยํ กิญฺจิ จกฺขุนา รูปํ ปสฺสติ อิฏฺฐรูปํเยว ปสฺสติ, โน อนิฏฺฐรูปํฯ กนฺตรูปํเยว ปสฺสติ, โน อกนฺตรูปํฯ มนาปรูปํเยว ปสฺสติ, โน อมนาปรูปํฯ ยํ กิญฺจิ โสเตน สทฺทํ สุณาติ…เป…. ฆาเนน …เป…. ชิวฺหาย…เป…. กาเยน…เป…. มนสา ธมฺมํ วิชานาติ อิฏฺฐธมฺมํเยว วิชานาติ, โน อนิฏฺฐธมฺมํฯ กนฺตธมฺมํเยว วิชานาติ, โน อกนฺตธมฺมํฯ มนาปธมฺมํเยว วิชานาติ, โน อมนาปธมฺมํฯ ลาภา โว, ภิกฺขเว, สุลทฺธํ โว, ภิกฺขเว, ขโณ โว, ภิกฺขเว, ปฏิลทฺโธ พฺรหฺมจริยวาสายา’’ติฯ อยํ วิปาโกฯ

“สฏฺฐิวสฺสสหสฺสานิ, ปริปุณฺณานิ สพฺพโส;
นิรเย ปจฺจมานานํ [ปจฺจมานสฺส (ก.) ปสฺส เป. ว. ๘๐๒], กทา อโนฺต ภวิสฺสติฯ

“นตฺถิ อโนฺต กุโต อโนฺต, น อโนฺต ปฏิทิสฺสติ [ปติทิสฺสติ (สี.) ชา. ๑.๔.๕๕];
ตทา หิ ปกตํ ปาปํ, ตุยฺหํ มยฺหญฺจ มาริสา”ติฯ

อยํ วิปาโกฯ

๑๒๑. ตตฺถ กตมํ กมฺมญฺจ วิปาโก จ?

“อธมฺมจารี หิ นโร ปมโตฺต, ยหิํ ยหิํ คจฺฉติ ทุคฺคติํ โย;
โส นํ อธโมฺม จริโต หนาติ, สยํ คหีโต ยถา กณฺหสโปฺปฯ

“น หิ [ปสฺส เถรคา. ๓๐๔] ธโมฺม อธโมฺม จ, อุโภ สมวิปากิโน;
อธโมฺม นิรยํ เนติ, ธโมฺม ปาเปติ สุคฺคติ”นฺติฯ

อิทํ กมฺมญฺจ วิปาโก จฯ

“มา, ภิกฺขเว, ปุญฺญานํ ภายิตฺถ, สุขเสฺสตํ, ภิกฺขเว, อธิวจนํ อิฎฺฐสฺส กนฺตสฺส ปิยสฺส มนาปสฺส ยทิทํ ปุญฺญานิฯ อภิชานามิ โข ปนาหํ, ภิกฺขเว, ทีฆรตฺตํ กตานํ ปุญฺญานํ อิฎฺฐํ [ทีฆรตฺตํ อิฎฺฐํ (สี. ก.) ปสฺส อิติวุ. ๒๒] กนฺตํ ปิยํ มนาปํ วิปากํ ปจฺจนุภูตํ, สตฺต วสฺสานิ เมตฺต จิตฺตํ ภาเวตฺวา สตฺต สํวฏฺฏวิวฏฺฏกเปฺป น อิมํ [น ยิมํ (อิติวุ. ๒๒)] โลกํ ปุนราคมาสิํฯ สํวฏฺฏมาเน สฺทาหํ, ภิกฺขเว, กเปฺป อาภสฺสรูปโค โหมิฯ วิวฏฺฏมาเน กเปฺป สุญฺญํ พฺรหฺมวิมานํ อุปปชฺชามิฯ ตตฺร สฺทาหํ [สุทํ (อิติวุ. ๒๒)], ภิกฺขเว, พฺรหฺมา โหมิ มหาพฺรหฺมา อภิภู อนภิภูโต อญฺญทตฺถุทโส วสวตฺตีฯ ฉตฺติํสกฺขตฺตุํ โข ปนาหํ, ภิกฺขเว, สโกฺก อโหสิํ เทวานมิโนฺท, อเนกสตกฺขตฺตุํ ราชา อโหสิํ จกฺกวตฺตี [จกฺกวตฺติ (ก.)] ธมฺมิโก ธมฺมราชา จาตุรโนฺต วิชิตาวี ชนปทตฺถาวริยปฺปโตฺต สตฺตรตนสมนฺนาคโต, โก ปน วาโท ปเทสรชฺชสฺส? ตสฺส มยฺหํ, ภิกฺขเว, เอตทโหสิ ‘กิสฺส นุ โข เม อิทํ กมฺมสฺส ผลํ, กิสฺส กมฺมสฺส วิปาโก, เยนาหํ เอตรหิ เอวํมหิทฺธิโก เอวํมหานุภาโว’ติฯ ตสฺส มยฺหํ, ภิกฺขเว, เอตทโหสิ ‘ติณฺณํ โข เม อิทํ กมฺมานํ ผลํ, ติณฺณํ กมฺมานํ วิปาโกฯ เยนาหํ เอตรหิ เอวํมหิทฺธิโก เอวํมหานุภาโว’ติฯ เสยฺยถิทํ, ทานสฺส ทมสฺส สํยมสฺสา”ติฯ ตตฺถ ยญฺจ ทานํ โย จ ทโม โย จ สํยโม, อิทํ กมฺมํฯ โย ตปฺปจฺจยา วิปาโก ปจฺจนุภูโต, อยํ วิปาโกฯ ตถา จูฬกมฺมวิภโงฺค วตฺตโพฺพฯ

ยํ สุภสฺส มาณวสฺส โตเทยฺยปุตฺตสฺส เทสิตํฯ ตตฺถ เย ธมฺมา อปฺปายุกทีฆายุกตาย สํวตฺตนฺติ พหฺวาพาธอปฺปาพาธตาย อเปฺปสกฺขมเหสกฺขตาย ทุพฺพณฺณสุวณฺณตาย นีจกุลิกอุจฺจกุลิกตาย อปฺปโภคมหาโภคตาย ทุปฺปญฺญปญฺญวนฺตตาย จ สํวตฺตนฺติ, อิทํ กมฺมํฯ ยา ตตฺถ อปฺปายุกทีฆายุกตา…เป.… ทุปฺปญฺญปญฺญวนฺตตา, อยํ วิปาโกฯ อิทํ กมฺมญฺจ วิปาโก จฯ

๑๒๒. ตตฺถ กตมํ กุสลํ?

“วาจานุรกฺขี มนสา สุสํวุโต, กาเยน จ นากุสลํ กยิรา [อกุสลํ น กยิรา (สี.) ปสฺส ธ. ป. ๒๘๑];
เอเต ตโย กมฺมปเถ วิโสธเย, อาราธเย มคฺคมิสิปฺปเวทิต”นฺติฯ

อิทํ กุสลํฯ

“ยสฺส กาเยน วาจาย, มนสา นตฺถิ ทุกฺกฏํ;
สํวุตํ ตีหิ ฐาเนหิ, ตมหํ พฺรูมิ พฺราหฺมณ”นฺติฯ

อิทํ กุสลํฯ

“ตีณิมานิ, ภิกฺขเว, กุสลมูลานิฯ กตมานิ ตีณิ? อโลโภ กุสลมูลํ, อโทโส กุสลมูลํ, อโมโห กุสลมูลํฯ อิมานิ โข, ภิกฺขเว, ตีณิ กุสลมูลานิฯ อิทํ กุสลํฯ “วิชฺชา, ภิกฺขเว [วิชฺชา จ โข ภิกฺขเว (สํยุตฺตนิกาเย)], ปุพฺพงฺคมา กุสลานํ ธมฺมานํ สมาปตฺติยา อนุเทว [อนฺวเทว (สี. ก.), สฺยาทิกเณฺฑ (โมคฺคลฺลาเน) ๑๑ สุตฺตํ ปสฺสิตพฺพํ] หิรี โอตฺตปฺปญฺจา”ติฯ อิทํ กุสลํฯ

ตตฺถ กตมํ อกุสลํ?

“ยสฺส อจฺจนฺต ทุสฺสีลฺยํ, มาลุวา สาลมิโวตฺถตํ;
กโรติ โส ตถตฺตานํ, ยถา นํ อิจฺฉตี ทิโส”ติฯ

อิทํ อกุสลํฯ

“อตฺตนา หิ กตํ ปาปํ, อตฺตชํ อตฺตสมฺภวํ;
อภิมตฺถติ [อภิมนฺถติ (สี.) ปสฺส ธ. ป. ๑๖๑] ทุเมฺมธํ, วชิรํวสฺมมยํ มณิ”นฺติฯ

อิทํ อกุสลํฯ

“ทส กมฺมปเถ นิเสวิย, อกุสลากุสเลหิ วิวชฺชิตา;
ครหา จ ภวนฺติ เทวเต, พาลมตี นิรเยสุ ปจฺจเร”ติฯ

อิทํ อกุสลํฯ

“ตีณิมานิ, ภิกฺขเว, อกุสลมูลานิ [ปสฺส อ. นิ. ๓.๗๐], กตมานิ ตีณิ? โลโภ อกุสลมูลํ, โทโส อกุสลมูลํ, โมโห อกุสลมูลํฯ อิมานิ โข, ภิกฺขเว, ตีณิ อกุสลมูลานิ”ฯ อิทํ อกุสลํฯ

ตตฺถ กตมํ กุสลญฺจ อกุสลญฺจ?

“ยาทิสํ [สํ. นิ. ๑.๒๕๖] วปเต พีชํ, ตาทิสํ หรเต ผลํ;
กลฺยาณการี กลฺยาณํ, ปาปการี จ ปาปก”นฺติฯ

ตตฺถ ยํ อาห “กลฺยาณการี กลฺยาณ”นฺติ, อิทํ กุสลํฯ ยํ อาห “ปาปการี จ ปาปก”นฺติ, อิทํ อกุสลํฯ อิทํ กุสลญฺจ อกุสลญฺจฯ

“สุเภน กเมฺมน วชนฺติ สุคฺคตึ, อปายภูมึ อสุเภน กมฺมุนา;
ขยา จ กมฺมสฺส วิมุตฺตเจตโส, นิพฺพนฺติ เต โชติริวินฺธนกฺขยา”ฯ

ตตฺถ ยํ อาห “สุเภน กเมฺมน วชนฺติ สุคฺคติ”นฺติ, อิทํ กุสลํฯ ยํ อาห “อปายภูมึ อสุเภน กมฺมุนา”ติ, อิทํ อกุสลํฯ อิทํ กุสลญฺจ อกุสลญฺจฯ

๑๒๓. ตตฺถ กตมํ อนุญฺญาตํ?

> “ยถาปิ ภมโร ปุปฺผํ, วณฺณคนฺธมเหฐยํ [วณฺณคนฺธํ อเหฐยํ (สี.) ปสฺส ธ. ป. ๔๙];
> ปเลติ [ปเฬติ (ก.)] รสมาทาย, เอวํ คาเม มุนี จเร”ติฯ

อิทํ อนุญฺญาตํฯ

“ตีณิมานิ , ภิกฺขเว, ภิกฺขูนํ กรณียานิฯ กตมานิ ตีณิ, อิธ, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ ปาติโมกฺขสํวรสํวุโต วิหรติ อาจารโคจรสมฺปนฺโน อณุมตฺเตสุ วชฺชสุ ภยทสฺสาวี, สมาทาย สิกฺขติ สิกฺขาปเทสุ, กายกมฺมวจีกมฺเมน สมนฺนาคโต กุสเลน ปริสุทฺธาชีโวฯ อารทฺธวีริโย โข ปน โหติ ถามวา ทฬฺหปรกฺกโม อนิกฺขิตฺตธุโร อกุสลานํ ธมฺมานํ ปหานาย กุสลานํ ธมฺมานํ ภาวนาย สจฺฉิกิริยายฯ ปญฺญวา โข ปน โหติ อุทยตฺถคามินิยา ปญฺญาย สมนฺนาคโต อริยาย นิพฺเพธิกาย สมฺมา ทุกฺขกฺขยคามินิยาฯ อิมานิ โข, ภิกฺขเว, ภิกฺขูนํ ตีณิ กรณียานี”ติฯ อิทํ อนุญฺญาตํฯ

“ทสยิเม [ทส อิเม (สี. ก.) ปสฺส อ. นิ. ๑๐.๔๘], ภิกฺขเว, ธมฺมา ปพฺพชิเตน อภิณฺหํ ปจฺจเวกฺขิตพฺพาฯ กตเม ทส? ‘เววณฺณิยมฺหิ อชฺฌุปคโต’ติ ปพฺพชิเตน อภิณฺหํ ปจฺจเวกฺขิตพฺพํ…เป.… อิเม โข ภิกฺขเว ทส ธมฺมา ปพฺพชิเตน อภิณฺหํ ปจฺจเวกฺขิตพฺพา”ติฯ อิทํ อนุญฺญาตํฯ

“ตีณิมานิ, ภิกฺขเว, กรณียานิฯ กตมานิ ตีณิ? กายสุจริตํ วจีสุจริตํ มโนสุจริตนฺติฯ อิมานิ โข, ภิกฺขเว, ตีณิ กรณียานี”ติฯ อิทํ อนุญฺญาตํฯ

ตตฺถ กตมํ ปฏิกฺขิตฺตํ?

> “นตฺถิ ปุตฺตสมํ เปมํ, นตฺถิ โคสมิตํ [โคณสมํ (ก.) ปสฺส สํ. นิ. ๑.๑๓] ธนํ;
> นตฺถิ สูริยสมา [สุริยสมา (สี.)] อาภา, สมุทฺทปรมา สรา”ติฯ

ภควา อาห –

> “นตฺถิ อตฺตสมํ เปมํ, นตฺถิ ธญฺญสมํ ธนํ;
> นตฺถิ ปญฺญาสมา อาภา, วุฏฺฐิเวปรมา สรา”ติฯ

เอตฺถ ยํ ปุริมกํ, อิทํ ปฏิกฺขิตฺตํฯ

“ตีณิมานิ , ภิกฺขเวฆ อกรณียานิฯ กตมานิ ตีณิ? กายทุจฺจริตํ วจีทุจฺจริตํ มโนทุจฺจริตนฺติฯ อิมานิ โข, ภิกฺขเว, ตีณิ อกรณียานี”ติฯ อิทํ ปฏิกฺขิตฺตํฯ

๑๒๔. ตตฺถ กตมํ อนุญฺญาตญฺจ ปฏิกฺขิตฺตญฺจ?

> “กึสูธ ภีตา ชนตา อเนกา, มคฺโค จเนกายตโน ปวุตฺโต [จเนกายตนปฺปวุตฺตา (สํ. นิ. ๑.๗๕)];
> ปุจฺฉามิ ตํ โคตม ภูริปญฺญ, กิสฺมึ ฐิโต ปรโลกํ น ภาเยติฯ

“วาจํ มนญฺจ ปณิธาย สมฺมา, กาเยน ปาปานิ อกุพฺพมาโน;
พหฺวนฺนปานํ ฆรมาวสนฺโต, สทฺโธ มุทู สํวิภาคี วทญฺญู;
เอเตสุ ธมฺเมสุ ฐิโต จตูสุ, ธมฺเม ฐิโต ปรโลกํ น ภาเย”ติฯ

ตตฺถ ยํ อาห “วาจํ มนญฺจ ปณิธาย สมฺมา”ติ, อิทํ อนุญฺญาตํฯ “กาเยน ปาปานิ อกุพฺพมาโน”ติ, อิทํ ปฏิกฺขิตฺตํฯ “พหฺวนฺนปานํ ฆรมาวสนฺโต, สทฺโธ มุทู สํวิภาคี วทญฺญูฯ เอเตสุ ธมฺเมสุ ฐิโต จตูสุ, ธมฺเม ฐิโต ปรโลกํ น ภาเย”ติ, อิทํ อนุญฺญาตํฯ อิทํ อนุญฺญาตญฺจ ปฏิกฺขิตฺตญฺจฯ

“สพฺพปาปสฺส อกรณํ, กุสลสฺส อุปสมฺปทา;
สจิตฺตปริโยทาปนํ, เอตํ พุทฺธานสาสนํ”ฯ

ตตฺถ ยํ อาห “สพฺพปาปสฺส อกรณ”นฺติ, อิทํ ปฏิกฺขิตฺตํ, ยํ อาห “กุสลสฺส อุปสมฺปทา”ติ, อิทํ อนุญฺญาตํฯ อิทํ อนุญฺญาตญฺจ ปฏิกฺขิตฺตญฺจฯ

“กายสมาจารมฺปาหํ, เทวานมินฺท, ทุวิเธน วทามิ เสวิตพฺพมฺปิ อเสวิตพฺพมฺปิฯ วจีสมาจารมฺปาหํ , เทวานมินฺท , ทุวิเธน วทามิ เสวิตพฺพมฺปิ อเสวิตพฺพมฺปิฯ มโนสมาจารมฺปาหํ เทวานมินฺท, ทุวิเธน วทามิ…เป.… ปริเยสนมฺปาหํ, เทวานมินฺท, ทุวิเธน วทามิ เสวิตพฺพมฺปิ อเสวิตพฺพมฺปิ”ฯ

“กายสมาจารมฺปาหํ, เทวานมินฺท, ทุวิเธน วทามิ เสวิตพฺพมฺปิ อเสวิตพฺพมฺปี”ติ อิติ โข ปเนตํ วุตฺตํ, กิเญฺจตํ ปฏิจฺจ วุตฺตํฯ ยถารูปญฺจ โข กายสมาจารํ เสวโต อกุสลา ธมฺมา อภิวฑฺฒนฺติ, กุสลา ธมฺมา ปริหายนฺติ, เอวรูโป กายสมาจาโร น เสวิตโพฺพฯ ตตฺถ ยํ ชญฺญา กายสมาจารํ “อิมํ [อิทํ (ก.) ปสฺส ที. นิ. ๒.๓๖๔] โข เม กายสมาจารํ เสวโต อกุสลา ธมฺมา ปริหายนฺติ, กุสลา ธมฺมา อภิวฑฺฒนฺตี”ติ, เอวรูโป กายสมาจาโร เสวิตโพฺพฯ “กายสมาจารมฺปาหํ เทวานมินฺท, ทุวิเธน วทามิ เสวิตพฺพมฺปิ อเสวิตพฺพมฺปี”ติ อิติ ยํ ตํ วุตฺตํ, อิทเมตํ ปฏิจฺจ วุตฺตํฯ “วจีสมาจารํ…เป.… “ปริเยสนมฺปาหํ, เทวานมินฺท, ทุวิเธน วทามิ เสวิตพฺพมฺปิ อเสวิตพฺพมฺปี”ติ อิติ โข ปเนตํ วุตฺตํ, กิเญฺจตํ ปฏิจฺจ วุตฺตํฯ ยถารูปญฺจ โข ปริเยสนํ เสวโต อกุสลา ธมฺมา อภิวฑฺฒนฺติ, กุสลา ธมฺมา ปริหายนฺติ, เอวรูปา ปริเยสนา น เสวิตพฺพาฯ ตตฺถ ยํ ชญฺญา ปริเยสนํ “อิมํ โข เม ปริเยสนํ เสวโต อกุสลา ธมฺมา ปริหายนฺติ, กุสลา ธมฺมา อภิวฑฺฒนฺตี”ติ, เอวรูปา ปริเยสนา เสวิตพฺพาฯ “ปริเยสนมฺปาหํ, เทวานมินฺท, ทุวิเธน วทามิ เสวิตพฺพมฺปิ อเสวิตพฺพมฺปี”ติ อิติ ยํ ตํ วุตฺตํ, อิทเมตํ ปฏิจฺจ วุตฺตํฯ

ตตฺถ ยํ อาห “เสวิตพฺพมฺปี”ติ, อิทํ อนุญฺญาตํฯ ยํ อาห “น เสวิตพฺพมฺปี”ติ, อิทํ ปฏิกฺขิตฺตํฯ อิทํ อนุญฺญาตญฺจ ปฏิกฺขิตฺตญฺจฯ

๑๗๐. ตตฺถ กตโม ถโว?

“มคฺคานฏฺฐงฺคิโก [ปสฺส ธ. ป. ๒๗๓] เสโฏฺฐ, สจฺจานํ จตุโร ปทา;
วิราโค เสโฏฺฐ ธมฺมานํ, ทฺวิปทานญฺจ จกฺขุมา”ติฯ

อยํ ถโวฯ

“ตีณิมานิ, ภิกฺขเว, อคฺคานิฯ กตมานิ ตีณิ? ยาวตา, ภิกฺขเว, สตฺตา อปทา วา ทฺวิปทา วา จตุปฺปทา วา พหุปฺปทา วา รูปิโน วา อรูปิโน วา สญฺญิโน วา อสญฺญิโน วา เนวสญฺญีนาสญฺญิโน วา, ตถาคโต เตสํ อคฺคมกฺขายติ เสฏฺฐมกฺขายติ ปวรมกฺขายติ , ยทิทํ อรหํ สมฺมาสมฺพุทฺโธฯ ยาวตา, ภิกฺขเว, ธมฺมานํ [อ. นิ. ๔.๓๔; อิติวุ. ๘๑ ปสฺสิตพฺพํ] ปญฺญตฺติสงฺขตานํ วา อสงฺขตานํ วา, วิราโค เตสํ ธมฺมานํ อคฺคมกฺขายติ เสฏฺฐมกฺขายติ ปวรมกฺขายติ, ยทิทํ มทนิมฺมทโน…เป.… นิโรโธ นิพฺพานํฯ ยาวตา, ภิกฺขเว, สงฺฆานํ ปญฺญตฺติ คณานํ ปญฺญตฺติ มหาชนสนฺนิปาตานํ ปญฺญตฺติ, ตถาคตสาวกสงฺโฆ เตสํ อคฺคมกฺขายติ เสฏฺฐมกฺขายติ ปวรมกฺขายติ, ยทิทํ จตฺตาริ ปุริสยุคานิ อฏฺฐ ปุริสปุคฺคลา…เป.… ปุญฺญกฺเขตฺตํ โลกสฺสาติฯ

“สพฺพโลกุตฺตโร สตฺถา, ธมฺโม จ กุสลกฺขโต [กุสลมกฺขโต (ก.)];
คโณ จ นรสีหสฺส, ตานิ ตีณิ วิสิสฺสเรฯ

“สมณปทุมสญฺจโย คโณ, ธมฺมวโร จ วิทูนํ สกฺกโต;
นรวรทมโก จ จกฺขุมา, ตานิ ตีณิ โลกสฺส อุตฺตริฯ

“สตฺถา จ อปฺปฏิสโม, ธมฺโม จ สโพฺพ นิรุปทาโห;
อริโย จ คณวโร, ตานิ ขลุ วิสิสฺสเร ตีณิฯ

“สจฺจนาโม ชิโน เขโม สพฺพาภิภู, สจฺจธมฺโม นตฺถโญฺญ ตสฺส อุตฺตริ;
อริยสงฺโฆ นิจฺจํ วิญฺญูนํ ปูชิโต, ตานิ ตีณิ โลกสฺส อุตฺตริฯ

“เอกายนํ ชาติขยนฺตทสฺสี, มคฺคํ ปชานาติ หิตานุกมฺปี;
เอเตน มเคฺคน ตรึสุ ปุเพฺพ, ตริสฺสนฺติ เย จ [เย จาปิ (สี. ก.) ปสฺส สํ. นิ. ๕.๓๘๔] ตรนฺติ โอฆํฯ

“ตํ ตาทิสํ เทวมนุสฺสเสฏฺฐํ;
สตฺตา นมสฺสนฺติ วิสุทฺธิเปกฺขา”ติฯ

อยํ ถโวติฯ

ตตฺถ โลกิยํ สุตฺตํ ทฺวีหิ สุเตฺตหิ นิทฺทิสิตพฺพํ สํกิเลสภาคิเยน จ วาสนาภาคิเยน จฯ โลกุตฺตรํปิ สุตฺตํ ตีหิ สุเตฺตหิ นิทฺทิสิตพฺพํ ทสฺสนภาคิเยน จ ภาวนาภาคิเยน จ อเสกฺขภาคิเยน จฯ โลกิยญฺจ โลกุตฺตรญฺจฯ ยสฺมิํ สุเตฺต ยํ ยํ ปทํ ทิสฺสติ สํกิเลสภาคิยํ วา วาสนาภาคิยํ วา, เตน เตน โลกิยนฺติ นิทฺทิสิตพฺพํ, ทสฺสนภาคิยํ วา ภาวนาภาคิยํ วา อเสกฺขภาคิยํ วา ยํ ยํ ปทํ ทิสฺสติ เตน เตน โลกุตฺตรนฺติ นิทฺทิสิตพฺพํฯ

วาสนาภาคิยํ สุตฺตํ สํกิเลสภาคิยสฺส สุตฺตสฺส นิคฺฆาตาย, ทสฺสนภาคิยํ สุตฺตํ วาสนาภาคิยสฺส สุตฺตสฺส นิคฺฆาตาย, ภาวนาภาคิยํ สุตฺตํ ทสฺสนภาคิยสฺส สุตฺตสฺส ปฏินิสฺสคฺคาย, อเสกฺขภาคิยํ สุตฺตํ ภาวนาภาคิยสฺส สุตฺตสฺส ปฏินิสฺสคฺคาย, อเสกฺขภาคิยํ สุตฺตํ ทิฏฺฐธมฺมสุขวิหารตฺถํฯ

โลกุตฺตรํ สุตฺตํ สตฺตาธิฏฺฐานํ ฉพฺพีสติยา ปุคฺคเลหิ นิทฺทิสิตพฺพํ, เต ตีหิ สุเตฺตหิ สมเนฺวสิตพฺพา ทสฺสนภาคิเยน ภาวนาภาคิเยน อเสกฺขภาคิเยน จาติฯ

ตตฺถ ทสฺสนภาคิยํ สุตฺตํ ปญฺจหิ ปุคฺคเลหิ นิทฺทิสิตพฺพํ เอกพีชินา โกลํโกเลน สตฺตกฺขตฺตุปรเมน สทฺธานุสารินา ธมฺมานุสารินา จาติ, ทสฺสนภาคิยํ สุตฺตํ อิเมหิ ปญฺจหิ ปุคฺคเลหิ นิทฺทิสิตพฺพํฯ ภาวนาภาคิยํ สุตฺตํ ทฺวาทสหิ ปุคฺคเลหิ นิทฺทิสิตพฺพํ สกทาคามิผลสจฺฉิกิริยาย ปฏิปนฺเนน, สกทาคามินา, อนาคามิผลสจฺฉิกิริยาย ปฏิปนฺเนน, อนาคามินา , อนฺตรา ปรินิพฺพายินา, อุปหจฺจ ปรินิพฺพายินา, อสงฺขารปรินิพฺพายินา, สสงฺขารปรินิพฺพายินา, อุทฺธํโสเตน อกนิฏฺฐคามินา, สทฺธาวิมุตฺเตน, ทิฏฺฐิปฺปตฺเตน, กายสกฺขินา จาติ, ภาวนาภาคิยํ สุตฺตํ อิเมหิ ทฺวาทสหิ ปุคฺคเลหิ นิทฺทิสิตพฺพํฯ อเสกฺขภาคิยํ สุตฺตํ นวหิ ปุคฺคเลหิ นิทฺทิสิตพฺพํ สทฺธาวิมุตฺเตน, ปญฺญาวิมุตฺเตน, สุญฺญตวิมุตฺเตน, อนิมิตฺตวิมุตฺเตน, อปฺปณิหิตวิมุตฺเตน, อุภโตภาควิมุตฺเตน สมสีสินา ปเจฺจกพุทฺธสมฺมาสมฺพุเทฺธหิ จาติ, อเสกฺขภาคิยํ สุตฺตํ อิเมหิ นวหิ ปุคฺคเลหิ นิทฺทิสิตพฺพํฯ เอวํ โลกุตฺตรํ สุตฺตํ สตฺตาธิฏฺฐานํ อิเมหิ ฉพฺพีสติยา ปุคฺคเลหิ นิทฺทิสิตพฺพํฯ

โลกิยํ สุตฺตํ สตฺตาธิฏฺฐานํ เอกูนวีสติยา ปุคฺคเลหิ นิทฺทิสิตพฺพํฯ เต จริเตหิ นิทฺทิฏฺฐา สมเนฺวสิตพฺพา เกจิ ราคจริตา, เกจิ โทสจริตา, เกจิ โมหจริตา, เกจิ ราคจริตา จ โทสจริตา จ, เกจิ ราคจริตา จ โมหจริตา จ, เกจิ โทสจริตา จ โมหจริตา จ, เกจิ ราคจริตา จ โทสจริตา จ โมหจริตา จ, ราคมุเข ฐิโต ราคจริโต, ราคมุเข ฐิโต โทสจริโต, ราคมุเข ฐิโต โมหจริโต, ราคมุเข ฐิโต ราคจริโต จ โทสจริโต จ โมหจริโต จ, โทสมุเข ฐิโต โทสจริโต, โทสมุเข ฐิโต โมหจริโต, โทสมุเข ฐิโต ราคจริโต, โทสมุเข ฐิโต ราคจริโต จ โทสจริโต จ โมหจริโต จ, โมหมุเข ฐิโต โมหจริโต, โมหมุเข ฐิโต ราคจริโต โมหมุเข ฐิโต โทสจริโต, โมหมุเข ฐิโต ราคจริโต จ โทสจริโต จ โมหจริโต จาติ, โลกิยํ สุตฺตํ สตฺตาธิฏฺฐานํ อิเมหิ เอกูนวีสติยา ปุคฺคเลหิ นิทฺทิสิตพฺพํฯ

วาสนาภาคิยํ สุตฺตํ สีลวเนฺตหิ นิทฺทิสิตพฺพํ, เต สีลวโนฺต ปญฺจ ปุคฺคลา ปกติสีลํ สมาทานสีลํ จิตฺตปฺปสาโท สมโถ วิปสฺสนา จาติ, วาสนาภาคิยํ สุตฺตํ อิเมหิ ปญฺจหิ ปุคฺคเลหิ นิทฺทิสิตพฺพํฯ

โลกุตฺตรํ สุตฺตํ ธมฺมาธิฏฺฐานํ ตีหิ สุเตฺตหิ นิทฺทิสิตพฺพํ ทสฺสนภาคิเยน ภาวนาภาคิเยน อเสกฺขภาคิเยน จฯ

โลกิยญฺจ โลกุตฺตรญฺจ สตฺตาธิฏฺฐานญฺจ ธมฺมาธิฏฺฐานญฺจ อุภเยน นิทฺทิสิตพฺพํ, ญาณํ ปญฺญาย นิทฺทิสิตพฺพํ ปญฺญินฺทฺริเยน ปญฺญาพเลน อธิปญฺญาสิกฺขาย ธมฺมวิจยสโมฺพชฺฌเงฺคน สมฺมาทิฏฺฐิยา ตีรณาย สนฺตีรณาย ธเมฺม ญาเณน อนฺวเย ญาเณน ขเย ญาเณน อนุปฺปาเท ญาเณน อนญฺญาตญฺญสฺสามีตินฺทฺริเยน อญฺญินฺทฺริเยน อญฺญาตาวินฺทฺริเยน จกฺขุนา วิชฺชาย พุทฺธิยา ภูริยา เมธาย, ยํ ยํ วา ปน ลพฺภติ, เตน เตน ปญฺญาธิวจเนน นิทฺทิสิตพฺพํฯ

เญยฺยํ อตีตานาคตปจฺจุปฺปเนฺนหิ อชฺฌตฺติกพาหิเรหิ หีนปฺปณีเตหิ ทูรสนฺติเกหิ สงฺขตาสงฺขเตหิ กุสลากุสลาพฺยากเตหิ สเงฺขปโต วา ฉหิ อารมฺมเณหิ นิทฺทิสิตพฺพํฯ ญาณญฺจ เญยฺยญฺจ ตทุภเยน นิทฺทิสิตพฺพํ, ปญฺญาปิ อารมฺมณภูตา เญยฺยํ, ยํ กิญฺจิ อารมฺมณภูตํ อชฺฌตฺติกํ วา พาหิรํ วา, สพฺพํ ตํ สงฺขเตน อสงฺขเตน จ นิทฺทิสิตพฺพํฯ

ทสฺสนํ ภาวนา [ทสฺสนา ภาวนา (สี.)] สกวจนํ ปรวจนํ วิสชฺชนียํ อวิสชฺชนียํ กมฺมํ วิปาโกติ สพฺพตฺถ ตทุภยํ สุเตฺต ยถา นิทฺทิฏฺฐํ, ตถา อุปธารยิตฺวา ลพฺภมานโต นิทฺทิสิตพฺพํ, ยํ วา ปน กิญฺจิ ภควา อญฺญตรวจนํ ภาสติ, สพฺพํ ตํ ยถานิทฺทิฏฺฐํ ธารยิตพฺพํฯ

ทุวิโธ เหตุ ยญฺจ กมฺมํ เย จ กิเลสา, สมุทโย กิเลสาฯ ตตฺถ กิเลสา สํกิเลสภาคิเยน สุเตฺตน นิทฺทิสิตพฺพาฯ สมุทโย สํกิเลสภาคิเยน จ วาสนาภาคิเยน จ สุเตฺตน นิทฺทิสิตโพฺพฯ ตตฺถ กุสลํ จตูหิ สุเตฺตหิ นิทฺทิสิตพฺพํ วาสนาภาคิเยน ทสฺสนภาคิเยน ภาวนาภาคิเยน อเสกฺขภาคิเยน จฯ อกุสลํ สํกิเลสภาคิเยน สุเตฺตน นิทฺทิสิตพฺพํ ฯ กุสลญฺจ อกุสลญฺจ ตทุภเยน [ตทุภเยหิ (สี.)] นิทฺทิสิตพฺพํฯ อนุญฺญาตํ ภควโต อนุญฺญาตาย นิทฺทิสิตพฺพํ, ตํ ปญฺจวิธํ สํวโร ปหานํ ภาวนา สจฺฉิกิริยา กปฺปิยานุโลโมติ, ยํ ทิสฺสติ ตาสุ ตาสุ ภูมีสุ, ตํ กปฺปิยานุโลเมน นิทฺทิสิตพฺพํฯ ปฏิกฺขิตฺตํ ภควตา ปฏิกฺขิตฺตการเณน นิทฺทิสิตพฺพํฯ อนุญฺญาตญฺจ ปฏิกฺขิตฺตญฺจ ตทุภเยน นิทฺทิสิตพฺพํฯ ถโว ปสํสาย นิทฺทิสิตโพฺพฯ โส ปญฺจวิเธน เวทิตโพฺพ ภควโต ธมฺมสฺส อริยสงฺฆสฺส อริยธมฺมานํ สิกฺขาย โลกิยคุณสมฺปตฺติยาติฯ เอวํ ถโว ปญฺจวิเธน นิทฺทิสิตโพฺพฯ

อินฺทฺริยภูมิ นวหิ ปเทหิ นิทฺทิสิตพฺพา, กิเลสภูมิ นวหิ ปเทหิ นิทฺทิสิตพฺพา, เอวเมตานิ อฏฺฐารส ปทานิ โหนฺติ นว ปทานิ กุสลานิ นว ปทานิ อกุสลานีติ, ตถาหิ วุตฺตํ ‘‘อฏฺฐารส มูลปทา กุหิํ ทฏฺฐพฺพา, สาสนปฺปฏฺฐาเน’’ติฯ เตนาห อายสฺมา มหากจฺจายโน –

> ‘‘นวหิ จ ปเทหิ กุสลา, นวหิ จ ยุชฺชนฺติ อกุสลปฺปกฺขา;
> เอเต ขลุ มูลปทา, ภวนฺติ อฏฺฐารส ปทานี’’ติฯ

นิยุตฺตํ สาสนปฺปฏฺฐานํฯ

เอตฺตาวตา สมตฺตา เนตฺติ ยา อายสฺมตา มหากจฺจายเนน ภาสิตา ภควตา อนุโมทิตา มูลสงฺคีติยํ สงฺคีตาติฯ

เนตฺติปฺปกรณํ นิฏฺฐิตํฯ